

Zise *2019*

Told- og skattehistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

***Zise
2019***

Told- og Skattehistorisk Selskab
har til formål at skabe interesse for told- og skattehistorie
samt for det danske toldvæsens
og det danske skattevæsens historie.

Zise *2019*

Told- og skattemhistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise 2019
Told- og Skattemhistorisk Årbog
Zise 2019, 42. årgang
Udgivet af Told- og Skattemhistorisk Selskab 2019
Redaktør: Henrik Gjode Nielsen

© Told- og Skattemhistorisk Selskab 2019
Grafisk tilrettelægning: Dorte Cappelen
Grafisk produktion: Narayana Press, Gylling
ISSN 001 05-8355
ISBN 978-87-87796-46-0

Artikler og afhandlinger, som i indholdsfortegnelsen mærket med *,
har været underkastet peer review, fagfællebedømmelse.

Forlag, redaktion og forfattere har i fremskaffelsen af illustrationer bestræbt sig på i alle
tilfælde at finde frem til den retmæssige copyrightindehaver. Såfremt dette i enkelte
tilfælde ikke skulle være sket, og udgiveren på den måde har krænket ophavsretten,
er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil blive honoreret.

Bidrag til Zise – Told- og Skattemhistorisk Årbog bedes sendt til redaktøren
Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjode Nielsen,
Kystmuseet, Dr. Margrethes Vej 6, 9900 Frederikshavn,
hgn@kystmuseet.dk, tlf. 50 51 73 63,
eller til sekretæren
Specialkonsulent Gunnar Jakobsen,
Lyngholmen 5, 3460 Birkerød,
gj.ccta@post.tele.dk, tlf. 38 86 11 51.
Bøger til anmeldelse sendes til redaktøren.

*Forsideillustration: Den hollandske maler Hans Kniepers prospekt af Helsingør, set
fra Sundet, ca. 1582, med gengivelse af toldboden, forsøgsvis koloreret ved Lars Bjørn
Madsen. Se Mogens Jensens artikel Øresundstolden omkring år 1600. Museerne
Helsingør.*

*Bagsideillustration: Hovedindgangen til koncentrationslejren Neuengamme, set fra det
sted, hvor Hans Peter Sørensen lavede en af sine tegninger fra lejren, efter i 1944-1945 at
have udstået Nuenegammes rædsler. Se Hans Peter Sørensens artikel Fra Brunsnæs til
Neuengamme og retur. Foto: Henrik Gjode Nielsen 2013.*

Indhold

Zise 2019

<i>Fra folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder til statslig skattehistorie 2010-2012</i>	7
AF HENRIK GJØDE NIELSEN	

Kirkeværger

<i>Folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder</i>	9
AF TORBEN SVENDRUP	

Fløjten

<i>Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund?*</i>	21
AF MOGENS JENSEN	

Øresundstolden omkring år 1600*	41
AF MOGENS JENSEN	

Forskånet for skatter og afgifter*

<i>Hals Skanse og toldsted, havn og by 1654-1660</i>	55
AF HENRIK GJØDE NIELSEN	

Danske toldere i Kina 1860-1950	73
AF HANS JØRGEN HINRUP	

Fra Brunsnæs til Neuengamme og retur	85
AF HANS PETER SØRENSEN	

Erindringer om kommunal skattehistorie 1975-2005	105
AF JØRGEN KRISTIANSEN	

Fusionen i 2010 mellem departementet

og SKATs hovedcenter	141
AF PETER LOFT	

Status på et redningsprojekt

Told- og Skattemuseet og de nye omgivelser

på Museum Oldemorstoft i Padborg 151

AF MADS MIKKEL TØRSLEF

Anmeldelser

Jonna Nielsen, Vigand Rasmussen, Poul Porskær Poulsen (red.):

Vejlebogen 2018. Årbog for Byhistorisk Selskab for Vejle.

(Henrik Gjøde Nielsen) 155

Mikkel Kühl: *Smugleri, skippere og langfart. Ærøskøbings søfart*

1750-1920. (Henrik Gjøde Nielsen) 156

Anders Monrad Møller: *Ti år i Toldens tjeneste. Spredte*

erindringer fra årene 1985-1995. (Henrik Gjøde Nielsen) 159

Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg: *Det store skatterøveri.*

Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. (Anders Lützhøft) 161

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

Generalforsamling 2019 169

Bestyrelsen 176

Medlemskab 176

Persondatapolitik 176

Nyhedsbrev 2020 177

Bidrag til Zise – Told- og Skattehistorisk Årbog 177

Medvirkende ved Zise 2019 177

Bøger og publikationer fra Told- og Skattehistorisk Selskab 178

Vedtægter for Told- og Skattehistorisk Selskab 179

Zise 2019

Fra folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder til statslig skattehistorie 2010-2012

AF **HENRIK GJØDE NIELSEN**

Det er både med stolthed og med en smule betænkelighed, Told- og Skattehistorisk Selskab udsender *Zise 2019 – Told- og Skattehistorisk Årbog*. Med stolthed, fordi man jo altid er (eller bør være) stolt, når man præsenterer en nyhed. Med betænkelighed, fordi præcist herværende nyhed jo hviler på lange og gamle traditioner, nemlig *Zise – Told- og Skattehistorisk Tidskrift*, som selskabet har udgivet i hefteform 1978-2018. Der er noget at tage hensyn til i forhold til traditionen, og der er noget at leve op til i forhold til dette nye format.

Baggrunden for ændringen er i kort form, at tiden og omkostningerne var løbet fra *Zise* i hefteform. Hefterne var forholdsvis dyre at producere og ikke mindst at udsende. Hertil kommer de redaktionelle begrænsninger og problemer, som hefteformen gav. Mange arbejder måtte bringes som artikler over flere numre, ligesom hefternes alt andet lige begrænsede omfang også lagde en begrænsning på de enkelte artiklers omfang som sådan. Et af *Zises* adelsmærker var blandingen af erindringer og faglige fremstillinger, og i heftets begrænsninger kunne det være vanskeligt at opnå den ønskede ligevægt mellem disse to hovedgrupper. Endelig har der været en tendens til, at det gængse omfang, tre årlige hefter af ca. 40 sider, netop pga. ovenstående svulmede op, med øgede omkostninger til følge, uden at dette gav den nødvendige kreditering af hverken hefterne eller artiklerne. Så nu binder vi an med *Zise* som årbog, som omfangsmæssigt overstiger de i alt ca. 120 årlige sider. Endelig åbner årbogsudgivelsen også mulighed for, at

vi kan udgive særlige, temarettede årbøger. Vi har udnyttet det nye format til at imødegå nogle af de problemer, som er anført ovenfor.

Med det nye format følger også et nyt fænomen, nemlig peer review, eller fagfællebedømmelse. Som tingene har udviklet sig i historikerbranchen, bliver kravet til peer review stadigt mere omfattende og er noget nær uomgængeligt, hvis vi vil tiltrække forfattere fra universitetsverdenen, og efterhånden også fra arkiv- og museumsverdenen. Vi lægger på det punkt roligt fra land og opbygger organisationen bag peer review i takt med at behovet opstår, men har allerede i denne første udgave af årbogen tre artikler, som på forskellige måde har været underkastet peer review.

Dette betyder imidlertid hverken, at vi nu går bort fra den traditionelle blanding af erindringsartikler og faglige artikler og afhandlinger, eller at nogle arbejder i en eller anden forstand er mere værd end andre. Den redaktionelle struktur er fastholdt: Nemlig den skønsomme blanding mellem de to hovedtyper, bragt i kronologisk rækkefølge, hvor det eneste, der for læseren adskiller de peer reviewede artikler fra andre, er den lille stjerne ved de peer reviewede titler i indholdsfortegnelsen. Så har videnskaben fået sit. Læseren får det hele.

Det hele vil i denne udgave af årbogen sige en række artikler og erindringer, som i tid og sted kommer vidt omkring. Vi starter med et om ikke ukendt så dog upåagtet hjørne af skatteopkrævningens historie i middelalderen, bevæger os over nogle aspekter af Øresundstoldens historie og et skatte- og afgiftsstop i senrenæssancen, der får enhver nutidig tale om skattestop til at blegne, via Kina og koncentrationslejren Neuengamme til kommunal og statslig skattehistorie i nyeste tid. Endelig bringes i artikelrække en redegørelse for Told- og Skattemuseets nye omgivelser. Sidste del af årbogen rummer anmeldelser samt meddelelser fra bestyrelse og redaktion.

Formen er ny, men strukturen er den samme. Eller, for nu at sige det maritimt: Skibet er nyt, ladning, kurs og fart er fastholdt. Det er bestyrelsens håb, at læserne vil tage godt imod *Zise 2019 – Told- og Skattehistorisk Årbog*. God læselyst.

Kirkeværger

Folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder

AF **TORBEN SVENDRUP**

Denne artikel er dedikeret til en næsten fuldstændig overset gruppe af folkelige skatteopkrævere i middelalderen – kirkeværgerne. De middelalderlige kirkeværger var ikke kun skatteopkrævere, de var også administratorer og brugere af en del af de kirkelige skatter. Kirken i middelalderens Danmark var den vigtigste og mest velfungerende institution. Det var også tilfældet på skatteområdet.

De kirkelige skatter var stabile, blev inddrevet år efter år, og blev anvendt til formål fastlagt af kirken. Den vigtigste og mest indbringende kirkeskat var tiende. I Zise 2015 skrev jeg artiklen *Tiendes indførelse og betydning for middelalderens landsbykirker*.¹ Jeg er ofte blevet spurgt af studerende og af tilhørere ved foredrag om, hvordan disse skatter blev opkrævet og hvilken rolle kirkeværgerne havde i administrationen af denne kirkeskat. Der er ikke skrevet meget om de danske kirkeværger. Det mest valide er en artikel af den lærde kirkehistoriker Troels Dahlerup fra 1992 i Ribe Stiftsbog. I bogen *Når ræven vogter gæs*,² der beskæftiger sig med kalkmalerier og reformationen, behandlede jeg ganske kort kirkeværger. Med denne artikel vil jeg forsøge gennem både skriftlige og ikke skriftlige kilder at beskrive den kirkelige skatteopkrævning i middelalderen.

Gennem hele Danmarkshistorien har vi set, at det er betydeligt lettere at udskrive en skat, end at få den opkrævet. Dette var også problemet med tiende, der blev indført under kong Niels i 1120'erne. Det må tidligt være gået op for kirken, at det var uhensigtsmæssigt, at præsterne selv skulle opkræve tiende. Det ville betyde en sammenblanding mellem præstens penge og kirkens penge. Lige så klart har det været for kirken, at blev kirkeskatten

opkrævet af den lokale stormand/herremand, ja så var det så som så med den kirkelige frihed. Vi ved ikke, hvornår institutionen kirkeværge opstod, men vi finder disse værger nævnt i Jyske Lov (1241), hvor kirkeværger nævnes i forbindelse med jordstridigheder mellem kirke og bonde.³ Loven fortæller os intet om, hvad deres funktion har været – udover det, der ligger i benævnelsen kirkeværge, dvs. dem, der beskytter kirken.

I kildemateriale kan vi se, at etableringen af kirkeværger som skatteopkrævere ikke var uden udfordringer. Denne nye institution skulle opkræve og forvalte den tredjedel af tienden, som skulle gå til kirkens drift (fabrica), vedligeholdelse og fornyelse. Meget tyder på, at stormænd prøvede at sætte sig på denne indbringende del af de danske skatter. Under kong Abel i 1151 sendte pave Innocens 4. et brev til ærkebiskoppen i Lund og skrev: »idet en tredjedel af tiende under forgivende af at skulle anvendes til lys, vedligeholdelse af tag og andre kirkelige formål – tilligemed hvad der ud over tiende ved de troendes fromme ærefrygt skænkes eller efterlades til lys, vedligeholdelse af tag og andre fornødenheder – på ulovlig vis indsamles af lægfolk. Efter indsamlingernes og undertiden andre mægtige lægmænds forgodtbefindende anvendes de indkomne midler ikke altid, som de bør, til gavn for kirkerne og til deres tarv, der kæmper med Guds Stridsmænd i hans hellige kirke. Da det drejer sig om en misbrug, der er ødelæggende og skadelig for kirkens frihed ...«⁴

Paven er ganske klar over, at den højadelige ærkebiskop Uffe Thrugotsen formodentlig havde givet sine standsfæller lov til at opkræve tiende. Det var en praksis, der skulle stoppes. Paven og kirken som helhed ønskede en frigørelse fra stormænds indflydelse og magtmisbrug. Derfor skulle der findes en anden løsning på skatteopkrævningen. Lod man sognepræsten opkræve tiende, så ville han mene, at have større personligt behov for afkastet end kirken havde, lod man stormænd opkræve, så ville de plyndre og der var ikke megen frihed for kirken. Løsningen lå lige for, almindelige sognemænd skulle opkræve tiende og have ansvaret for kirkens andel.

Kirkeværger får ansvar for tiende

I 1284 udsender Erik Klipping sin forordning; heri fastslås det, at kirkeværgerne skal sælge kirketiende.⁵ Tiende blev betalt i naturalier og det var nødvendigt at omsætte f.eks. det indkomne korn til penge, der så kunne bruges til f.eks. at købe lys til kirken. Heri kan vi se, at kirkeværgerne er knyttet til

tiende-betalingen. Når vi kommer ind i 1300-tallet, begynder kilderne at flyde mere rigeligt. Fra begyndelsen af det 14. århundrede har vi bevaret *Århusbispens statutter*, som formodentlig er skrevet i år 1312. I statutterne fremgår det, at tiende-afgiften skal betales af al afgrøde, dyr og fiskeri og andet vanligt, og deles i tre ligelige dele, mellem biskop, præst (mensa) og kirke (fabrica). Undtaget er honningtiende som 100 % tilfalder præsten og hørtiende som fuldt ud tilfalder kirken.

Dem, der skal administrere og opkræve denne kirketiende (fabrica), er kirkeværgerne. Som det ses af statutterne § 14 »Fremdeles skal kirkeværgerne være to lægmænd, som skal opkræve afgifter til den samme fuldt ud, inden året er omme; og om hine og andre afgifter skal de aflægge rigtigt regnskab til den visiterende under straf af tre mark. Men disse to skal skifte fra år til år, med mindre de skal beholdes længere for kirkens større nyttes skyld.«⁶ Dvs., at man i sognet skulle finde to til at opkræve disse skatter, og at de skulle, medmindre der var særlige grunde, udskiftes hvert år.

Hvem blev kirkeværger?

I senere kilder kan vi se, at kirkeværgerne skulle tages inden for sognets grænser. F.eks. i Christian 2.'s landlov hedder det: »Til hver sognekirke skulle sognemænd vælge to af de mest agtede dannemænd til at være kirkeværger.«⁷ Dvs., at ganske almindelige bønder blev kirkeværger med ansvar for inddrivelse, brug af og regnskab for Danmarks største skat. Et af de store problemer med forskning i de middelalderlige samfund er, at der stort set ikke er nogen valide statistiske oplysninger; vi ved ikke, hvor mange mennesker, der boede i et gennemsnits-sogn. Men med et forsigtigt skøn, ud fra Valdemars Jordebog fra 1231, kan vi vurdere, at der i Halland har levet lidt over 9.000⁸ bondefamilier; dvs., at der har været en befolkning på noget over 40.000 bønder. Vi ved, at der i Halland var 90 kirker. Dvs., at hvert sogn har talt 450 til 500 sogneboer. Dette tal er formodentlig stort set det samme over hele det danske rige. Efter pesten i midten af 1300-tallet var antallet af beboere i et sogn betydeligt lavere.

Antallet af sognemænd er interessant, for når vi ved, at man hvert år skulle bruge to kirkeværger i alle de danske sogne, og i årene op til reformationen har der nok været 24-2500 sognekirker i Danmark,⁹ vil det indebære, at der hvert år skulle bruges op mod 5.000 personer til at opkræve og administrere skatten. Disse personer blev taget ud af en gruppe i sognet,

Fig. 1. Stege kirke, navne på fire kirkeværger. Foto: Torben Svendrup.

som når man fratrak ældre, børn og kvinder – det var sædvanligvis mænd, der blev kirkeværger – var en gruppe på omkring 100 personer. Disse kirkeværger var kun valgt for et år, så skulle der vælges andre. Det må have været vanskeligt at finde kvalificerede i alle sogne. Derfor var der også en kattelæm i reglerne. Hvis der var særlige forhold, så kunne kirkeværgerne sidde mere end et år.

De bønder, der blev udtaget til kirkeværger, må man antage, har været de rigeste fæstebønder, og i sogne hvor der også har været selvejerbønder, er der sandsynlighed for, at de blev kirkeværger. Dette middelalderlige skattesystem var ekstremt decentralt; måske op til 10 % af de mandlige bønder har i perioder ageret som skatteopkrævere, skatteadministratorer og som regnskabsansvarlige. Man kan virkelig tale om et folkeligt skatteopkrævningssystem, der har stillet store krav til de medvirkende. Den danske middelalderbonde har ikke været så uvidende, som man ofte forestiller sig.

I byerne har det nok sædvanligvis været håndværksmestre, der har haft opgaven som kirkeværger. Der er bevaret et stort antal senmiddelalderlige kirkeklokker fra vores købstæder, hvor kirkeværgernes navne nævnes i en inskription. Vi møder også kirkeværger i byernes kalkmalerier.

Kvinder som kirkeværger

I kildemateriale kan vi se, at også kvinder kunne være kirkeværger; vi har et enkelt eksempel på en klokke fra Næstved. Her har den store klokke i Sct. Peders Kirke følgende inskription: »I Herrens år 1488 på tredje festdag efter Trinitatis søndag blev dette arbejde fuldført ved kunstnernes hænder nemlig Jens Poulsons og hans Fælles. Veit kaldes jeg, og dengang var Magnus Tuesøn Peder Hemmingsøn borgermestre, Svend Brun og Margaret Rask kirkeværger [*turores*].«¹⁰

Denne oplysning er ikke til at tage fejl af, en kvinde var kirkeværge i 1488 ved Sct. Peders Kirke i Næstved. Da det er den eneste kilde vi har, der nævner kvinder som kirkeværger, er det plausibelt at tro, at det almindeligvis har været mænd, der har fået hvervet som kirkeværge. Men samtidig vil det være tåbeligt at antage, at det kun er ved Sct. Peders Kirke i Næstved, man har haft en kvindelig kirkeværge.

Arbejdsopgaver

Når vi gennemgår kildematerialet, kan vi se, at datidens vigtigste skatteopkrævere har haft et stort og slidsomt arbejde, der indeholdt meget mere end den egentlige opkrævning af skatter. Selve opkrævningen var vanskelig. Det meste tiende blev opkrævet i naturalier, f.eks. 10 % af høstudbyttet. Det blev så opbevaret i kirkeladen. Det næste skridt var nok mere problematisk. De indsamlede naturalier skulle sælges for at blive omvekslet til penge. Derfor nævnes det også i Erik Klippings lovgivning fra 1284. Det vil sige, at den middelalderlige skatteopkræver skulle have et kendskab til priser og muligheder for at omsætte naturalierne til bedst mulige salgspriser.

Men det var ikke kun tiende, som kirkeværgerne skulle opkræve. Vi ser, at det i et brev fra Århusbispen Esger oktober 1312 fremgår, at kirkeværgerne skal indsamle vokskorn; dvs. bønder skulle betale tre skæpper¹¹ byg, og dem vi ville kalde småbønder eller husmænd med jord skulle betale en skæppe byg. For dette korn, som skulle omsættes i penge, var kirkeværgerne ansvarlige for, at hver kirke fik seks lys, to til højalteret, et til hver af de to sidealtre og et til døbefonten samt et der skulle bruges ved Maria Renselsesfest (Kyndelmisse). Det sidste lys skulle være i smålys, der blev indviet ved Kærtemessen (Kyndelmisse) og givet til sognets beboere.¹²

Herudover skulle der indsamles tavlepenge. Ifølge statutter fra Århus

skulle der i alle kirker indsamles penge til domkirken – kirkeværgen skulle opbevare dem. Ifølge Christian 2.'s bylov § 85 skulle de i kirken bære of-fertavler rundt. Pengene kunne gå til forskellige formål. Men igen er det kirkeværgen, der har både ansvar og arbejde.

Når tiende var omvekslet til penge, begyndte næste opgave for kirkeværgerne. Pengene skulle bruges til kirkens bedste, der skulle indkøbes lys og duge, degne og klokkere skulle lønnes. Der skulle igangsættes reparations-arbejder og nybygninger. Kirken skulle udsmykkes.

Vi kan udlede følgende opgaver: Opkræve tiende. Opbevare tiende i kirkeladen. Indsamle tavlepenge. Omsætte naturalier til penge, der kunne bruges til at betale kirkens udgifter. Aflønning (honorering) af degne og klokkere med flere. Lede, igangsætte og overvåge bygnings- og reparations-arbejder. Sørge for at kirken har de nødvendige kar, duge, lys osv. til mes-serne. Sørge for at kirkegården er pæn og indhegnet. Føre regnskab og af-lægge regnskab.

Kontrol

Kirkeværgerne havde stor indflydelse og direkte magt over de danske lands-bykirker. Det er et langt stykke hen ad vejen dem, der både er skyld i, at kir-ken har holdt til i dag, at de blev rengjorte, repareret, ombygget og udbyg-get, og at de blev udsmykket f.eks. med kalkmalerier. Det var kirkeværgerne og dermed bønder, der havde et stort ord at skulle have sagt om, hvad der kom på væggene. Og de havde både andre holdninger og en anden smag end de fine by- og klosterfolk.

Vore kilder kan tyde på, at kirkeværgen meget gerne ville udbygge og nybygge. For at sikre, at der skulle gå penge til alterets udsmykning osv., så blev det i Århusbispens statutter fra 1312 fastlagt, at »Fremdeles skal sog-nepræsten eller kirkens vikar være dens tredje værge, for der sørges desto bedre for kirken og bygninger og tilhørende prydelser.« I senere statutter i Århus stift lyder det, at nybyggeri kræver visitators godkendelse.¹³ Om det er blevet overholdt er en anden sag. Det er helt klart, det kan vi tydeligt se i tidens kalkmalerier, at det enkelte sogn havde en udstrakt selvstændighed.

I Christian 2.'s lovgivningsarbejder lovgav kongemagten om rene kirke-lige anliggender, også i forbindelse med kontrol med kirkeværger. I Landlo-ven § 12 hedder det: »Når det sker, at kirkeværger skulle have nogen særlig bygning på hånden, hvad enten det er kirke eller tårn, tavler eller anden

udsmykning som kirken har behov, da skulle ovennævnte kirkeværge ikke lade sig driste til at lade sådanne bygninger at opbygge eller tidligere nævnt udsmykning at bestille, før de fået råd fra de agtede borgere i nærmeste købstad der er, som har forstand på bygninger og prælaten har sit bud der hos, at kirkens penge ikke skulle spille til unyttig, som det tidligere er sket, da må de bygge og købe udsmykning til kirken og ikke ellers.«¹⁴

På mange måder peger Christian 2.'s lovning frem mod de ensretninger, der kom i det danske samfund efter reformationen.

Kontrol med opkrævede penge

De meget store formuer, der løb gennem hænderne på kirkeværgerne, krævede en kontrolmekanisme. Da det var kirkelige skatter, var det kirken, der tog fat på dette problem. Meget tidligt blev der indført de første kontrolinstanser. I Århusbispens statutter fra omkring 1312 skrives der: § 17 Fremdeles skal den visiterende ikke kræve mere end fem Redskud,¹⁵ når han en gang årligt efter omhyggelig undersøgelse aflægger regnskab over kirkens afgifter; for sit arbejde skal han have en ørtug lybsk for hver mark i kirkens takst og et lam.

Visitationen blev varetaget af den tilsynsførende; det kunne være ærke-egnen eller hans fuldmægtige, det kunne være provsten, i Jylland sysselprovsterne. Bisperne prøvede at gøre indhug i landprovsternes rettigheder og dermed indtægter. Bispemænd ville hellere udpege en præst i hvert herred som herred official. Det gav naturligvis konflikter.¹⁶

Fra Hardsyssel (Vestjylland) har vi bevaret en liste over 100 kirker med datoer for besøg. Det gør, at man kan rekonstruere provstens rejseruter under visitation i 1512. For Hjerm og Skodborg Herred begyndte man at føre en jordebog. Heri nævnes, at der blev aflagt regnskab. Det må være kirkeværgernes regnskabsaflæggelse. Provsternes tilsyn har haft positive gevinster for de enkelte sognekirker på landet. Man havde langt større vægt bag sig, når man sagde nej til den lokale herremands ønsker. For kirken som helhed har den grundige og åbne visitation betydet, at kirkeværgerne har tænkt sig om to gange, før de selv tilegnede sig dele af den opkrævede skat.

Kirkeværgernes regnskabsaflæggelse foregik en gang om året i al offentlighed. Det skete ved det såkaldte kirkestævne. Hele menigheden var tilstede og mødet afsluttedes med mad og øl.¹⁷ Under et sådant møde ville det være social ødelæggende for en bonde, hvis det blev afsløret, at han

havde svindlet med skatteopkrævningen, og samtidigt ville det være flovt, hvis en bonde ikke havde villet betale sin afgift. Den sociale kontrol var en vigtig del af det middelalderlige skattesystem. Det var også en vigtig faktor ved opkrævning af verdslige skatter, f.eks. byskatten.

I Christian den 2.'s omfattende lovgivning holdt man fast i den åbne regnskabsaflæggelse. I landloven § 12 blev det fastlagt, at kirkeværgerne: »skulle hvert år gøre rede og regnskab på Sct. Mikkelsdag [29/9] efter midtag i kirken.« Den, der modtog regnskaberne, var visitator.

Kirkeregnskaber

Der blev ført nøjagtige regnskaber. De ældste er fra domkirker og købstadskirker. Assens Kirkes regnskab er bevaret fra 1504 og frem, men i indbindingen er fundet fragmenter fra en regnskabsbog tilbage til 1372. De enkelte kirker har ført embedsprotokoller, hvor regnskaber dukker op.

Fra Roskilde Domkirke er der bevaret regnskaber fra 1504 over spredte år. Disse regnskaber viser såvel indtægter som udgifter. Vi ser, at tavlepenge¹⁸ har været en vigtig indtægt. I et år kom der ikke mindre end 180 lybske mark ind.

I regnskabet kan vi se, at der i et år blev brugt penge til honorar til degne og klokkere. Der blev brugt penge til reparation af klokke og opsætning af samme, til lås på vinkælder, mursten, murere og tømrere, indkøb af pergament osv.¹⁹ Kirkeværgerne har virkelig haft noget at se til. Regnskaberne viser, hvilket kæmpeansvar de har haft, både med opkrævning, med fornuftigt brug og til sidst med regnskabsaflæggelse.

Spor efter kirkeværgerne

Den dag i dag kan vi rundt omkring i vore kirker se spor af kirkeværgerne. De var bestemt ikke flove over at opkræve disse kirkelige skatter. De har nærmere følt sig som meget vigtige og meget betydningsfulde for den vigtigste del i alle menneskers liv, nemlig kirken. Kirkeværgerne har været stolte af at bruge kirkens penge til ombygninger og udsmykninger.

Der er bevaret flere hundrede kirkeklokker fra middelalderen. En del af disse har inskriptioner, hvor der ofte står, hvornår klokken er blevet til, en lille bøn, klokkestøberens navn, nogle gange præstens og også kirke-

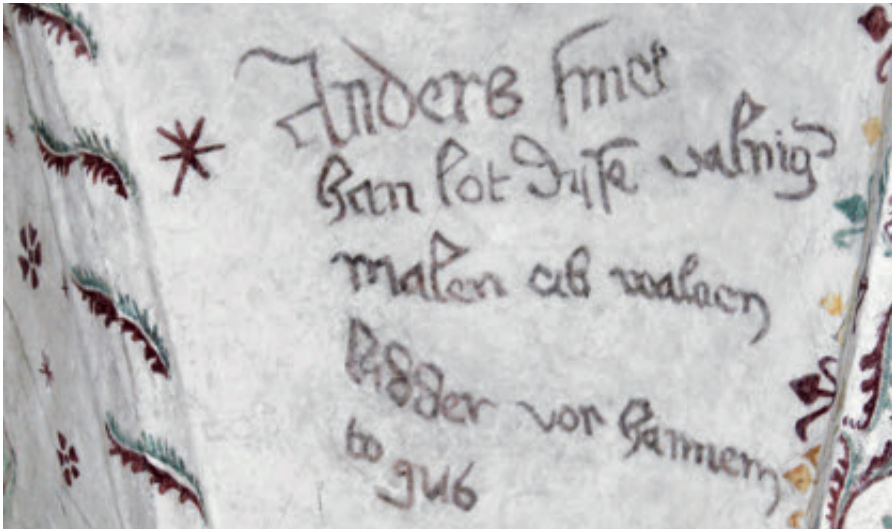

Fig. 2. Inskriptionen om Anders Smed i Vordingborg kirke. Foto: Torben Svendrup.

værgernes navne optræder her. Der er bevaret mere end 20 klokker, hvor kirkeværgernes navne optræder i relieffer.

Vi møder også kirkeværgerne på kirkevæggene. Da man i slutningen af 1800-tallet afdækkede kalkmalerierne i Elmelund Kirke på Møn, dukkede der en tekst frem, hvor der stod: »Kirkeværge Johannes Judhe ... Himmelfarts dag ... det Herrens år 1462.«²⁰ Desværre kan man ikke se denne tekst længere. Heldigvis er der i Vordingborg Kirke bevaret spor af kirkeværgere. Ikke mindre end to steder lod Anders Smed sit navn male, det ene endda på triumfvæggen ved siden af Sct. Jakob. Alle, der stod i kirken og så op mod alteret, kunne ikke undgå at læse: »Anders Smed lod det male«. Enhver, der er ansat i skatteforvaltningen nu om dage, må være misundelig.

I Stege Kirke har vi navnene på ikke mindre end fire kirkeværgere. Arbejdet med kalkmalerierne har måske strakt sig over to embedsperioder for kirkeværgerne.

I Herlev Kirke, uden for København, er der et flot kalkmaleri af treenigheden, Sct. Johannes og Jomfru Maria.

Billedet er anbragt i kirkeskibets første østfag; alle, der står i kirken, kan ikke undgå at se det. I yderste venstre side knæler en mand i bøn og over for ham knæler hans to hustruer. Manden var en periode kirkeværge for Herlev Kirke. Over ham fik han skrevet sit navn, Mads Jensen, ledsaget af en bøn: »Gud fader, vær med mig.« Hans hustruer fik også nævnt deres navne,

Fig 3. Kirkeværgernes udfyldte en vigtig funktion, og det var de selv meget bevidste om. Så selvbevidste, at de ikke veg tilbage for at indtage en plads i kirkernes udsmykning. I Herlev Kirke beder Mathis Jens (Mads Jensen) Kirkeværge »Gud Fader vær med mig.« Foto: Torben Svendrup.

Gyda og Kristina, sidstnævnte en ung kvinde han giftede sig med, da Gyda afgik ved døden.

I samme kirke har vi en Mads Jensens gravsten. Af den fremgår det, at han var kirkeværge og grundlægger; i et skødebrev fra 1453 kan vi se, at to brydegårde bebos af Mathis.²¹ Han ejer dem ikke, han bor der. Dvs., at han er bryde. I højmiddelalderen vil det sige, at han var forvalter, men i 1453 er meningen nok, at han var fæstebonde, vel at mærke en rig fæstebonde. I senmiddelalderen brugte man ordene bryde og landbo (fæstebonde) i flæng.²² Det vil sige, at i Herlev Kirke har vi en kirkeværge, der var fæstebonde og som ikke kun fik lavet sig en gravsten i kirken, men også sig selv malet på et billede, der viser den Treenige Gud, Jomfru Maria og Sct. Johannes, og på den anden side af billedet hans to hustruer. Det sandsynlige er, at han har brugt de indsamlede skattepenge til at sætte et varigt minde over sig selv.

Dette er nok det mest grelle eksempel, men rundt i landet har vi en række kalkmalerier,

som tilskrives at være billeder af kirkeværger. Feks. den bedende mand i Skivholme Kirke.²³

Den middelalderlige kirkeværge er eksempel på en folkelig skatteopkrævning, der tydeligvis fungerede. Formålet med skatten var, at kirken skulle kunne fungere, kirkebygningerne skulle vedligeholdes og helst gøres større og prægtigere. Når vi bevæger os rundt i det danske landskab, så er

Fig 4. Herlev kirke, Gyda og Kirstina.
Foto: Torben Svendrup.

det stadig kirkerne, der dominerer uden for byerne. Mere end 1.700 middelalderkirker er stadig i brug som kirker. Det viser tydeligt, at den middelalderlige folkelige skatteopkrævning og forvaltning fungerede. Kirkerne blev vedligeholdt og udbygget.

Det kan ikke forbavse, at mange kirkeværgere var stolte over deres succes. De følte sig som donatorer, og derfor ville nogle af dem – som stormændene ofte fik – have deres navn på det, de skænkede kirken, så man kunne huske dem til evig tid.

LITTERATUR

Dahlerup, Troels: *De danske kirkeværgere i middelalderen*. I: Ribe Stiftsbog. 1992.

Danmarks Riges Breve (DRB).

Kong Valdemars Jordebog ved Svend Aakjær. Kbh. 1980.

Ingesman, Per: *Kirken i samfundet*. I: *Middelalderens Danmark*. 1999.

Jørgensen, Poul Johannes: *Retshistorie*. 1974.

Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder.

Peder Palladius *Visitatsbog* ved Martin Schwarz Lausten. 2012.

Rigslovgivning indtil 1440 ved Erik Kroman. 1971.

Saxtorp, Niels M.: *Jeg ser på kalkmalerier*. 1979.

Svendrup, Torben: *Når ræven vogter gæs*. 2017.

Uldall, F.: *Danmarks middelalderlige kirkeklokker*. 1906.

NOTER

- [1] Zise 38. årgang, 2015 nr. 2.
- [2] Torben Svendrup: Når ræven vogter gæs. Kbh. 2017.
- [3] Jyske Lov 1.44.
- [4] DRB 2. række 1. bd. nr. 30.
- [5] Erik Klippings forordning 1 Den danske rigslovgivning indtil 1440 s. 110.
- [6] DRB 2. række 6. bd. nr. 495.
- [7] Christian 2.'s Landlov Uldall § 12.
- [8] Kong Valdemars Jordebog bd. 1 s. 124.
- [9] Svendrup 2017 s. 17.
- [10] Uldall s. 212.
- [11] En skæppe korn er 17,4 liter.
- [12] DRB 2. række 6. bd. nr. 456.
- [13] Dahlerup s. 57.
- [14] Christian 2.'s Landlov Uldall § 12 omskrevet til nutidsdansk af forfatteren.
- [15] Her må menes 5 dages underhold, udspringer af bondens pligt til at skaffe kongen underhold på rejser.
- [16] Vedr. dette se Dahlerup s. 57 ff.
- [17] Ingesman s. 105.
- [18] Penge der indsamles, som regel til bestemte formål, f.eks. de fattige.
- [19] Dahlerup s. 66.
- [20] Svendrup s. 25.
- [21] Repertorium 2. række bd. 1 nr. 216.
- [22] Poul Johannes Jørgensen s. 459.
- [23] Saxtorp s. 310 f.

Fløjten

*Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund?*¹

AF MOGENS JENSEN

I den hollandske søfartshistoriker Nicolaes Witsens værk *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier* fra 1671² findes i afsnittet om skibstypen *fløjten* et underafsnit med overskriften *Noorts-vaarders maat* (*nordfareres mål*), hvori omtales skibe, der hovedsageligt sejlede på Norge.³ Han beskriver *noorts-vaarders* som skibe med en særlig konstruktion beregnet på at snyde de danske toldere og reducere toldbeløbet: Smallest på midten og bredest for og agter. Witsen gik ud fra, at tolderne beregnede skibenes lasteevne ud fra dækbredden midtskibs. Udvidelsen for og agter gjorde derfor, at skibene kunne føre en større last, end den beregnede lasteevne.⁴ I en marginnote angiver han, at disse skibe fremkaldte en konflikt om betaling af told i Øresund.⁵

Denne note har i den historiske forskning ført til bred enighed om, at fløjten ved gennemsejling af Sundet kunne undgå at betale told af hele sin last og var skabt med dette formål for øje. Dette gælder f.eks. inden for det sidste godt halvt hundrede år Karl-Friederich van Olechnowitz, Jules van Beylen, Richard W. Unger og André Wegener Sleswyk. I nyeste tid kan nævnes J.P. Sigmond, Diederick Wildeman, Amsterdam Skibsfartsmuseums hjemmeside og Konstantinos Alexiou's speciale fra Syddansk Universitet.⁶

Der er, som det vil fremgå af nærværende artikel, gode grunde til at tvivle på denne forskningstradition. Det kan udfoldes ved at se på, hvilke toldformer, der blev pålagt skibene i Sundet, og på hvilken måde, tolden blev udregnet af tolderne. Men først lidt om fløjten som skibstype.

Fløjten

Den første fløjte blev angiveligt bygget i den nederlandske havneby Horn i 1595 til købmanden Pieter Jansz. Liorne.⁷ Den er tydeligt og helt naturligt en videreudvikling af allerede kendte skibstyper.⁸ Set fra agtersstavn var fløjten nærmest pæreformet, bred ved vandoverfladen og stærk indadbuende op til det smalle dæk, som Witsen bygger sit udsagn på. Skrogets bredde var næsten ens fra for til agter, så skibet havde et meget rummeligt lastrum sammenlignet med skibe med et smallere skrog og indsnævring mod for- og agterstavn. Ifølge Witsen var fløjten smallest midtskibs, hvor dæksmålet skulle tages, så skibet set ovenfra havde en smule hvepsetaille.⁹

Yderligere var skroget sammenlignet med samtidige skibstyper markant længere i forhold til bredden, begyndende med forholdet 4:1, som hurtigt øgedes til 6:1.¹⁰ En fløjte med en længde på 120 fod, en bredde på 20 fod og en dybde på 12 fod ville være en reduceret udgave af Noahs Ark med samme målestoksforhold som denne.¹¹ Dette var sandsynligvis den fromme mennonit Peter Jansz. Liornes hensigt; i hvert fald blev han fra begyndelsen gjort til grin for sine *Noahskibe*.¹² Men den, der ler sidst, ler bedst. I 1600-tallet blev fløjten i det, man har kaldt dens gyldne århundrede, det mest benyttede hollandske fragtskib på alle verdenshave.¹³

I tilgift til en større lasteevne end andre samtidige skibe havde fløjten lavere byggeomkostninger, idet fyr til en vis grad blev brugt som erstatning for eg, hvilket også resulterede i et lettere skib.¹⁴ Forskerne er uenige om, hvorvidt dette betød et hurtigere eller et langsommere skib.¹⁵ Da skibstransporten i høj grad foregik som konvojsejlads, kan farten dog ikke have haft den store betydning, medmindre man havde en konvoj alene bestående af fløjter. Under alle omstændigheder har langsomste skib sat konvojens fart.

Fløjtens sejlegenskaber var fremragende, hvilket betød, at den krævede en mindre besætning og derfor var billigere i drift.¹⁶

Sundtoldbøgerne registrerer ikke de enkelte skibstyper; men da den første fløjte antages at være sat i søen i 1595, kan i princippet ethvert skib passeret fra dette år og fremefter have været en fløjte.¹⁷ Spørgsmålet er derfor, om tolderne i Helsingør genkendte en fløjte, når de så den, eller lod sig snyde.

Hvis man forestiller sig, at dæksbredden indgik i toldernes udregning af læstetallet for de enkelte skibe, som Witsen angiver, er det klart, at de har fejlberegnet fløjtens lasteevne med en toldgevinst til skippere og købmænd som resultat. Hvis dette var tilfældet, ville man dog være nødt til at hævde,

at tolderne helt generelt var volumenblinde og ikke var i stand til skelne mellem den rundbugede fløjte og dens slankere slægtninge. I tilgift måtte man antage, at tolderne omkring år 1600 målte skibenes længde, bredde og dybde under toldklareringen. Toldbøgerne viser imidlertid, at dette ikke var tilfældet.¹⁸

Toldformer i Sundet omkring 1600

År 1600 er valgt som skæringspunkt for dette afsnit, fordi fløjten som skibstype som nævnt blev sat i søen kort før dette århundredeskifte.

Den told, der ville blive reduceret ifølge Witsens opfattelse, var den såkaldte *skibstold*, som fra begyndelsen af 1500-tallet var afhængig af skibets størrelse og af, om skibet sejlede i ballast eller med last. For ballastskibe var der to trin: Over eller under 100 læster.¹⁹ For lastede skibe var der tre trin: Under 30 læster, 30-100 læster og over 100 læster. Det er grænsen ved 100 læster, der er af interesse, idet fløjten normalt havde en lasteevne af omtrent dette omfang.

Tønde- og skriverpenge, som også blev udregnet efter skibets størrelse, er uden større betydning, da skillelinien var ved 30 læster med en betaling på henholdsvis 12 og 16 skilling under eller over. Det var under alle omstændigheder et ubetydeligt beløb.

Alle andre former for told blev udregnet efter de dokumenterede vare-mængder om bord (*last- og fyrpenge*) eller værdien af disse (*hundredepenge og tredivtepenge*) og ikke efter skibets lasteevne. Hertil kom, at alle skibe

Fig. 1. Model af fløjte, M/S Museet for Søfart, Helsingør, 2018. Foto: Annelise Zippor.

med salt i lasten betalte en fast salttold på seks tønder salt mod en mindre kontant kompensation. Disse toldformer kan hjælpe med til at vurdere lasteevnen.

Det bør også nævnes, at skibets *føring*, dvs. den mængde gods en kaptajn og hans besætning måtte medbringe toldfrit (mellem fem og ti læster afhængigt af antal besætningsmedlemmer og sammensætningen af besætningen), ville forhøje vurderingen af et skibs størrelse. Et skib med en dokumenteret last på 95 læster ville således blive toldklareret som værende over 100 læster.²⁰

Toldklareringens praksis i Helsingør omkring 1600

En tilførsel til toldbogen fra 1614, næsten 20 år efter fløjtens fremkomst, giver oplysninger om fremgangsmåden ved toldklareringen på toldboden i Helsingør. Det drejer sig om klareringen den 30. juni af skipper Carnelis Sifuerssens skib fra Harlingen på vej fra Østersøen. Han betalte den normale skibstold på to rosenobler og en daler for sit lastede skib under 100 læster.

Denne helt sædvanlige tilførsel bliver fulgt af en usædvanlig meddelelse: *Haffde itt Skiff forganngen Aar, som hannd haffde Løbedt her wdj gennem Sunndidt medt fire Reisser frem och thilbage, och Icke wiste Skibed Storlighedt formiddelst hannd whar samme Reigsser ladde medt Adschillige Wahre, Haffuer hannd nu samme Skiff soldt. Och sidenn er befundett, att hannd haffde hafft Innde wdi Skibedt offuer C Lester Rugh. Gaff nu Derforre for samme fire Reigser viij Rossb, iiij Dr.*²¹

Der kan uddrages i hvert fald følgende oplysninger fra denne tilførsel:

1. Skipperen kendte ikke den nøjagtige størrelse af sit skib, og skibet var ikke blevet opmålt i Sundet ved klareringen. Tolderne stolede således på skipperens angivelser. Der var åbenbart ikke noget måleudstyr til at måle skibets bredde, længde og dybde. Det ville i øvrigt have været vanskeligt, om ikke umuligt at måle lastrummets dybde på et lastet skib.

2. Det blev accepteret, at en skipper, der sejlede gennem Sundet, ikke vidste, om hans lasteevne var over eller under 100 læster. Hvis det blev opdaget, at han tidligere havde klareret skibet til at være under 100 læster, blev han ikke straffet. Han efterbetalte blot toldforskellen.

3. Skibets størrelse blev udmålt ved hjælp af den last, der var beskrevet i de dokumenter, skipperen førte med sig. Størrelsen af et skib i ballast kunne derfor ikke vurderes nøjagtigt. En troværdig vurdering krævede et skib lastet

med enten en enkelt eller nogle få varetyper angivet i læster som f.eks. rug, salt eller hvede. En blanding af varetyper angivet i en blanding af vægt og mål gjorde det vanskeligt at vurdere skibets lasteevne korrekt.

4. Tolderne kom til at kende skipperne og deres skibe, så en skipper kunne blive indhentet af sin fortid, selv om han havde solgt skibet. Det er ikke klart ud fra toldbøgerne, hvornår Cernelis Siffuerssen var sejlet gennem Sundet med en last rug på mere end 100 læster. I maj 1614 er han noteret for en gennemsejling med 82 læster rug;²² men selv med besætnings føring lagt til, ville lasten ikke overstige 100 læster. Måske havde den nye ejer af skibet nu lastet mere end 100 læster i skibet og således afsløret Cernelis Siffuerssen.²³

Den overordnede slutning, der kan drages ud fra denne ene indførsel er, at der ikke fandt nogen opmåling af skibe sted i Helsingør i hvert fald i de første 20 år, fløjter sejlede igennem Sundet. Tolderne måtte stole på skippernes informationer, givet mundtligt eller i dokumenter, og skipperne selv var ofte ikke sikre på den nøjagtige størrelse af deres skibe.

En opmåling af alle skibe ville under alle omstændigheder have forårsaget næsten uoverstigelige problemer for tolderne, da de i så fald ville have været nødt til fysisk at inspicere alle skibe, der ventede på toldklarering i Sundet, og måle længde, bredde og dybde af det enkelte skib. Bortset fra praktiske problemer med selve opmålingen, var der simpelthen ikke personale nok på toldboden til at udføre dette arbejde. Alene i året 1595, da fløjten begyndte sin sejlads, passerede 6.292 skibe gennem Sundet på ca. ni måneder. Om personalesituationen på toldboden i 1595 kan anføres, at der var to toldere og tre toldskrivere, som formodentlig hver havde en skriverkarl, hvilket vil alt i alt vil sige et personale på otte personer til toldklareringen, som tolderne dog næppe som sådan tog aktivt del i. Det vil altså sige seks personer til de 6.292 skibe i 1595, med godt 25 skibe om i gennemsnit om dagen i de ni isfrie måneder.

Konklusionen draget ud fra Cernelis Siffuerssens passage bekræftes af en passage i 1596. Skipper Stoffel Heddes fra Harlingen havde passeret Kronborg seks gange tidligere og havde taget forbehold med hensyn til størrelsen af sit skib, da det var nybygget.²⁴ Hver gang havde han betalt for et skib under 100 læster, men da han ankom til Helsingør med en last salt i 1596, var det klart, at skibet var over 100 læster. Han betalte i overensstemmelse hermed og efterbetalte en rosenobel og en halv daler for hver af de tidligere passager, men blev ikke afkrævet ekstra betaling som straf for at have deklareret ukorrekt. Han havde med Richard Ungers ord begået *en*

ærlig fejl.²⁵ Som forbeholdet også viser, var Heddes virkelig en ærlig mand; men helt generelt accepterede man altså, at skipperne var uvidende om den reelle størrelse af deres skibe.²⁶

Stoffel Heddes klarering af over 100 læster i 1596 kan tjene som eksempel på, hvor meget mindre en skipper betalte for et skib under 100 læster end for et skib over dette mål. Han betalte i alt to rosenobler, 83 daler, en guldgylden, to mark og tyve skilling plus seks tønner salt i skibstold, salttold, skriver- og tøndepenge, fyrpenge, tredivtepenge og lasttold.²⁷ Havde skibet været klareret under 100 læster, ville han kun have sparet en rosenobel og en halv daler i skibstold eller omkring fem procent. Den procentuelle besparelse ville naturligvis have været betragteligt større, hvis han havde passeret med skibet i ballast, men i hård valuta ville den have været det samme beløb. En besparelse af en sådan størrelse ville næppe have stimuleret skabelsen af en ny skibstype. Om de mange skibe i ballast skal kort anføres, at der fra Balticum var mindre efterspørgsel efter de varer, som hollænderne kunne levere, end efter det korn, tømmer mm., som hollænderne havde brug for. Ofte havde skibe i ballast ikke desto mindre en mindre last af varer med.

Omkring 1600 blev lastede skibes størrelse udregnet efter lastmængden. Siden indførelsen af fyrpenge i 1561 og lasttolden i 1567 skulle skipperne medføre certifikater på lasten eller bekræfte dens indhold ved edsaflæggelse på toldboden. Også certifikaterne blev til gennem edsaflæggelse, da myndighederne i skibets hjemhavn ikke målte omfanget af varerne, der skulle lastes, men lod købmændene aflægge ed på størrelsen af deres gods og udstedte certifikater i overensstemmelse hermed.²⁸

Proceduren med at sammenligne skipperens oplysning om skibets størrelse med de dokumenter, han medbragte, kan dokumenteres i hvert fald tilbage til 1562, da et skib derved blev konstateret at være over 100 læster og skipperen måtte efterbetale for 26 passager, hvor han havde deklareret sit skib til at være under 100 læster. I denne sag blev kongen involveret, men frikendte skipperen for bevidst svig.²⁹ Dermed var den praksis indført, som blev fulgt de kommende år.³⁰

Indførslerne i toldbøgerne viser således overbevisende, at tolderne normalt stolede på skippernes ord, når de klarerede deres skibe i ballast til at være under 100 læster, og at skipperne betalte i overensstemmelse hermed, indtil deres skibe blev dokumenteret at være større. Så efterbetalte de forskellen i skibstold for de tidligere passager.

Bevidst toldsvig

Mens en fejl i deklareringen af et skibs størrelse kunne karakteriseres som en *ærlig fejl*, var det noget helt andet, hvis tolderne opdagede, at der bevidst var lavet en forfalsket angivelse af lasten for at slippe billigere i told. Når et falskneri blev opdaget, blev lasten konfiskeret, og en stor bøde kunne blive udskrevet.³¹

Tolder Jens Mogensen Rosenvinges hensigt, da han så tidligt som i begyndelsen af 1560'erne indførte inspektion af skibene i Sundet, var at afsløre sådanne falsknerier.³² Det var af samme årsag, Christian IV i august 1618 udnævnte en visitør til at finde *det hemmelige gods* om bord på skibene.³³ Hans arbejde var at opdage forbudte eller skjulte varer – ikke at måle skibene og udregne deres lasteevne.

Denne ansættelse i 1618 fandt sted lige efter introduktionen af den forlængede fløjte, nævnt af Velius.³⁴ Denne forlængelse øgede skibets lastekapacitet betragteligt. Det var åbenbart en pludselig udvikling, og effekten kan aflæses i toldbøgerne.³⁵ I 1618 fik det bemærkelsesværdigt store antal af 26 tilsyneladende uvidende skippere deres skibe opgraderet til over 100 læster med deres lastedokumenter som grundlag.³⁶ I 1619 var antallet blot fem,³⁷ og det følgende år var der ingen opgraderinger.

Den mest indlysende forklaring på de mange opgraderinger i 1618 er, at skipperne på de nye, længere fløjter rutinemæssigt og måske uafvidende, måske mod bedre vidende, angav deres skibe til at være under 100 læster, når de sejlede gennem Sundet i ballast, men måtte korrigere deres angivelse, når lastedokumenterne på deres tilbagerejse viste, at skibet fragtede mere end 100 læster. Efter nogle indledende problemer, blev situationen hurtigt normaliseret. Ikke ved at anvende måleredskaber, men lastedokumenter. At indførelsen af længere skibe fristede nogle skippere til at undlade at fremvise alle deres dokumenter og således begå bevidst toldsvig kan ses af, at det var nødvendigt at ansætte visitører til at finde *det skjulte gods*.

Forordninger om skibsmåling

Den første forordning om skibsmåling blev publiceret i 1632 i form af en tabel i kongens åbne brev til tolderne.³⁸ Skønt dette brev ikke er en befaling til generel opmåling, men snarere fastsætter nogle retningslinier for tolderne, må det antages, at tabellen i det mindste blev anvendt i tvivlstilfælde, så

at opmåling af skibe i et vist omfang er begyndt i Helsingør i 1632.³⁹ Men selv i 1632 hændte det, at et skibs lasteevne blev konstateret at være over 100 læster på grundlag af skibets dokumenterede last, hvorfor skipperen måtte efterbetale for fire frem- og tilbagerejser, hvor han havde deklareret skibet under 100 læster.⁴⁰ Anders Monrad Møller, den danske forsker, der mest indgående har studeret dette spørgsmål, vurderer, at 1632-tabellen var baseret på en kombination af erfaringer og et mere eller mindre fornuftigt skøn.⁴¹

De danske og nederlandske myndigheder synes ikke at være meget uenige om målene på skibe, der sejlede til og fra Østersøen (ooster-vaerders). Et skib opmålt til 100x23x13 fod i længde, bredde og dybde blev i den danske tabel udregnet til at føre 100 læster, hvilket er tæt på Witsens oplysning, at ooster-vaerders på 100x22x11 fod førte 100 læster.⁴² Dette især taget i betragtning, at den danske tabel skulle dække både ooster-vaerders og noorts-vaerders (skibe, der sejlede på Norge), af hvilke noorts-vaerders generelt stak to fod dybere end ooster-vaerders.

Noorts-vaerders

Betyder det hidtil anførte så, at Witsen er på vildspor, når han taler om den fortjeneste skipperne kunne hente ved fortoldningen på grund af fløjten form. Det er han ikke, men for at se det, skal man kigge til Norge, den anden del af det danske kongerige, i stedet for til Sundet. Witsen selv viser faktisk dette ved at indlede det relevante afsnit med ordene *skibe, der henter træ i Norden*.⁴³ Desuden handler hele den pågældende sektion i hans bog om *Noort-vaerders maet (nordfareres mål)*.⁴⁴ Derfor er der, skønt Witsen også nævner, at skibene ofte bragte korn fra Østen, næppe tvivl om, at han tænker på den specialiserede form af fløjten, der sejlede til Norge efter tømmer.

Den norske eksport af tømmer fandt hovedsageligt sted på nederlandske skibe. Antallet af disse steg omkring 1630; men toldindtægterne viste ikke en tilsvarende stigning takket være systematisk svig udført af skipperne.⁴⁵ Derfor tog kongen affære, til dels for at beskytte skovene, men først og fremmest for at forøge toldindtægterne.

I december 1630 skrev Christian IV et brev til sin statholder i Norge, Christopher Urne, og en af sine norske lensmænd, Steen Villumssøn Rosenvinge, og bad om forslag til, hvordan tolden på tømmer kunne bringes i bedre overensstemmelse med skibenes tømmerlaster, da han havde be-

mærket *den store Underslæb og Skade os paa Tolden skeer*.⁴⁶ Som svar foreslog de få måneder senere, at tolden primært skulle udregnes efter skibenes lasteevne med et tillæg for bjælker og master af store dimensioner i stedet for det nuværende system udregnet efter hver type tømmer kombineret med en mindre told betalt efter skibsstørrelse.⁴⁷

Toldrulle og mål-tabel 1632

Det nævnte forslag fra Urne og Rosenvinge var grundlag for en toldrulle dateret 12. januar 1632.⁴⁸ Den indeholdt vurderingen af skibenes lasteevne efter reglerne angivet i den ovenfor nævnte mål-tabel af samme dato.⁴⁹

Tidligere må vurderingen af tømmerskibes størrelse siges at være foregået på en temmelig tilfældig måde. Tolderne accepterede stort set det antal læster, skipperne angav. For blot at nævne et par eksempler var der skibe, der i 1628 var angivet til en lastekapacitet på 90-140 læster i deres lastedokumenter i Nederlandene, men blev klareret i Norge som skibe på 40-50 læster. Den herskende praksis med at udregne størrelsen af skibenes tømmerlast ud fra den af skipperne opgivne lasteevne gav således disse en åben mulighed for svig. Toldrullen af 1632 fratog dem denne mulighed. Der er eksempler på, at skibe klareret med 18-23 læster i efteråret 1631 blot nogle måneder senere i foråret 1632 betalte told af 70-90 læster.⁵⁰

Visitører havde fungeret i Norge i hvert fald siden 1619.⁵¹ Før 1632 lød deres instruktioner ikke på opmåling af skibe. I lighed med deres danske kolleger var deres opgave at lede efter forbudt gods,⁵² oftest egetræ. Det var ingen let opgave at være visitør. Lokale skovejere var ivrige efter at sælge deres tømmer og ønskede ikke at støtte visitørerne, da de fandt, at de blandede sig i deres forretninger. Skipperne brød sig naturligvis heller ikke om at få deres skibe inspiceret. Tilsyneladende var det næsten umuligt at skaffe nødvendigt lokalt mandskab til at ro visitørerne ud til skibene, og ved én lejlighed blev et reb hugget over, da en visitør var ved at klatre op af det for at komme om bord på et skib, så han styrtede ned.⁵³ I 1640 blev en visitør endda skuddræbt.⁵⁴

Den nye praksis indført i 1632 fremkaldte en masse klager fra nederlandske skippere, som kongen besvarede ved at udtale, at han fandt det mærkeligt, at nederlænderne klagede over, at de ikke længere kunne snyde ham.⁵⁵ Klare tal viser kongens udbytte ved ændringerne. I 1631/32 gav tømmertolden 11.500 daler; allerede i 1632/33 56.000 daler og i 1642/43 149.700 daler.⁵⁶

Mål-tabellen af 1632 har således skabt en vis orden i toldoprævningen; men der var stadig problemer. En skipper fra Hoorn fik f.eks. i sommeren 1632 sit skib opmålt til 65 læster af tolderen i Larvik. Et år senere blev det samme skib opmålt til 90 læster, og da skipperne skulle betale sin told, målte visitøren endnu engang hans skib op og satte det til 110 læster.⁵⁷

I 1640 blev et antal store nederlandske skibe opbragt for toldsvig og sendt til København for at få deres sager afgjort af det nyligt oprettede admiralitet. Kongen brugte denne anledning til at måle længde, bredde og dybde af disse skibe og udvide mål-tabellen fra 1632 til at inkludere skibe over 100 læster.⁵⁸ Hver fod i længde over 100 fod blev sat til 2 læster.⁵⁹

Den nye tabel angav i øvrigt lavere tal end Witsens måleskema for ooster-vaerders. Witsen angiver en fløjte 115 fod lang til 150 læster og en fløjte 125 lang til 200 læster.⁶⁰ Den danske tabel fra 1640 ville give henholdsvis 130 og 150 læster.

Den nederlandske repræsentant i Helsingør klagede officielt over opbringningen af skibene; men internt bebrejdede han skipperne deres forsøg på at skjule op til tre fjerdedele af deres last for de danske myndigheder.⁶¹

Det næste skridt blev taget i 1641, da kongen besluttede, at alle noorts-vaerders skulle måles ved første ankomst til Norge, og at målet skulle brændes ind i sejlbjælken foran stormasten. Denne regel skulle gælde i en forsøgsperiode på et år og derefter evalueres.⁶² Begrundelsen viser, at spin ikke er et nyt fænomen. Ordningen skulle naturligvis forhindre toldsvig, men angiveligt også lette tilværelsen for handelsfolkene, som skulle skånes for besværlige omladninger ved visitørernes undersøgelser, som dog skulle fortsættes i nødvendigt omfang.

Forsøgsordningen synes at være blevet gjort permanent. I april 1643 udstedte kongen et nyt regulativ, nærmest en sammenskrivning af tidligere regulativer, der angav, at alle skibe skulle måles efter mål-tabellerne af 1632 og 1640.⁶³

Traktaterne af 1645 og 1647

1645: Under de forhandlinger, der afsluttede den såkaldte Torstenssonkrig mellem Sverige og Danmark, agerede Nederlandene i begyndelsen som mægler sammen med Frankrig, men valgte side sammen med Sverige i Øresundstoldspørgsmålet.⁶⁴ En traktat med en gyldighed på 40 år blev underskrevet i Christianopol 13. august 1645. Det indeholdt toldprivilegier for

nederlandske skibe i Sundet af omtrent samme art som de svenske privilegier.⁶⁵

Med hensyn til tømmerhandelen i Norge blev det besluttet, at skibsmålingen skulle udføres af to nederlandske og to norske skippere (§9), og resultatet skulle brændes ind i skibets sejlbjælke og på skibssiden for og agter og registreres ved de lokale myndigheder. Tolden blev nedsat til niveauet i 1628, og det blev besluttet snarest muligt at føre forhandlinger om en tømmer told, der skulle pålignes med skibets lasteevne som grundlag (§7).⁶⁶

1647: Disse forhandlinger fandt sted i Nederlandene fra august 1646 til februar 1647 og resulterede i en traktat om opmåling af skibe og tømmer tolden i Norge.⁶⁷ Kongens svigersøn Corfitz Ulfeldt var leder af den danske delegation. Resultatet af forhandlingerne synes at vise, at han var mere fokuseret på toldbeløbet pr. læst end på antallet af læster pr. skib og derfor blev taget grundigt ved næsen.

Parterne blev enige om, at tømmer tolden skulle være et fast beløb pr. læst baseret på skibenes lasteevne. Skibene skulle for at gøre det lettere for skipperne opmåles i en af de fem-seks hyppigst benyttede havne i Nederlandene. Opmålingen skulle foretages af et lige antal danske og nederlandske skibsbyggere, fire fra hvert land (§2). Som i 1645-traktaten skulle målet brændes ind i sejlbjælken og skibssiderne for og agter. Desuden skulle et målebrev medføres på skibet (§5).

Traktaten indeholdt en mål-tabel, der viste betydeligt lavere lasteevne end f.eks. den danske mål-tabel af 1640. Hertil kom, at en femtedel skulle fratrækkes målet, da det var udregnet med laster af korn eller salt, og tømmer ikke kunne staves så effektivt som disse varer. Det var på dette punkt, Corfitz Ulfeldt blev snydt af de nederlandske forhandlere. Det var korrekt, at tømmer ikke kunne staves på samme måde som en bulklast. Men i modsætning til, at et skib med en last korn eller salt på grund af lastens vægt ikke kunne staves helt til dækket, kunne et tømmerskib lastes til rælingen og endda over som dækslast. De 20% fradrag i antallet af læster var således rent snyd, som enhver med kendskab til tømmerskibe ville vide. Corfitz Ulfeldt havde åbenbart ikke denne viden.⁶⁸

Traktaten definerede, hvordan bredde-, længde- og dybdemålet skulle tages. Bredden skulle således tages lige foran stormasten (§4). Skibe, der ikke var blevet opmålt i Nederlandene, skulle før lastning i Norge opmåles af et lige antal norske og nederlandske skippere med mindst tre fra hvert land (§18).

Spørgsmålet om toldbeløb pr. læst blev først løst gennem langvarige for-

handlinger. Corfitz Ulfeldt begyndte med at forlange to rigsdaler og en ort pr. læst. Hans nederlandske modpart tilbød en halv ort eller en attendedel af Ulfeldts krav. Efter et par måneder enedes man om en rigsdaler pr. læst (§10). Hensigten med traktaten var at løse alle problemer med tømmer-tolden i Norge; men det lykkedes ikke. Ganske hurtigt førte traktaten til klager fra nordmændene, især vedrørende skibe af såkaldt »ny form«, som angiveligt var bygget, efter traktaten var sluttet.⁶⁹ De var bredere for og agter end midtskibs og sagdes at ligne pakhuse mere end skibe.⁷⁰ De kunne føre en større last end skibe af tidligere udformning, og man påstod, at deres skippere sparede to femtedele af tolden i stedet for en femtedel. Nederlænderne afviste disse klager. Efter deres udsagn havde skibe af »ny form« også været bygget før traktaten⁷¹ og var i øvrigt i overensstemmelse med traktatens bestemmelser.⁷²

Christian IV accepterede ikke de nederlandske argumenter og beordrede sin ledende tolder i Sydnorge til at genopmåle nederlandske tømmer-skibe og specielt bemærke sig, om de var af den nye form. Hvis det var tilfældet skulle han forøge antallet af læster med mellem en sjettedel og en fjerdedel.⁷³ De norske toldere klagede også over, at læstetallene, der var brændt ind i skibene ofte ikke stemte overens med måledokumenterne, og at de indbrændte tal var blevet slettet og/eller måledokumenterne ændret. Fra nederlandsk hold var der klager over, at der blev foretaget genopmålinger imod traktaten af 1647. Nye forhandlinger for at løse disse problemer fandt sted i Nederlandene i 1657-58, men resultatet blev status quo. Danmark kunne forlange genopmåling af skibe; men den skulle finde sted i Nederlandene i overensstemmelse med reglerne i traktaten af 1647. Diskussionen om skibe af ny form blev udsat til et senere tidspunkt.

Traktaterne af 1666 og 1669

1666: Denne diskussion blev genoptaget i 1665-66 under dansk-nederlandske møder om forskellige udestående økonomiske problemer landene imellem. Tømmer-skibene, der sejlede på Norge, og deres toldbetaling var et af punkterne på dagsordenen.

Den danske konge, Frederik III, ønskede traktaten af 1647 annulleret. Hans administration havde regnet ud, at den havde kostet Danmark 4.5 mio. rigsdaler i tabte indtægter sammenlignet med, hvad landet ville have modtaget under Christianopeltraktaten af 1645.⁷⁴ Nederlandene var afvisende;

men visse ændringer blev lavet i en traktat indgået i februar 1666.⁷⁵ Man blev enige om, at en læst tømmer skulle sættes til 4.000 nederlandske pund, og at fradraget på en femtedel skulle afskaffes.

1669: I 1669 blev tre test-skibe opmålt:⁷⁶ Het Vergulde Hert, 120 fod lang (ny form), De Brouwer, 116 fod lang (en ældre form) og De Waterhondt, 116 fod, 4 tommer lang (ældste form). Alle kan have været fløjter og alle var noorts-vaerders. De var næsten ens i længde med Het Vergulde Hert treenhalv fod længere end de to andre (ca. 3 %). Opmålingen blev foretaget ved hjælp af kanonkugler og viste, at Het Vergulde Hert kunne rumme en last en fjerdedel til en trediedel tungere end hver af de to andre.

Som aftalt i 1666 skulle en læst tømmer regnes som 4.000 nederlandske pund. Når man kendte vægten af de lastede kanonkugler, var det let at regne læsteantallet for det enkelte skib ud: henholdsvis $227\frac{1}{2}$, $183\frac{1}{2}$ og $168\frac{3}{8}$ læster. Disse tal oversteg i øvrigt langt de tilsvarende tal for skibe over 100 fods længde i den danske tabel af 1640.

Efterfølgende blev bredden og dybden af skibene målt på tre steder, ikke som hidtil et sted, og længden og den gennemsnitlige bredde og dybde blev ganget med hinanden. Resultatet blev divideret med antallet af læster og resulterede i kvotienterne $231\frac{6}{7}$, $239\frac{1}{3}$ og 256. Gennemsnitskvotienten af de tre var $242\frac{1}{2}$, og det blev besluttet, at denne kvotient skulle anvendes i fremtiden til at fastsætte læsteantallet, når multiplikationen af længde og gennemsnitsbredde og -dybde var blevet foretaget.

Efter denne metode ville repræsentanten for den nye form, Het Vergulde Hert, der efter kanonkugletesten var sat til $227\frac{1}{2}$ læster blive sat til $217\frac{1}{2}$ læster og således opnå en lille besparelse på ti læster. Den nye metode fjernede således generelt fordelene ved de hvepsetailede skibe med udbygninger for og agter, da målene også blev taget dér.

Witsen, der skrev sit værk bare to år efter aftalen om opmåling, sammenfatter situationen således: Fordelen er dog nu fjernet gennem en anden opmålingsmetode ... hvorfor man er ophørt med det misformede skrog med de voldsomme udbygninger.⁷⁷

Den såkaldte nye form af fløjten, som fik den til at ligne et pakhus, må i øvrigt have haft en negativ virkning på dens sødygtighed. Det har derfor været en fordel at vende tilbage til et mere typisk design, efter at toldfordelene var mistet.

Sammenfatning

Det er en ganske hårdnakket myte, at fløjten var udviklet til toldunddragelse i Sundet.

Toldbøgerne viser imidlertid, at det gennem de 70 år fra 1562 til 1632 var en veletableret procedure for tolderne i Sundet at bruge lastedokumenterne til at fastslå lasteevnen af de passerende skibe. De anvendte ikke nogen form for måleredskaber til at fastslå skibenes bredde, længde og dybde for at kunne udregne størrelsen. Nicolaes Witsens antagelse af, at den rundbugede fløjte med sin hvepsetaille fra sin fremkomst i 1595 kunne spare told i Sundet, gentaget af mange forskere op til nu, finder således ikke nogen støtte i toldbøgerne op til 1632. Skibets form har forøget dets lasteevne og nedsat besætningens størrelse til gavn for dets ejere, men dette narrede ikke tolderne i Helsingør og nedsatte ikke toldbeløbet.

Skipperen kunne naturligvis snyde med sine dokumenter og begå svig med den hensigt at nedsætte tolden. Når svig blev afsløret af visitører, som var ansat fra 1618, betalte skipperen en bøde og fik de varer, som ikke var klareret, konfiskeret.

Generelt sagt var fløjten således ikke skabt for at undgå at betale fuld told. Pieter Jansz. Liorne, som lod den første fløjte bygge, var ikke blot en from mennonit, der tydeligt var inspireret i sin skibsbygning af dimensionerne på Noahs Ark, men også en forretningsmand, som ønskede at bygge et skib med bedre lasteevne og lavere fragtomkostninger end eksisterende skibe. Fløjten viste sig at være en succes, og den blev hurtigt kopieret. Inden længe var fløjten det almindelige handelsskib på alle syv have. Det syttende århundrede er med god grund af Sleswyk i titlen på hans bog om fløjten kaldt *Fløjtens gyldne århundrede*.⁷⁸

Der er imidlertid én undtagelse. Én specialbygget fløjte fremstod som et skib beregnet til at undgå toldbetaling, nemlig tømmerskibet, som sejlede på Norge, fra 1647 bygget i den såkaldte nye form, bredere for og agter end midtskibs. Op til dette år var der gjort mange forsøg på at undgå at betale told af hele tømmerlasten, og disse forsøg var ofte lykkedes. Fra 1647 blev fløjter beregnet på tømmertransport imidlertid bevidst bygget med hvepsetaille og udvidet lastrum for og agter for at undgå betaling. Skønt alle vidste det, kunne de norske toldere ikke gøre noget, da skipperne rettede sig efter reglerne i traktaten af 1647, som angav, at breddemålet skulle tages midtskibs.

Fig. 2. Til venstre en fløjt, som i dimensionerne i dens første udgave var inspireret af dimensionerne i Noahs Ark. Ukendt proveniens.

Det er tydeligvis dette specialbyggede tømmerskib bestemt til norgesfart, Witsen beskriver. Skønt det undgik en del af toldbetalingen, snød det ingen. Derfor var den danske konge så ivrig efter at få accepteret en ny målemetode. Det lykkedes i 1669, efter at man havde måttet leve med de såkaldte sejlende pakhuse i 22 år.

Den primære årsag til den bredt og fejlagtigt accepterede antagelse, at fløjten var skabt til delvis toldunddragelse i Sundet, er marginnoten i Witsens bog, hvori han siger, at skibene med de smalle dæk omtalt i dette afsnit af bogen fremkaldte en strid om toldbetaling i Sundet. Hertil kan føjes den fejlagtige antagelse, at afsnittet rummer en generel beskrivelse af fløjten og ikke kun af noorts-vaerders.

UTRYKTE KILDER

Rigsarkivet, Danske Kancelli, Norske Tegnelser 1640-1648.

Sound Toll Registers Online (STRO) anført med rulle nr. og scan. nr. som følger STRO 056_0430.

TRYKTE KILDER

Bricka, C.F. & Fredricia, J.A. (udg.): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, Bd, IV 1636-1640, 1822.

Grandjean, Louis E. (udg.): *Frederik II's Søret, et erhvervshistorisk Kulturbillede fra 1561*, 1946.

Laursen, L. (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, Bd. IV 1626-1649, 1917; Bd V 1651-1664, 1920; Bd. VI 1665-1675, 1923 (DNT).

Laursen, L. (udg.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, Bind IV (KBB IV)*, 1616-1620, 1919 (KBB).

Lundh, O.G. & Sars, J.E. (udg.): *Norske Rigsregistrarer*, Bind V, 1619-1627, 1874; Bind VI, 1628-1634, 1877 (NRR).

Lundh, O.G. & Æverland, O.A.: *Norske Rigsregistrarer*, Bind VIII, 1641-1648, 1887 (NRR).

Paus, Hans (udg.): *Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier udgivne for Kongeriget Norge*, 1751 (GKFP).

Secher, V.A.: *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, Bind IV, 1903; Bind V, 1903 (CCD).

Thomle, E.A. (udg.): *Norske Rigsregistrarer*, Bind XI 1653-1656 (NRR).

LITTERATUR

Alexiou, Konstantinos: *Two 16th century ships: their hull form and performance*, www.maritimearchaeology.dk/downloads/MA_Thesis_Alexiou.pdf, 2011.

Beylen, Jules van: *Schepen van de Nederlanden, van de late middeleeuwen tot het einde van de 17e eeuw*, 1970.

Scheepstypen, i *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, Deel 2, 1977.

Christensen, Aksel E.: *Dutch Trade to the Baltic about 1600. Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records*, 1941.

Degn, Ole: Skibene måles, i: *Dansk Søfarts Historie*, 2, 1588-1720.

Hagedorn, Bernhard: *Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert*, 1914.

- Heiberg, Steffen: De ti tønder guld, rigsråd, kongemagt og statsfinanserne i 1630'erne, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 76, 1976.
- Toldordinansen 12. januar 1632, i: *Zise*, nr. 1, 1982.
- Christian 4. – en europæisk statsmand*, 2006.
- [https://hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/268/Het-Fluitschip vrachtschip uit de Gouden Eeuw](https://hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/268/Het-Fluitschip-vrachtschip-uit-de-Gouden-Eeuw).
- Jensen, Mogens: Rosenvingebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564, i: *Zise*, nr. 1, 2017.
- Jespersen, Leon: »Hvorfor den blev betalt, da vi ikke mere herskede i Sundet, må Vorherre vide.« Øresundstolden og Roskildefreden 1658, i: *Tolden i Sundet*, 2010.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmålingen i Danmark 1632-1867, i: *Handels- og Søfartsmuseets årbog*, 1974.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmåling – nok engang i: *Handels- og Søfartsmuseets årbog*, 2006.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmålingen i Danmark fra 1632 til 1687 – en sidste gang, i: *Emilie, Louise og de andre, maritime artikler og essays*, 2008.
- Olechnowitz, Karl-Friedrich von: *Der Schiffbau der Hansischen Spätzeit*, 1960.
- Schreiner, Johan: *Nederland og Norge 1625-1650. Trelastudførsel og Handelspolitik*, 1933.
- Sigmond, J.P.: Recensie van A. Wegener Sleeswijk, De Gouden Eeuw van de Fluitschip, i: *Low Countries Historical Review*, 120:4, 2005.
- Sleeswyk, André Wegener: *De Gouden Eeuw van de Fluitschip*, 2003.
- Unger, Richard W.: *Dutch Shipbuilding before 1800, Ships and Gilds*, 1978. The Fluit: Specialist Cargo Vessels 1500 to 1650, i: *Cogs Caravels and Galleons, The Sailing Ship 1000-1650*, 1994.
- Velius, Theodorus: *Chronyk Van Hoorn*, 1630, Vierden Druk met Aantekeningen vermeerderd door Sebastian Centenn, 1740.
- Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie*, I, 1987.
- Wildeman, Diederick: Fluit, i: *Schepen van de Gouden Eeuw*, Jaarboek 2005, Vereeniging Nederlandsch Historisch Schepvaart Museum, Amsterdam.
- Witsen, Nicolaes: *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier*, 1671.

NOTER

- [1] Denne artikel er en oversættelse og lettere bearbejdning af min artikel: Was the Flute a vessel designed to evade paying toll in the Sound? i: *Tijdschrift voor Zeege-schiedenis*, no. 2, 2018, s. 22-41.
- [2] Witsen 1671.
- [3] Witsen s. 160-61.
- [4] Ibidem: *Voor en achter zijn zy het wijst, in de midden 't naeust, daer zy anderzins het wijste zijn. ... om by maat den inhoud te verkleinen. ... Het uitbreecken dezer Schepen voor en achter, bracht hier in den Schipper profyt aen, datze veele goederen meer stouden als de maat de schepen hielt.*
- [5] Smstds.: *Schepen waer over verschil ontstont, in 't betalen van de tol, aen Kro-nenburg in de Zont.*
- [6] Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1970 s. 107; Unger, 1978 s. 26; Unger, 1994 s. 126; Sleswyk s. 18; Sigmond s. 620; Wildeman s. 77f.; *Het Fluitschip vrachtschip uit de Gouden Eeuw* på Stichting Nederland Scheepvaart Museums hjemmeside, 2011; Konstantinus Alexiou s. 48.
- [7] Velius s. 495; Hagedorns s. 102f.; Sleswyk s. 20; van Beylen, 1977 s. 28; Unger, 1978 s. 36f.
- [8] Et kobberstik af Pieter Bruegel de Oude fra 1564 viser et skib af næsten samme form som fløjten. Omtalt af Van Beylen, 1970 s. 101 og vist i Unger, 1978, modsat side 40.
- [9] Jf. note 3.
- [10] Velius s. 495 note 747; Hagedorn s. 103, note 2; van Beylen 1970 s. 103f.; Sleswyk s. 20, 29.
- [11] Iflg. 1. Mosebog 6,15 var Noahs Ark 300x50x30 alen.
- [12] Velius s. 495 note 747; Sleswyk s. 32f.
- [13] Jf. titlen på Sleswyks bog: *De Gouden Eeuw van het Fluitschip* (Fløjstens gyldne århundrede); Wildeman s. 75.
- [14] Unger s. 37; Van Beylen, 1977 s. 30; Wilde-man s.78.
- [15] Velius s. 495 note 747; Hagedorn s. 108; Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1977 s. 29 og Wildeman s. 78 opfatter fløjten som et hurtigt skib, mens Alexiou s. 47 vurderer skibet til at være langsomt, og Unger, 1978 s. 37, synes at indtage et mellemstand-punkt. De lettere byggematerialer gav nok fløjten mere fart, men skrogets form betød et langsommere skib.
- [16] Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1970 s. 104; 1977 s. 31f.; Unger, 1978 s. 37; Wildeman s. 78.
- [17] Schreiner s. 35 angiver, at 70% af alle skibe i Sundet i 1630'erne antageligt var fløjter. Det følgende tiår steg det til 90%.
- [18] Den første tabel vedr. skibsmål og læstetal blev i øvrigt først udstedt i 1632, jf neden-for.
- [19] En hollandsk læst korn vejede ca. 2 tons, men vægten af en læst var ofte forskellig fra land til land, og endda fra by til by. En hollandsk læst var således $\frac{7}{8}$ af en læst i Lübeck og $\frac{3}{4}$ af en læst i Stralsund. En omregningstabel anvendt på toldboden i Helsingør findes i STRO 073_021. En læst kunne evt. måles i rumfang i stedet for vægt afhængigt af den målte vare.
- [20] Om føring se: Grandjean Capitel X.
- [21] STRO 056_430. [Havde et skib sidste år, som han var løbet igennem Sundet med på fire rejser frem og tilbage uden at kende skibets størrelse, da han på disse rejser var lastet med forskellige varer. Har nu solgt dette skib. Og siden er det blevet opdaget, at han havde haft over 100 læster rug i skibet. Gav derfor nu for disse fire rejser otte rosenobler, fire daler].
- [22] STRO 056_414.
- [23] Selv om kilderne intet siger derom, kunne den tanke være nærliggende, at tolderne førte et alfabetisk register med enten skibsnavne eller skippernavne eller begge dele og datoen for hver passage. I modsat fald ville det være en både besværlig og tidrøvende sag at finde tilbage til et skibs/en skippers tidligere passager.
- [24] STRO 036_129.
- [25] *An honest mistake*. Ungers e-mail til forfatteren 28.5.2017.
- [26] F.eks. STRO 006_446; 008_186; 011_55.
- [27] Tolden er indført i fire sektioner i told-bogen: STRO 036_050 (tredivtepenge),

- 036_129 (skibstold, salttold og skriver- og tøndepenge), 036_429 (fyrpenge) og 036_560 (lasttold).
- [28] Et certifikat fra 1605 ses i STRO 001_062-063.
- [29] STRO 003_666.
- [30] STRO 004_465 (1563: 10 passager), STRO 006_422, 446 & 525 (1565: 4, 10 & 3 passager), STRO 008_186 (1567: 4 passager), STRO 11_055 (1569: 5 passager), STRO 029_134 (1589: 1 passage – nyt skib).
- [31] STRO 049_175 (1607)
- [32] Jensen, 2017 s. 16f.
- [33] Laursen, KBB IV, 1919 s. 455.
- [34] Jf. note 9.
- [35] Iflg. Hagedorn s. 111 steg antallet af nederlandske skibe over 100 læster, som passerede Sundet fra 530 frem- og tilbagerejser i 1617 (17%) til 1990 frem- og tilbagerejser i 1620 (50%); jf. Christensen s. 345, tabel 21, som viser stigningen i lastekapacitet for saltskibe til over 100 læster i 1617; cf. Samme s. 100, tabel 6.
- [36] STRO 061_417-19.
- [37] STRO 062_262.
- [38] Secher, CCD V, 1903 s. 564ff.; jf. Degn s. 20.
- [39] Christensen s. 342f. antager, at opmålingen først begyndte i 1643 og konkluderer: *As late as the end of the 1640es it [the measurement of ships] was not definitely introduced; it was an art of which only ship's carpenters and not ordinary commercial and shipping experts had any knowledge, and the methods were not yet clarified.*
- [40] STRO 075_218 (6.6.1631) forklarer sagen, mens passagen findes 075_216. Skipperen havde klareret sit skib som ballaster STRO 075_157 (16.5.1631); jf. STRO 075_151 (9.4.1631) og STRO 075_209 (4.5.1631).
- [41] Monrad Møller, 1974 s. 18; jf. Christensen s. 334: *As basis was still used the experience from practice: the carrying capacity of the ship were the number of lasts of corn or salt which the ship might carry.*
- [42] Witsen s. 160.
- [43] Samme.: *Schepen die om't Norden hout... haelen...*
- [44] Samme.: *Noort-vaerders maet*; jf. s. 242: *dat eenig geschil ontstack, tusschen zijn Kononklijke Majesteit van Denemarken, en haer Hoogmogende, nopende het aental der lasten, waer op die Scheepen, die naar Noorwegen om hout waren...* [at der opstod nogen uenighed mellem Hans Kongelige Majestæt af Danmark og Deres Høj-mægtige (det nederlandske parlament) om antallet af læster på skibe, der sejlede til Norge efter tømmer...].
- [45] Schreiner s. 59f.
- [46] Lundh & Sars, NRR VI s. 265.
- [47] Schreiner s. 60f.
- [48] *Told-Rulle hvorefter Træ-Last-Tolden udi Norge herefter skal opberges.* Paus, GKFP s. 725-30.
- [49] Se note 37.
- [50] Schreiner s. 61ff.
- [51] Lundh & Sars, NRR V s. 43f.
- [52] Samme, NRR V s. 90, 203, 301; VI s. 21, 307f.
- [53] Samme, NRR V s. 44.
- [54] Schreiner s. 58.
- [55] Samme s. 63 note: *...dat hem veele jaeren den tol in Norwegen waere gestoolen, ende nu de schippers iselve niet meer conden doen, claechden sij, mijn vragende ofte dat recht waere...*
- [56] Heiberg, 1982 s. 16; jf. samme, 1976 s. 37f., og samme, 2006 s. 357.
- [57] Schreiner s. 65f.
- [58] Bricka & Fredericia s. 401f. (Brev til admiral Klaus Daa og rentemester Jørgen Vind).
- [59] Secher, CCD V s. 64f.; jf. Monrad Møller, 2008 s. 118.
- [60] Witsen s. 160.
- [61] *Deselvige hebben in den tolle in Noorweeghen soo veel versweegen, dat ick mijn selfs schaeme, eenige de helfte, andere drie vierdepaert van haere ladinge.* Schreiner s. 73 note 3.
- [62] Schreiner s. 87; Laursen, DNT IV s. 498.
- [63] Rigsarkivet, Danske Kancelli, Norske Tegnelser 1640-1648: 150R-155R (Forordning om Toldrulle og andet udi Norge 9.4.1643); Lundh & Æverland, NRR, VIII s. 269-75; Paus, GKFP s. 782-89.
- [64] Laursen, DNT, IV s. 481-87; jf. Jespersen s. 305.
- [65] Laursen, DNT, IV s. 476-93; Venge s. 257-60.
- [66] Laursen, DNT, IV s. 490; jf. Schreiner s. 96ff.
- [67] Traktaten blev underskrevet 2./12. februar 1647 (to datoer, fordi Nederlandene var

- gået over til Ny Tid). Laursen, DNT, IV s. 520-46; cf. Schreiner s. 100-05.
- [68] Mange skippere betalte betydeligt færre læster, end de selv i Nederlandene havde opgivet i deres lastdokumenter. Schreiner s. 105.
- [69] Laursen, DNT V s. 246-59; Schreiner s. 105.
- [70] Laursen, DNT, VI s. 81; Schreiner s. 105.
- [71] Laursen, DNT, VI s. 110.
- [72] Samme, DNT, V s. 250; jf. Witsen s. 160: ... *en na den eisch werdt gamaeckd*.
- [73] Thomle, NRR, XI s. 476-81.
- [74] Laursen, DNT, VI s. 65.
- [75] Laursen, DNT, VI s. 108-14.
- [76] Witsen, Appendix s. 33-37; Monrad Møller, 1974 s. 22-25; samme, 2006 s. 102-05; samme, 2008 s. 127-30.
- [77] Witsen s. 160.
- [78] De Gouden Eeuw van het Fluisschip.

Øresundstolden omkring år 1600

AF MOGENS JENSEN

Toldboden

I 1562 lod Frederik II opføre en toldbod til brug ved opkrævning af Øresundstolden ved stranden i Helsingør. Bortset fra en kortere periode, hvor toldrens privatbolig i Stengade havde fungeret som toldbod, var tolden indtil da blevet opkrævet på Krogen,¹ forløberen for Kronborg.

Fig. 1. Omkring 1582 tegnede den hollandske maler Hans Knieper et prospekt af Helsingør, set fra Sundet. Her blev også toldboden gengivet. Imidlertid er den del af tegningen, der viste toldboden og Kronborg, efter alt at dømme forsvundet, men bevaret er et kobberstik fra Braun og Hogenbergs værk *Civitates orbis terrarum*, Köln 1575-1593, som blev udført efter Kniepers tegninger. På ovenstående udsnit af kobberstikket ses toldboden, som på tidspunktet for Kniepers udførelse af tegningen ikke længere blev anvendt til det oprindelige formål, og som her er betegnet Olde Toldbod. Illustrationen her er forsøgsvis koloreret ved Lars Bjørn Madsen.² Museerne Helsingør.

Toldkammeret, hvori klareringen foregik, havde en vægbeklædning af rødt engelsk klæde svarende til farven på de oldenborgske bjælker i rigsvåbnet. Også bordet, hvorpå tolden blev udregnet og erlagt, var klædt i rødt.³ Ingen kaptajn eller købmand, der betrødte toldboden, skulle være i tvivl om, at han trådte ind i den oldenborgske konges domæne.

Kammeret var opdelt af et gitterværk med en dør, så der nogenlunde kunne holdes styr på de ventende. For ventetid var der. Skibene ankom oftest til Sundet i konvojer, og tolderen, hvis underskrift og segl, toldpapirerne skulle forsynes med sammen med toldskriverens, var kun pligtig at være på toldboden hver anden dag.⁴

I dette royalt-røde toldkammer afregnede kaptajner og købmænd deres told. Denne artikel vil ud fra spredte oplysninger i toldbøger og dokumenter forsøge at belyse livet på toldboden i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet.

Læstemål

Torsdag den 20. juni 1605 indfandt skipper Claus Klött fra Lübeck sig på toldboden for at klarere sit skib. Med sig havde han et certifikat udstedt otte dage tidligere af Lübecks borgmestre og råd.⁵

Det angav, at skibet som last medførte 18 læster hvede, 62 læster rug og 41½ læster byg samt 150 stænger jern. Lastens ejere var 11 forskellige købmænd, hvoraf skipperen var den ene. Alle var de personligt mødt op på rådhuset i Lübeck og havde højtideligt aflagt ed på, at mængden af deres gods var korrekt angivet i certifikatet. Det fortalte desuden, at alle købmændene var borgere i Lübeck, og at alle varer var lybske og skulle føres til Spanien.

Så langt så godt. Claus Klött havde altså et certifikat, som samlet viste en kornlast på 121½ læster foruden de 150 stænger jern. Men da toldskriver Bernd Fake gjorde lasten op ved det røddugede bord, nåede han, som det fremgår af toldbogen,⁶ et samlet tal på 139 læster korn eller en forhøjelse på ca. 14 %.

Jernstængerne angiver han til en vægt på 15 skippund, mens Klötts certifikat angiver antallet 150. Det er utvivlsomt blot en vekslen mellem antal og vægt fra certifikat til toldbog og viser, at der går 10 jernstænger på et skippund (160 kg).

Men hvordan forklare forskellen mellem kornmål i Lübeck og Helsingør? Forklaringen er den enkle og for os, som lever 400 år senere og er

vant til ensartede globale målestokke, noget overraskende, at der netop var forskel på kornmål i Lübeck og Helsingør. En læst var ikke uden videre en læst. Det afhang af byen, hvor læsten blev gjort op, så toldskriverne havde et ret omfattende regnearbejde at udføre afhængigt af, i hvilken by skipperens certifikat var udstedt.

En bevaret omregningstabel fra toldboden i Helsingør⁷ viser således, at læstetallet for gods fra bl.a. Stralsund skulle forhøjes med en tredjedel, fra Greifswald med en fjerdedel, fra Rostock med en femtedel, fra Stettin med en sjattedel og fra Lübeck med en syvendedel, hvilket svarer til den nævnte ca. 14 % stigning i Claus Klötts læstetal.

Mindst regnearbejde gav skibe fra bl.a. Riga og Danzig, da deres læst svarede til Helsingørs, som igen meget praktisk var identisk med en hollandsk læst.

Edsaflæggelse

Det fremgår af Claus Klötts certifikat, at der i forbindelse med udstedelsen ikke var foregået nogen form for opmåling af godset. Købmændene var mødt op på rådhuset og havde med udstrakt arm og løftede fingre (edsfingrene: højre hånds pege- og langfinger) svoret på, at den godsmængde, de angav, var korrekt.

Var der således edsvorent papir på godset, når skibet kom fra hjembyen, var det samme ikke nødvendigvis tilfældet på returrejsen. Allerede før 1560 var der ganske vist fra dansk side blevet krævet certifikater på godset på enhver rejse, hvilket naturligvis ville have lettet toldernes arbejde; men i den traktat, der i 1560 afsluttede forhandlinger i Odense mellem Frederik II og hansestæderne, blev det fastslået, at skipperne kunne nøjes med at »certificere« deres gods med en ed.⁸

En højtidelig edsaflæggelse har derfor været et fast led i toldklareringen, når toldskriveren havde noteret skipperens mundtlige oplysninger om hans last ned og bad ham bekræfte dem med sin ed. At der hos tolderne var en vigende tillid til de aflagte eders sandhedsværdi fremgår af klager fra vinhandlere i Köln over, at tolder Jens Mogensen Rosenvinge netop i 1560 begyndte at inspicere skibe for at se, om skippernes skriftligt eller mundtligt edsvorne angivelser var i overensstemmelse med godsmængden om bord.⁹ Knap 60 år senere forordnede Christian IV i 1618 en egentlig visitørordning med henblik på at finde skjult gods om bord på de passerende skibe,¹⁰ et

udtryk for, at eden helt havde mistet sin betydning som element i klaringen.

Skibsmåling

Oprindeligt var tolden en skibstold fastsat efter skibets lastekapacitet. Uanset alle senere indførte toldformer blev denne told bevaret, graderet efter skibets størrelse: Under 30 læster, 30-100 læster og over 100 læster. Det var derfor nødvendigt for tolderne at kende størrelsen på det enkelte skib. Men det var vanskeligt, da selv skipperne ofte ikke kendte den nøjagtige størrelse på deres skib, før det var sejlet fuldt lastet gennem Sundet med f.eks. korn eller salt. Det fremgår således tydeligt af Klötts certifikat, at han fører et skib over 100 læster, da hans kornlast, uanset om den er opgjort i Lübeck eller i Helsingør er over denne grænse.

Langt vanskeligere var det, hvis lasten bestod af blandet gods. Det kunne føre til, at et skib foretog adskillige gennemsejlinger med for lav målangivelse. Det mest bemærkelsesværdige eksempel på dette er en skipper, der i 1562 måtte efterbetale skibstold for 26 gennemsejlinger, hvor skibet var angivet till at være under 100 læster, men nu blev konstateret at være over.¹¹ Kongen blev inddraget i denne sag, men valgte at undlade at straffe skipperen for falske oplysninger, blot han efterbetalte den for lidt betalte skibstold.

Dermed var fastlagt en praksis, der blev fulgt i de kommende år. Det blev betragtet som en ærlig sag, at en skipper ikke kendte den nøjagtige størrelse på sit skib, før det fremgik af lastedokumenterne. Så blev fejlen korrigeret, og det skyldige beløb efterbetalt uden bøde eller andre repressalier.¹²

En sådan praksis må have krævet en mere end god hukommelse hos personalet på toldboden, og et gennemsyn af tidligere toldbøger vil have været meget tidkrævende, så det må være nærliggende at antage, at tolderne ud over toldregnskabsbøgerne, som kun oplyser skippernes navne ikke skibenes, også har ført ikke bevarede skibslistre, så det let kunne konstateres, hvornår og hvor ofte det enkelte skib var kommet igennem Sundet og med hvilken opgivet lasteevne.

Når et skib overskred grænsen på 100 læster, forhøjedes skibstolden med 50 %, hvilket betød en ekstra udgift for skipperen på en rosenobel og en halv daler. Det var derfor vigtigt at få sit skib klareret som værende under 100 læster. Og bedst var det naturligvis, hvis et skib, der fragtede over 100 læster kunne blive klareret under dette mål.

Ifølge den hollandske skibshistoriker Nicolaes Witsen skulle skibstypen »fløjten« være skabt i slutningen af 1500-tallet med bl.a. dette formål for øje.¹³ At det ikke var tilfældet, er påvist i artiklen Fløjten – Var fløjten et skib til toldunddragelse i Øresund? i herværende årbog.

Toldberegning

Som ovenfor omtalt skulle indholdet af skibscertifikaterne ofte omregnes til dansk mål på toldboden; men det var ikke de eneste regneopgaver, der skulle klares. Visse toldformer som 30-penge og 100-penge (henholdsvis ca. 3 % og 1 % af varens værdi) var værdibaserede, andre som lastetold og fyrpenge var kvantumbaserede efter godsets mål eller antal, mens skibstold og tønde- og skriverpenge betaltes efter skibets størrelse. Der var flere toldformer end de nævnte, og desuden betalte man ikke efter en ens taksttabel for alle nationer, men alt efter privilegier eller mangel på samme.

Alt i alt affødte det et større regnearbejde ved det rødklædte bord, før toldskriverne nåede frem til den samlede toldsum. Men dermed var kalkulationerne ikke altid til ende. Hovedparten af toldbetalingerne faldt i rosenobler (skibstold) og daler og skilling (alle øvrige former). Men skipperne havde ikke altid de rigtige møntenheder, og så måtte der omregnes.

Et par skibspassager i 1566 kan vise, hvor indviklet, dette kunne blive.¹⁴ Den 12. juli klarerede Thomes Ryckmand fra Newcastle for hjemgående fra Narva sit skib i Sundet. Ud over skibstold på en rosenobel og tønde- og skriverpenge på en halv daler skulle han betale 100-penge af lastens værdi på 2.769 daler. Det ville blive et beløb på ca. 27 $\frac{2}{3}$ daler eller 27 daler og to mark; men tolderen modtog syv forskellige mønttyper: fire gamle og en ny engelot, en dobbelt dukat, en grosser, to kroner, ni en halv daler og en ort. En lignende passage på samme opslag den 22. juli nøjes med fem mønttyper. Tolden på 35 $\frac{2}{3}$ daler eller 35 daler og to mark blev udredt af skipper Joenn Schoett i form af en dobbelt dukat, tre en halv engeloter, tre kroner, 20 $\frac{1}{2}$ daler og 14 skilling.

Det har klikket lystigt fra den tids regnemaskine, regnebrædtet eller regneklædet med dets regnemønter, som toldskriveren i hurtigt tempo flyttede rundt med for at nå et resultat. Regnebrædtet kunne være et separat bord eller en bæk med de nødvendige indridsede liner, regneklædet et løst klæde med samme linier indsyede eller på anden vis indstregede.¹⁵ Men det kunne også tænkes, at det røde bordklæde var forsynet med så-

danne linier, så det permanent udgjorde et eller flere regneklæder til brug for toldskriverne.

Toldboden har uden tvivl også været forsynet med en vægt, så det kunne konstateres, om mønterne holdt vægt. Derimod synes man ikke at have haft de nødvendige redskaber til at afprøve mønternes lødighed. I hvert fald modtog man i 1560'erne side om side med almindelige »gamle« dalere også de underlødige såkaldt »nye« dalere.¹⁶

Toldbøger

Det er indlysende, at toldbøgerne med deres stort set fraværende rettelser er renskrifter og altså ikke er skrevet i forbindelse med klareringen af de tusinder af skibe, der årligt passerede Sundet. Der må have været udfærdiget kladder i forbindelse med klareringen. I disse har de forskellige toldformer, som den enkelte skipper har skullet betale, været anført, så det totale toldbeløb har kunnet opkræves og toldpapirerne udskrives. Også den daglige afstemning af toldkisten har været afhængig af disse regnskabskladder. Om vinteren i årets stille måneder har toldskriverne anvendt kladderne, når de skrev toldbøgerne med toldformer og nationalitetsgrupper placeret i de relevante sektioner af bøgerne.

Det er toldskrivernes håndskrift, vi møder i bøgerne; men det giver næsten sig selv, at de ikke var alene om det omfattende arbejde på toldboden. Det fremgår da også af en rapport fra den svenske agent i Helsingør i 1621, at toldskriverne havde underordnede skrivere.¹⁷ Disse underordnede skrivere, eller skriverkarle, fremgår ikke af lønregnskabet. Dem har toldskriverne måttet lønne af egne lommer på samme vis som f.eks. kancelliskriverne gjorde det med deres assistenter.¹⁸

Det er desværre umuligt at stikke hovedet indenfor på toldboden og opleve en klarering; men der er træk i toldbøgerne, der kan antyde, hvordan den er foregået. Man kan f.eks. se på de mange forskellige stavemåder af en skippers navn fra sektion til sektion i bøgerne.

Den 4. juli 1592 klarerede toldskriver Hans Meyer således en skipper, der betalte skibstold, fyrpenge og lastetold. Han findes derfor i tre sektioner af Meyers toldbog. I sektionen med skibstold anføres skipperen med navnet Goiche Bochell. I sektionen med fyrpenge som Gødke Boebell og i sektionen med lastetold som Gøttecke v. Bockes.

Den mest indlysende forklaring på denne store variation i navnene er, at

mundtlighed har spillet en væsentlig rolle i forløbet fra klarering til færdig toldbog.

Det var de to toldskrivere, der var i dialog med skipperne og kontrollerede deres oplysninger om skib og gods. Disse oplysninger, navnene indbefattet, kan de så mundtligt løbende have givet videre til hver sin skriverkarl, som nedskrev en kladde med de nødvendige oplysninger, herunder navne. Det skulle gå stærkt, og midt i den undertiden højrøstede dialog mellem toldskrivere og skipperne kan det have været svært for en skriverkarl at høre sin »egen« toldskrivers udtale af skippernes navne. Det var ikke det bedste udgangspunkt for omhyggeligt arbejde, og i øvrigt var der ingen fastlagt stavemåde for navne, og da slet ikke de mange fremmedartede navne, der blev dikteret.

Det kunne måske endda tænkes, at skriverkarlen førte en kladde for hver toldform, hvorfor han har skullet skrive det mundtligt meddelte navn flere gange, og der allerede i kladdeformen var en vis variation i stavemåderne.

Men ellers kunne variationen komme i renskriften, hvor processen antageligt gik den modsatte vej, så skriverkarlen læste højt af kladden, mens toldskriveren skrev oplysningerne ind i toldbogen.

I denne dobbelte proces af mundtlig diktat stavede først skriverkarlen i kladden og derefter skriveren i toldbogen navnene, sådan som de hørte dem udtalt.

Toldbøgerne blev ført i to eksemplarer. Begge eksemplarer er bevaret for bl.a. året 1568, ført af hver sin toldskriver, David Hansen og Frederik Leiel.¹⁹ Efter udgiftsregnskabet for dette år at dømme har der dog været ført yderligere to toldbøger, idet der omtales papir indkøbt til tolder Henrik Mogensens og dennes søn, Willum Henriksen, som en tid var hans medhjælper, samt betaling for indbinding af deres toldbøger.²⁰ Udgiftsregnskabet for 1566 foretager dog en skelnen mellem toldskrivers og tolders bøger, idet det indkøbte papir til tolderen angives at være til Kongelig Majestæts regnskab og anden bestilling, og papiret indkøbt til toldskriverne siges at være til toldbøger og andet register.²¹

Sammenholder man toldskrivers bøger, er det påfaldende, hvor ens de er. Det er svært at frigøre sig fra det indtryk, at bøgerne er indbyrdes afskrifter. Ikke blot kommer de enkelte sektioner i samme rækkefølge; men side for side er antallet af tilførsler og rækkefølgen af disse ens.

Indtrykket styrkes af, hvad der må karakteriseres som en klassisk afskriverfejl, som optræder på første side af sektionen med fyrpenge i Frederik Leiels toldbog. Denne side rummer i David Hansens toldbog 15 skibspassa-

ger og et samlet toldbeløb på 31 mark, 11 skilling og 2 hvid.²² I Frederik Leiels toldbog findes kun 14 af David Hansens skibspassager indført på denne side. Den næstsidste passage med et toldbeløb på 24 skilling mangler. Alligevel angives det samlede toldbeløb som i David Hansens bog.²³

Et eksempel af samme art kan findes i sektionen med nederlandske skibes skibstold, hvor den syvende post på en side i David Hansens bog²⁴ i Frederik Leiels bog²⁵ er tilført som den sidste og dermed 14. post. Her er overspringshandlingen fra den dikterende skriverkarls side således opdaget i tide.

I sektionen med skibstold for nederlandske saltskibe følger Frederik Leiel en bemærkning om efterbetaling af skibstold for tidligere rejser ind nederst på siden og ikke ved selve passagen, som David Hansen gør. Også det et indicium på, at David Hansens bog er forlægget.²⁶

Men situationen kan ikke entydigt tolkes således, at Frederik Leiel kopierede David Hansens bog. Der er tegn på, at afskriften også gik den anden vej, bl.a. et eksempel, hvor Frederik Leiel nævner læsteantallet på en last sild,²⁷ mens David Hansen ikke gør.²⁸ Lige så let det er at udelade læsteantallet i en afskrift, lige så svært er det at føje det ind. Ligeledes anfører Frederik Leiel i en række tilfælde i sektionen om skibstold, hvilke varer skibene sejler med,²⁹ mens David Hansen udelader dette.³⁰ Det er da heller ikke relevant for udregning af tolden. Men her gælder det samme ræsonnement, at det er let at udlade noget i en afskrift, men svært at føje det til. I begge tilfælde må Frederik Leiels bog sikkert anses for at være forlæg.

Men er David Hansens bog forlæg i visse sektioner og Frederik Leiels i andre, vil det være nærliggende at antage, at der i skriveprocessen endnu ikke har været tale om indbundne toldbøger, men om bundter af ark, som først er blevet indbundet, når det samlede skrivearbejde var fuldført.

Man kan da forestille sig, at de to toldskrivere har fordelt sektionerne imellem sig med de relevante kladder, som deres skriverkarle har læst højt for dem. Når alle kladder således var skrevet ind, så man tilsammen havde en hel toldbog, har toldskrIVERNE lånt hinandens halve skrevne bøger og med skriverkarlens hjælp færdiggjort deres egne bøger, som efterfølgende er blevet indbundet.³¹

Fig. 2. I Braun og Hogenbergs værk *Civitates orbis terrarum*, 1575-1593, findes muligvis en anden gengivelse af toldboden, på en fremstilling af Helsingør og Kronborg i fugleperspektiv. Her ses en stor bygning ud mod vandet. Den gamle toldbod optræder tilsyneladende i fornyet, ombygget skikkelse, men det er også muligt, at bygningen blot er en signatur.³² Museerne Helsingør.

Dagligdagen på toldboden

Forberedelserne til skrivearbejdet har sikkert påhvilet skriverkarlen. Papirarkene skulle forberedes med indstregning i kolonner og påstrøning af sandarakpulver, som forseglede papirets overflade og gjorde den velegnet at skrive på, uden at blækket løb ud.³³ Derimod synes sidenummereringen at være foretaget af toldskriveren ligesom også de forskellige invokationer, som siderne i vekslende omfang er forsynet med.³⁴ Fjerpenne skulle tilskæres og blæk fremstilles. Om der til kladdeskrivning er anvendt fjerpen og blæk eller blyantens forløber, blystiften, kan ikke afgøres. Det er kun udgiften til papir og indbinding, der fremgår af toldbøgerne.³⁵ Alle øvrige remedier anvendt i skrivearbejdet synes at have været for tolderes og toldskriveres egen regning.

Men dermed var skriverkarlens arbejde ikke færdigt. Det fremgår af en

tilførsel i 1625, at der er indkøbt koste og strøsand til toldboden, så han har nok måttet begynde sin arbejdsdag med at feje og strø nyt sand på gulvet.³⁶

Når kongen eller rentekammeret skulle have overført kontanter fra toldboden, blev mønterne pakket i lærredsposer indkøbt til formålet eller i fjerdinge og ottinger fremstillet af toldbodbødkeren.³⁷ Transporten foregik som oftest i lejede vogne.³⁸

Der findes ingen udgift til bogtrykker i toldbøgerne, så enten har de toldsedler, der blev udstedt til skipperne som resultat af klareringen været helt igennem håndskrevne, eller tolderen/toldskriverne har afholdt udgiften af egne lommer. Det sidste virker dog ikke sandsynligt.

Da toldsedlerne også skulle underskrives og besejles af tolderen, og denne kun var pligtig til at være på toldboden hver anden dag og i øvrigt i perioder var bortrejst i kongens ærinde, har toldboden ikke kunnet fungere nogenlunde smidigt, medmindre toldskriverne under lås og slå har haft et vist antal toldsedler in blanco med tolderens underskrift og ligeledes hans segl til brug i hans fravær. Men under alle omstændigheder ville der ofte gå et par dage med en klarering.

Toldsalt

En nødvendig mand på toldboden var bødkeren, som skulle kunne tilkalles, når der var behov for ham. Det var der, hver gang et skib lastet med salt skulle levere de obligatoriske seks tønder toldsalt. Efter reglerne skulle skipperne selv levere saltet pakket i tønder; men det er næppe altid sket, så bødkeren har måttet træde til med tønder. Eller tønderne har manglet et eller flere bånd, så bødkeren har måttet sætte nye på.³⁹ Under alle omstændigheder har han skullet kontrollere, at tønderne var vel pakket, som det hedder i toldtariffen af 1560.⁴⁰

Ifølge samme tarif skulle nederlandske skippere have en kompensation på 2 guldgylden for det leverede toldsalt, mens skippere fra andre nationer måtte nøjes med én. Selv med en saltpris i 1560 på 6-7½ daler pr. læst⁴¹ var kompensationen på to guldgylden (= 3 daler)⁴² for de 6 tønder (½ læst) i underkanten, og da saltprisen 15 år senere nåede op på 50 daler pr. læst,⁴³ uden at kompensationen ændrede sig, må man konstatere at udskrivningen af toldsalt havde mistet ethvert skin af at være led i en handel og slet og ret var blevet en regulær ekstratold.

Toldsaltet og en række andre varer skulle videresendes til kongen eller

andre modtagere, så der var også knyttet dragere, færgemænd og fragtmænd til toldboden.⁴⁴ Toldbodens omgivelser skulle også holdes i orden. Det gav arbejde til en enkelt mand.

Et øjebliksbillede

Denne artikel har hentet sit stof i årtierne før og umiddelbart efter år 1600. Den dækker derfor kun et meget begrænset udsnit af Øresundstoldens mere end 400-årige historie, der strakte sig fra 1429 til 1857. Som et sådant øjebliksbillede må man tage artiklen. Havde fokus været flyttet et århundrede tilbage eller frem, ville meget om end ikke alt have set ganske anderledes ud.

UTRYKTE KILDER

SA/Øresundstoldregnskaber/Diverse Dokumenter indtil 1660.

Øresundstoldbøgerne i *Sound Toll Registers Online* (www.soundtoll.nl) (Anføres med rullenummer og scannummer som følger: STRO 001_0062).

TRYKTE KILDER

Laursen, L. (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, I. Bind 2.-3. Hæfte 1536-1560, 1907.

Laursen, L. (udg.): *Kancelliets Brevbøger, 1571-1575, 1898*, (KBB 1571-1575); 1616-1620, 1919, (KBB 1616-1620).

Secher, V.A. (udg.): *Corpus Constitutionum Daniae I, 1558-1575, 1881-88*. (CCD I).

Tandrup, Leo (udg.): *Svensk agent ved Sundet. Toldkommissær og agent i Helsingør Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626*, 1971.

LITTERATUR

Colding, Poul: *Studier i Danmarks politiske historie i slutningen af Christian III.s og begyndelsen af Frederik II.s tid*, 1939.

Degn, Ole: Regnskabsvæsenets udvikling i Danmark: fra middelalderen til 1850, i: Kristian Brøgger Jensen, Lone Hedegaard Liljegren, Kenn Tarbensen (red.): *Regnskabshistorie, erhvervsregnskaber som kilder i historieforskningen*, 2010, s. 67-136.

Jensen, Mogens: Rosenvingebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564 og 1583, i *Zise*, 2017, nr. 1, s. 4-60.

Jensen, Mogens: Was the flute a vessel designed to evade paying toll in the Sound?
i: *Tijdschrift voor Zeegechiedenis*, no. 2, 2018, s. 22-41.

Lovett, Patricia: *The Art and History of Calligraphy*, 2017.

Madsen, Lars Bjørn: Øresunds Toldkammer i Helsingør. I: *Tolden i Sundet*, 2010, s. 85-124.

Petersen, E. Ladewig: *Dansk Forvaltningshistorie I*, 2000.

Witsen, Nicolaes: *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier*, 1671.

NOTER

- [1] Madsen, s. 85ff., Jensen, 2017, s. 25ff.
- [2] Madsen s. 88.
- [3] STRO 004_0798; Jensen, 2017, s. 25.
- [4] KBB 1571-1575, s. 472; Jensen, 2017, s. 45.
- [5] STRO 001_0062.
- [6] STRO 047_0433.
- [7] SA/Øresundstoldregnskaber/Diverse Dokumenter indtil 1660, opslag 50.
- [8] Laursen, I, s. 645: Odenserecessen af 25.7.1560, pkt. 65: »mit irem eid certifi-cirn«; jf. Colding, s. 376f., 388.
- [9] Colding, s. 377 note 3.
- [10] KBB 1616-1620, s. 455.
- [11] STRO 003_0666.
- [12] Se mere herom med flere eksempler: Jensen, 2018, s. 28ff. Se også artiklen Fløjten – Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund? i herværende årbog.
- [13] Witsen, s. 160-61.
- [14] STRO 007_0243.
- [15] Degn, s. 87 (illustration af regneklæde s. 88).
- [16] Jensen, 2017, s. 37ff.
- [17] Tandrup, s. 121. Svensson taler om toldere, sekretærer og skrivere. Sekretærer er hans betegnelse for toldskriverne, som skriverne var underordnet.
- [18] Ladewig Petersen, 2000, s. 62.
- [19] Toldbøgerne findes i STRO 009 og 010.
- [20] STRO 010_0284. Ifølge regnskabet for 1566 fandt indbinding af bøgerne sted i København. STRO 007_0464.
- [21] STRO 007_0464.
- [22] STRO 010_0161.
- [23] STRO 009_0275.
- [24] STRO 009_0493.
- [25] STRO 009_0050.
- [26] STRO 009_0093 (Leiel), 009_0575 (Hansen).
- [27] STRO 009_0067.
- [28] STRO 009_0528.
- [29] STRO 009_0100-0103.
- [30] STRO 009_0589-0591.
- [31] Udgiften til indbinding fremgår af toldbøgerne. Se f.eks. STRO 039_0368. Med *Ordinans om Toldens* Oppebørsel af 21.1 1632 kom der krav om, at på forhånd indbundne bøger blev autoriseret og forseglet af lensmanden med gennemtrukket snor. Se f.eks. STRO 081_0249.
- [32] Madsen s. 89.
- [33] Lowett, s. 38, billedtekst nr. 32. Lowett afviser den gængse forestilling om, at der blev strøet sand på siderne efter indskrivning. Det specielle sand blev anvendt før skrivningen.
- [34] En invokation er en skriftlig religiøs påkaldelse udtrykt verbalt (f.eks. Jhs) eller i et symbol (f.eks. + eller #) øverst på den pågældende side. Se f.eks. STRO 009_0005 (+); 009_0013 (Jhs).
- [35] Se f.eks. STRO 006_0804 (1565); STRO 007_0464 (1566); STRO 010_0284 (1568). I 1565 og 1568 indkøbes såvel »goett papier« som »frantzt papier«, i 1566 kun »goett papir«. Det samme er tilfældet i 1598. Se STRO 039_0368. »Frantzt« betegner naturligt papirets oprindelsesland, men forskellen i kvalitet mellem dette papir og »goett papier« har jeg ikke kunne

opsføre. Det er toldskrivelserne, der bruger fransk papir. I begge de nævnte år to ris (å 480 ark), hvilket ville dække behovet til årets toldbøger, så det franske papir kan være brugt til disse, og det »gode« papir til alle andre formål på toldboden.

[36] STRO 069_0126.

[37] Smst.

[38] Se f.eks. STRO 039_368.

[39] Se f.eks. STRO 014_0183 (1576), hvor det oplyses, at bødkeren har fået betaling for at have *packitt och thilslagitt Tholdt Saltt.* samt 300 tøndebånd. Desuden har han le-

veret fem fjerdinge til brug for møntleverancer til kongen.

[40] CCD I, s. 90, pkt. 1.

[41] STRO 003_0494ff.

[42] Omregningskursen fremgår af tilførsler i 1566, f.eks.: STRO 007_0044, hvor en told på tre rosenobler betales med to rosenobler og tre guldgylden, og en told på to rosenobler betales med en rosenobel og fire en halv daler.

[43] STRO 012_0422.

[44] Se f.eks. STRO 010_281-91.

Forskånet for skatter og afgifter

Hals Skanse og toldsted, havn og by
1654-1660

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Hals op mod 1654

I årene fra 1625 til 1653 arbejdedes der fra kongemagtens og centraladministrationens side med vekslende intensitet på udviklingen af fæstningsanlæg og by ved Hals ved Limfjordens østlige munding, som op til 1825 var Limfjordens eneste munding.¹ Op mod midten af 1650'erne var man kommet så langt, at man nu tog fat på at realisere planerne. Disse faldt i fire på hinanden følgende elementer: For det første renovering af Hals Skanse. For det andet flytning af Limfjordens toldsteder til Hals. For det tredje etablering af havnefaciliteter. Og for det fjerde købstadsprivilegier for Hals by. Disse elementer greb gensidigt ind i hinanden, men fulgte hinanden i en nærmest naturgiven orden. På det bygge- og anlægsmæssige område er det naturligvis først og fremmest skansen, havnen og byplanerne, der er dominerende. Men for at alt dette kunne blive til noget, skulle der naturligvis tilvejebringes økonomi, penge. Og her spiller told og skat en fremtrædende rolle, om end med hver sit fortegn, og i forventning om, at det man giver ud, kommer mangefold igen. Hvordan man fra kongemagtens side og lokalt greb dette an i det begivenhedsrige årti 1650'erne, skal undersøges nærmere i det følgende.

Skanse og toldsted, havn og by 1654-1656

Efter mange og lange tilløb besluttede man i 1653 at gennemføre en gennemgribende renovering af Hals Skanse. Beslutningen blev den 1. juli 1653 udmøntet i et kongeligt missive til Erik Juel.² Byggeperioden strakte sig fra august 1653 til september 1654.³ Arbejdet med voldanlægget må have været afsluttet maj 1654, og i løbet af foråret og sommeren 1654 blev bygningerne i skansegården i alt væsentligt opført. Pr. september 1654 afsluttes det militære regnskab for Hals Skanses fortifikation.⁴ Fæstningen var færdig. Man havde med udgangspunkt i Christian IVs (1577-1648, konge 1588-1648) skanse 1626-1627, og de efterfølgende ændringer udført af de kejserlige tropper 1627-1629, bygget den endnu eksisterende Hals Skanse.⁵ Men den omfattende renovering, nærmest en nybygning, af Hals Skanse, var blot første trin i de planer, Frederik III (1609-1670, konge 1648-1670) havde for området.

Andet og tredje trin i planerne, som er vævet tæt sammen, omfattede toldstedet for Limfjorden som betød, at man også måtte tænke i havneanlæg, i udbygning af den eksisterende naturhavn, således at de nødvendige faciliteter var til rådighed for toldfunktionen; her gik man til en start lidt sagte frem.

Den 23. august 1655 udstedes i København en bevilling til Aalborgs borgere om, at de må handle i Limfjorden og frit besejle hele Limfjorden med deres fartøjer, således at sejladsen på fjorden kan øges. Bevillingen kobles sammen med det forsvarsmæssige spørgsmål, idet borgerne for at opnå den frie handel og sejlads skal bygge skibe, som i påkommende tilfælde kan udstyres med kanoner og indgå i landets forsvar. Hertil kommer en bestemmelse om, at tolden af alle ind- og udgående varer skal visiteres ved Aalborg eller Hals, således at kronen ikke mister noget ved ordningen.⁶ Dette var det første tegn på, at man var i færd med at føre de bymæssige planer for området ud i livet.⁷

De næste kom kort efter, da Hals på det toldmæssige område blev tilgodeset på Aalborgs bekostning, hvilket også kom til at betyde etablering af havnemæssige faciliteter ved Hals. Disse trin blev iværksat den 4. september 1655, hvor der udgik officiel skrivelse fra kancelliet til lensmand Erik Juel om, at kongen er tilfreds med, at tolden af alle på Limfjorden ind- og udgående skibe for fremtiden skal betales ved Hals. Til brug for denne funktion skal Erik Juel sørge for, at der i Hals opføres pakhuse, vejerhuse og skibsbro og at der bygges en pram. Opførelsen af bygninger og havne-

anlæg samt bygning af prammen skal betales af de indtægter, som tolden i Hals ville få. Hvis der i øvrigt er nogle, der vil bygge pak- eller kornhuse i Hals, er det dem tilladt.⁸ Den 8. september 1655 afgives så betænkning til rigsrådet vedr. kornmagasinhuse i Danmark. For Vendelbo stift anbefales det at placere magasinhuse i Aalborg og Hals.⁹ Endnu en regional funktion blev således foreslået placeret i Hals.

Det er ikke muligt at konstatere, hvordan idéen om at koble Hals som toldsted sammen med bevillingen til Aalborgborgerne af august 1655 om fri handel på Limfjorden er opstået, men i betragtning af Erik Juels redegørelse for befæstningen af Hals 1653,¹⁰ i hvilken han søger at bane vejen for at trække borgere fra Aalborg til Hals, er det ikke usandsynligt, at det er Juel selv, der står bag denne sammenkobling. Da det så besluttes at gøre Hals til almindeligt toldsted for alle af Limfjorden ind- og udgående skibe tyder formuleringen på, at dette sker på foranledning af en henvendelse fra Juel til kongen. Konge og lensmand var i fællesskab ved at køre det store projekt i stilling.

Missivet til Juel følges op af et åbent brev af 22. december 1655 af hvilket det fremgår, at kongen har besluttet at forordne Hals til almindeligt toldsted, hvor kronens told og kommissariatetolden for eftertiden skal betales af alt der bliver ind- og udskibet og tillige alt der bliver handlet på Limfjorden. Alle kongens undersætter og alle fremmede, som for fremtiden passerer Limfjorden, befales derfor at fortolde i Hals, hvorimod de er forskånede for at betale told andre steder i Limfjorden.¹¹

Hermed var toldstederne i Limfjorden, det vil ud over Aalborg sige toldstederne i Lemvig, Skive, Nykøbing og Thisted,¹² frtaget toldfunktionen, og en væsentlig funktion var placeret og centraliseret i Hals, der på denne måde fik en nøglerolle i forhold til hele Limfjordslandet. Få dage senere blev det klart, at man fra kongemagtens side søgte at styrke Hals i forhold til at varetage denne rolle.

Den 29. december 1655 udgik brev fra kongen til lensmand Erik Juel om, at han skulle gøre pladsen ved Hals klar til at blive bebygget. Denne opgave skulle hurtigst muligt løses ved hjælp af kronens og gejstlighedens bønder i Kjær, Hvetbo, Horns, Han, Jerslev, Børglum, Vennebjerg og Hindsted herreder, således at bygninger og huse kunne opsættes ved Hals. Desuden henviste kongen til, at adelen i området ville tillade deres bønder at hjælpe med arbejdet, når Erik Juel forhandlede med dem om dette, eftersom projektet ved Hals angik såvel deres eget som landets bedste. Endelig skulle Juel tilrettelægge arbejdet således, at han tog hensyn til dem, der

boede langt væk og til dem, der boede tæt på stedet, og som han nu fandt det gavnligt.¹³ Samme dag udgik brev til Malte Sehested om, at han skulle befale bønderne i hans len Aastrup at arbejde ved Hals, når Erik Juel bad ham om det, således at pladsen ved Hals kunne gøres færdig, og der kunne sættes bygning på pladsen.¹⁴

Det er vigtigt at bemærke, at der i alle disse skrivelser tales om pladsen eller om stedet eller med angivelsen »ved Hals.« Der tales ikke om en befæstet by. Man har skansen, og ved siden af den agter man så at anlægge en by, der således til en start må være en åben by, og i takt med at denne udvikles og ressourcerne opbygges, kan man så tage fat på befæstningen af den nye by.

Lokalt medførte beslutningen om at flytte toldstedet for Limfjorden til Hals fornyet byggeaktivitet efter det store skanseprojekt. Fra maj 1656 til maj 1657 opførte man de til toldstedets funktion nødvendige bygninger og anlæg. Regnskabet for projektet er splittet op i delprojekter, der på det bygningsmæssige område omfatter byggeri af et toetagers magasinhus i tre fløje, hvoraf hovedfløjen var magasinhus, sidefløjen i vest toldbod med skrivestue, tolderens rum og nogle værelser, mens der i østfløjen fandtes vejerbod og pakhus. På det anlægsmæssige område indgår som delprojekt i regnskabet bygning af Hals skibsbro, der yderst var udstyret med et blokhus og et kanonbatteri, og endelig indgår i regnskabet bygning af en galliot, så tolderen kunne nå ud til i dybet afventende skibe og foretage inkvirering.¹⁵ Skibsbroen søgte man den 25. august 1656 at sikre drift og vedligeholdelse af ved at reservere en mindre del af toldoprævningen til dette formål.¹⁶

Med skrivelsen af september 1655 om erlæggelse af told i Hals, blev Hals prioriteret på bekostning af Aalborg. Denne beslutning blev i december 1655 fulgt op med brev om Hals som toldsted for hele Limfjorden og med ordre om at gøre pladsen ved Hals klar til bebyggelse. Kongemagten var besluttet på, at planerne skulle føres ud i livet. Næste trin var etablering af Hals bys formelle status, som det selvsagt var meningen skulle få réelle konsekvenser.

Hals var ikke købstad, og der kunne derfor ikke drives handel, håndværk og fremstillingsvirksomhed mv. på stedet; sådanne aktiviteter var forbeholdt købstæderne. Hvis noget sådan foregik i Hals, var det ulovligt. Og hvis Hals skulle udvikle sig, måtte forudsætningerne tilvejebringes. For at gøre dette, måtte det fjerde, afgørende trin i de omfattende planer iværksættes. Hals skulle gøres til købstad, og for at dette kunne ske, måtte stedet have

almindelige privilegier, og for at sætte fart i udviklingen måtte stedet tillige tilgodeses med særlige, for Hals gældende privilegier.

Den 25. august 1656 udstedtes privilegier for de der ville nedsætte sig i den nye by og fæstning Hals, som er anlagt til Limfjordens sikring.¹⁷ Af fortalen fremgår, at kongen til rigets forsvar, gavn og bedste har besluttet at anlægge en ny handelsby og fæstning i Nørrejylland, for at sikre Limfjorden mod fjendtlige angreb. Med henblik på at få den nye by til at bebygges og udvikle sig vil kongen bevilge, at alle, der vil nedsætte sig i byen, og som aflægger deres borgerlige ed for borgmestre og råd i Aalborg, må nyde de friheder og privilegier, som gælder for Aalborgs indbyggere. Desuden skal Hals og alle dens indbyggere i 20 år fra brevets dato være fritaget for alle ordinære og ekstraordinære, nuværende og kommende skatter og afgifter. Hvis der i øvrigt kan findes på andet, som kan være til gavn for byen og dens indbyggere og uden at være kronen til skade, vil kongen udtale sig om dette, når det foreligges ham og derpå beslutte sig, som det efter tidens tilstand og andre omstændigheder kan være byen og dens indbyggere til gavn. Med henblik på etablering af denne nye by og fæstning har kongen givet lensmand Erik Juel fuldmagt således, at hvis man henvender sig til Juel og angiver, at man vil have en plads i Hals, så skal Erik Juel sørge for, at pladsen bliver anvist og at pladsen bliver bebygget inden for et vist tidsrum. Når huset er opført, vil kongen udstede skøde på denne grund til bygherren.¹⁸

I privilegierne af 25. august 1656 forenedes alle de målsætninger, der blev udviklet og raffineret med 1646-1647-betænkningerne om landets forsvar, herunder Hals, Erik Juels specifikke redegørelse 1653 om Hals Skanse og de bymæssige perspektiver, i hvilke Juel synes stemt for, at Aalborgs indbyggere skal flytte til Hals, og Hoffmanns generelle forsvars- og fæstningsmæssige redegørelse, herunder Hals, 1655.¹⁹ Alle tre, men særligt Juels og Hoffmanns redegørelser, var udslagsgivende for udviklingen i sagen om en by og fæstning ved Hals. Hertil kommer, at det blev overladt til Juel at føre planerne ud i livet; planer, som han selv i forhold til Hals var ophavsmand til, og som på det nationale niveau var i overensstemmelse med de principper, som Hoffmann havde formuleret. Det skal imidlertid påpeges, at det fremgår, at den nye handelsby og fæstning bliver anlagt for at sikre Limfjorden mod fjendtlige angreb, til rigets forsvar, gavn og bedste. Der står intet om sikring af Vendsyssel eller Jylland, eller om sikring af forbindelsen mellem landsdelene, herunder forbindelsen til Norge, hvilket jo ellers var blandt forudsætningerne i Hoffmanns redegørelse 1655. Dette må have været en implicit forudsætning,²⁰ om end samtlige forudsætninger²¹

med privilegierne 1656 enten må have været anset for at være tilvejebragt eller for at kunne blive tilvejebragt i kraft af privilegierne. Ikke desto mindre bør forholdet tages i betragtning. Hals levede i 1656 ikke op til alle punkter i Hoffmanns redegørelse, men man arbejdede på, at fæstningen og byen skulle komme til at gøre det. Blandt de væsentligste forudsætninger, efter at man havde tilvejebragt de nødvendige fæstnings-, havne- og anlægsmæssige forhold og havde placeret toldstedet for Limfjorden i Hals, var købstadsprivilegierne.²²

Hals by, fæstning og toldsted 1656-1660

Man søgte at holde kadencen og føre købstadsplanerne frem til virkeliggørelse. Allerede den 26. august 1656, dvs. dagen efter udstedelsen af købstadsprivilegierne, udgik brev til Erik Juel om, at han mod nøjagtig jordskyld skulle tillægge en del jord til de bønder, som ville flytte ind i Hals fæstning, og Juel skulle derfor sørge for, at den, som flyttede ind i fæstningen, fik tillagt en vis del avl af sin gård, som vedkommende kunne beholde for sig selv og sine arvinger. Imidlertid skulle Juel også sørge for, at jordskylden blev sat i forhold til den mængde jord, der blev givet, således at kronen intet mistede ved ordningen. I den forbindelse blev det eksplicit formuleret, at projektet tog sigte på sikring af hele Limfjorden og af Jylland: Det var blevet fremført for kongen, at den nye handelsby, som kongen ville lade opbygge ved Hals til Jyllands og hele Limfjordens sikring, ville tiltage ganske betydeligt, hvis han ville bevilge bønderne i Hals birk, at de måtte flytte inden for afridsningen af fæstningen og senere måtte nyde den ager og eng, som blev lagt til deres gårde, mod en vis jordskyld til kronen. Dette havde kongen bevilget.²³

Med privilegierne havde man tilgodeset det kommende byborgerskab, og med denne ordning søgte man at sikre, at også bønderne blev knyttet til fæstningen, hvilket var afgørende i forhold til at sikre forsyningen af denne. Også på dette område søgte man således at leve op til Hoffmanns redegørelse 1655.

Ganske vist skulle den nye bys borgere aflægge ed for magistraten i Aalborg, der ikke nødvendigvis mente, at det var en god idé at anlægge en konkurrerende by med betydelige privilegier ved Limfjordens munding. Imidlertid var der også forhold og funktioner, der var kongemagtens side blev placeret og fastholdt i Hals. Således blev en Jacob Urbansen den 9.

oktober 1656 udnævnt til tolder i Hals, for en samlet årsløn på 400 rigsdaler.²⁴

Men inden såvel borgere som bønder kunne flytte inden for afridsningsen af fæstningen, måtte denne afridsning naturligvis foretages. Det blev der taget initiativ til den 4. oktober 1656, hvor rigsmarsken og rigsrådet på Fyn fik brev om hurtigst muligt at sende ingeniøren Erik Jørgensen, der opholdt sig i fæstningen Frederiksodde, til Hals, hvor han skulle afstikke pladsen med gader og kanal, således at alt var klart, hvis stedet engang skulle fortificeres, og det angives, at dybet i havnen må tages i agt. Brevet har en tilføjelse om, at der på samme måde er gået et brev ud til rigsrådet i Fyn om at sende ingeniør Helge Pedersen til Hals. Erik Jørgensen er i kilden benævnt Erik NN. Det udaterede brev til Fyn, formodentlig 5. oktober 1656, indeholder ordre til Iver Vind og Jørgen Brahe om, at de skal sende ingeniøren på Fyn, Helge Pedersen, hvis navn var Selgen Pedersen, til Hals, hvor han sammen med ingeniøren i fæstningen Frederiksodde, Erik Jørgensen, skal gøre en plan for fæstningen færdig og lave en tegning af stedet, når det er afgrænset og afmærket.²⁵ De to ingeniører rejste til Hals den 24. oktober, og vendte tilbage til Frederiksodde den 1. december 1656.²⁶

Det fremgår ikke, hvor i området man udstak gader og kanaler til den nye by, men alt tyder på, at dette er sket vest for Hals Skanse. På Lapointes stik fra 1696 (Fig. 1) ses den i 1654 renoverede og endnu eksisterende Hals Skanse gengivet, og umiddelbart vest for denne ses Hals skibsbro. Hals by er angivet med et signaturagtigt, bymæssigt tegn. Der har således i området været en klar distinktion mellem Hals Skanse og Hals by. Dette understøttes af en indførsel i Hals Birketings Retsprotokol den 21. november 1656, særligt bemærkningen om, at svinene ikke må ødelægge de udstukne områder eller ødelægge voldene omkring skansen.²⁷ Denne fysiske distinktion er for så vidt i modsætning til den administrative integration af by- og fæstningsmæssige forhold i forbindelse med opbygningen af toldfunktionen 1656-1657.²⁸

I det omfang, der også for senere perioder kendes kortmateriale fra Hals, udgør det centrale torv et dominerende element, hvilket også gælder i 2019, særligt torvets betydelige størrelse i forhold til byens ringe udstrækning. De to ingeniører har afstukket den nye by vest for Hals Skanse, og har ladet centraltorvet være udgangspunkt for de øvrige dele af byen. Kun torvet og de nærmestliggende tilstødende dele er bevaret og er sandsynligvis de eneste dele af byen, der blev virkeliggjort. Afstanden mellem torvet og Hals Skanse er ca. 150 m.²⁹

Fig. 1. Halsområdet 1657. Nord er til venstre. Øverst, ud mod Kattegat, ses Carl Heinrich von der Ostens aldrig fuldførte projekt fra 1661,³⁰ og neden under, i stikkets venstre side, den i 1653-1654 renoverede Hals Skanse. Desværre betyder kortets målestok, at den eksisterende Hals Skanse ikke er særligt detaljeret gengivet. Under Hals Skanse angives Hals by. Af den latinske tekst øverst til venstre i billedet fremgår, at der er tale om afgrænsning af en by med fæstning, som danskerne ønskede at bygge nær Hals i Vendsyssel. Af den indrammede tekst i nederste venstre hjørne fremgår, at stikket viser de steder ved Aalborg Fjord med danske fæstninger, som svenskerne besatte i september måned 1657. Stik af Lapointe, 1696. Original i Hals Museum, Nordjyllands Historiske Museum.

Som nævnt søgte man at sikre midler til drift og vedligeholdelse af Hals skibsbro og havn ved at reservere en del af toldoprævnningen til dette formål. Eller mere korrekt: Man lagde noget oveni. Dette konkretiseres i to

breve af 25. august 1656, dvs. samme dag som udstedelsen af købstadsprivilegierne, hvoraf fremgår, at tolden af alle ind- og udgående skibe skal tages i Hals, og der foruden, at der ud over den ordinære told skal tages en rigsort af hvert skibs ti læsters drægtighed, såvel inden- som udenlandske skibe, der lægger til og fortolder i Hals, »til Skibsbroens og anden Havnens Fornødenheds Vedligeholdelse [...] at anvende.« Et åbent brev om sagen til Michel Langemach skal forkyndes behørigt steder, herunder at pengene skal lægges i et skrin, som Erik Juel skal forordne. I et brev af samme dato til Erik Juel forekommer en tilsvarende redegørelse, med tilføjelse af, at Erik Juel skal sørge for, at der tilvejebringes et særligt skrin til disse penge, dvs. ikke til den ordinære told men til pengene til Hals skibsbro og havn, og dette skrin skal forsynes med to låse, hvortil Erik Juel skal have nøglen til denne ene lås, tolderen i Hals nøglen til den anden lås. Pengene skal samles i skrinet, og det pålægges tolderen at føre »rigtigt« regnskab over, hvad der bliver indsamlet, og aflægge årligt regnskab for borgmestre og råd i Aalborg, hvorpå Erik Juel og rådet i Aalborg skal tage stilling til, hvorledes pengene skal anvendes til vedligeholdelse af skibsbro og havn.³¹

Og man arbejdede videre med værket i Hals. I januar 1657 blev der givet ordre til at hugge to-tre skudefulde fyr- og granspir i Aggershus len og sejle det til Hals. Med hensyn til betalingen blev henvist til landekisten hos landkommissærerne for Nørrejylland, eftersom spirene anvendtes til landets forsvar.³² I maj 1657 fik Manderup Due (1598-1660)³³ brev om at være opmærksom på, at det arbejde, der var påbegyndt ved Hals, ikke skulle forfalde, men så vidt muligt holdes vedlige, således at det ikke kunne gøres til bytte af andre.³⁴ Mindre end en måned senere udbød Første Carl Gustavkrig, hvilket dog ikke var ensbetydende med, at planerne for Hals by blev opgivet. Aktiver blev fortsat opbygget og vedligeholdet. I januar 1658 indgik Hals skibsbro således i en handel, dog på betingelse af, at den blev vedligeholdet.³⁵ Der var altså en vis kontinuitet for så vidt angår de bymæssige aktiviteter og funktioner i Hals, der har deres baggrund i institutionaliseringen i særligt 1655-1656.

I august 1660 bestemmes det, at en Lucas Hansen, der kommer fra en stilling som kongens renteskriver, skal være tolder i Hals, idet kongen har befalet, at Jacob Urbansen, der tidligere har varetaget hvervet, skal være borgmester i Aalborg.³⁶ Placering af toldstedet for Limfjorden i Hals medfører imidlertid også lidt uro i Limfjordslandet, idet det i den forbindelse nedlagte toldsted i Lemvig selvsagt ikke kan oppebære de indtægter, som tidligere kom ind i landekisten. Man søgte 1. september 1660 at redde situ-

ationen ved indvisning i toldstederne i Holstebro og Ringkøbing, dvs. uden for Limfjordsområdet, hvis toldmæssige aktiviteter nu var placeret i Hals.³⁷

Der er således ingen tøven at spore i kongemagtens brug af den by, som i 1656 blev grundlagt ved Limfjordens munding. Planerne blev fastholdt, udviklet og understøttet. Det begrundes naturligvis ikke blot i ønsket om at fremhjelpe byen på stedet, men også og især af det forhold, at by og fæstning så at sige skulle befrugte hinanden, hvilket igen var betinget af den betydning man tillagde stedet i det samlede forsvar af riget.

Og der skulle jo altså bruges penge, mange penge. For at skaffe dem, tyede man til de gammelkendte og virksomme midler: Pisk og gulerod. Pisken bestod af tolden og den ekstra afgift, man pålagde de skibe, skuder og fartøjer for ind- og udgående og for hele Limfjordslandet, der nu skulle fortolde ved Hals. Skansen skulle nok sørge for, at ingen søgte at slippe forbi eller stoppe de, der gjorde.³⁸ Guleroden bestod af købstadsprivilegierne, som ud over de almindelige privilegier, dvs. ret til at drive handel, håndværk og fremstillingsvirksomhed, også indeholdt de for Hals købstad særlige privilegier, nemlig dels udsigten til at få en gratis grund i byen, dels og ikke mindst 20 års fuldstændig frihed for alle ordinære og ekstraordinære, nuværende og kommende skatter og afgifter. Det var jo et skattestop, der ville noget. Alt var lagt til rette, for at man med Hals kunne udvikle den store, nye handels- og fæstningsby i Jylland. Hals havde kongens bevågenhed. Men videre kom man ikke.

Sic transit gloria mundi

Som det er blevet formuleret, formåede kongens gunst intet imod tidernes ugunst. Svenskekrigene 1657-1658 og 1658-1660 betød en brat afslutning på eventyret, og den nye by sank i grus før den blev bygget. Efter freden blev Hals ikke anset for at være købstad, og Hals blev aldrig almindeligt toldsted for Limfjorden.³⁹ Det var den negative udlægning.

På den anden side blev købstadsprivilegierne aldrig formelt ophævet, og de funktioner og institutioner, som i kraft af planerne i 1650'erne blev placeret i Hals, viste sig at have en række sejlivede konsekvenser og en lang levetid, der sammen med skansens tilstedeværelse forlenede Hals med en særlig historisk profil. Hvis vi sætter den positive udlægning på spidsen så betød det, at man måske nok måtte erkende, at Hals ikke kunne opnå at blive behandlet som købstad, men at indbyggerne i Hals ikke desto min-

Fig. 2. Enhver by og egn udvikler en særlig bevidsthed om sig selv, mere eller mindre afklaret, og nogle mere end andre. Dette gælder i særlig grad Hals. At man med dette postkort fra et af de første årtier af 1900-tallet vil fortælle, at Hals er en by, og ikke en landsby, er der ikke tvivl om, og her kommer toldfunktionen til hjælp. Øverst har man det store udblik over byens mest markante bygninger: Fra venstre toldembedsmændenes boliger, i centrum lodsoldermandens bolig og yderst til højre den toetages Toldbod i Havnegade. For neden til venstre et kig ned af Havnegade, set fra Torvet; en travl forretningsgade. Og for neden til højre Torvet eller, som det angives, Torvepladsen. Enhver by med respekt for sig selv har ikke bare en »plads« men et torv, hvor i dette tilfælde byens kosmopolitiske islæt markeres af skibshandelen til venstre i billedet. Men Toldboden og toldembedsmændenes boliger fylder. Original i Hals Museumsforening og Arkiv.

dre mere opfattede sig om borgere i en by, end som bønder og fiskere i en landsby eller fiskerflække. Skansens betydning i den sammenhæng kan næppe undervurderes. Hvad endelige angår spørgsmålet om tolden i Hals, så oprettedes der i byen en kontrolpost under Aalborg Toldkammer. Denne kontrolpost blev nedlagt 1969.⁴⁰

Der var toldbetjente i byen, og mens de var der, blev toldbetjentene en del af byens borgerskab. Det er nok muligt, at Hals ikke blev behandlet som købstad, men derfor kunne indbyggerne i byen jo godt opføre sig, som om de var borgere i en by, og det gjorde de.⁴¹ Men toldbetjentene forsvandt i

Fig. 3. Toldbetjent Graven, tidligere matros, i sit logi i Toldboden i Havnegade. Vel var det ikke nogen guldgrube at være toldbetjent, men standsbevidsthed er ikke nødvendigvis betinget af økonomiske forhold. Toldbetjent Graven havde sejlet på verdenshavene og erhvervet verdensmandens udsyn. Han var embedsmand, og med de øvrige told- og postembedsmænd, med lodser og læger ved byens sygehus osv., fandtes en stand i Hals, som man ikke finder i byer af tilsvarende størrelse. Købmænd og skibsprovianteringshandlere var måske nok rigere, men embedsmændene fandt naturligt sammen med disse næringsdrivende i de borgerlige cirkler. Stod økonomien ikke mål med den attråede levevis, så var embedsmændene i Hals, ligesom i de større byer, kvalitetsbevidste på bekostning af kvantiteten. Man foretrak ét godt glas portvin og én god cigar, fremfor ti halvgode af hver slags. Foto i Hals Museumsforening og arkiv.

1969, og i 1970 blev den sidste, overflødige rest af den særlige købstadslovgivning ophævet. Først da tog man endegyldigt livet af de initiativer, der blev iværksat i 1650'erne. Disse initiativer virkede ikke som tilsigtet, men de havde ikke desto mindre effekt, og denne effekt var måske nok diffus, men den var sejlivet.

Tilbage står Hals Skanse, som det sidste fysiske levn af renæssancetidens initiativer. Det er således ikke al verdens herlighed, der er forgået. En fæstning er dog noget. En herlighed, der består.

Fig. 4. Hals Skanse, set fra sydøst, 2019. Foto: Henrik Gjøde Nielsen.

UPUBLICERET KILDEmateriale

Rigsarkivet København

Lensregnskaber for Aalborghus, 1610-1661.

Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber: Fæstningsregnskaber (1592-1799) XI 1:

Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1675 mm.

Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og

Fladstrand Fort, 1748-1751.

Aalborg Toldkammer, Hals Kontrolpost, før 1880-1969.

Rigsarkivet Viborg

Hals Birk, Justitsprotokol, Birketingbøger, Hals Birketings Retsprotokol, 1630-1684.

PUBLICERET KILDEmateriale

Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik

III's Tid. 1648-1653. Udg. C. Rise Hansen, Leon Jespersen, Christian Larsen. Bd.

I-III. 1959-2013.

Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660. Udgivne ved V.A. Secher. Bd. 1-6. 1887-1918.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1551-1660. Udg. C.F. Bricka,

L. Laursen, E. Marquard, Gunnar Olsen, Johan Jørgensen, Jens Holmgaard, Ole

Degn. Bd. 1-36. 1885-2003.

Ohnmassgeblicher discours auff die frage welche örter in Dennemarck am ersten sollen befestiget und verfertiget warden? I: *Danske Magazin.* 5. bd. 1951, s. 205-215.

INTERNETKILDER

<http://skeel.info>.

<http://www.tidsskrift.dk>.

LITTERATUR

- Christensen, Søren Bitsch: En karakteristik af den klassiske købstad og dens historio-grafi. I: Christensen, Søren Bitsch (red.): *Den klassiske købstad – Danske Bystudier*. Bd. 2. 2005, s. 11-46.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: Fæstningsanlæg ved Hals indtil 1687. I: *Fra Himmerland og Kjær Herred* 1992. 1992, s. 3-34.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: Myterne om 1600-tallets fæstnings- og handelsby ved Hals. I: *Historie*. 1994, s. 114-122.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: *Fredericia Fæstnings Historie, Bind 1, Tiden indtil 1700*. 2010.
- Degn, Ole: Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700. I: *Historie*. 1989, s. 9-48.
- Fridericia, J.A.: *Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV's død til Enevældens indførelse (1648-1660)*. 1894.
- Gregersen, Jens: *Hals Skanse*. 1956.
- Jensen, Svend Gram: Den ny stad og fæstning Hals. I: *Historie*. 1991, s. 154-159.
- Klitgaard, Carl: Et Bidrag til Jyllands Forsvarshistorie. I: *Historie*. Bd. 4, 4. rk. 1924, s. 27-38. Via www.tidsskrift.dk s. 1-3.
- Lorenzen, Vilh.: En Betænkning om Danmarks Fæstningsforsvar 1655. I: *Danske Magazin*, 5. bd. 1951, s. 203-204.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals i gamle postkort*. 1995.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Blot Brudstykker II. Flere historiske strejftog i Hals Kommune*. 1997.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals Skanse*. 2001.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals Skanse i renæssancetiden*. 2011.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Kongens fæstning og by. En undersøgelse af relationerne mellem kongemagt, fæstning og by i renæssance og enevælde*. 2016 a.
- Nielsen, Henrik Gjøde: Kommandanten, toldereren og ridefogeden i Hals 1663. I: *Zise – Told- og skattehistorisk tidsskrift*, 2016 b, nr. 3, s. 120-128.
- Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas*. Tomus V, 1. bd. 1769.
- Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie I. Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660*. 1987.
- Wulff, D.H.: Et paatænkt Fæstnings- og Byanlæg ved Hals. I: *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*. 8. bd. 1881, s. 257-266.

NOTER

- [1] For en meget kort introduktion til stedet og planerne, se Nielsen 2016 b s. 120. For en dybdegående udredning af planerne og baggrunden for disse, se Nielsen 2016 a s. 33-137.
- [2] *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 1975 2. bd. s. 783. Missivet findes i koncentreret form i *Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold* 1653 2000 s. 238. Nielsen 2016 a s. 94, samt i øvrigt s. 33-137.
- [3] I Rigsarkivet København, Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., findes et ganske detaljeret regnskab for byggeriet, bestående af 25 ark, med titlen »Hals Skantse. Regnskab Paa Indtægt og Udgift til dents fortification og forferdning. Efter ha: Majsts: Naadigste Befaling Begyndt Pr. Augusti Anno 1653 Och fuldEndt Pr. september Anno 1654.« Desuden findes i Rigsarkivet, Aalborghus Lens Regnskaber, byggeregnskab for Hals Skanse 1653-1654. Som den stedlige ansvarshavende indgik byggeriet i lensmand Erik Juels lensregnskaber, og som næste led tillige i kancelliets regnskab, de militære regnskaber. Pontoppidan 1769 s. 257 angiver, at den i 1647 påbegyndte skanse blev færdiggjort af Frederik III, med henvisning til, at privilegierne, som jeg skal vende tilbage til, af 25. august 1656 nævner den nye by og fæstning Hals. Wulff 1881 støtter sin beskrivelse af arbejdet på Hals Birketings Retsprotokol, nu i Rigsarkivet Viborg. Det militære regnskab er meget begrænset anvendt i Gregersen 1956 s. 28, der også i nogen grad benytter Hals Birketings Retsprotokol, Gregersen 1956 s. 29. Dahl 1992 s. 9-10 gennemgår grundigt det militære regnskab.
- [4] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., byggeregnskab 1653-1654.
- [5] Nielsen 2016 a s. 97, 33-137.
- [6] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660* 6. bd. 1651-1660 1918 s. 190. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 238.
- [7] Om disse se Nielsen 2016 a s. 91-94.
- [8] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660* 6. bd. 1651-1660 1918 s. 465. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 277.
- [9] *Aktsykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 3. bd. 1654-1660 2013 s. 106-108.
- [10] Nielsen 2016 a s. 91-94, 109-110.
- [11] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, 6. bd. 1651-60 1918 s. 265-266. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 394. Kommissarietolden, oprindeligt småtolden, skulle erlægges til kommissærerne, dvs. lensmænd med kommissariefunktion i forbindelse med tilvejebringelse af midler til rigets fæstninger og forsvar, mens kronens told skulle erlægges i rentekammeret. For at skelne gik man over til at kalde småtolden for kommissarietolden og den øvrige told for kronens told, som kongen fortsat disponerede over. Venge 1987 s. 245-246.
- [12] Dahl 1994 s. 116.
- [13] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 400.
- [14] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 400.
- [15] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., 1656-1657. Sammenkoblingen af fæstnings- og bymæssige forhold kommer også til udtryk i den administrative og arkivalske ordning, med integreringen af de by-, havne- og toldmæssige bygningsregnskaber i fæstningsregnskaberne 1653-1657.
- [16] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forord-*

ninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 6. bd. 1651-60 1918 s. 288. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287-288. Ligeledes den 25. august 1656 blev der givet ordre til, at der til arbejdet i Hals skulle hugges ris og stave i Egense og Mou skove på sydsiden af Limfjorden, idet man ikke på stedet kunne finde det fornødne antal ris og stave, hvorfor disse materialer skulle føres ned til Limfjorden, indskibes og sejles til Hals. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287-288. Sagen følges op i følgende afsnit i herværende artikel.

- [17] Gengivet på dansk i *Corpus Constitutionum Danie – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 bd. 6 1651-60 1918 s. 287-288*, på hollandsk i Wulff 1881 s. 263-264, på tysk i Nielsen 1997 s. 63, gengivelse af samtidigt tryk. For dette se også Nielsen 2016 b s. 120. Den hollandske udgave er dateret 25. august 1656, den tyske 28. august 1656. Desuden gengivet i udskrevet form i *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287*. I privilegiebrevets form i gengivelse på dansk i Nielsen 1997 s. 62-64, Nielsen 2011 s. 67-68.
- [18] *Corpus Constitutionum Danie – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 6. bd. 1651-60 1918 s. 287-288. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287*. Privilegierne for Hals ligner i nogen grad privilegierne for Bersodde 1650, senere Fredericia, der dog opererer med en skatte- og afgiftsfri periode på 50 år. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1650 1990 s. 423-424*. Fristen for at opføre et hus angives ikke nærmere i privilegierne for hverken Hals eller Fridericia, men i Fridericia gjaldt, at grunden skulle være bebygget inden for et år, jf. Dahl 2010 s. 45. Privilegiebrevet for Hals blev fulgt op med et kongeligt brev til Juel vedr. udvisning af og retningslinjer for bebyggelse af grunde i byen. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre*

Forhold 1656 2002 s. 288. I fuldt citat lyder privilegierne således: »Rettigheder Tildelt den nye By og Fæstning Hals ved Limfjorden i Jylland. / Vi Frederik den Tredje, af Guds Naade Konge af Danmark og Norge, De Venders og Gothers, Hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, kundgør herved, at Vi af særdeles Kongelig Naade har bevilget og tilladt, ligesom Vi ogsaa herved og i Kraft af dette bevilger og tillader, at alle, der bosætter sig i denne Vor nye grundlagte Handelsby og aflægger deres Borgerlige Ed for Borgmester og Raad i Vor By Aalborg, maa nyde den Frihed og de Rettigheder, der er forundt vor By Aalborg og dens indbyggere. Saa skal da ogsaa foromtalte By Hals og alle dens Indbyggere – i tyve Aar fra dette Brevs Dato – i enhver Henseende være frie, undtagne og forskaanede for alle ordinære og ekstraordinære Ydelser, Skatter, Paalæg, Acciser og øvrige Borgerlige Forpligtelser eller Byrder og Udgifter, hvad Navn de end maatte have, der nu er i Brug eller senere kan blive udtænkt, hvormed omtalte By Hals og dens Indbyggere – uden Skade for Os eller Kronen – kan blive begunstiget, saa vil Vi, naar saadant af Os underdanigst begæres, erklære Os derom paa en saadan maade, som Vi naadigst kan skønne, at det vil kunne blive bemeldte By og dens Indbyggere efter Tidens beskaffenhed og andre Omstændigheder til Nytte og Gode. Hvorfor Vi da har givet Den Velbaarne, Vor Rigsraad, Lensmand til Aalborg, Vor tro og kære Erik Juel til Hundsbæk etc. Fuldmagt til naar nogen melder sig hos ham og begærer at overtage og bebygge nogen Plads paa dette Sted, skal træffe en saadan Ordning, at en saadan bliver ham anvist at bebygge og bosætte indenfor et vist Aarmaal, hvorpaa han hos Os derefter har at opnaa og faa et fuldkomment Lejdebrev paa samme Plads og Ejendom. / Til Bekræftelse under Vor Kongelige Haand og Segl, givet i Vor Residens København, den 25. august 1656. Frederik.« Nielsen 1997 s. 62-64.

- [19] Nielsen 2016 a s. 70-75 for 1646-1647-betænkningerne, 91-94 for Juels redegørelse, 103-108 for Hoffmanns redegørelse.

- [20] Som det da også fremgår i forhold til Jylland og Limfjorden af *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 291.
- [21] *Ohnmassgeblicher discours auff die Frage welche örter in Dennemarck am ersten sollen befestiget undt verfertigt werden?* 1951 s. 206-208.
- [22] Hals købstad er et omstridt emne i forskningslitteraturen. Privilegiernes eksistens som dokument kan selvsagt ikke anfægtes. D.H. Wulff skriver, at idéen blev ved tanken, og at ingen købstad rejste sig i Hals, formodentlig pga. Svenskekrigene 1657-1658, Wulff 1881 s. 266. J.A. Fridericia nævner etableringen af Hals Skanse i sin redegørelse for periodens fæstningsbyggerier og henviser til de den 25. august 1656 udstedte privilegier for de, der vil ned sætte sig i den ny fæstningsby som kongen anlægger for at sikre Limfjorden mod fjendtlige indfald, Fridericia 1894 s. 186, XXVIII. Carl Klitgaard hævder, at købstaden Hals kun kom til at eksistere på papiret, Klitgaard 1924 s. 38. Vilh. Lorenzen beklager, at mangel på penge stoppede foretagendet, og at dette så meget desto mere er beklageligt, idet det polygone anlæg med kastel tegnede til at blive en mønsterfæstningsby i tidens ånd, Lorenzen 1951 s. 98, 153, 185-187. Lorenzen baserer sin opfattelse på en fejltolkning af Lapointes stik fra 1667. Om dette se Nielsen 2016 a s. 98-99, gengivet s. 98 samt i herværende artikel som Fig. 1. Jens Gregersen anfører, at det kom til at gå anderledes end købstadsprivilegierne tilsigtede og at svenskekrigene ødelagde landets økonomi, så der blev ikke råd til nye byer, Gregersen 1956 s. 73. Bjørn Westerbeek Dahl omtaler blot privilegierne og deres indhold, Dahl 1992 s. 12. Svend Gram Jensen hævder, at købstadsprivilegierne intet betød, når Halsboerne ikke kunne opnå at blive behandlet på samme måde som borgerne i Aalborg, Jensen 1991 s. 155, 157. Ole Degn skriver, at Hals i 1600-tallet var på vej til at blive købstad i forbindelse med kongens planer om udbygning af denne bebyggelse til en fæstningsby, hvilket Degn tidsmæssigt angiver til omkring 1650, Degn 1989 s. 530-531. Søren Bitsch Christensen skriver, at Hals i forbindelse med fæstningsbyggeriet 1654 fik privilegier, men hurtigt mistede dem igen, Christensen 2005 s. 24. Christensen 2005 s. 40 henviser til Degn 1989, uden at angive sitetal. Degn 1989 skriver imidlertid ikke noget om, at Hals mistede købstadsprivilegierne, men blot det mere ubestemte, nemlig at Hals var på vej til at blive købstad. Selv har jeg påpeget, at købstadsprivilegierne aldrig formelt blev ophævet og at Hals derfor principielt var privilegeret købstad frem til kommunalreformen 1970, da den særlige købstadslovgivning havde mistet sin betydning og blev suspenderet, Nielsen 2001 s. 25, Nielsen 2011 s. 25, samt forskningsdiskussionen i Nielsen 2016 a s. 166-168.
- [23] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 291.
- [24] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 357.
- [25] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 350, 351. I *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stenderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 3. bd. 1654-1669 2013 s. 146 angives, at et kongeligt missive 4. oktober 1656 pålagde rigsmarsk og rigsråd i Fyn at sende en ingeniør til Frederiksodde og Hals, med henvisning til *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 350-351.
- [26] Dahl 1992 s. 12. Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1657 mm.
- [27] Rigsarkivet Viborg, Hals Birketings Retsprotokol 21. november 1656.
- [28] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1657 mm. Hertil kan man føje: Og den arkivalske integration.
- [29] Bjørn Westerbeek Dahl har i en oversigt over arealangivelser for danske bygrundlæggelser i 1600-tallet angivet Hals' størrelse til ca. ni ha. Dahl 2010 s. 44. Dahl bygger på Vilh. Lorenzens opgørelser, der imidlertid er ukorrekte, idet Lorenzen bygger sin angivelse af Hals' areal på en misforståelse af Lapointes stik 1696, der viser Halsområdet 1657 (Fig. 1). Lorenzen 1951 s. 155, 98, 153, 185-187. Vi kan således in-

- tet sikkert sige om byens udstrækning, hverken den faktiske eller den planlagte.
- [30] Se Nielsen 2016 a s. 141-145.
- [31] Wulff 1881 s. 261-262. Sagen behandles kortfattet hos Jensen 1991 s. 155. Jeg har ikke kunnet identificere Michel Lange-mach, men han må have været kongens eller lensmandens mand på stedet. Med hensyn til forkyndelsen af brevets indhold »paa behørige Steder« må tænkes på Hals Birketing.
- [32] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1657* 2002 s. 40.
- [33] [http://skeel.info/opslag Manderup Due](http://skeel.info/opslag/Manderup+Due). Ifølge *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656* 2002 s. 445 lensmand på Ørum 1650-1659 og land-kommissær i Jylland.
- [34] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1657* 2002 s. 158.
- [35] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1658* 2004 s. 16.
- [36] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1660* 2005 s. 273-274, 280.
- [37] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1660* 2005 s. 328.
- [38] Den kildemæssige situation tillader os ikke at konkludere noget entydigt på dette punkt i den her behandlede periode, men for senere perioder, hvor fæstningsregnskaberne er bevaret i fuld form, kendes forholdet, f.eks. for 1748, hvor man fra skansen affyrede et 4-pundigt og et 3-pundigt skud for at tvinge et fartøj til toldmæssig inkvirering. Nielsen 2016 a s. 226, Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1748 bilag 65.
- [39] Jensen 1991 s. 155.
- [40] Rigsarkivet København, Aalborg Toldkammer, Hals Kontrolpost, før 1880-1969.
- [41] Nielsen 1995 s. 21, fig. 17.

Danske toldere i Kina 1860-1950

AF HANS JØRGEN HINRUP

Toldkrydseren Liu-shing var – efter endt Togt til Hope-Bugten mellem Amoy og Swatow – igen gledet ind i sin regelmæssige Patrouilletjeneste af Yangtse-Flodens nedre Løb; men stadig gik der Ry af Kaptajn Wests straalende Kup af Smuglerskibet Sian, hvis Kaptajn og Mandskab nu maatte tage deres velfortjente Straf for den lyssky Virksomhed. Ogsaa den kinesiske Baadsmand Dings Bedrifter berømmes i vide Kredse, hvordan han ved Pers og Eriks Hjælp havde opsporet et stort Parti Opium og i Tilgift uskadeliggjort en af Kinakystens mest berygtede Storsmuglere, selveste Tai Chong.¹

Fra 1937 til 1954 udkom der otte drengebøger, der alle havde handling i det kinesiske toldvæsen, og alle involverede danske drenge og deres forældre. Det var langt hjemmefra. Set med nutidens perspektiv kom bøgerne også til at afslutte en epoke i dansk toldhistorie: Danske toldere i Kina.

Forfatteren var S.A. Klubien (1890-1970), der havde været ansat i det kinesiske toldvæsen fra 1914 til 1928. Efter sin hjemkomst til Danmark skrev han »*Under Dansk Flag* (1937), *Bag Jade-templets mure* (1942), *Paa togt med kinesisk toldkrydser* (1943), *Paa vagt ved Kinakysten* (1944), *Den stjaalne motorbaad* (1945), *Kinesernes lærling* (1947), *Den kinesiske baadsmand* (1948) og *Tolder i Kina* (1954). Bøgernes handling foregik langs hele den kinesiske kyst, og fortalte om pirater, smuglere og skurke, og raske danske drenge.² Klubien blev dermed på forunderlig vis den dansker, der har synliggjort en lidet kendt niche af dansk virke i udlandet.

Det startede med en krig, eller rettere, en straffeekspedition. Det svage kinesiske kejserdømme forsøgte i 1839 at bremse den engelske eksport af opium til Kina. Forgæves. Det udløste Den Første Opiumskrig 1840-42, og senere den Anden Opiumskrig 1856-60. Begge krige var rene straffeekspeditioner, der brutalt dirkede det kinesiske marked op, åbnede for handelsstationer i byerne langs kysten og ind i landet, alt med udstrakt ekstraterritorialret, samt endelig påførte Kina store skadeserstatninger. Se-

Fig. 1. Forsiderne af Klubiens otte drengebøger om Kinakysten. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

mere blev konflikten udvidet flere gange, mest markant i 1901 efter Bokseropstanden.

For at Kina skulle kunne betale de eksorbitante skadesbeløb, var det nødvendig at have en effektiv administration af rigets indtægter, toldafgifter og skatter af enhver slags, især også for at sikre at den samlede afgiftsmasse

ikke smuldrede ind undervejs til den kejserlige kasse. Det lykkedes ikke for godt de første år, men det såkaldte Small Sword Society leverede løsningen, da de besatte Shanghai i 1853.

Besættelsen hindrede de kinesiske toldautoriteter i at fungere, så i stedet for blev der i 1854 truffet en aftale mellem den lokale taotai (den civile og militære embedsmand over området) og traktatmagternes konsuler om, at disse sidste skulle varetage toldforretningerne. Det blev snart udvidet til at omfatte meget af det sydlige Kina, og efter Tianjin-traktaten i 1858 blev hele det kinesiske toldvæsen lagt i britiske hænder under navnet The Imperial Maritime Customs Service, efter 1912: The Chinese Maritime Customs Service.

Den første leder var H.N. Lay, og dernæst fra 1863 til 1908 den navnkundige Sir Robert Hart (1835-1911). Det var i hans periode, at toldvæsenet fik sin faste struktur, og gennemlevede rystelserne i Kina, næsten frem til Kejserdømmets fald i 1912. Han blev efterfulgt af Sir Francis Arthur Aglen, der fungerede som generalinspektør til 1927, dernæst et lille interim under A.H.F. Edwardes indtil januar 1929, hvor Sir Frederick Maze overtog. Han styrede toldvæsenet indtil 1943, hvor så Lester Knox Little overtog indtil revolutionen i 1949.

Da Sir Frederick Maze i 1935 udnævnte den danske tolder P.G.S. Bærentzen (1882-1962) til Commissioner of Customs i Shanghai, gav han denne både rummelige, menneskelige og merkantile instruks: *De skal anstrenge Dem for at dyrke og bibeholde venskabelige relationer med alle ansatte, såvel kinesiske som udenlandske, og De skal yde så megen assistance til købmænd og handelsrelaterede virksomheder, som Deres stilling tillader, inden for de eksisterende regulativer.*³

Det kinesiske »søtoldvæsen« var ansvarlig for det indenrigs toldvæsen, postvæsenet, havne og vandveje, vejruksigter og bekæmpelse af smuglere. Det kortlagde, belyste, og afpatruljerede den kinesiske kyst og Yangtze. Det var involveret i låneforhandlinger, reform af møntvæsenet, og generelt i økonomisk og finansiel styring. Det havde folk ansat som inspektører, fyrapassere, lodser og opsynsmænd af enhver slags. De ansatte kom fra alle lande, og skønt det overvejende var briter, der sad på posterne, så var der stadig mange jobmuligheder, også for danskere.

Kinas Historisk Arkiv Nr.2 i Nanjing opbevarer toldvæsenets arkiver. I samarbejde med universiteterne i Bristol og Cambridge er alt det arkivalske materiale blevet registreret og i udstrakt grad filmet, digitaliseret og gjort tilgængeligt på nettet.⁴ Her findes også en Servicelist opdelt efter lande,

opsummeret fra 1860 til 1949. Briterne har naturligvis haft det største antal med ca. 22.000 ansatte. Kineserne næst med ca. 11.000 på lavere poster. Så var der Japan med ca. 1.500, USA med ca. 1.000, Tyskland og Østrig med ca. 850 (dog kun opgjort til 1917). Rusland ca. 380, Frankrig ca. 250, Portugal ca. 140, Italien ca. 125, Norge (kun opgjort til 1938) ca. 280.

Danmark? Danmark havde henved 260 personer ansat gennem årene. Mænd. Mænd alene og mænd med familie. En gennemlæsning af listen viser, at 25 er døde i tjenesten, 10 er blevet invaliderede, 5 er forsvundet (!) og 3 er bare stukket af. Men resten? De blev der lang eller kort tid, i en kontraktperiode, eller fornyet og fornyet indtil pensionering. Nå ja, nogen blev også fyret. Den første dansker blev ansat i juni 1860 som toldopsynsmand. Han hed E. Petersen og tjente der kun indtil august samme år, hvor han døde. Næste år, december 1861, ansattes P. H. Klose som matros. Så fulgte tre personer, der tilbragte hele deres liv i Toldvæsenet, N.P. Andersen fra 1862, A. Kliene og C.C. Gram fra 1863.

En fordeling efter ansættelsesår viser en forventelig kurve: 1860-69: 13. 1870-79: 18. 1880-89: 25. 1890-99: 37. 1900-09: 62. 1910-19: 54. 1920-29: 30. 1930-39: 14. 1940-49: 9. Der var en støt tilgang de første tiår med en markant stigning og et maksimum efter Bokseropstanden år 1900, hvor de vestlige kolonimagter havde udstrakt brug for at reorganisere – og styre – landet. Igen for at inddrive de store krigsskadeerstatninger, der var blevet påtvunget Kina. Årene 1910-19 ville forventeligt have bragt et nyt maksimum, men blev afbrudt af Kejserdømmets fald i 1912, der førte til en virtuel opsplitting af hele Kina i næsten autonome krigsherreterritorier, der i 1920'erne og 1930'erne langsomt »koagulerede« og førte til en regulær borgerkrig mellem nationalister og kommunister.

Ledelsen af toldvæsenet blev i 1929 overført til den kinesiske regering, og herefter blev det en hovedregel, at der kun i specielle tilfælde skulle ansættes udlændinge, så antallet af nytilkomne 1930-39 og 1940-49 svandt mærkbart ind. Den sidste danske udnævnelse var af E. Johansen i maj 1948. Han blev der indtil februar 1950.

Mange af de danske ansatte gav deres voksne liv til Kina. Følgende er en imponerende liste over nogle af de længste tjenester: H.A. Adamsen 1894-1927, N.P. Andersen 1862-1909, P.S. Bærentzen 1904-38, T.H. Bülow-Ravens 1901-31, J. Elm 1904-37. C.C. Gram 1863-98, H.H.C. Halberg 1891-1921, J.W. Jensen 1920-50. A. Johnsen 1879-1904, H.P.C. Jørgensen 1881-1906, K.E. Jordan 1911-46, A. Kliene 1863-1905, C. Kliene 1884-1927, E. Leopold 1910-46, K.H. von Lindholm 1888-1925, J.J.C. Lorentzen 1883-1917, C.P.C. Lynborg

1876-1919, A.E.V. Nielsen 1916-50, J.F. Oiesen 1877-1921, R.A. Olsen 1896-1929, O.H. Schmitto 1897-1931, M.B.J. Strøm 1876-1915, J.P. Sørensen 1914-47, og F.A. Strandvig 1916-49

Mange var i tjeneste i færre år, men bidrog alle til de velfungerende administrative systemer der var nødvendige for at holde riget oprejst, selv under krig. I dag findes deres navne hovedsageligt i gammelt arkivalsk materiale, bortset fra K.H. v. Lindholm (1866-1931), der i 1930 udgav bogen *I Kinesisk Tjeneste*.

Lindholm kom til Kina i 1888 og startede som de fleste andre som Fourth Assistant, men avancerede støt, og blev i 1926 toldinspektør. Som det var almindeligt i toldvæsenet flyttede han tjenestested flere gange. Han var mod syd nær Canton, mod nord i Manchuriet i byen Antung, der var et af Dansk Missions knudepunkter, og han var i Fusan i det kinesiske lydrige Korea. Han var således mange steder. Måske nok et flakkerliv, men også med spændende udfordringer, og som jæger satte han pris på gode revirer. Under perioden med Bokserne var han i Shanghai, hvor han naturligt indgik i Det Frivillige Korps. Knap 60 år gammel gik han i 1925 på pension, og vendte hjem til Danmark.⁵

»Hovedsageligt i gammelt arkivalsk materiale« er ikke helt rigtigt. Professor Robert Bickers fra Bristol som har ledet det store toldprojekt i Nanjing har en interessant iagttagelse, der i oversættelse lyder således: *Forbindelsen til Kina udstilles ikke bare på museer ..., men også i hjemmene. ... Jeg véd det, for jeg har set det der: Tæppet i salonen, købt i Tianjin i 1920'erne, jernbaneaktien i ramme på væggen, lakvarerne på en buffet, de gamle frakkeemblemer for medlemmer af Shanghai Væddeløbsklub, snusflaskerne, opiumspiben ... gamle fotoalbums, postkort sendt hjem, simple malerier og en skønsmo blanding af mere eller mindre kunstfærdige genstande.*⁶

Også jeg har set det et par gange.

J.C. Gram Jensen (1887-1937) er én af de mange ukendte personer, der tjente i toldvæsenet. Han er også et eksempel på alle dem, der har efterladt sig spor hos familie og efterkommere.

I juni 2006 kom en række kinesiske effekter og et næsten legemsstort oliemaleri på auktion. Det var malet i 1935 af russeren N. Zadorozhnyi, og forestillede Gram Jensen i fuld galla. Kunstneren var sandsynligvis én af de mange Hviderussere, der efter revolutionen i 1917 i stort tal flygtede til Kina, hvor mange »gik til bunds.«

Under min søgen efter familien dukkede en artikel op i Aarhus Stiftstidende fra den 29. august 2005, hvor hans da 80-årige datter tilfældigvis var

blev standset på gaden af en journalist og bedt fortælle om sit liv! Hun fortalte da om sin far, der havde inspiceret fyrtårne langs den kinesiske kyst, og om hvordan hun selv og hendes søskende havde gået i forskellige skoler i Shanghai. 1937 rejste de hjemad, men Gram Jensen blev syg og døde i Hong Kong, efterladende sig kone og fire små børn. De vendte hjem til Skagen, og: *Vi fandt ret hurtigt ud af, at vi ikke skulle fortælle om vores opvækst i Kina. For ingen i Skagen troede på det, vi fortalte.* Hun havde stadig Kina kær, og: *Hun synes, at hendes kinesiske barndom har været en berigelse, der har hårdet hende, og har givet hende større udsyn i sit liv.* Ved et besøg hos hende så jeg adskillige kinesiske møbler og kuriosas, så vel som et maleri af den nygifte Gram Jensen og hans hustru.

Da jeg i 2005-06 arbejdede på en bog om Shanghai,⁷ hvori toldere i Kina udgjorde et enkelt kapitel, dukkede Gram Jensen også op, endda som særskilt interessant. I Kinas Historisk Arkiv Nr.2 i Nanjing fandt jeg en arkivsag på Gram Jensen.⁸ Det indeholdt kun et par breve, men de belyser ganske godt, hvordan rekrutteringen til Kina kunne foregå.

Et brev dateret 28. februar 1914 var fra den danske gesandt i Peking Preben Ahlefeldt-Laurvig til toldvæsenets leder generalinspektør F.A. Aglen. Ahlefeldt-Laurvig fortalte, at han havde skrevet til tre søfartsskoler i Danmark angående mulige kandidater til toldtaten. Fra skolen på Bogø havde han efterfølgende modtaget navne på tre mulige kandidater, nemlig en 27-årig J. Gram Jensen fra København samt Sofus Sørensen og Kaj Arp. Rektor ved skolen på Bogø, Aage V. Tuxen, havde dog pointeret, at han kun ville anbefale en stilling til sine elever *hvis mine unge mennesker får bedre chancer i Kina end her i deres Fædreland.* Ahlefeldt-Laurvig svarede opmuntrende med en lang rapport om forholdene, hvori han opregnede, at der for nærværende var 32 danskere ansat i toldvæsenet, nemlig 17 Tidewaiters, 4 Assistant Examiners, 2 Examiners, 4 Chief Examiners, 2 Best Officers, 2 Tide Surveyors og 1 Chief Tide Surveyor.

Sørensen og Arp blev i Danmark, men Gram Jensen tog i samme år til Kina og startede som toldopsynsmand på prøve. Han klarede sig godt, blev gift i 1918, og fik sin hustru til Shanghai, hvor de havde en lejlighed i den let luksuriøse gade Ave. Joffre (nu Huaihai Lu). Han avancerede til kaptajn på toldkrydseren *Haixing*, senere på krydseren *Likin*, og virkede sluttelig som fyrtårnsinspektør indtil sin afgang fra tjenesten. Og der dukker han igen op, idet han i 1932 blev takket i forordet til T. Roger Banister: *The Coastwise Lights of China. An illustrated account of the Chinese Maritime Customs lights service.*

Fig. 2. Gram Jensen i fuld gala. Maleri af den russiske kunstner N. Zadorozhnyi, 1937. Privateje, Familien Gram. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

En anden person, som har efterladt sig mængder af effekter og arkivalier var K.E. Jordan (1888-1965). Han og broderen, Aage Jordan, der var ansat i Det Store Nordiske Telegrafkompagni, blev helliget en separatudstilling på Museum Østjylland i Randers og Ebeltoft i 2012-13. I et energisk sprogbrug lanceredes udstillingen således:

Med udgangspunkt i en fascinerende samling af det fineste kinesiske kunsthåndværk fortæller »Åbning mod øst – en dansk familie i Kina og Japan« den forrygende historie om en dansk families oplevelser i Kina og Japan mellem 1885 og 1946.

Familien Jordan var i disse år gennem to generationer vidne til de mest

dramatiske årtier i Fjernøstens moderne historie. I alle årene var familien desuden ivrige samlere af kinesiske antikviteter, dragter og kuriositeter.

For første gang bliver denne flotte og farverige samling nu vist frem på et dansk museum.

I udstillingen »Åbning mod øst – en dansk familie i Kina og Japan« kan publikum følge to spor.

Dels fortælles historien om telegrafbestyreren Aage Jordan og toldembedsmanden Knud Jordans karrierer og liv i Fjernøsten gennem tekster, film, billeder og personlige genstande. Den besøgende får herigennem et indblik i en spændende udvandrerhistorie, men også indsigt i dramatiske begivenheder som revolutionen mod den kinesiske kejser i 1911, borgerkrigen mellem nationalister og kommunister i Kina samt den japanske besættelse af landet under Anden Verdenskrig.

Dels vises familien Jordans store samling af kinesiske antikviteter, dragter og kunsthåndværk. Der er her tale om en farvestrålende udstilling af blandt andet porcelæn fra flere af de kinesiske dynastier, musikinstrumenter, jade- og stenfigurer, mandarindragter, bronzefigurer, vaser så tynde som æggeskaller og en imponerende samling af snusflasker i alle former for materiale. Man kan desuden se en komplet kinesisk bryllupsprocession, særprægede former for kinesisk medicin og en kuriøs og bizar kollektion af cikadefigurer, der optræder som skolelærere, kortspillere og kører rickshaw.

Det var så rigtigt, som det var skrevet, men lægger også op til det vigtige spørgsmål: Hvorledes sikres bedst en så unik samling? Den vil jo naturligt blive solgt og/eller spredt blandt arvinger. Forinden burde den som det mindste registreres. Dernæst: Det vil være en lykke om den tilknyttede store mængde arkivalier, mest breve og fotos, sikres på et arkiv. Og det bedste derefter vil være, om en toldhistorisk interesseret kunne skrive »bogen« om Jordan-familien i Østen, og den indlejrede historie om danske toldere i Kina.

K.E. Jordan var nemlig ikke en Hr. hvem-som-helst. Han var den eneste dansker blandt 123 fremtrædende toldembedsmænd nævnt i *Documents illustrative of the Origin, Development, and Activities of the Chinese Maritime Customs Service* (Shanghai, 1937-1940).⁹ I oversættelse lyder den grundige beskrivelse således:

Knud Erik Jordan blev født den 2den oktober 1888 i Amoy, og efter en kort handelskarriere indtrådte han i toldtjeneste den 8de marts 1911 som 4de Assistent, C (på prøve). Han blev udsendt til Tientsin i seks måneder, og derefter flyttet til Peking, hvor han blev i over tre år, i hvilken periode han opfandt og

Fig. 3. Kineserier I. Privateje, Familien Gram. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

udviklede en speciel telegrafkode til brug i toldvæsenet, en kode, som med de nødvendige ændringer og tilføjelser, stadig benyttes som toldvæsenets kode. I 1915 blev han overflyttet til Shanghai, hvor han var i tre år, inden han tog en lang orlov. Tilbage fra orlov blev han en tid stationeret i Antung før han blev flyttet til Inspektoratet i Peking, hvor han blev i over fire år som Assistant Staff Secretary og senere Assistant Chinese Secretary. I sin tredje ansættelsesperiode tjente han i Shanghai fra 1926 til 1928, hvorfra han blev udpeget til at varetage Native Customs i Tientsin. Første april 1929 blev han forfremmet til Deputy Commissioner og det følgende år sendt til Mengtsh [Mengzi nær den vietnamesiske grænse] som leder, og dernæst til Kiungchow. Første oktober 1931 blev han udnævnt til Commissioner. Fra april 1934 til april 1938 var han generalinspektørens personlige sekretær og leder af sekretariatet; i disse år varetog han to gange den årlige eksamination i kinesisk af udenlandske assistenter, og Hsüeh-shi-yuan [skolen]. I april 1938 blev han udnævnt til Commissioner i Amoy. Hr. Jordan er Ridder af Dannebrog, og er tildelt Redningsmedaljen i sølv af den franske regering og Société Centrale de Sauvetage des Naufragés for fremtrædende indsats under ildebranden til havs af skibet Georges Philippar den 16de maj 1932.

En anden dansk tolder som har været nævnt særskilt i Kina er bornholmeren J.F. Oiesen (1857-1928). I opslagsbogen *Jindai lai hua waiguo renming cidian* (Leksikon over udlændinge i Kina i nyere tid) udgivet i Peking i 1981 forekommer han blandt kun 12 danskere. J.F. Oiesen var dansk ambassadør i Peking fra 1921 til 1923, men havde forinden haft en lang karriere i toldvæsenet. Helt parallelt med Gram Jensen og andre toldembedsmænd flyttede han, hele tiden. Hans liste ser således ud: Toldassistent: 1877 Cheefoo, 1881 Swatow, 1886 Shanghai, 1887 Wuhu, 1889 Kiukiang ... Toldkommissær: 1889-1900 Yensan, Seoul og Wonsan i Korea, 1902 Santuao, 1904 Lappa Macao, 1904-05 Pajhoi, 1908-09 Foochow, 1909-11 Canton, 1911-15 Tsientsin og Chinwangtao, 1916-18 Hankow. Undervejs avancerede han til Generalsekretær for toldvæsenet og tillige Generalinspektør for saltskatten, en stilling han dog blev udelukket fra. Saltskatten var en stor, meget stor, indtægtskilde toldmæssigt. Derfra overgik han til at være Sekretær for Toldvæsenets Statistiske Bureau i Shanghai 1918-19, inden han i 1921 overtog posten som ambassadør. Oiesen skænkede en større sum til Bornholms Museum og var medvirkende til at en anden stor dansker, den private erhvervsdrivende Laurits Andersen, donerede 1 million kroner til Nationalmuseet.

Her skal så lige nævnes S.A. Klubiens ældre broder Jørgen Klubien (1881-1969). Han tjente i Kina fra 1903 og indtil han i 1937 gik på pension. Takket være ham findes, helt usædvanligt, fem af de klassiske kinesiske filosofiske værker oversat til dansk. I 1955 udgav han *Confucius' Lære (Lun Yu, Da Xue, Zhong Yong)*, i 1961, *Shu Ching*, og endelig i 1965 *Chu Shu Chi Nien (Bambusbøgerne)*. Han skænkede sin store samling af kinesiske mønter til Nationalmuseet i København.

J.F. Oiesen og Jørgen Klubien betænkte begge deres hjemland, og så finder vi dem også begge i Gerda Nielsens dagbog. Hun var i mange år guvernante hos den fremtrædende erhvervsmand Vilhelm Meyer (1878-1935) i Shanghai. Hun skrev en omhyggelig dagbog, hvori hun har en levende beskrivelse af Jørgen Klubiens bryllup i 1922, og en tilsvarende af den store afskedsmiddag, der blev holdt for Oiesen i 1921.¹⁰

Gerda Nielsens dagbøger er vigtige, fordi de giver en skildring dag for dag af de danskes liv i Kina. For under ansættelser, udstationeringssteder, forfremmelser, statistikker og – historiens gang, lå jo dagligdagen for den danske i Kina. Der var stor forskel på forholdene som ansat på de første trin og så i de højere stillinger. Og det var de fleste, der ikke nåede høje stillinger. Men for alle var der den ulidelige varme, eller kulden, maden, sygdommene, kufferter, transport, hjemlængsel, nye mennesker, sproget, ...

og omkring det hele, den direkte fysiske fare under overskriften: Røvere og pirater. Se f.eks. denne række af bogtitler. Her børnebøger: *Blandt kinesiske røvere* (Gilson, 1924), *I kamp med pirater* (Kurt Koch, 1919), *Bokserdrengen/Kina i oprør* (Tom Kristensen, 1925), *Ole Skibsdreng blandt kinesiske sørøvere* (Olaf Linck, 1936), *I kamp mod piraterne* (Svend A. Rask, 1942) og *Den gule djævel* (Leif K. Rosenthal, 1934). Eller de egentlige beretninger: *I fangenskab blandt kinesiske kommunister* (A.B. Lewis, 1931), *23 dage blandt sørøvere* (Marie Monsen, 1940). *Blandt kinesiske sørøvere* (Aleko Lilius, 1933), *De chinesiske sørøvere*. Mit fangenskab i farvandene ved China (Fanny Loviot, 1859). K.H. v. Lindholm har helt tilsvarende beretninger om overfald og mord i sin bog, og det samme finder vi hos en anden dansker, Chr. Gimbel, der var ansat i den kinesiske saltadministration under toldvæsenet. Under sit kinesiske navn Keng Pulu udgav han i 1931 bogen *Røvere og soldater. En mandarins rejser i Kinas vilde Vesten*.

Under sådanne forhold var det naturligt, at danskerne søgte sammen. At udlændingene søgte sammen. I det fremmede. Som fremmede. Uønskede fremmede. Uønskede fordi: *Hos Imperialismen i Kina møder vi ikke et eneste forsonende Træk. Maaske skyldes det, at Kina er blevet alle Stormagternes fælles Koloni. Der er jo ikke en bestemt Magt, man ene kan drage til Ansvar i Kina. Magterne maa dele Ansvaret og Skammen. Naar Imperialismens Graadighed i Kina er saa umættelig stor, maa det utvivlsomt søges i Landets store Rigdom og Muligheden for hos den vældige Befolkning at finde Markeder for Industrialismens Produkter*. Sådan skrev Johannes Sperling i 1933 i sin bog *Strejfflys over det nye Kina*. Ja, men han var jo også oprindelig

Fig. 4. Kineserier II.
Privateje, Familien Gram.
Foto: Hans Jørgen Hinrup.

syndikalist, og havde udråbt revolutionen i Danmark. Endskønt han også var manden, der udviklede Dansk Folkeferie, og var bror til H.C. Hansen.

På trods af denne baggrund så advokerer jeg alligevel for, at danske mødte i tjeneste med den bedste vilje, med ære, og vil derfor gerne som K.H. v. Lindholm i 1929 sige: *Da Fremmed-Administrationen af Kina's maritime Toldvæsen nu maaske snart er en Saga blot, vil Erindringer af en Mand, der havde den Ære at være i dens Tjeneste i næsten 40 Aar, maaske være af Interesse nu og senere.*

NOTER

- [1] S.A. Klubien: *Paa Vagt ved Kinakysten* (Kbh. 1944) For ikke at tynde teksten benytter jeg i artiklen hovedsageligt samtidens navneformer for byer mm.
- [2] I 1947 oversatte han også romanen *Ricks-haw* af den fremtrædende kinesiske forfatter Lao She.
- [3] The Second National Archives in Nanjing, Nr. 3245: Baerentzen.
- [4] <http://www.bris.ac.uk/history/customs/>.
- [5] Lone Fallentin: *Kinesisk tolduniform*. Tåsinge Årbog 2011, s. 64-70.
- [6] Robert Bickers: *Empire made me. An Englishman Adrift in Shanghai*. (2003), s.7.
- [7] Carsten Boyer Thøgersen and Hans Jørgen Hinrup: *From a STRong Past to a Dynamic Present. Danes and Danish Companies in the Greater Shanghai Region 1846 to 2006*. (Shanghai 2008), med engelsk og kinesisk tekst. Hans Jørgen Hinrup: *Danmark i Shanghai 1846-1962*. (Statsbiblioteket, Aarhus. Rotunden, nr. 26, 2008). Med noter og referencer.
- [8] The Second National Archives in Nanjing: No. CR 6-3. 15.2: *Letters from Legations. Denmark. 1913-28*.
- [9] <http://www.bris.ac.uk/history/customs/resources/>.
- [10] Fåborg Byhistorisk Arkiv: Mads Rasmussens Familiearkiv. Nr. 49-51.

Fra Brunsnæs til Neuengamme og retur¹

AF HANS PETER SØRENSEN

Fra Brunsnæs til Neuengamme

Grænsegendarmeriet fortsatte med at bevogte grænsen til Tyskland efter besættelsen den 9. april 1940.

Den 29. august 1943 fik den symbolske selvstændighed dog en brat ende, idet hæren blev afvæbnet, og flåden sænkede sine skibe, før tyskerne nåede at overtage dem.

Mærkeligt nok blev politi og grænsegendarmeri ikke afvæbnet ved samme lejlighed. Men den tyske terror steg nu for alvor.

Den 26. maj 1944 blev mange gode danske mænd arresteret. Grænsegendarmeriets chef, oberst S.B. Paludan-Müller, modsatte sig arrestation og overtog ene mand kampen mod Gestapo. Han faldt i heltmodig kamp mod overmagten.

Brutale træk

Efterhånden som modstandskampen og sabotagen fra dansk side tog til i omfang, blev tyskernes modtræk mere og mere brutale.

Den 19. og 20. september skred tyskerne til arrestation af politi og grænsegendarmeri. Dagen før fik vi besked på, at tyskerne ville inddrage vores våben.

Jeg havde samlet mine våben og ammunition og lagt det frem til aflevering.

Umiddelbart før jeg kunne forvente tyskernes ankomst, kom en kollega, Snitgaard, løbende og fortalte, at han havde fået melding om, at gendarmerne også blev arresteret. Man nøjedes ikke med at beslaglægge vore våben.

Kort efter, at Snitgaard var løbet videre med besked til de andre, så jeg en bus og et tysk militært køretøj holde ved det første hus i Brunsnæs.

Jeg var klar over, at de spurgte hvor gendarmerne boede. Ud fra min nabo kom gendarm Mikkelsen løbende i blå uniform med et sæt civilt tøj over armen. Han løb ned mod Brunsnæs Kro, han boede nabo til kroen.

Jeg blev enig med min kone om, at jeg også ville forsvinde, og jeg løb ud gennem haven, over en mark, over til et levende hegn.

Et øjeblik efter kom en tysker og en civilt klædt person ind til min kone. De ville vide, hvor jeg var løbet hen.

De troede, at det var mig, der løb ned mod kroen. De sagde til hende, at der ikke var nogen grund til, at jeg løb væk, vi skulle jo kun til afhøring ude på Hotel Strand i Sønderborg. Derefter ville vi komme hjem igen.

Truede med gidsel

Hilda fik besked på, at såfremt jeg ikke meldte mig, ville de tage hende med som gidsel.

Vor nabo Peter Hansen fik besked på, at han skulle tage sig af vore to børn.

Derefter kørte de ned på kroen og beskyldte krokonen for, at hun holdt mig skjult. For dem har det antageligt set ud, som om Mikkelsen løb ind på kroen. Han boede i huset efter kroen.

Der blev foretaget en grundig ransagning af alle rum. Krokonen, fru Horne, måtte gå foran med en pistol i ryggen for at lukke op overalt.

Peter Hansen så, hvilken vej jeg var løbet, og han var klar over, at jeg var søgt ned på Bryggergården. Han kom ned og fortalte, hvad han havde fået besked på.

Jeg besluttede at gå hjem, jeg kunne ikke lade min kone og børn blive udsat for en sådan behandling.

Jeg traf min kone i køkkenet. Hun fortalte, hvad hun havde fået besked på. Jeg gik ikke ned og meldte mig straks, men besluttede, at det var tidligt nok, når de kom for at afhente hende.

Mens vi stod i køkkenet, blev der banket på fordøren, og min kone gik ud og lukkede op.

Det var igen tyskeren og den civile. De meddelte nu min kone, at hun kunne tage det roligt. Og frafaldt kravet om, at hun skulle arresteres.

Min kone havde ladet døren til køkkenet stå åben, og gennem dørsprækken fik de øje på mig. Dermed var min skæbne beseglet.

Til Frøslevlejren

Jeg fulgte med hen til bussen, hvor de fleste af de i Brunsnæs boende gendarmere var samlet.

Vi blev beordret ind i bussen, og vi kørte til Skodsbøl og Egernsund, og da den sidste gendarm i Egernsund var steget ind i bussen, kom et par tyskere ind bevæbnet med maskinpistoler.

Det blev nu meddelt os, at vi ville blive kørt til Frøslevlejren.

Efter ankomsten til lejren blev vi registreret med navn, bopæl, fødselsår mm.

Vi var i alt 280 gendarmere, der var blevet arresteret, og vi blev indkvarteret i barak 11. Foruden os var der 19 politibetjente i barakken.

Lejren var nyopført midt i en granplantage, og der manglede en del planering af jorden omkring barakkerne, det blev vi sat i gang med at udføre. Vi indrettede os efter forholdene.

Arbejdstempoet bestemte vi selv, og forplejningen var første klasses. Det var det danske fængselsvæsen, der stod for køkkenet.

Vi kunne modtage pakker og breve hjemmefra, ligesom vi også kunne skrive. Vi kom til hurtigt til at savne rygevarer. Tobak og cigaretter var jo rationeret.

Jeg havde i haven en del tobaksplanter, og jeg havde hængt en del blade til tørring. Min kone fik en nabo til at snitte bladene. Han havde en maskine, der snittede, så den kom til at ligne den tobak, man købte, men det smagte unægtelig ringere. Jeg fik en stor pose tilsendt.

Turen gik sydpå

Den 5. oktober kl. 4.30 blev vi brutalt vækket med ordre om at træde an på gangen.

Mere eller mindre påklædte stillede vi op i to geledde. En brutal stemme begyndte at opråbe navne på gendarmere, som derefter fik besked på at stille op på venstre fløj.

Ingen var i tvivl om, hvad der var ved at ske. Vi var klar over, at nu gik turen sydpå til en tysk koncentrationslejr.

Nogle stod med tårer i øjnene, andre med et hårdt drag om munden og et trodsigt blik. Men fælles for os alle var sorgen over, at nu skulle vi sendes ned til den frygtede fjendes land. En enkelt besvimelede og blev båret ind på stuen igen.

140 gendarmere stod opstillet på venstre fløj. Vi blev beordret ind på stuerne for at færdiggøre påklædningen, og derefter at træde an på gangen medbringende vore få ejendele.

Vi fik udleveret en god madpakke, som køkkenet havde parat til os. Fra en anden barak var der udtaget 60 civile fanger, som sammen med os blev læsset på lastvogne og kørt over grænsen til Herreslev ved Flensborg, hvor vi blev indladet i kreaturvogne. Der var et par knipper halm i hver vogn, som blev strøet ud til at sidde på.

I vognsiden var der åbne lemme, så der kunne komme frisk luft ind. Åbningerne var spærret med pigtråd. Transporten ned gennem Tyskland foregik langsom og med mange ophold. Vi kunne følge med i, hvor vi var, da vi kunne kigge ud. Jeg husker, at vi kørte over højbroen over Kielerkanalen.

Ind på et sidespor

Det var aften, da vi kom til Hamborg.

Vi blev rangeret ind på et sidespor, hvor der holdt en masse jernbanevogne med krigsmateriel. Efter at tyskerne havde ladet os komme ud af vognene, for at aftræde på naturens vegne, blev vognene forsvarligt låst, hvorefter vi tilsyneladende blev overladt til os selv. Men der har jo nok været en vagt, som holdt øje med os.

I løbet af natten hørte vi fly, og vi så lyskasterne vifte hen over himlen, og vi hørte luftværnskanoner skyde. Nogle ganske tæt ved.

Vi hørte også, at der faldt bomber. Det gav ikke megen ro, der var vist næppe nogen, der fik sovet. Spændingen holdt os vågne. Vi spekulerede over, hvad morgendagen kunne bringe.

Hen på morgenstunden satte toget sig i bevægelse, og vi kørte til en mindre by, der hed Bergedorf, derefter ind på et sidespor, som gik til Neuengammelejren.

Vi blev beordret ud af vognene og stillede op i marchkolonner, hvorefter vi marcherede ind i lejren.

Fig. 1. Tegningen² giver et lille indtryk af lejrens bevogtning. Foruden det med højspænding ladede hegn var der en tæt og svært bevæbnet postkæde.

På vejen passerede vi en lang togstamme af godsvogne magen til dem, vi var kravlet ud af. Fra vognene kom en ubeskrivelig stank. Vi så, at vognene indeholdt kvinder. Jeg ved ikke, hvor jeg har det fra, men det skulle være polske kvinder og børn, der havde været undervejs i en hel uge.

Ind i lejren

Vi kom ind i lejren, standsede ved en lang barak. Vi stod tæt ved det elektriske hegn, som omgav lejren.

Vi var klar over, at var vi først inden for det hegn, var flugt umulig. Vi blev meget forbavsede ved at se, at i en barak lidt derfra var der en del tilsyneladende unge kvinder, der vinkede og ville vide, hvor vi kom fra.

Da de hørte, at vi var fra Danmark, trak de en pige frem i forgrunden, pegede på hende og fortalte, at hun også var dansk. Senere fandt vi ud af, at barakken var bordel, forbeholdt prominente tyske fanger såsom blokældste og kapo, der er en forkortelse af kammeratskabspoliti.

Fig. 2. Appellerne var en af lejrens værste plager, lyder Hans P. Sørensens tekst til tegningen fra Neuengamme. De foregik altid efter arbejdstidens ophør og varede som regel flere timer uden hensyn til vind og vejr.

Vi kom holdvis ind i barakken, der viste sig at være et stort baderum. Vi fik ordre til at klæde os af og kom en tur under bruserne.

Derefter fik vi noget civilt tøj, som vi skulle tage på. Det var gammelt og i alle mulige farver og kvaliteter. Vi kiggede langt efter vore gode varme uniformer. Vort fodtøj fik vi lov at beholde.

Vi kiggede på hinanden, kaptajn Madsen havde fået noget tøj, der var både til at le og græde over. På ham virkede det, synes jeg, særligt grelt.

Svingede pisken

Efter bad og iklædning kom vi ud på en cementeret plads på størrelse med to fodboldbaner. Den var omgivet af barakker, der lå med gavlen ud til pladsen. Her overtog en kæmpestor person kommandoen.

Han var iført lange ridestøvler, og på hovedet havde han en sort alpehue, ellers lignede hans øvrige beklædning det, vi var iført.

Han kommanderede os ind på række og geled, samtidig med at han svingede med en vældig pisk.

Den barske hverdag i Neuengamme-lejren

Vi blev ført over til en barak, hvorpå der stod blok 15.

Foran var der borde og bænke, derefter kom soveafdelingen, køjer, tre over hinanden, indeholdende en madras og to tæpper.

Vi fik besked på, at vi skulle være to i hver køje. Bredden var 80 cm. I fortsættelse af soveafdelingen var der et rum med en del håndvaske, derefter kom wc, et langt bræt til at sætte sig på, og derunder et mørkt hul, hvorfra der steg en ubeskrivelig stank. Alle 140 gendarmere samt de 60 civile blev indkvarteret i barakken. Ved middagstid fik vi en skive rugbrød på ca. tre centimeters tykkelse samt en terning, en gul gummiagtig masse, der blev kaldt ost.

Vi fik at vide, at vi betragtedes som værende i karantæne, vi måtte ikke blande os med fangerne i nabobarakkerne.

De første par dage gik med at få syet numre på vort tøj. Ved siden af nummeret blev påsyet en hvid lap, hvorpå der var stemplet et »D«. Det tilkendegav, at vi var danskere.

F.eks. havde politiske fanger påsyet en grøn trekant. Homoseksuelle fanger havde en lilla trekant, dødsdømte fanger havde et armbind, hvorpå der stod »Torsperre«. Det betød, at de ikke måtte sendes på arbejde uden for lejren, de ville jo nok benytte enhver lejlighed til flugt.

Endvidere kunne de forskellige kategorier kendes på håret. De dødsdømte havde halvdelen af håret klippet væk, andre havde en »autostrada«, en fire-fem cm stribe klippet væk tværs over hovedet. Nogen var klippet helt skaldet.

Vi var de eneste fanger, der fik lov at beholde håret.

Polak hængt

Kort efter vi var kommet til lejren, blev en polsk fange hængt.

Han tilhørte en arbejdskommando, som var beskæftiget med oprydning i Hamborg. Han havde tilegnet sig nogle madvarer. Den arbejdskommando, han tilhørte, skulle stille op omkring galgen.

Andre hængninger foregik i en barak, hvor der var nogle celler på begge sider af en gang. Fra loftet hang fire reb ned.

Der var i lejren en del hollandske politifolk, som var dødsdømte. En aften blev det bestemt, at dommen skulle fuldbyrdes.

Men midt under handlingen blev der luftalarm. Hængningen blev udsat til den følgende aften. De hængninger blev foretaget i den førnævnte gang.

Ved fyraften kom fanger i marchkolonner fra forskellige arbejdspladser, som åbenbart fandtes i og udenfor lejren. Der blev kommanderet stram march gennem porten til ære for vagten.

Indenfor stod opstillet et hornorkester, der bl.a. spillede »Alte Kammeraten«. De var alle ikklædt blå, grå, blåstribede dragter, de var også fanger.

De forskellige arbejdskolonner stillede op på pladsen, og vi blev også kommanderet ud og stillede op fire og fire, der skulle foretages optælling. En højtstående SSer kom og stillede sig op foran, der blev kommanderet alle ret, derefter blev der meldt fra de forskellige arbejds hold hvor mange, der var til stede.

Vi erfarede senere, at det undertiden kunne vare timer, før de fik tallene til at stemme overens med tallene fra forrige optælling. Efter appellen kom vi tilbage i barakken.

Suppe i skarnkasser

Aftensmaden blev kaldt suppe. Den kom fra køkkenbarakken i beholdere, som var identiske med de skarnkasser, som sås overalt i Tyskland.

På et par borde stod en masse skåle. Nogle var af porcelæn, andre af blik som var mere eller mindre rustne. Vi fik hver en skål og stillede op i kø og fik en portion af indholdet fra de nævnte skarnkasser.

Suppens hovedbestanddel var kålrabi, dernæst groftmalet korn og vand. Hvis man var heldig, kunne det ske, at man fik en stump af en knogle. Vi rynkede på næsen og hældte det tilbage i tønden. Men da menuen var den samme hver dag, og sulten meldte sig, vænnede vi os til at spise mere og mere af suppen.

Jeg husker ikke i hvor lang tid, vi var i karantæne. Derefter blev vi opdelt i arbejds hold.

Inden for lejrområdet var et teglværk. Leret blev gravet op i teglværkets umiddelbare nærhed. Vi blev sat til at skrælle de øverste muldrag af, læsse det på tipvogne og læsse det af i en stor bunke.

Bunken blev højere og højere for hver dag, og tipvognssporene skulle hele tiden flyttes. Samtidig blev stigningen stejlere og stejlere.

Hvis man så var uheldig, at tipvognen løb af sporet midt på skråningen, krævedes der et umenneskeligt slid at få det hele på ret køl igen.

Fig. 3. Vi blev sat til at skrælle de øverste muldlag af, læsse det på tipvogne og læsse det af i en stor bunke, er H.P. Sørensens forklaring til denne tegning. Hvis man var så uheldig, at tipvognen løb af sporet midt på skråningen, krævedes der et umenneskeligt slid at få det hele på ret køl igen.

I kreaturvogne

Sidst i oktober blev udpeget en styrke på 1000 mand.

Samtlige gendarmere var med på holdet. Vi blev kørt i kreaturvogne til en lille station, der hed Ortkarten lidt syd for Hamborg. Vi skulle grave en kampvognsspærring.

Terrænet var fladt og gennemskåret af talrige vandfyldte grøfter. Vejene var anlagt på volde og hævet et par meter over det øvrige terræn.

Vi fik udleveret spader og skovle, og et hold fik udleveret gummistøvler.

Vi gravede ned ved den ene side af vejen og dængede jord op på kørebanen. Vi tog et lille stykke ad gangen, som skulle gøres færdigt ret hurtigt, for den næste dag var hullet fyldt med vand.

De, der arbejdede i bunden af hullet, stod i vand. Derfor var der nogle, der fik udleveret gummistøvler. Et plus ved det arbejde var, at vi fik en bedre forplejning.

Man sagde, at vi fik det samme som de tyske soldater. Men vejret var koldt og regnfuldt, og vores dårlige påklædning førte med sig, at flere og flere blev syge.

Hver aften, når vi kørte fra Ortkarten, tilbage til lejren, var der flere, der stod og græd. Det var jo dødsens alvorligt at blive syg. Der fandtes ikke medicin i lejren, der var ganske vist læger på reviret, men de kunne jo ikke yde nogen hjælp.

100 døde i døgnet

Det første dødsfald skete 1. november '44.

Der døde i alt 11 gendarmer i november måned, 15 i december, fire i januar, fire i februar og to i marts, to i maj efter hjemkomsten. Lungebetændelse og dysenteri var den væsentligste dødsårsag.

I november og december døde langt over 100 i døgnet. Krematoriet kunne slet ikke nå at brænde ligene.

De hobede sig op i store dynger omkring krematoriet.

Der lå flere tusind fanger i barakkerne, som var syge og afkræftede, ude af stand til at arbejde. Der kom også fanger fra de forskellige udekoman-doer til Neuengamme, fordi de var syge.

Når der kom en sådan transport til lejren, skete det, at vi gendarmer blev sat til at transportere dem fra jernbanevognen ind til lejren på en anhænger til en lastbil.

Hvis de havde været flere dage undervejs, var der altid nogle, der var døde. Når der opstod pladsmangel blev der med mellemrum sendt syge fanger til lejre, hvor der var gaskammer. De syge fik at vide, at de skulle på rekreation.

Vi gendarmer har i visse tilfælde været med til at hente syge ud af reviret og på en anhænger transporteret dem til jernbanen, hvor de blev indladet i kreaturvogne med halm i bunden.

Mærkeligt nok blev der ikke brugt gas i Neuengamme. De store kælderrum, hvor vi blev jaget ned, når der var luftalarm, var forberedt, så de kunne bruges. Lysskakterne foran vinduerne kunne lukkes *lufttæt med svære jernlemme udvendig fra, og dobbeltdørene ind i kælderrummene var forsynet med gummivulst. Svært lukketøj, som ligeledes kunne lukkes udefra.*

Vi tilbragte mange timer i kælderrummene, der var i perioder luftalarm hver nat.

Pakkerne hjemmefra

Sidst i november fik vi en Røde Kors-pakke.

Den indeholdt dansk rugbrød, og der var spegepølse, havregryn, ost og tømælk, samt et stort stykke røget flæsk.

Så længe, der kun var danskere i blok 15, blev der ikke stjålet af vore pakker, selv om vi efterlod dem i barakken, mens vi var på arbejde i Ortkarten.

Men efterhånden rykkede en del polakker ind. De var udhungrede, og de stod omkring os, når vi tog vore Røde Kors-pakker frem. Vi kunne ikke mere lade dem blive tilbage i barakken, når vi tog på arbejde.

Jeg havde mine madvarer fordelt i lommerne, og dem tog jeg bare med på arbejde. Vi måtte spise i smug.

Sidst i november måtte jeg også indlægges på reviret med høj feber. Jeg kom til at dele køje med gendarm Jessen fra Skelde.

Han havde haft høj feber, men var i bedring. Vi havde kun et enkelt tæppe, og han ofrede sin halvdel, for at jeg kunne holde mig varm. Vor køje var nemlig placeret ud for et vindue, der nødvendigvis skulle stå åbent af hensyn til udluftning.

Køjerne var i tre etager, og der var to syge i hver køje. På døren fortalte et skilt, at der var 32 køjer i rummet.

Man kan forstå, at det var nødvendigt med frisklufttilførsel. I løbet af nogle dage blev jeg feberfri. I en køje overfor lå vagtmester Buk fra Gråsten og gendarm Frank fra Egersund. De var også ved at være raske. Vejret udenfor var koldt og regnfuldt, så vi var ikke begejstrede for, at komme ud og arbejde igen.

Vi sørgede for at termometeret fortsat viste 38 grader.

Arbejdet med gravningen af panserværnsspærringen blev indstillet, og arbejdsstyrken blev opdelt i forskellige hold. Et hold, der bl.a. bestod af gendarmer, blev sendt til Sanderlach.

Tilbage i Neuengamme var kun de gerndarmer, som havde været syge, eller som stadig lå syge på reviret.

Smittet af dysenteri

Medens jeg lå på reviret, kom der en del syge fra en udkommando, som blev nedlagt.

Der kom én til at ligge ved siden af Jessen. Han var hårdt angrebet af dysenteri. Der gik et par dage, så var Jessen smittet.

Der var også en dansker med i den transport. En, der lå ikke så langt fra ham, spurgte, om ikke en af vi gendarmer kunne lave en portion havregryn til ham.

Han vidste, at vi var raske, og at vi havde havregryn. Da jeg havde havregryn, og som nævnt ikke var syg mere, fik jeg lavet en portion og satte mig ned til ham, han lå i en underkøje. Madede ham, og han spiste begærligt en god portion.

Jeg var klar over, at han havde høj feber. Han fortalte om, at når han kom hjem, skulle han overtage forældrenes forretning i Kolding. Han snakkede uden ophold, og gentog hele tiden, hvad han lige havde fortalt.

Jeg blev klar over, at han talte i febevildelse. Hen på morgenstunden blev det næsten kun til en uforståelig mumlen. En enkelt gang opfattede jeg brudstykker af Fadervor. Jeg sad ved ham, mens han døde.

Jeg lovede mig selv, at jeg ville opsøge hans forældre, når jeg kom hjem. Det fik jeg aldrig gjort.

Grunden var jo nok den, at jeg selv kom syg hjem og lå på TB-hospitalet i syv måneder, og derefter fandt jeg, at tidspunktet var forpasset.

De jeg opdagede, at Jessen var smittet med dysenteri, meldte jeg mig rask. Jeg kom tilbage til barakken, og den næste dag stillede jeg op sammen med de andre for at komme på arbejde.

SS'eren³

Man søgte et par tømrere.

Jeg tænkte, at det måske var et godt job. Der var også en hollænder, der meldte sig.

Ved siden af teglværket var et flere tønder land stort areal, hvor der blev dyrket grøntsager. Der var der støbt en sokkel til et halvtag, som skulle huse lejrkommandantens bikasser.

Vi gik i gang med at skære tømmer til. Hollænderen gav op den første dag. Den sav, vi fik, var ikke som den, han var vant til derhjemme. Jeg var klar over, at han ikke var mere tømrer, end jeg var.

Den SSer, der havde opsyn med os, spurgte en dag, hvorfra jeg kom.

Jeg fortalte, at jeg var dansk grænsegendarm. Han ville også vide, hvorfor jeg var havnet i Neuengamme.

Det kunne jeg ikke give ham nogen forklaring på. Det er første og eneste gang, at jeg oplevede, at en SSer tiltalte en fange.

Ved frokosttid advarede de andre fanger mig. SSeren kunne være flink den ene dag, og den næste var han en brutal bandit. Derefter forsøgte jeg at undgå ham.

Andet arbejde

Bihusbyggeriet blev indstillet. Jeg fik anvist andet arbejde.

Der var uden for det elektriske hegn en bred vandgrav, dernæst en græs-rabat, så kom en cementvej, hvorpå der gik vagtposter med ca. 200 meters mellemrum. Langs græskanten ud til vejen var der trukket en ståltråd i omkring 30 centimeters højde. Den skulle markere, at græsset ikke måtte betrædes.

En dag fik jeg besked på, at jeg skulle stramme tråden og rette op på pælene. Jeg fik hammer og naptang og gik i gang.

Medens jeg var i gang med at stramme tråden, bemærkede jeg, at der holdt en dansk lastvogn og ventede på tilladelse til at køre ind i lejren.

Jeg slentrede ned forbi, og da den tyske vagtpost var gået et stykke til side, tiltalte jeg chaufføren, stående med ryggen til ham og spurgte, om han ville tage en hilsen med til min kone. Men da jeg drejede hovedet og så på ham, rystede han på hovedet. Han havde nok fået at vide, at det var strengt forbudt at have kontakt med fangerne.

Derefter blev jeg sammen med andre fanger sat til at rense køkkenhavearealet for affald.

Der var anlagt tipvognsspor rundt i arealet, og et bestemt sted skulle affaldet samles i en bunke. Når vi havde læs, kørte vi den længste omvej, før vi læssede af.

Vejret var nogenlunde, og arbejdet var let og behageligt, så det gjaldt om at passe på, at det ikke slap for hurtigt op.

Midt i december fik vi gendarmen besked på, at vi ikke måtte gå på arbejde. Der gik rygter om, at vi skulle hjemsendes.

Vi blev samlet med de syge, som blev hentet ud af deres senge kun med et tæppe om skuldrene. Der kom et par SSere og kiggede på os.

Der blev også nogen hjemsendt, men det var ingen af de syge, som jo trængte mest til det.

Pakker til jul

Ved juletid fik vi en stor pakke fra Røde Kors, indeholdende en stortrøje, et par benklæder, et par træskostøvler samt en skjorte.

Ved samme tid fik vi også en pakke fødevarer. Den danske lastvogn med pakkerne kom helt ind i lejren, og vi gendarmer var med til at bringe pakkerne op på et loft til senere udlevering.

I januar skulle vi også blive hjemme i lejren, fordi der skulle udtages nogle til hjemsendelse. Efterhånden var vi kun ganske få gendarmer i lejren, og der var tilsyneladende ikke nogen, der førte kontrol med os. Så når arbejdsholdene rykkede ud, forsvandt vi over i en kælder, hvor der var et mørkt rum med en mængde tomme sække.

Der holdt vi os skjult indtil fyraften, hvor vi så stillede os op på appelpladsen sammen med de andre, som boede i den barak, vi tilhørte.

En dag i marts, den 17., kom én og råbte, at der holdt flere danske rutebiler uden for lejren. Vi kom på benene i en fart, og da vi kom op på appelpladsen, så vi, at ud af bilerne kom alle vore kollegaer, der var blevet sendt til Schantelach.

Fig. 4. Ved juletid fik vi Røde Kors-pakker. Den danske lastvogn med pakkerne kom helt ind i lejren, og vi gendarmer var med til at bringe pakkerne op på et loft.

De marcherede ind på pladsen, og samtidig så vi nogen komme kørende med trækvogne belæsset med vore blå uniformer, så var vi klar over, at nu skulle vi hjem.

Forlod Neuengamme

Vi kom ind i baderummet sammen med de andre, og vi fik vore uniformer, og den pose vore penge, pung m.m. var samlet i. Alt var i god behold.

Derefter blev vi fordelt i bilerne. Et par af dem, der lå på reviret blev hentet. Læge Lorenzen fra Bov tog sig af dem.

Vi forlod Neuengamme.

Det sidste, vi så, var røgen fra krematoriets skorsten. Vi kørte gennem Bergedorf, der tilsyneladende ikke så ud til at være bombet. Men da vi kom til Hamborg, så vi store bydele, der kun bestod af skrotbunker.

Midt på natten kørte vi ind i Frøslevlejren, hvor vi fik noget at spise. Så blev vi fordelt i rutebilerne, så dem, der skulle mod vest kom i en, og vi, der skulle mod øst i en anden.

Det var så småt begyndt at blive lyst, da jeg steg ud ved mit hjem i Brunsnæs. Min kone og børn sov endnu. Gensynsglæden kan ikke beskrives.

Vi vil resten af vore dage stå i dyb taknemmelighedsgæld til grev Bernadotte, der i sidste øjeblik reddede alle skandinaver ud af det helvede, der senere fulgte.

Lejren rømmet

Efterhånden som de allierede styrker rykkede frem, kom flere og flere fanger fra andre lejre til Neuengamme.

Da kanontordenen kunne høres, blev det besluttet, at lejren skulle rømmes.

13.700 fanger blev med jernbane kørt til Lübeck. En del blev indladet i et fragtskib, der hed Athen, og det sejlede ud på Lübeckerbugten og kastede anker.

To passagerdampere, en der hed Deutschland og en der hed Cap Acone, lå i Lübeck, fik også fanger om bord.

Deutschland fik 5000, Cap Acone fik 4500. En anden damper, der hed

Tilsbæk, fik 2200 om bord. Alle skibene sejlede ud og ankrede i Lübeckerbugten.

Hen under aften den 1. maj kom en slæbebåd med tre store pramme fyldt med fanger fra Stutthof ved Dansig. Slæbebådens kaptajn ville have fangerne på prammene om bord på Tilsbæk. Kaptajnen nægtede at tage flere fanger om bord.

Det blæste op, og bølgerne slog ind over rælingen på prammene. Der gik panik i de tyske soldater, som var om bord i prammene. De sprang om bord på slæbebåden. Efter at de havde fastgjort prammene til Tilsbæk, forsvandt slæbebåden.

I den ene af prammene var der en del norske politibetjente. De løste prammenes fortøjninger, og de drev ind til den tyske kyst. Tyske marine-soldater internerede fangerne på en skole.

Takker være modige norske politibetjente blev 2000 mennesker reddet.

Den 2. maj om aftenen angreb engelske fly skibene, der lå i Lübeckerbugten. Kaptajnen på Athen sejlede skibet i havn i Neustadt, hvor fangerne blev taget i forvaring af den tyske krigsmarine.

5000 omkom

Englænderne angreb Deutschland, Cap Acone og Tilsbæk i den tro, at det var tyske transportskibe, som lå der. Der var jo tysk militær på dækket.

Deutschland blev skudt i brand, enkelte tyske soldater sprang over bord. Resten, i alt 5000 fanger, omkom i flammerne. Tilsbæk blev ramt af flere fuldræffere, og sank i løbet af få minutter.

Cap Acone blev også skudt i brand. En del fiskerbåde reddede en del, som sprang over bord. Senere opgørelser viste, at alle på Athen blev reddet, fordi kaptajnen sejlede skibet i havn.

Fra Deutschland blev fire reddet, fra Cap Acone 943, fra Tilsbæk 29.

Det skete den 3. maj 1945 lidt syd for vor grænse, to dage før krigen sluttede.

Der blev i Nürnberg nedsat en domstol af de allierede, der skulle behandle sager vedrørende de forbrydelser, som Hitlers Tredje Rige havde begået mod mennesker overalt i Europa.

I Lüneburg var der nedsat en domstol, som tog sig af de forbrydelser, som SS havde begået i de forskellige koncentrationslejre bl.a. Neuengamme.

Vidne i retten

En SSer fra Haderslev, som var fangevogter i Neuengamme, jeg kan ikke huske hans navn, kom også for retten i Lüneburg, anklaget for grov mishandling af fanger.

Han ønskede, at der blev sendt bud efter nogle danske grænsegendarmere, som han var sikker på kunne bevidne, at han aldrig havde mishandlet en gendarm.

Retten efterkom hans ønske, og en gendarm fra Sønderborg, en Falckmand fra Haderslev, sammen med kaptajn Madsen og jeg tog afsted. SSeren havde været ansat i Falck, før han meldte sig til SS.

Vi kørte til Lüneburg i Falckmandens bil med ham ved rattet. Vi kom til at bo på en kaserne sammen med engelske soldater.

Der gik en otte dages tid, før vi blev indkaldt af retten for at vidne. Det var kun kaptajn Madsen, der udtalte sig.

Han forklarede, at han ikke havde nogen erindring om den pågældende SSer. Derfor kunne hans påstand om, at han ikke havde mishandlet gendarmere, måske være rigtig. Men SSeren havde været i andre lejre end Neuengamme, og derfra var der mange beviser på, at han var en slyngel, ligesom resten af alle SSere.

Jeg kan ikke huske, hvilken straf han blev idømt.

Englænderne i byen

Vi oplevede mange ting i de otte dage, vi var sammen med de engelske soldater.

Vi var sammen med dem efter fyraften, når de samledes forskellige steder i byen. Der var nogle steder, der var underholdning med musik og optræden.

Når vi skulle i byen, tog de engelske soldater en mandskabsvogn med larvefodder, og så drøede vi gennem byens gader, så gnisterne føg. Det kunne nemt lade sig gøre, der var ingen trafik i gaderne. Der var ingen private biler i byen, og det var forbavsende få mennesker, som færdedes på fortovene. Der var mange forretninger, men der var ingen varer i vinduerne.

Englænderne kørte os ud på Lüneburger Hede til en mindesten, der fortalte, at her stod det telt, hvor Montgomery modtog de tyske generalers overgivelse.

På hjemvejen kiggede vi os lidt omkring i Hamborg. Falckmanden havde været i Hamborg flere gange. Når man kiggede nærmere på skrotbunkerne, opdagede man, at der boede mennesker i kældrene under dem.

Tuberkolosen

En af de gendarmere, som læge Lorenzen tog sig af, da vi kørte fra Neuen-gamme, var Viggo Petersen.

Han blev straks indlagt på TB-hospitalet i Aabenraa. Han døde 1. maj '45, hårdt angrebet af tuberkulose. Det foranledigede, at samtlige gendarmere blev beordret til gennemlysning på TB-stationer. Det konstateredes, at jeg havde pletter på lungerne, og jeg blev indlagt i Aabenraa den 8. maj '45.

Der blev i alt indlagt syv gendarmere mere eller mindre angrebne. Jeg blev udskrevet nogle dage før jul i december '45.

Derefter var jeg på rekreation i syv måneder.

Det kneb med at tåle tjenesten nat og dag i al slags vejr, og jeg havde mange sygedage. Der blev vedtaget en regel, at uanset hvor mange sygedage, jeg havde, ville det ikke medføre, at jeg efter et bestemt antal skulle afskediges.

Der blev derimod åbnet mulighed for, at gendarmere kunne overgå til toldvæsenet, hvor tjenesten var mindre krævende, idet en stor del foregik indendørs.

Jeg kom derfor til Aabenraa Toldkammer.⁴

Fig. 5. Hovedindgangen til koncentrationslejren Neuengamme. Fotografiet er besynderligt nok taget præcist det sted, fra hvilket Hans Peter Sørensen valgte at se stedet og lave sin tegning, Fig. 1. Kun vinklen er en smule anderledes. Til

venstre murstensbygningen, derpå det strømførende hegn, der nu er markeret med stolper, så den vandfyldte grav, derpå græsribben, hvor Hans Peter Sørensen blev sat til at stramme ståltråden op, så fortov og vej, hvor der, modsat lejren, var posteret tyske vagter. De spæde træer på Hans Peter Sørensens tegning er nu blevet store og gamle. På den side af vejen der vender ind mod lejren, er der nu et busstoppested. I baggrunden vagttårnet. Billede og tegning har tillige udgangspunkt på det sted, hvor Hans Peter Sørensen tiltalte en chauffør ved en dansk lastbil, der ventede på at få tilladelse til at køre ind i lejren. Hans Peter Sørensen spurgte, med ryggen til chaufføren, om denne ville tage en hilsen med hjem til Sørensens kone. Spørgsmålet blev mødt med en tavs hovedrysten. I dag drives stedet som KZ-Gedenkstätte Neuengamme, hvor der drives forskning og formidling om den mørkeste del af Tysklands historie. Rædslen og stanken er borte, og stedets nærmest sterile fremtræden står i skærende kontrast til det, der var engang. Det er et frygteligt sted. Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2013.

NOTER

- [1] Herværende artikel er en sammenskrivning af tre artikler af tidligere medarbejder i Grænsegendarmeriet og Toldvæsenet Hans Peter Sørensen, som Dagbladet Jyske Vestkysten bragte i april 1995, nemlig den 13., den 15. og den 16. april 1995. Artiklerne er i 2019 genfundet af Peter C. Sibbesen i et brev fra foråret 1995 fra dennes forældre i Dybbøl. Hans Peter Sørensen var født 10. juli 1912, fra 1. november 1937 til 31. januar 1949 i Grænsegendarmeriet, og fra 1. februar 1949 toldbetjent i Aabenraa. Hans Peter Sørensen døde 2003, 93 år gammel. Peter Langewitz Smith: *Neuengamme Konzentrationslejr 1938-1945*, 2012, s. 98. Artiklerne gengives

efter overenskomst med JyskeVestkysten, Jysk Fynske Medier. Artiklerne, der her er samlet i en, gengives ordret med Hans Peter Sørensens stavemåde, også hvor denne i f.eks. stednavne ikke stemmer overens med gængs stavemåde, ligesom f.eks. navnet på et af de omtalte skibe er fastholdt; dvs. Hans Peter Sørensens Cap Acone, hvis korrekte navn var Cap Arcona. Undtaget herfra er artiklens titel, som af redaktionen har fået tilføjet det lille »og retur,« samt en enkelt afsnitstitel, jf. note 2 og 3. Det har ikke været muligt for redaktionen at spore efterkommere af Hans Peter Sørensen. Se i øvrigt Smith 2012, Finn Laurup: *Deporterede og omkomne græn-*

- segendarmer 1944-1945, i *Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift*, 2017, nr. 3, s. 130-136, samt Karin Schawe (red.): *Die KZ-Gedenkstätte Neuengamme - Ein Überblick über die Geschichte des Ortes und die Arbeit der Gedenkstätte*, 2010.
- [2] I originalversionen med følgende indskud: »en anden fra den mappe med 20 tegninger fra Neuengamme, som Hans P. Sørensen tegnede efter hjemkomsten,« er udeladt her pga. tegningernes rækkefølge, som her defineres efter indhold og forhold til teksten, og som i originaludgaven er placeret på avissiden efter grafiske hensyn. Indledningsafsnittet er i alle tre artikler uden titel. I de to foregående er hovedtitlen anvendt, hvilket ikke er muligt her. Hvad videre angår tegningerne skal anføres, at disse blev udgivet af Hans Peter Sørensen under titlen *Neuengamme Erintringer. 20 tegninger af Grænseovergendarmer Hans P. Sørensen*, 1947, samlet i mappe. Ved den lejlighed gik de originale tegninger tabt. Smith 2012 s. 98. Mappen findes nu, med tysk introduktion og Hans Peter Sørensens tekster til de enkelte billeder på www.docplayer.dk/2816886. Smith 2012 har anvendt nogle af billeder i Smith 2012 s. 98, 100, 119, 125, 135, 160f, 163, 203, 235f, 240, 259, 266, 350f, 438. Se også Maike Bruhns: »Die Zeichnung überlebt...« *Bildzeugnisse von Häftlingen des KZ Neuengamme*, 2007.
- [3] Original hovedtitel: Han overlevede rædslerne i Neuengamme.
- [4] Told- og Skattehistorisk Selskabs sekretær Gunnar Jakobsen har udarbejdet følgende forslag til videre læsning: Jens Jensen: Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere. Forord og efterskrift af Lars Bjørneboe. Toldhistorisk Selskab, København 1981 [1938]. 213 s. ill. Lars Bjørneboe: Ingen kender dagen. Grænsegendarmeriet under krig og besættelse 1940-1945. Nationalmuseet, København 1970. 179 s. ill. litt. noter. Jørgen Kieler: KZ-lejrenes patologi. – Personlige erfaringer fra arbejdslejren Porta Westphalica. Rubicon. 13. årg. 2/2005, s 33-51. litt. Mindekrift om de som følge af den tyske besættelse af Danmark, omkomne danske grænsegendarmere. Grænsegendarmeriet, Graasten 1946. 44 s. ill. Henrik Skov Kristensen: En station på vej til helvede – Harreslev banegård og deportationen af danske fanger. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2002. Bo Lidegaard: Redningsmænd – Skandinaviske aktioner for at redde fanger fra tyske Kz-lejre. Politikens Forlag, 2015. Hans Sode-Madsen: De Hvide Busser 1941-45. Reddet fra Hitlers helvede. Lindhardt og Ringhof, 2015. Lars Andsager: 41 ¼ år i grænsegendarmeriets tjeneste. Zise. 12. årg. 1/1989, s 3-47. ill. Otto Jensen: Min tid som grænsegendarm og tolder. Zise. 13. årg. 1/1990, s 30-44. ill. Hans Anker Buch: Gendarm under besættelsen. Zise. 15. årg. 3/1992, s 116-121. ill. Arnold Jensen: Supplement til Otto Jensens beretning. Zise. 16. årg. 1/1993, s 38-39. Kristian Dalgaard: Den sidste gendarm på Broagerland. Zise. 24. årg. 3/2001, s 99-108. ill. Anton Johannsen: De blå grænsegendarmere. Zise. 26. årg. 1/2003, s 23-28. ill. Aage Harritsø: En grænsegendarm i tyske koncentrationslejre. Zise 30. årg. 2/2007, s 45-78. ill. Aage Emil Hansen: 15. gendarmeriafsnit 8.-10. april 1940. Zise. 33. årg. 1/2010, s 56-63. ill. Holger Rasmussen: Hvad pokalen kan fortælle. Zise. 36. årg. 1/2013, s 4-22. ill. litt. Finn Laurrup: Deporterede og omkomne grænsegendarmere 1944-1945. Zise. 40. årg. 3/2017, s -135. ill. litt.

Erindringer om kommunal skattehistorie 1975-2005

AF JØRGEN KRISTIANSEN

Faglig aktiv

Vi fortsætter hvor vi slap i artiklen Erindringer om kommunal skattehistorie i *Zise* 1, 2018.

I forsommeren 1975 husker jeg en rigtig god tur i Tivoli, hvor eksamen i Dansk Kommunalkursus II skulle fejres. Det var nu en meget mere moden ung mand end ham, der fire år før var kommet med toget til København. Det havde det faglige arbejde for og med skatteborgerne medvirket til.

Både i fagbevægelsen og partipolitisk meldte jeg mig på banen. Særligt i den fagforening, som organiserede kontorpersonalet på rådhusene, HK og helt specielt ungdomsorganisationen HK-Ungdom. Her kunne man få udvidet sin menneskelige, sociale og organisatoriske side. Jeg kom med i bestyrelsen i HK-Ungdom, København, og snart også i HK Ungdoms Lands-ungdomsudvalg, hvor jeg afløste den senere formand for hele HK, John Dahl. I organisationsarbejdet lærte man mig grundlæggende organisationsforhold – og herunder tale- og forhandlingsteknik. Arbejderbevægelsens højskoler og kursusejendomme var gode steder at blive undervist og undervise.

Midt- og slut-1970'erne var præget af ungdomsarbejdsløshed. Nu var det ikke kun nede i mit barndomsland, Lolland-Falster, at arbejdspladser og praktikpladser manglede.

Jeg nåede at se og mærke en snert af kampen om magten i fagbevægelsen mellem kommunister og mere pragmatiske kræfter, herunder magtkampe i Ungdoms-LO, LLO og Faglig Ungdom. Jeg har prøvet at tale i en forsamling på over 200 deltagere, hvor vi var 4-5 som ikke var erklærede ungkommunister. Alt dette har jeg siden brugt i mit daglige arbejde, i diverse brugerudvalg og ved forhandlinger med borgere, ledelse og kolleger.

Det var en tid næsten uden ny teknologi. Folkeregisteret fik to skærme og pludselig stod der en dag også en grønselvlysende skærm i det fjerne-
ste hjørne. Man kunne gå ind og se adresse, skattekortsuplysninger og lidt
mere om borgere i hele landet. Skærmen forblev i første omgang ovre i
hjørnet. Som jeg husker det, så var de første rigtige superbrugere af kom-
munale skærme folkeregisteret.

Køge, nye systemer og nye teknologier – bogholderi og skatteforvaltning

Foråret 1977 lagde jeg an til øget skolegang og til at lukke ned for det faglige
arbejde. Så skete det for mig som for andre, at jeg fandt en anden kærlighed
i provinsen i Køge. Da jeg ikke var gift, så var mit forudgående forhold kun
en forlovelse, som blev brudt af mig. Det betød transport med offentlige
transportmidler fra Køge til Herlev og retur. Det holdt 3-4 måneder.

Så kom der et stillingsopslag som assistent i Køge Kommunes Økonomi-
ske Forvaltning. Arbejdet bestod i håndtering af udbetaling af overskydende
skatter, afstemninger af skatter osv. Det lugtede af skat og ville betyde, at jeg
kunne slippe for bus eller tog via Roskilde, Valby til Herlev og retur om aften-
en. En udfordring særligt torsdag aften, hvor den jo stod på lang torsdag.

Jeg var heldig og fik stillingen, så 2. januar 1978 cyklede jeg på arbejde.
Jeg lærte bogholderi, økonomisystemer og et unikt kammeratskab, som
også sørgede for nem tilgang til et godt provinsrådhus. Jeg lærte at sætte
flere spørgsmålstejn ved systemerne og tage hurtig kontakt med KMD
m.v. Jeg fik også en hurtig indføring i Køges lange historie og mange andre
historier.

Køge Kommune var i gang med opførelse af et helt nyt rådhus, som
blev placeret lige bag ved provinsens største torv og det ældste fungerende
gamle rådhus. Indtil den nye kantine var klar, blev madpakkerne indtaget
i den gamle kantine, som lå med udsigt til Torvet. Det var kun en lille del
af medarbejderne, som brugte den kantine. Blandt dem en meget venlig
mand tæt på de 65 år, Toft Nielsen, som havde været skatteinspektør siden
kommunesammenlægningen i 1970. Han og de øvrige brugere af den gode
gamle kantine bød den nye mand fra København velkommen. Det hjalp, at
jeg kunne fortælle, at jeg var født på Nordfalster.

Snakken gik og en dag fortalte Toft Nielsen, at han havde fået lov til at
genopslå en assistentstilling. Derfor gik jeg over og bankede på hans dør
efter frokosten. »Har du DK II i skat og siddet derovre i to år. Jamen gå

dog over og skriv 2½ linje og kom tilbage hurtigst muligt,« sagde han. Det arbejde tog jo kun 10 minutter og vel tilbage hos Toft Nielsen blev afdelingslederen Leif Pedersen tilkaldt. Det blev aftalt, at vi alle holdt mund. Vi måtte afvente og se, om der kom andre ansøgere.

Ansøgningsfristen udløb og Toft Nielsen ringede og fortalte, at stillingen i skatteforvaltningen i Køge var min. Nu havde jeg et af livets store udfordringer med at skulle fortælle først kommunebogholderen Svend Nielsen, at jeg havde fået nyt job og bagefter kollegerne. Det var ikke hver dag, at en medarbejder sagde farvel. Glæden over at skulle tilbage til skattevæsenet var stor. Savnet af unikke kollegaer og sammenholdet i bogholderi, kassererkontor og pantefogedafdelingen holdt længe.

Skatteforvaltningen bestod af en ekspedition med 10-12 medarbejdere, en ligningsafdeling, hvor jeg blev placeret med lønligning og mindre erhvervsdrivende og så en revisionsafdeling. Derudover var der ejendomsbeskatningen med el, vand og vurderingssekretariat og vi havde også folkeregisteret. Der var en EDB- og arbejdsgiverkontrol samt et større sekretariat med en del damer og en mand, som leder. Det skulle senere blive en del af min fremtid.

Det var et noget andet miljø, end jeg var vant til i Herlev. Der var ingen direkte interne kontroller med, hvad den enkelte producerede. Afskedsbemærkningerne fra kollegerne i det kommunale bogholderi var, om jeg havde leveret til det? De havde ret i, at det var et andet miljø med hygge og faste kutymer for pauser og miljø med morgenbrød, kvajebajere og den slags. Det var en fastslået kendsgerning, som man hørte om, også i mange af de omkringliggende store og større skatteforvaltninger. År for år blev det minimeret, og heldigvis spillede indførselen af ny teknologi også ind på det. For nogle af de ansatte blev det måske redningen af familieforhold og helbred.

Kommunedatas SOUL-system – journalsystem til skattesager

I tidligere artikler i Zise er standardformularerne for torskegilderne beskrevet. Der var flere danske firmaer, som producerede formularsæt. Dafolo leverede mængder af formularer, som man kunne bruge, når man ville indkalde materiale, de såkaldte dok-skrivelser, og tilhørende rykkere. Der var også formularer, vi brugte, når man ville foreslå rettelser af borgernes skatteansættelser: agtere, kendelser osv.

Disse formularer havde det gode, at brevet var ude hos borgeren næste dag. Der var dog også mange ulemper: Havde man indkaldt materialer og sat mere end 2-3 krydser, så var det mere end typisk, at når borgeren mødte eller sendte materialerne, så manglede der ofte flere bilag. Forklaringen fra borgerne var ofte, at man ikke havde set afkrydsningen.

Der var helt andre ulemper, som viste sig at skabe grundlag for ændringer. De forholdsmæssigt mange medarbejdere i sekretariatet hang sammen med, at disse medarbejdere skulle håndtere en masse skriveprocesser, styre hvornår der skulle udsendes kendelse efter agterskrivelse, klageprocesser. Derfor skulle sager altid ligge det rette sted og i alle bunker skulle sagerne ligge i personnummerorden.

Når borger eller revisor henvendte sig i processen, så skulle selvangivelsen hentes. Kom den så retur? Efter endt klagefrist skulle ændringerne indberettes. Igen var der fejlmuligheder. Man fandt jævnligt et par tunge sager, der havde krævet en stor indsats mv., men som ikke var kommet hele vejen. Statens tilsyn med den kommunale skattemyndighed kom også med kritik. Dette gav anledning til, at nogen begyndte at tale om nye systemer. Der var mange meninger om det. Frygt for stillinger og frygt for systemtvang osv.

Kommunedata (KMD) var sammen med 3-4 kommuner i gang med et projekt om et sagsstyringssystem på skatteområdet. Det første projekt kaldte man T-systemet, Tilskrivningssystemet.

I Køge Kommune var vi i kontakt med Brøndby Kommune, som sammen med bl.a. Aalborg og Fredericia kommuner stod bag T-systemet. Man sagde til os, at vi skulle vente ca. 1½ år, så ville Kommunedata komme med et bedre system.

Kommunedata kom med et sådant system i 1981-82, som skulle starte med selvangivelsen 1981. Systemet hed SOUL, Sagsstyring og underretningssystem på ligningsområdet.

Systembrugen er tidligere omtalt i Zise 37. årg. hefte 2, 2015 »Fra bonde-dreng til skattemand« af Jens Dige, Aalborg Kommune. Jeg vil prøve at beskrive SOUL yderligere fra sagsbehandler og koordinator.

Indførselen af SOUL i Køge betød en række møder, kurser, læsninger af vejledninger m.v. Det foromtalte sekretariat blev centrum for brugen af systemet. Afdelingsleder Gordon Jepsen gik op i opgaven med stor iver. Han deltog i en række møder i Kommunedata, og kom hjem og skulle organisere. I Køge Kommune blev systemet brugt på den måde, at medarbejderne skulle udfylde blanketter med sagsstyringskoder og behandlingskoder og en masse tekstkoder og tekst. Disse blanketter blev afleveret til damerne i

sekretariatet, som så indberettede på én af de to skærme, som skatteforvaltningen nu fik sat op. Skærmene var egentlig nemme at lære at bruge. Det var det man kalder tegnbaserede billeder, hvor man hoppede frem og tilbage med tabulator og piletaster. Skærmene kom fra det firma, som sad på størstedelen af markedet, med de særlige nærmest selvlysende grønne eller brune farver. Der var fast forbindelse til Kommunedata. Og det skete stort set aldrig, at skærmene ikke virkede. Kun en kop kaffe med mængder af fløde kunne skærmen ikke stå for.

Man kunne indberette til SOUL fra torsdag morgen til den efterfølgende onsdag. Så begyndte en ny periode. Fredag kom der en pakke fra KMD indeholdende lister og breve, inkl. kopi af relevante ting, altså også brevkopier. Det var den vigtigste del af systemet. Altså at der var breve klar til udsendelse og kopi til revisor. I pakken lå der altså også diverse lister: Brevlister, adviseringsliste og fejllister. Sekretariatet kom hver fredag ud med lister og kopibreve. Så var det med at få tænkt sig om som sagsbehandler. Var der breve, som skulle tages fra. Var der kopimodtagerbreve, som også var væk? Hvordan så med fejllister? Hvorfor var sagen gået på fejl?

Få uger efter starten fik skatteinspektøren, Hans Frisdahl, som var kommet til efter Toft Nielsens pensionering, et par opringninger fra nogle af byens revisorer: »Har I fået nyt system?« »Ja,« lød svaret. »Kan I så selv bestemme, hvornår I udsender breve?« Samme svar: »Ja.« Så bad revisoren om, at vi flyttede brevdatoen/udsendelsesdatoen til tirsdag. Sagen var, at revisorerne havde mange af deres klienter i telefonen lørdag og søndag om, at borgerne havde fået torskegildebrev.

Medarbejdernes opfattelse af systemet var delt. Det var svært at huske de nye koder for breve, tekster osv. Men at de efterhånden sad fast i hukommelse viser, at man kan vække mig til enhver tid og jeg husker, at en 25'er er en dok-skrivelse, at en 41'er er en agterskrivelse.

Vi måtte tit til kortere og længere møder. Og Gordon Jepsen prøvede at hjælpe og ringe til konsulenterne i KMD og vende tilbage med løsninger, særlig på de sager, som gik på fejl uge efter uge. Et grønt ringbind med påskriften SOUL og med brev- og teksttabeller, og en gedigen og tyk vejledning blev snart alle medarbejderes bibel på linje med Ligningsvejledningen.

Der var flere ting, som var med til at vende en negativ holdning overfor systemet: Man kunne rette så ofte man ville i indberetningen. Rettelakken i diverse formularer i skrivemaskinerne kunne smides ud, og så kunne man langt nemmere finde ud af hvor sagerne var. Så det var slut med at

gemme sager. Det var også med til, at enkelte i medarbejderstaben valgte nye leveveje.

En af flere udfordringer var, at SOUL 1 kun kunne håndtere aktuelt år. Det kunne KMD hurtigt se ikke holdt vand. Selskabsligning og arbejdsgiverkontrol faldt også ved siden af. KMD arbejdede virkelig hurtigt. Man nedsatte en hurtigt arbejdende arbejdsgruppe, hvor vi var så heldige at få Gordon Jepsen med. Og jeg var så heldig, at Gordon og jeg talte godt sammen om det nye system, om SOUL. Gordon Jepsen gik til sin gode ven og næsten nabo i boligkvarteret, skatteinspektør Hans Frisdahl. Han havde brug for en sparringspartner. Gordon Jepsen fik frie hænder til at vælge. Og var, som han fortalte mig det, ikke i tvivl. Han skulle bruge en rimelig ung medarbejder.

Det blev et af de tidspunkter i livet, som blev et vendepunkt. Jeg blev udnævnt til stedfortræder i sekretariat og EDB-afdeling. Det betød, at det blev mit arbejde at have den daglige kontakt med KMD og deres konsulenter, og jeg var heldig med at få rigtig gode kontakter.

Snart efter blev det min tjans at komme til møder og kurser i KMD for SOUL og slutsystemer. KMD i Ballerup Centralen lå tæt ved TOMs chokoladefabrik, og var det mest moderne selskab med storrumskontor med masser af skærme og ny teknologi.

At komme ind på Kommunedatas Ballerup Central blev snart et af de store mål i hverdagen: At træde ind i bygningen, finde hen til indgangen til det store auditorium, finde en rigtig god plads, gå ud og få en stor kop kaffe med rundstykke og bøsse og snakke med alle de andre kommunale skattefolk, som man kendte eller kom til at kende og tage en ekstra kop kaffe, gå ind og høre om det nye i forskud eller SLUT eller SOUL eller budget/indkomstprognose. Det var altid lutter supergode oplevelser. Eller tage på et af KMDs SOUL kurser og komme helt ned i detaljen med hvad systemet kunne og endnu ikke kunne, høre om de nye tiltag. Spørge og snakke om ønsker og glæder og udfordringer og hvordan man håndterede sager, kolleger, revisorer, nabokommuner og siden mindes de mange gange, hvor de små hår rejste sig, når man nåede ind til kernen i skattesystemerne. Få spurgt og snakket om de dagligdags sorger og glæder og fundet løsningsmængder for helt specielle sager eller håndtering af store mængder næsten ens sager.

KMDs medarbejdere var ofte folk, som havde haft en ansættelse i en kommunal skatteforvaltning. Når man ringede ind om udfordringer eller problemer, så blev man godt modtaget og spurgt ud om, hvordan vi ude i

kommunerne havde det med dit og dat. Man kunne indsende brugerønsker til KMD til forskud, slut, SOUL m.v. Brugerønskerne på SLUT-systemerne gik så videre via kommunale repræsentanter, som mødtes med statens folk. Lad os skrive Told- og Skattestyrelsen (det har jo haft mange navne undervejs). FORSKUD var i mange år ejet og drevet af KMD, og undervejs var det begrænset, hvor mange brugerforslag, der kom her. SOUL gav rigtig mange brugerønsker, og en del blev gennemført undervejs. Mere om KMDs brugerudvalg senere i artiklen.

Køge Kommune ligger rimelig tæt på Ballerup Centralen, og vi havde god og rimelig fortrolig kontakt. Det gav anledning til mange snakke om sorger og glæder. Det udviklede sig til, at andre kommuner kom på besøg for at se, hvordan vi havde organiseret SOUL.

Det fik jeg lov til at stå i spidsen for, gerne med velkomst af skatteinspektør, og mindst 2-3 timers gennemgang af systemet, med mange sjove og interessante spørgsmål. Bl.a. var vi meget faste i kødet på, at ingen medarbejdere kunne undslå sig for at bruge al tilskrivning. Når vi havde besøg, så oplevede vi mange andre systemer og bortforklaringer.

Vores, dvs. Køge Kommunes, forklaring var, at alle medarbejdere skulle bruge SOUL til alle henvendelser til borgere, revisorer, arbejdsgivere osv. Det understregede vi igen og igen over for vores gæster. Vi gik endda langt og understregede, at det var en ledelsesret at kræve det. Jeg førte en liste over besøgskommuner, som var i Køge, eller vi hos dem. Det blev til i alt 12.

SOUL startede som beskrevet med selvangivelsen 1981. SOUL 2 blev introduceret til 1982-selvangivelsen, SOUL 3 til 1983 osv. For hvert SOUL-år kom der flere og flere nye tiltag. Enkelte år kom der et par opdateringer, særligt hvis der kom særlige lovændringer.

Kursusvirksomheden omkring SOUL blev virkelig omfattende med grund- og videregående kursus. Når man var med, mødte man ledende medarbejdere, kolleger med kort og længere erfaring. Der blev arbejdet meget og længe, altid med aftenundervisning. Sagen var jo, at man var afsted typisk 2-3 dage, og typisk på gode 3-stjernede hoteller centralt i KMD-Centralernes geografi. Dog var der tale om kursus for henholdsvis Vest- og Øst-Danmark.

Undervejs kom der mange brugerforslag, og den før omtalte hårrejsning hændte f.eks. den aften, da en dybt engageret medarbejder fra Fredericia Kommune gennemgik det foreløbige grundlag for et statistisk modul. Fint at kunne tage hjem til Køge Kommune og fortælle, at om xx måneder, så kan vi uge for uge se og melde ud, hvor langt vi er kommet i aktuelt år og

med hvilket resultat. Det gav også lidt ros hos ledelsen, og straks tilmelding til det nye statistiske modul.

SOUL 1, 2, 3, 4. Siden skiftede man navn til at følge året, f.eks. SOUL 91 osv. Det gik som anført bare fremad. Og ændringerne i systemet kom med pæne mellemrum, så vi kunne indkalde til orienteringsmøde og (bort)forklare. Undervejs tænkte man sit. Hvor længe holder det? Det blev drøftet underhånden med fagkonsulenter i KMD og medarbejdere i KLs skatteafdeling.

KMD foretog sig mange ting. Sikkert også mange flere end vi som en af de meget aktive SOUL-kommuner fik oplysninger om. I hvert fald kan det nævnes: Brugerforslag om to ugentlige kørsler i SOUL, decentral SOUL, andre officielle og uofficielle henvendelser

KL, Kontoret for Skat og Kontoret for Teknologi foretog en »Gevinstvurdering af SOUL-Systemets anvendelse i den kommunale skatteforvaltning,« offentliggjort i august 1990. Undersøgelsen omfattede nogle SOUL-kommuner, enkelte som kun brugte SOUL delvist, én kommune som ikke brugte hverken SOUL eller noget andet system; andre systemer fandtes jo heller ikke i 1990. Køge Kommune blev så brugt, da vi jo brugte hele systemet til det hele.

Aalborg, Haderslev, Greve og Køge kommuner var med i et projekt om Projekt Decentralt SOUL, hvor kommunen skulle være delvist koblet op mod KMD, men også have lidt decentralt EDB-kraft hjemme i kommunen. Det gav gode ophold på Arresødal, som i dag er hospice. Og mange grundige drøftelser og forsøg og nye forsøg, og hårde debatter om, hvis skyld det var, at vi ikke kom fremad. Arbejdet foregik efter mine noter fra 1992 og frem.

KOM*it Ligning Datacentralen (CSC) – nyt journalsystem til skattesager

Den 27. juli 1993 udsendte Datacentralen en invitation til ISAK-Messen i Fredericia, hvor firmaet ville demonstrere deres KOM *it. Systemet var Datacentralens decentrale udgave af SOUL, og man vedlagde både beskrivelser af systemet og skærm-dumps. Jeg har brevet med Hans Frisdahls bemærkning »Er det noget vi skal interesse os for? HF«. Svaret til Hans Frisdahl, skatteinspektør i Køge i mange år, var, at det var det nok! Men at KMD stadig arbejdede på en decentral løsning i kommunalt regi. Jeg fik så lov til at tage et uofficielt møde med en centralt placeret medarbejder.

Hun kvitterede med en øjeblikkelig invitation og havde dybt røde ører ved mødet og lovede at tage en alvorlig drøftelse med rette kontor og medarbejdere i KL. Vi hørte desværre aldrig noget, derfor sejlede Køge Kommune langsomt men sikkert mod et statsligt system. Og igen: Staten kom aldrig nærmere end til at blive kunde på selskabsområdet. Mere om det senere.

Der blev sendt orienteringsbreve til Skatteinspektørforeningen og sagen blev drøftet med de politiske kontakter, som man nu som faglig og politisk engageret person havde. Tiden gik og der skete intet på det kommunale skatteområde, til stor forundring, specielt da jungletrommerne på Christiansborg rumlede med både det ene og det andet.

Den 8. november 1994 inviterede ICL, det tidligere Regnecentralen, hvor Køge Kommune var storkunde, til møde hos Datacentralen. Vi skulle se Datacentralens decentrale systemer og høre, hvordan ICL ville drifte KOM*it. Vi havde som medarbejdere formuleret mange nærgående spørgsmål, som alle kom frem på mødet. Datacentralen/ICL ville arbejde videre med alle spørgsmålene. Den 23. august 1995 var vi på et nyt besøg for igen at se på systemet. Denne gang var det kun Datacentralen, som var med. ICL var ikke med. Nu var KOM*it helt decentralt. Derfor var der ikke behov for ICL mere. Der var også kun én ganganger fra første møde fra sælgers side: Konsulent Kim Hvalsø og denne gang var chefen for det nye system, Flemming Gilbro også med. Vi havde listen med spørgsmål med, og der blev noteret som aldrig før, men Datacentralen havde også mange klare svar: Tilbud om indflydelse og tilsagn om hjælp til introduktionen samt den information, at Aars Kommune kørte nu.

En hjemtur kan være lang. Andre gange har man ting, som man drøfter med sig selv og andre. Turen hjem fra Birkerød var en af mit livs længste og mest sårbare ture. Vi vidste, at der kun var tale om kort tid, inden Køge Kommunes skatteforvaltning havde KOM*it. Nu fulgte nogle møder, hvor Datacentralen og vi mødtes for at implementere KOM*it i Køge.

Inden da skulle alle medarbejdere have egen PC. Vi skulle lære Windows og Word, mus osv. at kende, så hele skatteforvaltningen skulle deltage i et kursusforløb på Køge Handelsskole. Desuden skulle vi have ekstra kontakt til EDB-afdelingen. Det var ind imellem svært, for ikke at sige næsten umuligt. Derfor blev forholdet til folkene i KOM*it-projektet, Birkerød, meget fortroligt. Men også fordi vi var med i en klar pionertid. Trods forsøg på planlægning var det en turbulent tid, vi nu skulle igennem. Det er også sikkert, at *aldrig* havde SOUL-systemet været mere populært. Der var dog ingen vej tilbage.

Vi havde fået tekster, interne vejledninger og andet godt materiale fra KOM*it's første kommune i det nordlige Jylland, Aars Kommune. Køge Kommune var kommune nr. 2. Vi var i tæt telefonisk kontakt med medarbejderne i Aars. Jeg husker indtil flere lapper, hvor der stod: »Jørgen. ring til Aars Kommune. Denise.« Mere om Denise senere.

KOM*it startede den 1. april 1996, og de første breve kunne udskrives på vore egne printere. Det gav anledning til mange sjove og underlige situationer. På forunderlig vis så faldt der ro på, særligt i de mange almindelige ordinære breve.

Store opstillinger, f.eks. større opstillinger over afskrivningsgrundlag, gav anledning til udfordringer. Word kunne ikke håndteres rigtigt i KOM*it. Her viste KOM*it én af sine meget stærke sider. Vi fik indkaldt til personalemøder, hvor vi viste, hvad man her og nu kunne gøre, og hvad vi ville gøre så hurtigt som muligt. Det hele var noget med låste områder. Noget som Datacentralens folk gik hjem og løste relativt hurtigt.

Aars Kommune havde arbejdet med mange problemer. I en lidt større organisation som Køge Kommune jo var, opstod der andre og nye problemer. Derfor var vi ofte i forbindelse med KOM*it projektet.

2-3 mdr. efter starten indkaldte Datacentralen til det første Brugergruppemøde. 20. juni 1996 holdt vi møde i Kildeskattehuset i Birkerød med efterfølgende middag i Tivoli. Hadsund, Vejle, Aarhus, Aars og Køge kommuner deltog også. Dagsordenen var, ud over den gode og solide morgenmad, samspil, brugergruppe og Datacentralen, udviklingsplaner, forbedringsønsker og gode ideer, demo af nye produkter og samspil med TS-Tele samt organisering.

Det hele foregik i en hel fantastisk positiv ånd. Forslagene blev vendt og enten forkastet eller godkendt med en ca. dato for, hvornår vi som kunder kunne forvente at få programændringer. Jeg husker, at ét spørgsmål ud over alle andre spøjte. Et spørgsmål, som fortsatte med at give faglige debatter: Hvordan skulle og kunne vi håndtere selskaber?

Organiseringen af brugergruppen havde vi i Køge Kommune nogle meget kontante bud på. Vi, dvs. jeg, kendte på egen krop til, hvordan det var organiseret i Kommunedata, KMD. Senere i denne artikel kommer jeg ind på KMDs forskellige brugergrupper og de udfordringer, der var med at få brugerforslag og idéer til at slå igennem.

Vi tænkte ikke nærmere over de idéer, som vi bare viderebragte i juni 1996. Vores klare bud var, at brugerforslag oplagt skulle frem, og at det var

vigtigt, at projektejerer, Datacentralen, holdt fast i om brugerforslagene og idéerne kunne og skulle gennemføres og med en sikker dato.

20. marts 1997 holdt man Brugergruppemøde nr. 2 på Retortvej i Valby. Da kollegaen og jeg kom hen til mødelokalet, blev jeg spurgt om, hvordan jeg stillede mig til, at Datacentralen ønskede en brugerbestyrelse samt at man gerne ville have at Køge tog den første formandspost. Der var egentlig ikke grund til overvejelse. Det var et klap på skulderen. Så uden at konferere med nogen sagde jeg bare ja, ja tak. Dagen efter var der ny ros fra skatteinspektøren i Køge.

Det var næsten, som da vi kørte hjem fra mødet i Birkerød. Hvad havde vi sagt ja til? Det skulle tiden vise. Det kan siges kort: Det blev de klart bedste 8-10 år af mit arbejdsliv.

I brugergruppemøde nr. 2 deltog 12 kommuner. Bestyrelsen blev valgt. Der var to medlemmer fra Vest og to fra Øst-Danmark. Denise Lund Larsen og Bjarne Andersen fra hhv. Aars og Hjørring Kommune var med fra vest og Annette Rasmussen og jeg fra henholdsvis Hillerød og Køge Kommune.

Det blev fire personer, som kom til at arbejde tæt sammen. Anette var med i to år og da Anette fik ledelsmæssige opgaver, blev hun erstattet af Jørgen Sommer. Senere i SKAT mødte jeg Annette, da vi talte sammen om visse udfordringer med datagrundlag for og fra SLUT-systemerne og Tast Selv. Denise holdt næsten hele vejen. Bjarne Andersen afløste mig som formand i det sidste år af KOM*its levetid, da jeg blev afløst af en kollega fra Skattecenter, København Syd. Men da var det egentlige brugerarbejde ved at lukke ned, da SKAT aldrig brugte begrebet. Otte fantastiske år var slut.

De år kan alle se tilbage på som noget helt unikt. Oprindeligt fire bestyrelsesmedlemmer: To fra vest og to fra øst, store og små kommuner og kvinder og mænd. Oprindeligt Aars og Hjørring kommuner samt Hillerød og Køge kommuner. Denise og Bjarne, Anette og Jørgen. Datacentralen fik, hvad de ønskede. Senere ønskede man et ekstra bestyrelsesmedlem. Det blev Svend fra Silkeborg Kommune som alle år blev genvalgt. Svend repræsenterede teknikken i kommunerne og opfandt begrebet, at man fra første møde følte sig som et helt medlem af familien, som formand for det hele.

Da Told- og Skattestyrelsen indgik kontrakt sidst i 1990'erne fik styrelsen samtidigt to bestyrelsesmedlemmer. Finn Juul og Kirstine Faber indgik helt naturligt. Finn havde en alsidig kommunal baggrund, flere omegnskommuner, midtsjællandske og sønderjyske samt Grønland og så til Staten, Told- og Skattestyrelsen. Familien blev bare større.

To anekdoter

På et bestyrelsesmøde spurgte vi hinanden om, »hvorfor er vi ikke 100 km længere nordpå og kan gå på Skansen i Skagen, og se Sussie og Leo? Det var vi et halvt år senere. 21.30 kørte vi fra hotellet til stedet og blev mødt af de tos musik og en fisker som råbte: »Der kommer Told- og Skat.« Vi, 10-12 mødedeltagere, satte os, hvor der nu var plads. Et par af os satte os ved et bord, hvor der i forvejen sad et ægtepar, og det viste sig, at han var journalist fra Berlingeren. De var på tidlig ferie i Skagen. Han spurgte om fiskeren havde ret. Vi benægtede. Lidt tid efter kom et af de andre bestyrelsesmedlemmer forbi og spurgte om noget teknisk, som klart fortalte, at vi var fra skattevæsenet. Journalisten grinede. Senere spurgte vi fiskeren: »Hvorfor troede du, at vi er fra Told- og Skat?« Fiskeren så på os og svarede, at alle mændene havde sorte sko på. Det er kun folk fra Told og Skat, og så nok også nogen fra København, der har det.

Vi var til bestyrelsesmøde i Aarhus. Vi skulle naturligvis spise middag ved den fritlagte å, og på en lille fin og god italiensk restaurant. Maden lod bestemt vente på sig. Der var god vin, men i det man kan kalde anonyme flasker. Til munterhed i en skatteforsamling. Så kom en fed bil på tyske plader kørende. Bagagerummet blev åbnet. Bilens fører bar ad flere omgange kasser ind til bygningens bagindgang. Der var også kasser på bagsædet. Det blev bemærket og kommenteret. Kort efter kom en varevogn forbi, også på udenlandske nummerplader. Fra denne blev kasserne anbragt i kørebure. Nu var alles interesse fokuseret på bilerne, kasserne og mændene. Vi snakkede om, hvad vi kunne gøre. Nogen kunne et telefonnummer på toldvagten i Aarhus. »Der kan godt gå lidt tid«, lød det første svar. Det var nogen ikke tilfreds med. Andre myndigheder blev tilkaldt af toldvagten. Maden kom på bordet. Politi og toldvagt ankom. Taget på fersk gerning. Vi nød maden ekstra den dag, og var enige om ikke at spørge personalet i restauranten om noget.

Brugerarbejdet i KOM*it

Taksationer af personer som skulle have indsendt selvangivelse: Taksationer er skønsmæssige ansættelser, hvor man ikke har modtaget selvangivelser.

I nyere tid er det kun for borgere, som skal indsende selvangivelse, typisk selvstændig erhvervsdrivende eller borgere med udenlandsk ind-

komst. Køge Kommunes mandtal udgjorde ca. 32.000 borgere. Heraf skulle vi håndtere ca. 700, som ikke gjorde deres borgerpligt. Der skulle indsamles og gennemgås R75-oplysninger, tidligere års skatteansættelser, restanceoplysninger og lokalkendskab. Derefter skulle privatforbrug beregnes. Så skulle der laves et større eller mindre referat, og så blev der fundet et grundlag.

Oprindelig skulle alle taksationer forelægges for ligningskommissionen og undervejs også gennemgås og kommenteres af inkassoafdelingen. Endelig skulle borgerne tilskrives. Taksationer var for flere kolleger øv-sager. Processen med tilskrivning var hurtigt med som brugerønsker, men udfordringerne i sagskomplekset gjorde, at sagen blev udskudt.

Så havde KOM*it-projektet, dvs. chefen og medarbejderne i Birkerød besluttet, at nu ville de have den sag væk. På et brugergruppemøde besluttede man derfor, at inden næste års taksationer skulle vi have en løsning. Spontant på brugergruppemødet meddelte de, at hvis formanden ville være med i udvalget, så lovede de tid og idérigdom.

Rent praktisk mødte jeg efter frokost op i Birkerød med alle de bilag, som er beskrevet ovenfor og med en gennemgang af, hvad medarbejderen selv skaffede og brugte. Derefter gennemgik vi, hvordan medarbejderen nemmest fyldte data på taksationen. 2-3 timer senere hjem med S-tog fra Birkerød til Køge.

Jeg blev sendt hjem med et par løse ender, som blev belyst efter korte drøftelser med kollegerne hjemme i Køge. Kort efter frokost to uger senere sad alle igen omkring bordet, og efter drøftelser og udveksling af meninger gik turen hjemad igen. Turen gik dog endnu lettere end sidst, da vi nu havde en prototype klar til næste års taksationer og alle var glade. Tænkte på vej hjemad: Gad vide, hvor mange konsulenttimer KMD skulle have brugt?

Ejendomsværdiskatten (EVS) blev indført som en teknisk løsning, så borgerne slap for at selvangive overskud af ejerbolig. Det gav store tekniske vanskeligheder med grundlaget og det smittede af på sagsbehandlings-systemerne. Datagrundlaget havde vanskelige adgange. EVS truede med, at man manuelt skulle tilrette sagsbehandlingen på dette ene punkt. Helt tosset.

Som formand i en brugerbestyrelse for et system, som havde mange hårdt arbejdende sagsbehandlere i det daglige, måtte jeg forsøge at finde ansvarlige personer i Told- og Skattestyrelsen. Her mødte jeg en række personer, medarbejdere og ledere. Formentlig nogen jeg senere blev kollega

med. Ingen ville gå ind i sagen. Ingen ville tage ansvar. Alle sagde: Så må I jo gøre det manuelt. Al tale om ny teknologi og brugerindflydelse var i første omgang forgæves.

Så talte vi sammen uden for mødeterminerne. Vi indkaldte dem vi kendte fra små og store KOM*it-kommuner til et arbejds møde på Gentofte Rådhus: Gentofte, Høje Tåstrup, Helsingør og Køge kommuner, og sikkert et par mere. Emnerne var EVS og Udland. Det blev til to nye moduler inden for et halvt år, klar til håndtering.

Personlige relationer var en af de afgørende og stærkeste sider af brugerarbejdet. Der var ingen klikker. Bestyrelsen spøjte i alle år og i konstellationer med, at vi var én stor familie. Man ringede altid rundt og hjalp hinanden. Det var inden e-mail var rigtigt brugt. Så måske også derfor var vi meget i kontakt med hinanden. Desværre blev oprettelsen af SKAT slutningen på det. Ærgerligt, at man har mistet brugerkontakten og dermed også mistede positiv og konstruktiv kritik til alles fælles gode.

Møder for mulige kunder: Som det skete, da Køge Kommune indgik i SOUL-systemet, ligeså i KOM*it Ligning: Vi fik jævnligt besøg af kolleger fra andre kommuner. 28 kommuner i alt kom forbi, og jeg var selv på besøg hos Aarhus Kommune.

Når vi havde besøg, så var det den rigtige verden, som deltagerne så. Efter morgenkaffe gennemgik vi hele systemet og understregede, at ingen medarbejder i Køge Kommune fik lov til at bruge manuelle løsninger. En orienteringsdag i Køge Kommune om KOM*it varede fra ca. kl. 9 til eftermiddagskaffen og inkl. også altid en frokost i gåafstand fra Køge Rådhus på en af de gode frokostrestauranter med udsigt ud over Køge Havn.

Orienteringen var en bred gennemgang af systemet, nærmest fra A til Z og Å, og blev vist i teori, men mest i praksis. Der var fundet sager frem, som skulle tilskrives både med indkaldelse til torsk egilde, med forslag til ændring af skatteansættelsen, henlæggelse osv. Skatteinspektøren kunne finde på i sin velkomst at sige, at »Jeg er glad for at I kommer, så får Jørgen da lavet 2-3 sager i dag.«

KOM*it blev solgt til mange skatteforvaltninger i landets kommuner. Af og til i en fart, så drengene i KOM*it-projektet ikke selv kunne følge med i den undervisning, som fulgte med i kontrakten. Jeg var derfor med som reserve.

Det betød besøg i bl.a. Nørre Alslev Kommune, hvor jeg er født og opvokset, og i Helsingør. Derefter var jeg på egen hånd i flere kommuner. En af de store var Gentofte, hvor undervisningen bl.a. foregik på rådhuset og

på loftet på brandstationen. Her havde jeg en særlig oplevelse på det sidste hold, som var et slags opsamlingshold. En deltager spurgte tidligt ind til Word, og det fortalte jeg, at jeg nok meget nøje skulle komme ind på. Efter to timer havde vi en kaffepause, og på det tidspunkt spurgte hun for tredje gang om Word. Så viste det sig, at hun var fra socialforvaltningen og havde meldt sig på et Word-kursus. Hvorfor hun og de øvrige deltagere ikke havde kunnet se, at der var noget galt må stadig undre.

Den sidste undervisning foregik i de mest perfekte undervisningslokaler, nemlig hos Told- og Skattestyrelsen i Told- og Skatteregion Høje-Taastrups undervisningslokaler. Perfekte lokaler, overheadprojektor og kanon. Så her var teknikken intet problem og det var klar fra morgenstunden. Kursusdeltagerne var medarbejdere, som i det daglige arbejdede med selskabs-ligning, så emnet gjorde, at undervisningen blev yderst specifik. Vi var to undervisere, en medarbejder fra Told-Skat, som fortalte præcist, hvordan man skulle arbejde med sagerne, og mig som kunne vise KOM*its systemopbygning og tilgange til og fra systemet.

Gennemstillingsløsningen (KMD), Direkte opkoblet hos Datacentralen eller De puniske krige i skatteforvaltningen

Vi var også selv på besøg. Det var vi i skatteforvaltningen i Hvidovre, som var direkte opkoblet. Direkte til Datacentralen (det senere CSC). Datacentralen var på det tidspunkt ejet af Staten, hvilket vi vidste kunne betyde at vi »gik i seng med fjenden.« Heldigvis viste det sig aldrig at have nogen betydning.

Turen rundt i en omegnskommunes skatteforvaltninger bød på mange gode oplevelser. Alle deltagerne fra Køge mødte nogen man kendte fra skolegang, lokalområdet og bekendtskaber. Resultatet blev, at man indså, at det var klart nødvendigt at få teleadgang til R75, årsopgørelserne og Data, som eftertiden ikke forstår ikke bare var tilgængeligt i ajourført form. I fagsproget var det KMDs Gennemstillingsløsning, de såkaldte 3-II-billeder.

Efter besøget tog vi selv kontakt til Datacentralen, som var Statens EDB-leverandør. Der kom ikke mindre end tre mand. De to af dem fik vi senere meget kontakt med. Den ene var ham, som senere kom til at lede en tilbundsående undersøgelse af kommunernes indsats og ikke-indsats på skatteområdet. Jeg vil ikke gå nærmere ind på det arbejde, men det var en ubehagelig tid, og vi mødte i ham og andre af hans kolleger i noget som vist

hed Administrationsdepartementet, en mærkelig og uforklarlig adfærd. Og det til trods for, at Køge Kommune netop valgte at have helt åbne arme og kort. Lad ham og dem ligge. Den anden, Svend Aksel Jensen, blev med sit glade jyske væsen en meget god, nær og fortrolig samarbejdskollega. Sådan opfattede ledelsen i Køge Kommune ham og sådan oplevede alle, som han var i nærheden af ham. Jeg, som undervejs havde kontakten med ham, oplevede en helt unik og fortrolig kollega, ven og samarbejdspartner. Vi udvekslede mange idéer, ønsker, muligheder til alt i den teknik, som lå bag kildeskattesystemerne. Til glæde for alle parter, måske lige undtagen de som forbrød sig mod at betale til fællesskabet.

Svend Aksel Jensen mødte jeg mange gange under besøg hos drengene i KOM*it-projektet. Jeg blev også af og til indbudt sammen med andre udvalgte brugere af skattesystemerne til halv- og heldagsmøder i Kildeskattehuset i Birkerød. Af og til var der også medarbejdere med fra Told·Skat, eller hvad styrelsen nu hed undervejs. Det gav ekstra mange gode kontakter i den verden. Således fik vi i Køge Kommune et ekstra godt samarbejde med og kontakt til John Melbye, som sad som bindeled mellem Told·Skat og Datacentralen. De kontakter var guld værd, når kollegerne havde udfordringer i nye og gamle slutår og systemerne bestemt ikke ville som vi.

Svend Aksel Jensen var også inviteret gæst, underholder og underviser på KOM*it Brugergruppemøder, når det passede ind i programmet. Jeg var inviteret med til Svend Aksel Jensens afskedsreception hos CSC, som Datacentralen kom til at hedde ved Statens salg i 1996. Jeg er ikke, var ikke, nogen ørn til receptioner. Det er svært at stå med et glas, få noget at spise og snakke med mange forskellige mennesker om noget vigtigt. Men vi er jo forskellige. Den reception sagde jeg med stor glæde ja tak til og nåede også at holde en tale med manuskript, som ikke var nødvendigt. Jeg kunne godt sige de pæne og gode ting uden. Svend Aksel Jensen betød meget for mit arbejdsliv.

Pudsigt var det i øvrigt, at den dag, hvor meddelelse kom om salget af Datacentralen til CSC, var vi til møde hos CSC. Jeg husker ikke om hvad, men mindes den meget underlige stemning, der opstod. Den har for altid sat sig i mig og giver mening hver gang, man i radio og TV hører om den slags. Medarbejdere er mennesker af kød og blod, som rammes af visse begivenheder, som de bestemt ikke selv er herre over.

Køge Kommune stod over for et afgørende valg: KMDs Gennemstillingsløsning eller Datacentralen. Valget blev nemt. En mindre pris hos Datacentralen betød, at der var råd til skærme til alle. I hvert fald alle, som skulle

arbejde med ligningsopgaver. Hertil kom nogle fælles skærme, som sekretariatet og andre kunne bruge til specielle opgaver. Efter nogen tid havde alle egen skærm. Skærmene blev købt hos Regnecentralen (senere Fujitsu – ICL). De hed RC 45 og havde den særlige egenskab, at der var to skærme i én. Når man så kombinerede det med, at vi med opkoblingen til Datacentralen havde fire skærme der, så var vi på det tidspunkt rigtig godt kørende.

Der blev trukket et særligt IT-net og særlige kabler, hvor der kun måtte opkobles skærme og printere. Om det var nettet eller uhensigtsmæssig brug af det særlige el-net skal jeg ikke sige, men undervejs var der, desværre, periodevis en del nedbrud. De nedbrud betød, at vi måtte rundt og tage samtlige skærme fra og så begynde at sætte én efter én på igen.

Hovedoplevelsen var dog, at skærmene kørte næsten lige så godt og sikkert som Ericssons grønne og brune skærme, som vi oprindeligt kun havde, og som vi kun én gang havde teknikker til, som blev tilkaldt, fordi der røg kaffe med sukker og fløde ned i. Det glemte vi vist at fortælle teknikeren, som brugte mange timer på en afklaring.

Tilbage til valget mellem KMD og Datacentralen (Staten), valget mellem 3-I og 3-II løsningerne. Det blev nærmest en religionskrig mellem brugere af det ene og det andet system. Flere fortalte os i Køge, at vi dermed lukkede Staten ind ad bagdøren.

Vi var oprindeligt ikke mange kommuner, som valgte 3-I løsningen. De fleste kommuner valgte KMDs Gennemstillingsløsning. Det var der flere årsager til. Der var mange små eller mindre kommuner, som havde købt hele KMDs pakke, som indebar, at kommunen skulle tilslutte sig alle KMDs systemer for at opnå fordelagtige pakker og løsninger.

I Køge blev vi hjulpet af, at dels var vi så store, at vi stod frit, og dels havde Køge valgt et decentralt økonomisystem gennem ICL sammen med bl.a. Esbjerg Kommune. Brugere af KMDs 3-II løsninger talte ofte for, at de havde indflydelse på, hvordan billederne var opbygget i netop deres kommune.

Modsat talte, at prisen i 3-I billederne var billige og man betalte kun pr. billede. KMD opkrævede særlige systemafgifter. Vi fik løbende samstilling af forbrug og beregning af, hvad det ville have kostet med henholdsvis 3-I og 3-II brug. Det var ét af samarbejdspunkterne mellem os (mig) og Svend Aksel Jensen. Hvert år fik vi et bilag, som viste forbrug og besparelse.

For Køge var det også vigtigt, at både KMD og Datacentralen skulle køre, for at man kunne få data i 3-II løsningen. KMD fik alle data via Datacentralen, men måtte omforme og omdanne data efter brugerønskerne. Og

endelig talte det med, at i 3-I-løsningen var det hele nye og opdaterede data. Noget som særligt i de sidste år betød meget.

Det var en underlig tid, hvor der ikke var en facitliste for, hvad man skulle og burde vælge. Tiden kan siges at have varet fra ca. 1980 og helt frem til dannelsen af SKAT i 2005. Og man kan sige, at i et lille land som Danmark, var det fantastisk at have to helt parallelle datasystemer med borgernes skatteoplysninger.

Flere har beskrevet tiden som en slags religionskrig, andre som De puniske krige i skatten. KommuneData var jo ejet af kommunerne, og der opstod meget tidligt både uformelle og mere formelle brugerfora og udvalg, hvor skattearbejdet gik foran.

Der blev i 1980'erne oprettet et KMDs Brugerudvalg, som bestod af én repræsentant fra hvert amt, mens København og Frederiksberg og omegnsskommunerne havde særlige repræsentanter. Repræsentanterne var ofte en skatteinspektør med særlig interesse for teknik eller medarbejdere, som havde interesse og viden på området. Der var 3-4 møder pr. år, og her mødte KMD med konsulenter og medarbejdere, som havde indsigt og indflydelse. Dagsordenen indeholdt alt det som KMD og skatteforvaltningerne håndterede, SLUT, FORSKUD, SOUL osv.

Samarbejde på tværs af kommunerne, med KMD, Staten og flere andre – SLUT- og teknologiarbejdet i SKAT(tevæsenet)

Her er det forsøgt redegjort for brugerarbejdet i KMD, Datacentralen, SLUT, FORSKUD, SOUL samt al anden teknologi, der lå og ligger i og omkring skattevæsenet. Flere er omtalt, men her er de sidste.

Jeg har været heldig at få rigtig mange af mine ønsker om at se ind gennem systemerne og ud til selvangivelserne, borgernes ønsker og krav, rigtige skatteansættelser med de rette lovhenvvisninger og været heldig at få bredden af kollegernes udfordringer, ønsker og krav frem.

En særlig udfordring, som vi selv gik i kødet på, var, hvad ligningsarbejdet egentlig giver. Én gang om året modtog vi en kasse med diverse udtræk. På en bundlinje kunne vi se, hvad ligningsarbejdet gav i antal og kroner. Det skrev vi til Statsskattedirektoratet om. Året efter fik vi kvartalsvis en udskrift på papir. Da vi blev direkte opkoblet til Datacentralen, kunne vi trække oplysningerne, når vi ville, og vi kunne følge de nye skatteansættelser efterhånden som de blev indberettet.

Vi kunne også følge summerne af kontroloplysninger i Køge til glæde for økonomerne i deres arbejde med skattegrundlaget i budgetfasen. Nye udfordringer og nye løsninger.

KMDs Brugerudvalg

KMD havde et brugerudvalg eller rettere to. Én for kommunerne under KMD i Aalborg og Odense og én for KMD i Brøndby. Altså en opdeling for Vest og Øst Danmark. Det i sig selv gav en række udfordringer. Udvalget havde en repræsentant for hvert amt plus én fra København og Frederiksberg. Der sad flest skatteinspektører, som havde interesse for systemer og eksperter på f.eks. FORSKUD. I mange år var vi i Roskilde Amt repræsenteret af Gunner »Vallø« Jensen, som boede og arbejdede i Vallø Kommune, som var Køges nabokommune mod syd og øst. Der var møde ca. fire gange om året.

Køge og Vallø kommuner arbejdede tæt sammen og snakkede tit sammen om sorger og glæder. Gunnar Jensen kunne godt finde på at ringe og spørge, hvis der var noget særligt på dagsordenen. En dag kom vores skatteinspektør Hans Frisdahl og fortalte, at Gunnar Jensen ville trække sig ud af udvalget. Han skulle bare lige have næste møde med og det var på Bornholm. Skatteinspektørerne i Roskilde Amt havde snakket om sagen, og der var enighed om, at den plads tog Køge Kommune og Jørgen.

Efter et par møder kunne sekretæren for brugerudvalget fortælle, at KMDs øverste ledelse ønskede en strukturændring. Man ville nu satse på fagekspertisen og de helt store kommuners direktører og fagfolk. Flere i KMD talte imod ændringerne, men det blev som ledelsen ønskede.

Udvalget blev nedlagt, men forinden holdt vi et oprydningsmøde i Maribo, hvor menuen også stod på mad á la carte. Jeg husker, at jeg ikke kunne spise i et par dage efter af ren forspisning.

Møderne i KMDs brugerudvalg var meget praktisk rettede. Det kunne være placeringen af et felt i et indberetningsbillede, ønske om en mere relevant statistik fra SOUL, ønske om direkte udsendelse af forskudsopgørelsen, og senere samme ønske om årsopgørelser med restskat og tilsvarende, hvor vi i kommunen ikke skulle foretage os noget osv.

Ønsket om direkte udsendelse af forskudsopgørelserne vakte en del opsigt. Der var en arbejdsdeling mellem KMD og Datacentralen om, hvem der udskrev skattekort m.v. Men der var også følelser for, at det skal vi nok

selv klare. Endelig skulle det cleares af i et særligt koordinationsudvalg, eller hvad det nu hed, mellem kommunale repræsentanter, KMD, Told- og Skat-testyrelsen og Datacentralen.

Der var ét eksempel, som sikkert medvirkede til, at der blev nikket ja til forslaget om direkte udsendelse af forskudsopgørelsen/skattekortet til borgerne. Det var skatteinspektøren i Allinge Kommune, som fortalte, at hans skattekort var ude at flyve tre gange: 1) Først blev alle forskudsopgørelser fløjet fra EDB-leverandøren til de enkelte kommunale skatteforvaltninger. Her blev forskudsopgørelserne og skattekort pakket, og leveret tilbage til P&T. 2) Så blev de nu kuverterede forskudsopgørelser sendt med fly til de store postsorteringscentre på Sjælland og København 3) Nu fløj forskudsopgørelserne for tredje gang tilbage til posthusene, postbudene, og dermed brevsprækker eller postkasser på Bornholm. Den opremsning hjalp nok. De fly skulle jo nok flyve alligevel, men der var andre ressourcer som blev sparet.

I Referencegruppen på SLUT, som blev nedsat efter dannelsen af SKAT, var man flere gange undervejs inde på, at alle årsopgørelser skulle udsendes direkte til borgerne. I forlængelse heraf fandt man også frem til, at returpost og breve til borgere uden adresse skulle til Betalingscentret i Ringkøbing. Godt at have været med til at forsøge at forenkle procedurerne. Digital post har nu overflødiggjort alle de spørgsmål og debatter.

Ligningskommission

Som skattemedarbejder var man jo i en anden situation i forhold til det politiske system end de fleste andre på rådhuset. Det tætteste var ligningskommissionen, som havde arbejdet med borgernes klager m.v. Ligningskommissionen havde en form for adgang til borgmester og byråd. Det skete flere gange, at formanden brugte denne adgang til at forsøge at få tilført yderligere personaleressourcer til skatteforvaltningen.

Der skulle hvert år laves en ligningsplan m.v., og i den forbindelse var jeg, som praktiker med viden om SLUT-systemer m.m., med til en række møder med ligningskommissionen. Det var gode og spændende møder, hvor man fik indblik i mangfoldigheden af meninger og holdninger. Undervejs fik jeg også lejlighed til at fortælle om de nye ting, der skete. Godt at lære politikere at kende på en anden måde.

Neuralt Netværk i skatteforvaltningen

En gang i 1994 blev vi kontaktet om deltagelse i et hjernearbejde. Det vakte naturligvis en vis skattehumor: Var der nogen, som kunne det? Kommunedata havde fået en henvendelse via firmaet NEuroTech. Aalborg, Odense, København og Køge kommuners skatteforvaltninger var sammen med Kommunedata, KL og NEuroTech deltagere i arbejdet.

Første møde var med overnatning på Kommunedatas kursusejendom Arresødal, som også var hjemsted for møder om Decentral SOUL, som er omtalt andet sted i artiklen. Mødet var meget specielt. NEuroTech havde indkaldt to hjerneforskere Benny Lautrup og Søren Brunak. Desuden deltog direktør Mogens Aalund og andre fra NEuroTech.

Mogens Aalund bød velkommen og fortalte, at ledelsen i firmaet havde en idé om, at man i skattevæsenet skulle kunne lære systemet at lære af de sager, hvor man rettede i borgeres skatteansættelser til at finde tilsvarende sager og så løbende foretage den type vurderinger. Det skulle ske på samme måde som firmaer brugte til at lære af fejl og korrekte arbejdsprocesser på f.eks. samleband. Spørgsmålet i firmaet og til KMD, KL og os var, om vi troede på det. Og om vi ville være med i den manuelle proces.

NEuroTech leverede et systemet til KMD, som brugte et afsluttet slutår og det igangværende slutår til at gennemgå fejlsager. Vores arbejde i skatteforvaltningerne var at se, hvordan tilsvarende sager udfundet af NEuroTechs system fungerede.

Inden vi kom så langt fik vi på førstedagen og andendagen 2 x 2 foredrag om hjernens opbygning og om det nyeste i teknologien i fællesskabet. Vi hørte også om andre projekter, som NEuroTech arbejdede med. Husker, at firmaet talte meget om at kunne genkende håndskrift.

Der lå et stort stykke arbejde i at gennemgå sagerne i udtræk fra NEuroTechs system med SOUL og SLUT. Der var en rimelig tendens til, at de lignende sager krævede gennemgang og vi fandt faktisk et par sager, som nogen burde have set på før.

I Jyllands-Posten 24. november 1997 skrev man, at der var EDB-skattejagt på erhvervsdrivende. Det var NEuroTechs system, som blev bragt i anvendelse. Dog i et andet selskabs regi og kun med de tre store kommuner. Siden hørte man ikke mere om det.

»SKAT, det er første gang« – skoleundervisning og ministerbesøg

I foråret 1994 spørger Told- og Skattestyrelsen om, hvorvidt man kan lade en medarbejder interviewe borgere, som henvender sig i Køge Kommunes skatteforvaltning om det, de er kommet for. Det går fint, men snakkesaligheden hos borgerne er større efter interviewet end hos den ellers ganske nydelige kvindelig kollega med mikrofon og blok og pen fra Told- og Skattestyrelsen i København. Det var Malene Bonavent, som viste sig at være barnefødt og uddannet i Køge.

Da Malene var færdig med sit arbejde ved skranken, tog vi en snak om oplevelserne. Efter hukommelsen snakkede vi om den trykte store borgervejledning til selvangivelsen og årsopgørelsen. Den undergik store forbedringer i de år.

Malene spurgte, om vi havde nogle specielle idéer. Det havde vi. Vi syntes, at de unge, som henvendte sig, havde større og større besvær med at fortælle os, hvad de ville. Malene fortalte, at de arbejdede på at gøre noget alvorligt ved orienteringen om skat i afgangsklasserne. Man havde nogle svenske erfaringer, som viste, at der var nedgang i skatterestancerne, der hvor man havde undervist og orienteret om, hvorfor man betaler skat m.m.

Vi kunne også fortælle, at vi havde påbegyndt en form for undervisning i nogle skolars afgangsklasser, men havde udfordringer med undervisningsmateriale. Sagen var, at i Køge Kommunes skatteforvaltning var vi startet med undervisning i nogle af kommunens afgangsklasser. Det hele var startet med, at vi og den lokale sparekasse, et forsikringsselskab m.v. var blevet indbudt til at deltage i en emneuge om økonomi.

Den første undervisning foregik ved et samspil mellem tre kolleger: Mig, Gina Øbakke, som kort forinden var kommet til Køge Skatteforvaltning fra Ballerup, og desuden sagde Kirsten Henriksen ja til arbejdet. Gina havde et materiale fra sin tid i Ballerup. Så vi tog nu ud to og to. Plancherne røg hen over overheadprojektoren. Vi prøvede undervejs at revidere materialet for at få bedre hold på materiale og undervisning. Så Malenes besøg kom helt tilpas.

Malene fik nogle kopier med tilbage til København. Nogle uger efter fik vores skatteinspektør en henvendelse om deltagelse i en følgegruppe om undervisning i samfundsfag.

Det blev til et hurtigt ja tak. Gruppen kom til at bestå af en repræsentant fra KL, en fra Undervisningsministeriet, tre fra Told- og Skattestyrelsen, én

lærer som blev Leif Vejbæk fra Ølby Skole i Køge, samt Frank Madsen fra Randers Kommune og mig fra Køge Kommune.

Det blev til en lang række møder, hvor vi behandlede tekster, farver og format, yderligere undervisningsmaterialer, brug af kilder og kanaler, og til at få kampagnen i gang. Leif Vejbæk og jeg fulgtes ad i S-toget, hvor vi fik snakket meget om diverse, om skolen, skattevæsen m.v.

Undervejs så følgegruppen også et svar fra skatteministeren til Folketinget om kampagnen; ved kampagnens start var skatteministeren Ole Stavad. En sag, som inkl. en telefax og en nordjysk bank betød, at Karsten Koch overtog jobbet som skatteminister. Følgegruppen mærkede klart, at begge ministre stod helt bag kampagnen.

»SKAT, det er første gang.« Det var Ungdomskampagnens slogan, som bestemt havde hentydningen til blomsterne og bierne og var banebrydende. Sjovt vi i 1994 brugte ordet SKAT i en officiel kampagne.

Ekstra Bladet, Morgenavisen Jyllands-Posten og Folkeskolen fik også fat i kampagnen. På forsiden af Ekstra Bladet kunne man læse, at nu skulle børnene være med til at angive deres forældre. Det betød alt sammen, at Styrelsen indbød forældreorganisationen Skole og Samfund til et afklarende møde. Politiken bragte på deres berømmelige bagside et sjovt og flot indlæg.

Der var et lille mellem spil, hvor KL og Kommunedata forsøgte at trække undervisningen mere i kommunal regi. Leif Vejbæk og jeg deltog i ét møde, hvor mange høje herrer fra KL deltog. Vi fastholdt at fortsætte i arbejdsgruppen hos Told- og Skattestyrelsen. Dels var der penge fra Skatteministeriet, dels var Undervisningsministeriet inde over, og så var der tale om en kampagne for hele landet.

Arbejdet med den første skatteavis var virkelig en pionertid. Alt var til drøftelse. Tidslinje og skattekronen. Hvad går skatterne til? Farver og format. Go-cart og andet PR-materiale.

Frank Madsen fra Randers Kommune havde kontakt til lokalradio og TV. Her producerede man en undervisningsvideo om Polle, som skulle op og have et frikort og senere flyttede han hjemmefra, fiflede lidt med selvangivelsen og befordringsfradraget, og kom til torskegilde. Den video har nogle af os set flere hundrede gange.

Kampagnen fortsatte og udviklede sig. Avisen blev et blad, der kunne sættes direkte ind i et ringbind. Filmen blev nyrevideret og Deluca Film i Aarhus kom 2-3 gange med nye film med professionelle skuespillere. Det skete i en ny arbejdsgruppe, hvor Arne Bendtzen og Uffe Hansen fra Aarhus

skattevæsen og lærer Torben Børsen fra Aarhus Kommunale Skolevæsen og jeg deltog som praktikere. Fra Deluca Film deltog bl.a. Lars Arnfred (bror til Morten Arnfred) og Jens Folmer Jepsen, Hjem til Aarhus og PS12, som var med i manuskriptet og stod for musikken til filmene.

Det blev til 2-3 meget effektive mødedage i Aarhus. Effektive på den måde, at Malene Bonavent og jeg tog lyntoget fra København meget tidligt om morgenen. Spiste morgenmad og diskuterede hele vejen over Sjælland og Fyn. Så var vi ca. enige, og vidste det sidste nye inden vi var fremme i Aarhus. Der var der også effektivitet og mange timers arbejde, inden vi trætte satte os i toget mod København. Det blev tit til en sovevogn.

Der blev løbende revideret i skatteavisen. Der kom også nye videofilm ca. hvert andet år. Og så prøvede man at lave en hjemmeside og et »spil«. Der var mange ideer. Nogle af dem blev ført ud i livet. Revideret og ændret og passet til. Gæstelærere fra skatteforvaltningerne blev anbefalet. Dog var det jo op til den enkelt kommune. Efter etableringen af kommunale skattecentre i og omkring år 2002-2003 blev arbejdet neddroget. Og undervisningen forsvandt efter etableringen af SKAT i 2005.

Et par gange har man kunnet se, at SKAT genopfinder projektet, sender kolleger ud i skolerne. Det betyder, at SKAT, et par skoleklasser m.v. kommer i TV. Det ser dog ud til, at arbejdet med at komme ud i afgangsklasserne er droget ned, desværre.

En gang havde Malene og jeg en hel speciel oplevelse på udturen. Der var ikke mange med i det tidlige lyntog fra København H. Så undervejs over Sjælland kom togføreren og spurgte, om vi dog ikke havde lyst til en speciel oplevelse, når toget kørte gennem tunnelen. Det havde vi. Og lidt før Korsør blev vi inviteret ud forrest i toget og hørte så suset fra Storebælt. Lys og signaler røg forbi. Langt inde i tunnelen var der et køresignal som vi var længe om at komme frem til. Det viste sig at være tunnelåbningen på Sprogø. For en togfreak var det en stor oplevelse.

Tilbage i Køge var Gina Øbakke blevet borgmester ude på Stevns. Kirsten Henriksen og jeg havde fået rettet Køgematerialet til og skåret ned. Og det lå klart til tilbagemeldingerne fra skolerne. Vi samlede de vigtigste plancher. Lavede en opgave samt en Tipskupon, som skulle skabe liv og vise os, hvordan elever og vi havde klaret dagen. Og så skrabede vi ellers sammen fra aviser og tidsskrifter. Så vi fik gode plancher, som også viste, hvem der modtog beløb af og fra skatterne. Desuden havde vi bl.a. en opstilling, som viste, hvad det kostede at gå ét år i folkeskolen. Undervisningen tog to lektioner med en mindre pause indlagt. Efter en kort velkomst og nogle

ledende spørgsmål gik vi i gang med videoen og så videre med skift mellem Kirsten og mig. Så var det tid til at gå i gang med opgaven.

I ca. 15 år kørte vi ud til afgangsklasserne i Køge Kommune. Pr. år lå antallet af undervisninger på 15-20. Det højeste tal på lige under 30 klasser, da vi også fik Stevns Kommune. Så på en måde blev det en vane. En god vane, hvor vi også mærkede, at samfundet og afgangseleverne udviklede sig. Og vi oplevede også, at spørgelysten var stor. Vi havde ingen dårlige oplevelser. Blev ofte alene med eleverne. Det var ca. de samme lærere, vi skulle undervise sammen med. Kirsten og jeg tog det som en meget stor tillidserklæring.

På det område havde vi et par pudsige oplevelser. Vi skulle ud på en ny skole og kom i god tid. Vi spurgte efter lærerværelset, men løb lidt galt i gangene. Så mødte vi pedellen, ham med overalls eller kedeldragt. Han forklarede os, at vi var tæt på. Han havde ret. Vi fandt lærer, klasseværelset, overheadprojektor og DVD-afspiller og gik i gang. Godt inde i 1. lektion gik døren op. Det var ham med overalls eller kedeldragt. Det var skoleinspektøren. En oplevelse, som vi bagefter har moret os med at fortælle mange gange siden.

Hvor idéen kom fra kunne ingen bagefter huske. Carsten Koch ville gerne ud i folkeskolen, og der ville han gerne se, hvordan hans seneste kampagne virkede. Det blev overladt til os, Kirsten og mig, at få ja alle steder: Borgmesterkontoret og borgmester blev briefet. Og der var mere end klar grønt lys. Det samme var der på Hastrupskolen. Så forventede Skatteministeriet, at vi stod for god pressedækning. Og det gik mere end fint. P4 og Københavns Radio var der, Dagbladet Køge/Ringsted og Berlingske Tidende var til stede og så Se & Hør. Det sidste skyldtes, at en af eleverne havde en far, som arbejdede på det blad. Kirsten og skatteministeren smilte over to sider med mange glade skoleelever. Dermed troede vi, at vores tid i pressen var slut.

Det var den ikke. Af lidt indviklede kanaler viste det sig, at Danmarks dengang mest indflydelsesrige mand ville til Køge og tilbage på skolebænken. Derfor kunne jeg en fredag ringe til skatteinspektør Hans Frisdahl, efter at jeg hjemme havde fået en telefonisk henvendelse fra ministersekretæren. Hans Frisdahl lød glad og spurgte, hvorfor statsministeren ville ned til os. Svaret var, at det ikke var Poul Nyrup Rasmussen, men derimod Mogens Lykketoft. Det grinede vi af. Kirsten Henriksen blev helt tavs, da jeg bagefter ringede til hende. Måtte spørge et par gange om hun var der.

Nu gik arbejdet i gang igen. Øget pressedækning og fuld fokus på ar-

rangementet. Det blev til endnu en ministerfredag og igen på Hastrupskolen i den sydlige ende af Køge by. Vi fik skolens fulde opbakning. Man ville flytte arrangementet til et nærliggende fest- og borgerhus. Hastrupskolen ville sende både 9. og 10. klasse. Og sådan blev det. Så næsten 200 elever.

Den samlede verdenspresse var til stede. To TV-hold og flere radiostationer, Berlingeren, Politiken, Dagbladet og de lokale reklameaviser. Omtalerne blev alle samlet sammen. Og udklippene har vi stadig, sammen med nummeret af Se & Hør.

At opleve Mogens Lykketoft komme i god tid og komme ind i det store lokale og blive mødt som en rockmusiker med piften, hujen og anden dejlig passende larm var en oplevelse!

Det var planlagt, at Kirsten og jeg bød velkommen, og at vi så den nyeste film. Så gennemgik vi de vigtigste plancher om skat. Blev et par gange afbrudt af finansministeren. Det var en stor oplevelse at kunne drøfte skatteting med Mogens Lykketoft.

Herefter fik Mogens Lykketoft selv ordet, og i tæt ved 45 minutter gennemgik han, hvad en politiker er, hvad en minister kan og skal, hvad han opfattede som vigtigt. Hvor der er klare politiske forskelle og ligheder. Hvad han gerne ville og ikke ville.

Der kom mange spørgsmål og mange svar. Og Mogens Lykketoft brugte ikke et eneste fremmedord. Kirsten og jeg kørte hjem til rådhuset efter et par gode stykker smørrebrød.

Aviser m.v. blev læst de næste dage, og det hele blev nydt. Også brevet fra borgmesteren med tilbagemelding om en hel særlig indsats fra Kirstens og min side.

Borgmesteren og Mogens Lykketoft havde siddet pænt side om side under den første del af seancen. Flere aviser havde noteret sig, at Lykketoft undervejs havde sagt til borgmesteren: »De gør det rigtig godt, gør de.« Så var det bare om at komme tilbage til hverdagen.

Piratklubbens EDB- og teknologiudvalg

Skatteinspektørerne i Roskilde Amt organiserede sig, og var meget aktive i deres Piratklub. Undervejs tog man ledere fra Staten med i klubben. Dvs. amtsskatteinspektoratet, told- og skatteregionen og hvad Staten undervejs kaldte sig. Man mødtes ca. en gang pr. kvartal og tog små og store ting op.

Piratklubben vedtog også at nedsætte diverse grupper, hvor der var en bred vifte af medarbejdere med.

Piratklubben nedsatte f.eks. en gruppe, som tog sig af al form for IT og teknologi: Man kaldte den for EDB-gruppen. Der deltog 1-2 skatteinspektører to medarbejdere og en repræsentant for Staten. Formanden var i hele perioden Ole Hausøe, skatteinspektør i Gundsø Kommune. Ole ledede os med myndighed og fortrolighed. Og han var klar til at presse Staten til at komme med de nyeste informationer om Statens tiltag, også om de ting, som kun var uofficielle.

Gruppen fungerede i godt fem år. Det var en stor glæde at komme til møder i gruppen. Vi satte pris på gode arbejdsfrokoster. Og arbejdede samtidig med udfordringerne, også i vores fritid.

Henrik fra Hvalsø Kommune og jeg var i alle årene medarbejderrepræsentanter. Vi supplerede hinanden godt og fordelte arbejdet. Vores årlige informationsmøde var en rigtig god arbejdsopgave. Særligt at vide, at nu vidste mange meget mere om SLUT-året.

Vi fik den idé at arrangere et optaktmøde til de nye slutår, hvor vi så ville gennemgå det nyeste om selvangivelserne, årsopgørelsessystemet, nye og udgåede felter, vejledninger, og kombinerede det hele med SOUL, nye tiltag og mulighed for at få spurgt ind til små og store udfordringer. Hver kommune kunne stille med nogle deltagere. Deltagerkredsen steg år for år.

De fleste af møderne blev holdt i Roskilde på det gamle rådhus med stilfulde møbler og lidt god morgenmad og et par stykker godt smørrebrød. Det man i dag mindes som gode gamle dages møder i kommunalt skatteregi.

Dagen efter det første møde fik vi opringninger fra Staten. Told- og Skat-testyrelsens 2-3 medarbejdere var taget hjem og havde med begejstring i stemmen talt om de mange gode input. Det havde også skabt forskellige udfordringer. Vi lovede, at næste år, næste gang, så kom Statens medarbejdere om formiddagen. Vi fulgte dem ud ad hoveddøren. Og lovede også, at KMDs folk først kom ind i mødelokalet, når der var sagt farvel og tak til Statens medarbejdere.

Piratklubbens Udlands-gruppe

Ole Hausøe stod også for at få en let og hurtig godkendelse af, at der i Roskilde Amt blev etableret en Udlandsgruppe. Jeg var i perioden op til

beslutningen blevet flyttet til udlandsbeskatningen i Køge. Et arbejdsområde, som ingen løb efter.

Michael Haagensen var nu blevet min gruppeleder, og jeg var hans stedfortræder. Og så prøvede han og jeg at sætte os ind i det arbejde. Vi overtalte Lis Knaack til også at deltage i arbejdet, på deltid. Lis og jeg havde arbejdet sammen i flere år.

Vores første indsats var at melde os til et dagskursus i Vestsjællands Amts kursusejendom i Holbæk. Der var meget stille, da vi kom og satte os i et godt lille undervisningslokale. Der var den gode gamle kommunale morgenmad med rundstykker, ost, marmelade og masser af kaffe. Så kom ham, som skulle køre kursusdagen: Kaj V. Hansen, byrådsmedlem for Socialdemokratiet i Roskilde. Og faktisk lidt i familie langt, langt ude med Lis. Kaj var en oplevelse som underviser. Han snakkede utrolig meget, men kunne også sætte eksempler på de enkelte elementer i undervisningen.

Der var en skøn blanding af unge og lidt ældre kursusedtagere. Også ældre i relation til viden om Udland. Der sad en sød dame, Lis Larsen, udlandsmedarbejder fra Gundsø Kommune. Vi kom til at snakke ekstra sammen. Det var vist i frokostpausen over de gode traditionelle stykker kommunale smørrebrød. Da vi senere drak afskedscaffen, var der skabt en hel særlig mellem-kommunal-kontakt.

Fra den dag, og til jeg gik på pension, var vi ofte i telefonkontakt om det ene og den andet faglige, mest om Udland. Der er mange, som kan meget om Udland, men Lis Larsen var helt unik, som faglig, kompetent medarbejder, kollega og ven.

Det blev via Ole Hausøe og Lis Larsen i Gundsø og mig i Køge, at gruppen kom i gang. Igen var det med ca. 2-4 årlige møder med en repræsentant fra hver kommune. Møder gik på skift mellem kommunerne. For en gang skyld skal det nævnes, at vi så oplevede, at der i et par af de små kommuner fik serveret varm middag med 2-3 retter. Det viste, at fortiden ikke var væk.

Lis og jeg stod sammen for mødeindkaldelse og dagsorden, lidt i samarbejde med den kommune som stod for mødet. Jeg stod ofte for referatet på den måde, at Lis læste korrektur og rettede pænt til, inden det officielle referat blev sendt ud. Staten var med, med 1-2 deltagere, og vi skulle så kunne læne os op af en vis form for juridisk viden og erfaring. Møderne var lange, med lange, lange debatter, som måtte tilbage på sporet nogle gange.

Vilånte referater, bilag og erfaringsbilag m.v. på den måde, at min storebror i Glostrup var medlem af en tilsvarende gruppe for omegnskommunerne,

og i et vist omfang også fik materiale rundt om fra. Vores referat løb den modsatte vej. Faktiske prøvede vi at indsamle dagsordener og referater fra alle amter øst for Storebælt, og arbejde tingene sammen. Det var tæt ved at lykkedes, og så dog; et eksempel på at man kunne samarbejde, men ikke styre 100%. Det blev også til mange lokale kurser i amtsregi med undervisere og oplægsgivere fra de store revisorer, og ture til Den Kommunale Højskole i Grenå.

Udland blev min sene skattelivs store passion. Særligt i Køge Kommune, lidt på is i den første tid i SkatteCenter København Syd, og så kort tid efter dannelse af SKAT. Så blev det fuldtidsarbejde. I den første tid med Udland i Køge var det næsten sådan, at man gik med en indvandret borger op til vores borgmester for at byde velkommen. I hvert fald prøvede vores folkeregister at guide indvandrere videre til os lidt længere henne af gangen eller skranken.

Administrativt var der meget at gøre for blot at holde mandtallet nede for ind- og udvandring. Hver gang vi sendte forskud eller slut ud, så var der 200-300-400, som ikke kunne anbringes. Det fører for vidt at gå bare nogenlunde i dybden med udviklingen med Udlandsbeskatning. Det skal blot bemærkes, jf. ovenstående betragtning, at man i 1970'erne og langt op i 1980'erne kunne byde velkommen til de enkelte tilflyttere, indvandrere og flygtninge, og have tid og overskud til en nøjere gennemgang af det danske kildeskattesystem.

Senere har tingene udviklet sig til et voldsomt papiromfang for indvandring af arbejdskraft fra østlandene. Det gælder særligt fra Polen, Litauen, Rumænien, og bunker af f.eks. lastbilchauffører og bygningshåndværkere fra Tyskland, særligt fra det gamle Østtyskland. Og ikke mindst bærplukkere fra Østeuropa. Tid og papirgang for disse medarbejdere har kostet mængder af arbejdskraft. Og efter god tid til overvejelse kom der et system i papirgangen fra arbejdsgivere og borgere, som selv henvendte sig først i kommunerne og siden i skattecentre.

Når man sad fra morgen til aften og oprettede cpr-nr., lavede skattekort og lavede korte notater, sendte til arbejdsgivere osv., så sad man og længtes tilbage til de gode gamle dage i udlandsarbejdet, hvor man fik mere eller mindre systematiserede kontroloplysninger. Dog skal det bemærkes, at papirbilagene fra andre landes skattevæsner på vores klode kunne give helt specielle sager. Det kunne være oplysninger om indkomster fra et firma i Frankrig, Italien, Norden, ja fra hele kloden. Det var ofte relativt gamle bilag, som vi fik. Ofte stod vi over for et vist detektivarbejde med at finde

ud af hvem »Andersen, Køge« og lidt fødselsdato var, eller »Krist-wi-ansen, Oscar-Olby.« Det i sig selv var arbejdet værd. Vi lavede en fysisk liste, som vi tog frem hver gang bilagene kom fra Amtsskatteinspektoratet og Told Skat.

Et par eksempler: En række bilag for personer i Køge Kommune om indestående i dette og hint land. Vi kunne se indestående og renter. Efter første gang vi skrev til borgere om disse typer sager blev indkaldeteksterne rettet. Nu skrev vi om hvad der lå bag beholdningerne og renter i udlandet. Og det kom der flere spændende sager ud af. Mange ejendomme i udlandet dukkede op på den måde. Borgerne med ejendom i udlandet. Så da SKAT i 2010-2011 skrev ud om svenske og norske ejendomme var der forholdsvis færre med adresse i Køge, som blev fanget.

To-tre gange fik vi lyserøde oplysningsbilag fra franske skattemyndigheder. Franske skatteembedsmænd i Provence og Paris var taget ud og havde foretaget kontrol i franske virksomheder. I et par konkrete tilfælde kom nogle Køgeborgere i fedtefadet. 7-8.000 franske franc blev til mellem 500.000-800.000 danske kr. efter sådan et lyserødt bilag, i konkrete skattemæssige forhøjelser af den skattepligtige indkomst via indhentede bankudskrifter.

Ligningsinstruktion

Hvordan de opstod står lidt hen i det uvisse, Ligningsinstruktionerne, som startede i Amtsskatteinspektors regi. Køge Kommune hørte til ASI, Roskilde, der oprindeligt lå midt i Roskilde i Algade på 1. og 2. sal lige over et større varehus. Der var ca. instruktion hvert halve år. »Dagsordenen« var normalt en del punkter. Nogle af dem var bestemt fra centralt hold.

Omtalen af ligningsinstruktionerne skal også med her, fordi der nogle år var et fast makkerpar: Bertora og Frank Jordan. Husker ikke hendes fulde navn, en farverig dame med meninger og viden som jurist, måske for meget for nogle. Vi almindelige kommunale skattemedarbejdere nød altid hendes instruktioner og fortolkninger. Frank Jordan, jurist, og også farverig jurist med familiemæssige aner i langt større og mere indflydelsesrige stillinger. Frank Jordan medvirkede også i flere andre sammenhænge. Og vi kontaktede ofte Frank pr. telefon for at få gode råd, og det fik man altid med lovhenvisninger og gode råd ud over det man lige spurgte om, eller forslag om at sende sager op. Bertora var pludselig væk. Frank Jordans helbred holdt

ikke, og afløserne kom og gik. Jeg vil nøjes med at omtale de to, som skabte rammerne for god og gedigen informationsudveksling.

SLUT-gruppe ved dannelse af SKAT. Risikosikring, tror jeg var udvalgets titel. Jeg har smidt alle papirer ud. Det er helt pr. hukommelse dette skrives. Opfordringen til deltagelse er også glemt, og det var lidt pudsigt, at SkatteCenter København Syd faktisk ikke var ret godt repræsenteret i de ellers forholdsvis mange fagudvalg, der blev nedsat op til fusionen.

Det sidste år inden fusionen, havde ledelsen i SkatteCenter København Syd valgt at skifte min post i KOM*it Ligning, så det var lidt af en oprejsning faglig og menneskeligt, at jeg tog til de forholdsvis mange møder i Hovedcentret. Der var nogle kommunale deltagere, som jeg kendte eller vidste hvem var. Der var også folk fra Told-Skat og Skatteministeriet. Dem vender vi tilbage til. Der var vel ca. 15 deltagere. Opgaven gik ud på at sikre, at systemerne i sammenhæng kunne anses for at dække samtlige arbejdsopgaver: Forskud, SLUT-årsopgørelse, kontrol oplysninger, ejendomsdata, selskaber, sagsbehandlings og journalsystemer. Stemningen på møderne var anderledes end ved så mange andre møder. Forskudssystemet blev gennemgået, antal ændringer blev nævnt. Systemer blev nævnt. Historikken do. Fordelen var, at man fik lidt ekstra informationer om fusionen.

Grundlaget for og i de mange ændringer fik en helt særlig behandling. Det skete som udgangspunkt i, at der var to notatlinjer eller feltnumre. Statens folk blev ved og ved at spørge ind til liste over, hvad der blev noteret, hvilke noter sagsbehandlerne gjorde sig. Stilheden blev totalt, da vi kommunale repræsentanter sagde, at det kun var undtagelsen, at der blev lavet notater. Da Staten kom til at nævne notatpligten, var der krisestemning.

Her hjalp Tast Selv og digitale løsninger os. Og dertil kom, at vi lidt gråhårede fortalte historien bag ændringer af skattekort, Statens tilsynspligter fra 1970 til 2004-2005.

Arbejdet i gruppen var ok. Det var ikke de store gode og gamle systemer, som voldte den nye organisation udfordringer. Da vi sad der i 2004-2005 blev der vist store, flotte plancher på en standardmedarbejders arbejdsplads, IT-skrivebordet. Et sted fortalte man en større forsamling, at når medarbejderen møder om morgenen og taster ind med én kode, så mødes medarbejderen med de sager, som man skal i gang med. Det ville ske i 2007 eller 2008.

Sagsbehandlerrepræsentanterne medvirkede til stemningen ved at spørge til sikkerheden for, at i de systemer der var, kunne det hele køres

sammen. Og vi fik at vide, at det kunne man. Enkelte skeptikere udtalte, at de nye systemer blev 7-9-2013. Tænk, hvor meget ret de havde.

Projekt 83.000 bemærkninger i Tast Selv mente, at det var til selvangivelsen 2006, at der for første gang kunne afgives supplerende bemærkninger i Tast Selv. Rygterne løb hurtigt, at der var mange bemærkninger. Og nok havde SKAT anført, at man ikke kunne forvente svar på disse bemærkninger, men hvad var det, som borgerne havde skrevet?

Det blev i løbet af 2007-2008 meldt ud, at man ville undersøge de bemærkninger. Vi var nogle medarbejdere fra forskellig side, som meldte os til denne særlige opgave. Og det blev faktisk to medarbejdere fra Køge Bugt-området, både bopælsmæssigt og arbejdspladsmæssigt. Den anden var Hanne Egeberg, som kom fra Solrød Kommunes skatteforvaltning.

Vi så nogle klare hovedgrupper af bemærkninger, f.eks. erhvervsdrivende, som skrev bemærkninger om deres personlige renteudgifter var overført til driftsregnskabet. Renter var en gennemgående faktor. Et af vore forslag var, at man låste felter og gerne flere felter. TAST Selv eller TAG Selv. Igen gik rygterne. Der var rundt om fundet forskellige sager, hvor det var mere eller mindre klart, at enkelte borgere nok var gået for langt. I forlængelse af Projekt 83.000 bemærkninger og anden omtale blev det besluttet at undersøge noget dybere om det var Tast Selv eller Tag Selv, eller begge dele. Det blev et større arbejde med godt samarbejde med medarbejdere i Hovedcentret.

Arbejdet mandede ud i en række konkrete forslag både om hvor mange gange man kunne få lov til at rette årsopgørelsen hvert år, og så også en række kreative forslag til borgernes fulde adgang til Tast Selv m.v. Dermed gentog og reviderede vi forslag, som var fremkommet her og der og i den tidligere nævnte Referencegruppe.

Referencegruppen på SLUT var en fortsættelse af en af de førømtalte samarbejdsgrupper mellem KL, KMD, Told-Skat og CSC. Kort efter etableringen af SKAT i oktober 2005 blev vi i SKAT Køge kontaktet, idet Hovedcentret ønskede at få etableret en gruppe, som systemfolkene inde i København og CSC kunne samarbejde med og kunne referere til.

Jette Hansen i Hovedcentret ringede til sin gamle chef Kjeld Rasmussen, som nu var blevet direktør for SKAT Køge. Jette var en virkelig kapacitet på organisationen i og på SLUT. Hun og kollegerne havde med den nye struktur mistet kontaktudvalget og kontaktpersonerne i kommunerne, og spurgte om der mon ikke sad en eller anden i Køge, som havde en allround viden med holdning til, hvordan man kunne udvikle systemerne.

Nu var vi kommet ind i SKAT og dermed Staten, så Kjeld gik til min afdelingsleder, som på det tidspunkt var Allan Pedersen, som var tidligere skatteinspektør i Solrød Kommune. Allan sagde, at så måtte det være Jørgen. Og så kontaktede Allan mig og sagde, at jeg var udpeget. Man forventede at jeg deltog og ville. Svar: Ja tak. Løb hurtigt tilbage til Jette Hansen.

Jette ringede snart efter, og vi udvekslede tidligere erfaringer fra Køge Kommune og SkatteCenter København Syd. Det skal siges, at Jette ville sikre sig, at jeg nu også var rette person, og at jeg var indstillet på, at jeg mødte med holdninger til systemerne.

Det blev mit sidste positive udvalgsarbejde, hvor jeg endnu engang kunne mærke og føle at være med til at påvirke de skatteting, som kolleger, venner og bekendte og borgere undervejs gav udtryk for. Gode og udbytte-
rige mødedage med gåsehud af. Tingene rettede sig.

Op til møderne fik vi bunker af mails med massevis af vedhæftede bilag. Mest af alt var det alle bilagene til Kravspecifikationen for SLUT. Til det første møde udskrev jeg alle bilag. På det første møde så jeg, at det ikke gav 100 % mening. Man skulle konferere med dagsorden, og så have bilag med svarende til det.

Jette Hansens spørgsmål om holdninger til alt fra A-Å i SLUT gav god mening. De gode gamle statsfolk var meget svære at flytte med, når man ytrede sig i de enkelte forslag. Når man havde forslag med hjemmefra, så skulle man virkelig kende sit stof.

I afsnittet om KMD-brugerudvalget er omtalt, hvordan vi ønskede ændringer i forsendelsesprocedurerne for forskud og årsopgørelser. Særligt forsendelser, hvor vi manglede den fulde adresse, blev drøftet meget og længe. Da jeg gik på pension var vi næsten i mål ved, at det blev noget som det nyoprettede Betalingscenter i Ringkøbing skulle tage sig af.

Tast Selv var godt på vej. Jeg havde allerede været så heldig at have været headhuntet til at deltage i udviklingsarbejdet. Det havde været møder med stor kreativitet. I referencegruppen skulle man virkelig være helt fremme i skoene.

Der var flere og mange ønsker til Tast Selv: Borgerne skulle kunne genoptage sin skatteansættelse. Det blev senere til at borgerne skulle kunne genoptage alle de indkomstår, som der var mulighed for jf. skattelovgivningen, undtaget, hvor der præcist var afgjort ændringer. Udenlandsk indkomst skulle være integreret i fuldt omfang. Her fik vi som forslagsstillere klart at vide, at det blev aldrig gennemført. Punktet var næsten med på alle møder indtil det lå klart for systemfolk og ledelse i SKAT, at nu skulle bor-

gerne kun kunne selvangive via Internettet. På samme måde gik det med brugerønsker om, at borgere skulle kunne selvangive sig til alle indkomst- og fradragskomponenter uanset, hvad vi kendte og vidste om borgeren. Som forslagsstiller til dette punkt refererede vi til, at der var alverdens stop- og fejlkoder. Derfor fastholdt vi hårdnakket ønskerne og gav eksempler på, at hvert år var der borgere, som henvendte sig tidligt for at kunne selvangive en indkomst, som borgeren vidste, at skattevæsenet ikke havde oplysninger om. Med pligten til at selvangive via internettet måtte selv de mest seje modstandere bøje sig for vore ønsker. Tilbage stod ønskerne om, at borgerne allerede nytårs morgen skulle kunne selvangive. Det begrundede vi med, at der var en række borgere, som meget tidligt kunne selvangive indkomst og fradrag, og så vide, at de ikke behøvede at spekulere mere på skat, før de kunne se årsopgørelsen via Tast Selv.

Referencegruppen blev nedlagt over en nat i maj 2010. Det blev sidste gang i min karriere, at jeg stillede mig på bagbenene og kæmpede en forgæves kamp for at beholde kontakten fra slutbrugeren til systemejerne. Jeg fik et par mailsvar om, at man nu nedsatte udvidede teams. De teams hørte vi aldrig om. I stedet kom der noget som hed SP**. På SLUT hed gruppen SP14 og var henlagt til SKAT i Svendborg. De først mails om dannelsen af SP 14, Svendborg var underskrevet af en medarbejder, som klart beskrev situationen med, at man havde spørgsmål og udfordringer i SLUT. Med ærgrelserne over at referencegruppen var nedlagt ignorerede jeg de mails.

Så havde vi et par problemer med et par årsopgørelser i det nye SLUT-år. Der var ikke andre steder at gå hen, så jeg bed al skam i mig og ringede og mailede. Og så fik jeg kvindelige og mandlige kolleger i telefonen, som vidste, hvad man kunne og skulle. Det blev mine og mine kollegers venner. Og venskaberne blev udvidet, da de samme kolleger spurgte, hvad vi sagde til, at de næste år kom landet rundt med plancher og idéer på en temadag for det nye SLUT-år. Så var ringen sluttet. Vi var næsten tilbage på Roskilde Rådhus.

Faktisk oplevede man, at SP14 i hvert fald i to år turnerede land og rige rundt om det nye slutår. Man skulle tilmelde sig skattecenter for skattecenter til endagsmøder. Her fik man et pænt stort og digert kompendie, som kollegerne derhjemme fik gennemgået efterfølgende. Mit lille bidrag undervejs var et par bilag, som blev opdateret én gang om året: Satser, som indeholdt de mest brugte satser for kost og logi, befordring, personfradrag, normalbidrag (og ikke fradragsret), bundgrænser for lønmodtagerfradrag og gaver m.m. Befordringsfradrag for kørsel 0-400 km og en boks for km.

over 400 km. Selvangivelser på engelsk, tysk og polsk med hjælp for kost og logi samt regelsættene. Disse bilag blev overladt til kolleger rundt om i kongeriget og sluttede med 2013.

Afslutning

De første kommunale skattecentre blev oprettet i 2001-2002. Stevns og Køge Kommune var nogle af de første, som omkring år 2000 gjorde forsøget. Det skyldtes to ting: For det første: Rigtig mange af Stevns borgere kørte gennem Køge til arbejde i Køge og Storkøbenhavn. De kunne så uden problemer henvende sig på Køge Rådhus på vej til og fra arbejde. Også inden sammenlægning skete det, at borgere fra andre kommuner lige kom forbi, men man kunne jo via vore IT-systemer kun hjælpe egne borgere. Det er med indførelsen af internetsystemerne ganske uforståeligt, men der var klare myndighedsgrænser. For det andet: Borgmesteren i Stevns Kommune, Gina Øbakke, var tidligere medarbejder i Ballerup og Køge kommuner. Gina Øbakke kombinerede de to ting og var tidligt inde på, at med en sammenlægning mellem skatteforvaltningen i Stevns og i Køge ville de faglige kompetencer være sikret.

Skattecenter København Syd blev sat i værk 1. juli 2003 efter ca. halvandet års forarbejde og rygtter 1-2 år før. Sagen var, at kommunerne i Køge Bugt havde oprettet et samarbejdskontor for koordinering af etablering af virksomheder i området. Kontoret skulle arbejde for, at kommunerne ikke skulle komme til at konkurrere hinanden ud og ned ved forhandlingerne. Én af de ting, som kontoret og politikerne bag det kunne fortælle, og som var et ekstra parameter, var, at firmaerne blev skattemæssigt forskelligt behandlet i de forskellige kommuner.

Den 1. juli 2003 mødtes ca. 110 skattemedarbejdere fra Stevns, Vallø, Køge, Solrød og Greve kommuner for alvor, efter utallige møder og samvær. Kemisk Værk Køges gamle administrationsbygning var blevet omdannet til skattekontor, efter at der var blevet indrettet utallige enkeltmands- og 2-mandskontorer samt enkelte 4-mandskontorer og kantine med glastag og eget oliventræ.

Om Skattecenter København Syd kunne jeg godt skrive mere, men det vil jeg overlade til andre, nemlig de, der var de bærende kræfter. Blot skal det nævnes, at efter 20-25 års eller lidt færre og lidt flere års arbejde i de enkelte kommuner, så krævede det sin kvinde og sin mand at lukke op for

sjæl og legeme for at indgå i det nye tværkommunale væsen. Nok kendte man nogen, for ikke at sige en del fra de andre kommuner, men det kunne være svært. Der blev investeret fra alle medarbejdere for at få fem systemer ned til ét system, som hed det fælles system. Ganske vist var Greve den helt store kommune, men de andre fire bidrog med mange ting og der blev oprettet et helt nyt fusioneret fællesskab.

SKAT, etableret efteråret 2005, efter en meget centralt styret proces, vil jeg ikke tillægge mange ord; en proces fra en fusion til en kæmpefusion. Det er forsøgt ganske kort at redegøre for de store overvejelser om et kvantespring teknologisk ved den dannede fusion eller som man følte det som kommunal ansat, en overtagelse. Mens dette skrives 10 år efter fusionen, så er der teknologisk langt til målene. Lægger man dertil de store sager, som SKAT ustandselig har i dagspressen, så er det svært at se, at man styrer den helt rigtige vej.

På medarbejdersiden synes det, som om, der er en dyb frustration. Og fra starten har det været sådan, at alle tiltag kommer fra oven. Desværre har ledelsen, både den politiske og den organisatoriske, på ingen måde forsøgt at inddrage medarbejderne i processen. Tværtimod. Man har alene talt om at ændringerne skal komme fra ledelsen. Udnævnelsen af årets leder er et af de mærkbare signaler om, hvad man tror på fra ledelsesside.

Derfor vil jeg også overlade til helt andre at beskrive hvad, hvordan og hvorfor SKAT.

Fusionen i 2010 mellem departementet og SKATs hovedcenter

AF PETER LOFT

Den parentes i skatte- og afgiftsforvaltningens omtumlede tilværelse, som samlingen af skatteministeriets departement og SKATs hovedcenter udgjorde i perioden fra 2010 til 2012, er emnet for herværende artikel.

I lyset af de utallige ændringer, skatteadministrationen har været igennem siden sammenlægningen af skatte- og toldvæsenet i årene omkring 1990, kan det forekomme besynderligt at beskrive en organisering, som kun eksisterede i godt 2 år – som næppe har sat sig væsentlige eller varige spor, og som trods alt kun berørte en mindre del af ministerområdets samlede medarbejderstab. Når jeg alligevel gør forsøget, skyldes det dels netop det forhold, at modellen på grund af sin korte levetid aldrig fik lov til at stå sin prøve; dels at den nyligt gennemførte strukturændring, hvor det hidtidige SKAT er blevet opdelt i syv nye styrelser, på det organisatoriske plan – men næppe på det funktionelle plan – har store lighedspunkter med den her beskrevne organisering.

Den historiske udvikling siden slutningen af 1980-erne

Organiseringen af skatte-, told- og afgiftsadministrationen i Danmark har aldrig været enkel. Før de sidste omkring 20 års store omvæltninger blev igangsat, var organiseringen dels skarpt opdelt i en skatte- samt en told- og afgiftsside, dels for så vidt angik skatteområdet i en statslig og en kommunal side. Hver af disse enheder levede på sin vis sit eget liv, adskilt fra de øvrige dele af den samlede sektor.

I den statslige sektor var der en skarp adskillelse mellem de politiske departementer og de driftsorienterede direktorater. Groft sagt var lovgiv-

ningsarbejdet en ren departemental opgave. Skattedepartementet og Told- og Afgiftsdepartementet stod for al kontakt til minister og folketing, det vil sige udfærdigelse af lovforslag, besvarelse af spørgsmål fra folketinget, generel lovfortolkning og ministerbetjeningen.

Når det generelle grundlag for administrationen i form af love, bekendtgørelser og cirkulærer var på plads, overgik administrationen heraf til de to direktorater, Statsskattedirektoratet og Direktoratet for Toldvæsenet. Herfra tilrettelagdes den egentlige forvaltning, ligesom der fra centralt hold udgik diverse instrukser til de regionale dele af forvaltningen, især amtsskatteinspektorater og distriktstoldkamre. Den store driftsopgave med at få den overordnede forvaltning til at fungere lå således i de to direktorater relativt uafhængigt af de to departementer.

På skatteområdet var der yderligere den kompleksitet, at den konkrete skatteopgave, altså fastsættelsen af skatteansættelsen for borgere og selskaber, blev udført af kommunerne. Officielt af det politisk sammensatte organ ligningskommissionen, men reelt af den kommunale skatteadministration. Klage over afgørelser herfra fulgte deres egen uafhængige klagevej til den lokale ligningskommission, og derfra eventuelt via de regionale skatteråd videre til landsskatteretten – og ultimativt til de egentlige domstole.

De mange aktører betød en uoverskuelig, ofte langsommelig sagsgang. Men mest iøjnefaldende var den grad af uafhængighed, hvormed de enkelte instanser opererede. De to departementer havde i alt væsentligt kun ministeren tilfælles. Der var meget lidt samarbejde og stort set ingen udveksling af personale mellem dem, og der skete ingen koordinering af arbejdet i de to departementer, udover hvad det helt basale af hensyn til ministeren og folketinget krævede.

Tilsvarende var der også et temmelig distant forhold mellem Skattedepartementet og Statsskattedirektoratet. Jeg havde ingen berøring med tolddepartementet og tolddirektoratet, men jeg vil antage, at noget lignende gjorde sig gældende her. Selvom grundlaget for direktoraternes administration blev udformet i departementerne, og selvom effekten af den generelle regulering, som departementerne udarbejdede, afhang af den opfølgning, direktoraterne på dette grundlag foretog, var der ikke det tætte samarbejde, som man måske kunne forvente.

Den kommunale skatteforvaltning udgjorde sin helt egen verden. Vel var det arbejde, der udførtes her, selvsagt reguleret af skattelovgivningen og af Statsskattedirektoratets generelle retningslinjer, men den konkrete udførelse var helt og holdent et kommunalt anliggende. Det var kommunerne,

der besluttede, hvor mange og hvilke ressourcer der skulle afsættes til opgaven. Staten udøvede et overordnet tilsyn med ligningen i kommunerne, men kunne som altovervejende hovedregel ikke blande sig i de konkrete afgørelser. Skatteministeren havde ansvaret for, at ligningen var effektiv og ensartet, men det var det lokale kommunale styre, der havde det daglige ansvar for opgavens udførelse, og hverken ministeren eller dennes ministerium havde reelt nogen indflydelse på den kommunal ligning.

Alt i alt indebar denne organisering, dels at der var langt fra politik til drift – og omvendt. Politiske beslutninger blev taget uden den store hensyntagen til administrative forhold, og administrationen blev til en vis grad udøvet uden særlig skelen til de oprindelige bagvedliggende intentioner med fx lovinitiativet. Dels betød de særlige forhold på skatteområdet, at der var store indbyrdes forskelle mellem den intensitet og den måde, ligningen blev udført på. Et problem, der ikke blev mindre af, at kommunernes størrelse svingede meget – og selv de mindste kommuner skulle kunne håndtere alle forekommende skattemæssige problemstillinger.

Organiseringen – især på skatteområdet – undergik løbende mindre justeringer for at råde bod på de værste problemer. I midten af 1990-erne blev ansvaret for ligningen af selskaber fx overført til staten, og der indførtes gradvis en vis form for måling af ligningsindsatsen i kommunerne for at gøre denne mere ensartet kommunerne imellem.

Sammenlægningen af de to departementer i 1989 og etableringen af Told-Skat i 1990. skabte selvsagt en langt tættere koordinering mellem skatte- og afgiftslovgivningen, henholdsvis skatte-, told- og afgiftsadministrationen. Og de særlige forhold omkring den kommunale ligning var i høj grad årsagen til fusionen mellem den statslige og den kommunale skatteforvalt-

Fig. 1. Den 1. November 2005 blev de kommunale skatteadministrationer lagt sammen med den statslige told- og skatteadministration, hvorved SKAT blev dannet.

ning og dannelsen af SKAT i 2005. Denne sammenlægning bliver jævnligt kritiseret i sammenhæng med de mange aktuelle problemer indenfor skatteforvaltningen, men grundlæggende er der grund til at konstatere, at organiseringen af skatteligningen har fungeret upåklageligt siden.

Relationen mellem politik og drift

Det distante forhold mellem Skattedepartementet og Statsskattedirektoratet prægede også de første år af mit arbejde efter min ansættelse i departementet i 1980. Det slog mig, at forholdet mellem de to enheder, i hvert fald på det niveau, hvor jeg befandt mig, var meget formelt. Man sendte lovforslag og udkast til afgørelser til høring i Statsskattedirektoratet. Derfra kom særdeles kortfattede svar, som sjældent indeholdt nærmere overvejelser eller ønsker til det forelagte; blot – som altovervejende hovedregel – en udtalelse om, at man kunne tilslutte sig oplægget. Hvis det ellers var noget, jeg havde spekuleret over, ville jeg på forhånd have troet, at tilrettelæggelsen af alle større initiativer på skatteområdet skete i et snævert samarbejde mellem det politisk orienterede departement og det driftsorienterede di-

Fig. 2. Foto fra skatteminister Anders Fogh Rasmussens første besøg i Skatte- og Afgiftsstyrelsen i Nyropsgade 20. juni 1989. Fra venstre mod højre: Kontorchef Jesper Pålsson, ministersekretær Peter Loft, skatte- og afgiftsdirektør Hans Westerberg, skatteminister Anders Fogh Rasmussen og vicedirektør Kaj Elkrog.

Fig. 3. Foto fra 1991 med direktør Kaj Elkrog, som fremviser Told-Skats nye logo.

rektorat, ligesom jeg også ville have fundet det naturligt, at der omkring de konkrete beslutninger var et tæt, naturligt og uformelt samarbejde. Sådan var det imidlertid ikke. Afstanden mellem de to enheder og deres syn på forholdene var milevid.

Der blev allerede i forbindelse med tilblivelsen af Told- og Skattestyrelsen i 1990 gjort forsøg på at trække driftsområdet nærmere på ministeren og det politiske niveau. Også dengang blev skattelovgivningen med rette beskyldt for at være ustruktureret, lidet stringent, svært forståelig og administrativt vanskelig tilgængelig. Årsagerne hertil er mange, men det blev ofte i forenklingsdebatten anført, at man burde trække driftsmæssige anliggender tættere ind i den politiske proces, således at administrative og forståelsesmæssige hensyn fik en mere central placering i forbindelse med den politiske beslutning. Ved etableringen af Told- og Skattestyrelsen – og tilsvarende ved dannelsen af den kortlivede forløber Skatte- og Afgiftsstyrelsen – blev det derfor besluttet, at told- og skattedirektøren skulle have direkte ministerreferat. Det vil sige, at direktøren kunne forelægge sager for ministeren, uden at disse forinden skulle passere departementet og departementschefen.

Hensigten hermed var, at driftsmæssige anliggender skulle trækkes tæt ind til ministeren, således at politiske hensyn og administrative hensyn i

højere grad blev behandlet som ligeværdige. En forudsætning for, at denne organisatoriske ændring kunne komme til at fungere, var formentlig, at der samtidigt blev etableret et tættere samarbejde mellem den nye styrelse og departementet. Det skete imidlertid ikke. Departementet ændrede ikke adfærd, og styrelsen var mere optaget af etableringen af den nye organisation, og de to enheder vedblev derfor i høj grad med at agere uafhængigt af hinanden og uden nærmere koordinering.

Da jeg nogle år senere blev udnævnt til departementschef, så jeg det som en af mine væsentligste opgaver at ændre på denne relation og skabe en tættere forbindelse mellem politik og drift. Som allerede antydte fandt jeg opsplitningen som to uafhængige anliggender mærkelig og forkert. Politik og drift hænger i mine øjne uløseligt sammen. Et godt politisk initiativ, der ikke er implementeret eller som ikke administreres i den ånd, det er tænkt, er lige så unyttigt, som et dårligt politisk initiativ, som er søgt implementeret så godt som muligt. Kun der, hvor politiske intentioner og en hensigtsmæssig administrativ tilrettelæggelse går hånd i hånd, opnår man et godt resultat.

Hertil kommer, at der netop på skatte- og afgiftsområdet er en meget tæt sammenhæng mellem lovgivning og det, som skatteyderne oplever i deres dagligdag. På sundhedsområdet eller undervisningsområdet er der læger, hospitaler eller skoler, der omsætter generel lovgivning og generelle retningslinjer til det, som patienterne eller eleverne oplever. På skatteområdet retter lovgivningen sig direkte mod borgerne – der er ingen til at afbøde effekten af en dårlig lov eller en dårlig administrativ tilrettelæggelse af et skatteinitiativ i forhold til borgerne.

Det har derfor stedse været min opfattelse, at det er nødvendigt at tilstræbe et gensidigt tæt, dagligt og naturligt samarbejde mellem såvel de dele af ministeriet, som har ansvaret for den generelle lovgivning, som de dele, der forestår den overordnede tilrettelæggelse af administrationen og de dele, der udmønter reglerne direkte overfor borgerne. Netop for at sikre, at det, borgene oplever, også svarer til det, politikerne ønsker.

Kun ved at skabe et tæt samarbejde forud for et skatteinitiativs tilblivelse, der både involverer de personer, der laver det egentlige lovforslag; de personer, som skal tilrettelægge administrationen af dette, og de personer, som skal udmønte reglerne overfor borgerne; er det efter min mening muligt at sikre, at initiativet imødekommer de bagvedliggende politiske ønsker på en måde, der også tilgodeser administrative hensyn og borgernes forståelsesmæssige hensyn.

På et tidligt tidspunkt etablerede vi derfor lovgrupper: Et formaliseret samarbejde mellem personer på tværs af ministeriet, som var beskæftiget med en konkret lov. Disse grupper skulle løbende overvåge, hvordan det pågældende lovområde fungerede og komme med forslag til forbedringer. Målet var altså netop at skabe en kontakt mellem de medarbejdere, der på forskellige niveauer var beskæftiget med denne lov, og som derfor måtte forventes både at kunne påpege uhensigtsmæssigheder og forbedringsmuligheder. Hvor mange konkrete initiativer, der kom ud af disse grupper, ved jeg ikke, men de skabte i hvert fald et kendskab til og samarbejde med kolleger på ens eget niveau i de øvrige dele af ministeriet.

I 2008 nedsatte den daværende regering en skattekommision med tidligere skatteminister Carsten Koch i spidsen. Kommissionen skulle udarbejde et oplæg til en gennemgribende skattereform. Tidsplanen var lagt således, at kommissionen skulle fremkomme med sine forslag den 1. marts 2009. Reformen skulle træde i kraft 1. januar 2010, og for at dette skulle være muligt, måtte lovgivningen af hensyn til forskudsregistreringen vedtages, inden Folketinget gik på sommerferie i juni 2009. Alle, der har været med til at forhandle, udarbejde oplæg til og efterfølgende udmønte en skatte-reformaftale til lovgivning, vil vide, at dette var en særdeles kort tidsfrist.

For bedst muligt at forberede ministeriet på denne situation etablerede vi en række projektgrupper – 16 så vidt jeg husker. Grupperne afspejlede de områder, hvor vi vurderede det mest sandsynligt, at kommissionen ville foreslå ændringer. De enkelte grupper, der var bredt sammensat af medarbejdere fra alle dele af det samlede ministerium, skulle herefter på forhånd udarbejde forskellige modeller til udmøntning af de forslag, som vi forventede, at kommissionen ville komme med senere – således at ministeriet var bedst muligt forberedt og i stand til at handle hurtigt, når forhandlingerne startede.

Det viste sig at være en god samarbejdsform, som både medarbejderne i departementet og de medarbejdere, der var hentet ind fra forskellige dele af SKAT, var meget tilfredse med – samtidig med at reformen blev vedtaget til tiden. De løsninger, der arbejdedes med, var på forhånd gennemtænkt i en administrativ sammenhæng, fordi både lovmagerne i departementet og dem, der i fremtiden skulle udmønte og administrere reglerne, fra starten var inddraget centralt i processen.

Sammenlægningen af departementet og SKATs hovedcenter

Dette samarbejde orienteret om skattereformen lagde kimen til det sidste skridt i retning af at skabe sammenhæng, koordinering og fælles forståelse af arbejdet med at tilrette og vedligeholde skatte- og afgiftsforvaltningen: En egentlig sammenlægning af departementet og SKATs hovedcenter.

Modellen var formentlig uden sidestykke. Det, der lignede mest, var organiseringen af Udenrigsministeriet, hvor politik og drift også udføres under én hat. Sidenhen har Forsvarsministeriet indført en lignende model, idet Forsvarskommandoen og Forsvarsministeriets departement nu er blevet sammenlagt.

Målet med denne organisatoriske ændring var at tage endnu et skridt i retning af politisk og administrativ koordination og at sikre generel indsigt hos alle involverede i de bærende hensyn – det vil sige i de politiske intentioner bag initiativet og i de faglige bindinger, hvis overholdelse er afgørende for en administrativ hensigtsmæssig tilrettelæggelse. I stedet for to adskilte og uafhængige delprocesser – en politisk og en teknisk/administrativ – var målet en samlet proces, hvor de samme medarbejdere var involveret fra start til mål, og hvor de sammen udarbejdede et initiativ, der i så vid udstrækning som muligt tilgodeså og koordinerede såvel de politiske som de administrative, herunder kontrolmæssige, hensyn. Målet var også at øge produktiviteten, når man erstattede et stafetløb med et holdløb. Hver gang stafetten skal samles op af en ny medarbejder, der ikke har været med i forløbet tidligere, tabes der viden; der går tid med at generhverve viden, og sammenhængen i arbejdet brydes.

Desuden var det håbet, at koordineringen af politiske og administrative hensyn kunne føre til bedre og lettere administrerbar lovgivning og til større overensstemmelse mellem de politiske intentioner og den efterfølgende tilrettelæggelse af administrationen.

Mange lovinitiativer har haft deres baggrund i pludseligt opståede situationer, der har påkaldt sig en hurtig reaktion. I praksis viser denne type af initiativer sig ofte at skabe problemer, fordi der i beslutningsfasen ikke var tid til at skænke den efterfølgende administrative tilrettelæggelse mange tanker. Denne type lovgivning kan næppe undgås; men eksemplet viser, at sandsynligheden for, at det mål, som ønskes opnået, også nås, er størst, når hele beslutningsprocessen er tilrettelagt således, at politiske hensyn, administrative hensyn, IT-spørgsmål, instruktion af frontlinjemedarbejdere,

kontrolaspekter samt oplysning eller orientering af borgerne er afklaret og gennemtænkt på forhånd.

Det lyder selvfølgelig, men ofte er der så mange hensyn i spil og så lidt tid til rådighed, når et politisk initiativ bliver til, at processen ikke når at blive tænkt til ende. Først når loven er på plads, begynder man at tænke i administrative baner. Hvis dette fører til en dårligt tilrettelagt administration, giver det medarbejderne besvær, problemer for borgerne og en ringe effekt af initiativet.

Afsluttende bemærkninger

Formålet med sammenlægningen af departementet og SKATs hovedcenter var at mindske disse problemer. Samlingen af de to enheder fik imidlertid kun lov til at vare i lidt over to år. Ved min afgang som departementschef i 2012 i anledning af den såkaldte skattesag tilkendegav skatteministeren, at Skatteministeriets organisering nu skulle »normaliseres«. Bagved lå en udtalt formodning om, at organiseringen havde muliggjort min påståede og senere tilbageviste involvering i Helle Thorning-Schmidts skattesag. På baggrund af den meget korte periode, denne organisering kom til at gælde, er det næppe muligt at sige noget kvalificeret om, hvorvidt den fungerede og kunne give de nævnte fordele.

Med nedlæggelsen af SKAT og told- og skattedirektørstillingen synes der imidlertid at være genskabt en organisatorisk sammenlægning, hvor departementschefen igen er blevet den egentlige daglige leder af den samlede organisation. Det er således alene departementschefen og ministeren, der kan udstikke generelle retningslinjer for det samlede ministerområde fx om forvaltningsmæssige eller retssikkerhedsmæssige forhold, ligesom uenighed mellem de enkelte styrelser må afklares ved departementschefens mellemkomst. Men med etableringen af de syv nye styrelser er departementet igen blevet distanceret fra driftsopgaven, og driften er blevet skarpt opdelt på forskellige emneområder, således at samarbejdet herom er blevet tungere.

Organiseringen er således igen blevet »unormaliseret« dog uden at der er tilstræbt nogen helhedsorientering af opgavevaretagelsen.

Status på et redningsprojekt

Told- og Skattemuseet og de nye omgivelser på Museum Oldemorstoft i Padborg

AF MADS MIKKEL TØRSLEF

I 2016 sad jeg bag rattet på vej hjem til familien i Gråsten, da jeg samtidigt førte min første samtale med Jørn Rise. Det var en positiv oplevelse, hvor jeg havde lejlighed til at fortælle lidt om Museum Oldemorstoft og den på det tidspunkt lidt specielle situation, vi stod i som organisation.

Sagen var den, at Museum Sønderjylland – den statsanerkendte, regionale museumsorganisation i Sønderjylland – var ved at sige farvel til ikke mindre end syv mindre afdelinger, hvoraf de fem i dag drives videre i kommunalt regi. En af disse er Museum Oldemorstoft.

Fig. 1. Den ene af Museum Oldemorstofts tre udstillingspavilloner er udset til at rumme Told- og Skattemuseets kommende udstilling. Den er endnu ikke helt tømt for genstande fra den hidtidige landbrugsudstilling, men det sker, når der er fondsmidler nok til at skyde det nye projekt i gang.

Jørn og jeg var dog enige om, at her kunne ligge en mulighed for at redde samlingen efter Told- og Skattemuseet og finde den et nyt hjemsted.

Nu er der gået nogle år, og selv om der endnu ikke står en ny, funklende Told- og Skat-udstilling på museet, så er der alligevel sket meget.

For det første er samlingen ankommet til Bov, hvor Aabenraa Kommune har stillet magasinplads til rådighed. Der er trådt en gruppe på i alt seks engagerede frivillige sammen, som arbejder med udpakning, registrering og magasinering. Her er det vigtigt at understrege, at samlingen i dag rummer museets genstande, mens arkiv og billedarkiv er overgået til Rigsarkivet, der så varetager dem fremadrettede bevaring og sikkert også kassation.

Fig 2. Monterne fra Odder Museum (en del af Moesgaard Museum), som de tager sig ud før transporten.

Komitéen til en samlet bevarelse af Told- og Skattemuseet står for en større fundraisingopgave, der indtil videre er gået lidt mere trægt, end vi nok havde regnet med. Derfor er det oprindelige mål om en ny, samlet udstilling til genforeningsjubilæet i 2020 også skrinlagt – det er simpelthen ikke praktisk muligt. Til gengæld sigtes der mod at åbne en mindre særudstilling, der trækker på de genstande i samlingen, som kan sætte perspektiver på netop grænserne i Sønderjylland fra 1864-1920.

På det seneste komitémøde i Horsens medio september var der enighed om at ændre i det etableringsbudget for oprettelsen af en ny Told- og Skat-teudstilling, som vi hidtil har arbejdet efter. Vi er hermed gået fra en nice-

Fig. 3. Monterne fra Odder Museum (en del af Moesgaard Museum), som de tager sig ud, dels før transporten, dels efter ankomsten i Bov.

to-have tilgang til budgettet, til en mere skarp »need-to-have«.

Dermed er der forhåbentlig skabt en god basis for at projektet snart kan komme ud af start-hullerne, hvad den nye, samlede udstilling angår. De elementer i etableringsbudgettet, som nu er fjernet, er f.eks. interaktiv formidling og et computerspil rettet mod det yngre publikum, som der sidenhen kan søges særskilt finansiering til, så det er ikke fordi ambitionerne er sænkede, blot er der et ønske om at kunne etablere en basis-udstilling i første omgang.

Torsdag den 19. september var jeg og Poul Erik Petersen, tovholder for de frivillige på magasinet i Bov, en tur i Odder og besøge museet dér. Anledningen var den glædelige, at museet i Odder havde 12 store, pæne montere tilovers, som vi derfor havde flyttefolk til at transportere til Oldemorstoft. De er ankommet og kan vel ses som et lille skridt på vejen hen imod en ny Told- og Skatteudstilling i det Sønderjyske.

Allersenest har Aabenraa Kommune indgået budgetforlig for 2020-2023, og heri er der afsat kr. 125.000 i både 2020 og 2021, som skal gå til lønmidler til den nødvendige projektmedarbejder, der skal stå som faglig tovholder for etableringen af den kommende, store udstilling. Dermed er der basis for at fjerne lønmidler fra de kommende fondsansøgninger.

På den måde ryddes der hele tiden små sten af vejen for projektet, selvom der selvfølgelig er et stykke vej endnu.

På Museum Oldemorstoft kommer Told- og Skatteudstillingen til at ligge lige på Hærvejen og inden for få hundrede meter fra den nuværende landegrænse til Tyskland. Gården Oldemorstoft går tilbage til midten af

1400-tallet og har, med den gamle Oksevej uden for døren, været både kro, kongeherberg og landbrug. Da gården havde såkaldte frigårdsprivilegier kunne gårdmanden handle relativt frit – også med stude og andre varer, der bevægede sig nord-syd. I 1600-tallet blev familien på gården endda gift med toldereren ved toldstedet i Bov (Bov Kro), der sammen med få andre slægter udgjorde det meget velhavende øverste lag af bondestanden i sognet, der ligesom resten af Flensborg Amt var helt frit for adel. Det er således et sted, der i sig selv kan være med til at belyse de lange linjer i toldhistorien.

Anmeldelser

Jonna Nielsen, Vigand Rasmussen,
Poul Porskær Poulsen (red.):
*Vejlebogen 2018. Årbog for
Byhistorisk Selskab for Vejle.*
Udgivet af Byhistorisk Forlag, 2018.
128 s., 95,00 kr.

Ret beset yder herværende anmeldelse ikke *Vejlebogen 2018* retfærdighed, idet der ikke er tale om en anmeldelse af hele bogen, men blot af en enkelt artikel i denne. Sådan må det

være i denne sammenhæng. I den glimrende årbog finder man nemlig s. 27-38 artiklen »Toldkammeret i Vejle – glimt af en bygning og dens historie,« af Henrik Nedergaard Olsen. Artiklen kan læses som et bidrag til Told- og Skattehistorisk Selskabs projekt om Toldvæsenets bygningshistorie, i hvilket indtil videre er udkommet *Toldbygninger på Bornholm* af Mogens Lau, udgivet af Told- og Skattehistorisk Selskab 2016. Flere bind er under forberedelse, og mens vi venter på dem, kan man gøre sig til gode med Henrik Nedergaard Olsens artikel i *Vejlebogen 2018*.

I introduktionen til artiklen anfører forfatteren, at en af de mest karakteristiske ældre bygninger i Vejle er toldkammerbygningen, beliggende for enden af Havnegade. Toldkammerbygningen blev indviet i 1907, og var i brug i overensstemmelse med dens formål frem til 1991, hvor staten solgte bygningen, som er den eneste fredede bygning i Vejle by, og i øvrigt en af de få fredede bygninger i Vejle Kommune. Vi får stort set det hele med; stort set, fordi artiklens begrænsende form naturligvis skal tages i betragtning.

Vejle Toldkammers bygningshistorie hænger sammen med anlæggelsen af Vejle havn og udviklingen af denne. Et nyt havneanlæg stod færdigt i efteråret 1826, og i forbindelse med anlæggelsen af denne nye havn fik Vejle Toldkammer til huse i en bygning, opført 1827, som gengives på et foto ca. 1885-1895. Denne blev ombygget flere gange, og i 1898 blev det overvejet

at forbedre forholdene ved Vejle Toldkammer. Disse overvejelser førte til opførelsen af den nye bygning i 1907, tegnet af arkitekt Jens Vilhelm Petersen (1851-1931). Der redegøres for planlægning og opførelse, og i *Maanedsskrift for Toldvæsen* 1907 gives en indgående beskrivelse af bygningen, som gengives i artiklen. Derpå redegøres for indvielsen, for Toldvæsenets andre lokationer i byen, samt for de organisatoriske forhold og ændringer, som med strukturreformen 2007 betød, at Told- og Skatteregion Vejle blev nedlagt og omdannet til ToldSkat Sydjylland – Region Vejle. Herefter redegøres for fredning og salg af bygningen, hvorpå følger en afslutning. Denne afslutning har karakter af forfatterens erindringer fra arbejdet i bygningen. Henrik Nedergaard Olsen tilbragte nemlig to år af sin elevtid i bygningen 1973-1975, og artiklen afsluttes således både elegant og sympatisk med nogle erindringsglimt fra denne tid.

Der er tale om en kompakt artikel, der glimrende gengiver det lange forløb på relativt få sider, og som også demonstrerer, hvad der findes af bygningshistoriske kilder og hvorledes disse kan anvendes. De ganske mange, og for nogles vedkommende lange citater, giver sammen med de gode illustrationer en række fine tidsbilleder, som omsluttet af forfatterens samlede redegørelse for bygningen. Som det anføres i titlen, er der tale om glimt af en bygning og dens historie. Sådan må det være i en artikel af denne type. Der er altså mere at komme efter. Indtil det sker, er vi godt tjent med Henrik Nedergaard Olsens artikel.

Henrik Gjøde Nielsen

Mikkel Kühl: *Smugleri, skippere og langfart. Ærøskøbings søfart 1750-1920*. Æro Museum 2018. 184 s., 248,00 kr.

Mikkel Kühls bog handler om det, som forfatteren selv betegner som den manglende brik i byens historie, nemlig søfarten. Det kan måske lyde lidt underligt, men har sin baggrund i, at forfatteren har fundet, at mange familier fra byen eller med tilknytning til denne ligger inde med beretninger fra sejskibstiden,

og mødet med disse beretninger har givet forfatteren inspiration til at arbejde med sejskibssøfartens betydning for Ærøskøbing. Det er så blevet til en, som det anføres, bred fremstilling af Ærøskøbings søfartshistorie. Hertil kan man med rette føje: En grundig og detaljeret fremstilling. Naturligvis vil der, som forfatteren skriver, være emner, der sagtens senere vil kunne tåle mere dybtgående undersøgelse, men med bogen her er leveret et godt udgangspunkt, såvel i fremstillingen som sådan som i angivelsen af den litteratur og de kilder, der danner baggrund for bogen.

Mødet med beretningerne fra sejskibstiden har resulteret i en velskrevet og flot tilrettelagt bog, som folder emnet ud i en række stort anlagte og kronologisk strukturerede kapitler, som efter Forord og Indledning omfatter Forskningsoversigt, Søfarten før 1750, Byens fornemste næringsvej 1750-1815, Mod nye horisonter 1815-1864, Konsolidering 1864-1891, Den sidste periode under sejl 1891-1920, hvorpå følger Sammenfatning, Litteratur, Kilder og Noter. Bogen er først og fremmest af interesse for den søfartshistorisk interesserede læser, og naturligvis for læsere med tilknytning til eller interesse for Ærøskøbing og byens historie, men også for den toldhistorisk interesserede læser er der noget at hente i *Smugleri, skippere og langfart*.

Told og afgifter er jo aldrig en enkel sag, men i Ærøskøbings tilfælde bliver det yderligere kompliceret. Det fremgår bl.a., at der i kongeriget Danmark i 1672 blev indført nye toldregler. Der skulle som sædvanligt skaffes penge, og som sædvanligt udgjorde toldreglerne af en mangfoldighed af satser, bestemt efter skibets destination eller afsejlingssted og i særdeleshed af lasten. Omkring 1680 møder vi så nogle mindre skibe fra Ærøskøbing i toldregnskaberne fra Nakskov. Skipperne fra Ærøskøbing sejlede til Lolland med gulerødder, løg og anis, og med retur bragte de mel til byens bagere. Dét gav problemer. Embedsmændene betragtede Ærø som toldmæssigt udland, uanset om Ærøfolkene ankom til Hertugdømmerne, som øen var en del af, eller til Kongeriget, som øen ikke var en del af. Og da Ærøskøbings ret beskedne flåde på det tidspunkt endnu primært var i fart med varer fra hjembyen og dennes opland, ramte ordningen hårdt. Hvor tidligere en skipper havde betalt 4 skilling i told for at føre hvede fra Nakskov til Ærø, måtte der nu betales 12 skilling. Måske dette, som det formuleres, ansporede borgerne til at skifte hest, og byen blev tilsyneladende efterhånden indfanget i den nye merkantile ånd, der syntes at blive fremherskende på Ærø. Dette illustreres med beretningen om Claus Pedersen, som med faderens skib Fortuna sejlede i smuglerfart(!) mellem Langeland og Hertugdømmerne. Og skattemæssigt havde ærøboerne den fordel, at de forskellige hertuger

ikke beskattede deres områder nær så hårdt som den danske konge, som i øvrigt kun sjældent blandede sig i Hertugdømmernes indre forhold. Det var naturligvis heller ikke problemfrit, og i 1693 opbyggede man ganske enkelt en favorabel toldmur rundt om øen. Det blev det nu heller ikke mere enkelt af. Toldopsynet var også en kompliceret affære. Således var toldopsynet i 1678 bortforpagtet til Ærøskøbings borgmester på vegne af borgerskabet, der stod bag valget af samme borgmester. Og toldsystemet var noget rod. Handler, som var lovlige det ene år, kunne være ulovlige det næste, og favorable toldaftaler kunne skiftes ud med mindre favorable aftaler.

I den lange fredsperiode efter afslutningen på Store Nordiske Krig 1720, konsoliderede det danske rige sig, og der var en jævn stigning i handelen. Det (dengang) store rige udgjorde et samlet hjemmemarked, men der var ikke tale om et fuldstændigt åbent marked. Mellem Hertugdømmerne og Kongeriget skulle betales en særlig mellemrigstold, og da Ærøskøbing indtrådte i Slesvig på lige vilkår, blev den en attraktiv grænseby; Kongeriget lå kun få mil borte. Og som det formuleres: At Ærøboerne ikke respekterede gældende regler var ikke nyt; det nye var, at smuglerierne ikke længere begrænsede sig til øen. Det gav naturligvis anledning til klager fra byerne på Fyn og Langeland, men Ærøskøbings gunstige beliggenhed betød, at byen snart forvandlede sig til oplagsplads for forbudsvarer, som med god fortjeneste kunne afsættes i kongeriget. Beboerne på Sydfyn var særligt utilfredse med, at ærøboerne selv stod for toldkontrollen. For ærøboerne var det derimod en rigtigt god ordning som betød, at de søfarende fra Ærøskøbing altid havde papirerne i orden, selvom lasten var suspect. Toldkontrollen på Sydfyn kunne ikke gøre andet end at kalde papirerne fra Ærøskøbing for »absurde toldsedler.« Regeringen var klar over, at staten gik glip af toldindtægter, og for at lukke hullerne i systemet blev den lokale forpagtningsordning stoppet i 1755. Opsynet blev givet til Fyns Stifts Toldforpagtning, som var anderledes nidkær i tjenesten, hvilket naturligvis gav anledning til sammenstød mellem borgere og toldere. Og man greb ind fra endnu højere sted. Den 15. oktober 1759 ankom seks toldbetjente fra København til Ærøskøbing. Nogle havde åbenbart givet et tip til København, for betjentene gik målrettet efter kontrabandeverer, og skipper Mogens Hansen Weber kunne i sin dagbog berette om familiens uheld på det punkt, idet skipper Weber med familie fik beslaglagt en del varer, som i Danmark blev betragtet som kontrabande. Som Kühl skriver (s. 28): »Familien, der var søfarende, bedrev sideløbende handel og anså derfor smugleri som et naturligt vedhæng.« Det plejede at gå godt, men det gjorde det altså ikke denne gang.

I det hele taget har alting jo en ende. Det er nok muligt, at det i årene efter 1720, med de mange toldregler, købstadsprivilegier og afgifter, blev anset for ubekvem at følge lovgivningen, når varer skulle transporteres fra by til by, men brydningstiden i midten af 1700-tallet og det økonomiske opsving, som det neutrale Danmark fik glæde af og som nåede alle rigets dele, herunder Ærøskøbings handelsflåde, betød, at det efterhånden syntes som om, at det ligefrem kunne betale sig at transportere varer ganske lovligt. Borgerskabet i Ærøskøbing var efterhånden i besiddelse af en konkurrencedygtig handelsflåde.

I forlængelse her af kan man konstatere, at smugleriet, der tidligere havde været en i den almindelige opfattelse om ikke legitim så dog redelig og mand og mand imellem hæderlig bibeskæftigelse, efterhånden blev henvist til de mere dunkle og obskure hjørner af varetransport og -omsætning.

Henrik Gjøde Nielsen

Anders Monrad Møller: *Ti år i Toldens tjeneste. Spredte erindringer fra årene 1985-1995.* Forlaget Falcon, 2018. 144 s., 150,00 kr.

Man kan nok ikke ligefrem påstå, at det er en farlig bog Anders Monrad Møller har skrevet med *Ti år i Toldens tjeneste* – *Spredte erindringer fra årene 1985-1995*, men det er en problematisk bog. I mangt og meget og i mange passager et part-sindlæg, eller subjektiv erindring, som erindringer i deres rene form jo må være.

Men nogle erindringer og nogle passager i herværende bog er mere subjektive end andre. Bogen skal altså læses med mere end et gran salt. Dette så meget desto mere, som bogens periode jo er mands og kvindes minde, og andre vil uden tvivl have andre opfattelser af begivenheder og forløb, end den måde som disse bliver fremstillet på i Anders Monrad Møllers bog. Dette vil vel nok være tydeligt for de på den ene eller den anden måde implicerede, men for den uhildede læser er der altså grund til at råbe vagt i gevær. Nærværende anmelder hører selv til gru-

ben af uhildede læsere, men må indrømme, at jeg fra tid til anden studser over passager i bogen, som f.eks. denne (s. 138):

»[...] ved tidernes ugunst var vi havnet under en kontorchef, som vi kun så fredag morgen ved den rituelle kaffe med rundstykker og tandsmør. Hvordan det kunne komme så vidt, fatter jeg ikke. / Aldrig har jeg mødt et så inkompetent væsen som denne kontorchef. Hun havde små børn, der ustandseligt var syge, og så vi hende nogensinde på museet? Nej, det huskes ikke. I hendes afdeling var der endvidere folk, som behjertet forsøgte at gøre Told- og Skattevæsenets skrivelser mere forståelige for folket. Men det var da folk i fornuftigt ærinde. Var kontorchefen det? Egentlig var det en hån at blive underlagt denne totalt uduelige donna, men det måtte man jo finde sig i. Eller skulle man? Jeg gjorde ikke.«

Det er jo noget af en svada. Det er naturligvis helt legitimt, at Anders Monrad Møller har oplevet situationen sådan, men at bringe en sådan opfattelse på tryk på denne måde ansporer dog læseren til agtpågivenhed. Nogle må jo have udpeget vedkommende til kontorchef, og samme kontorchef må jo have haft sine grunde til at agere som vedkommende gjorde, rent bortset fra, at kontorchefen jo også må have haft andre opgaver at løse, ud over dem, som forfatteren prioriterede.

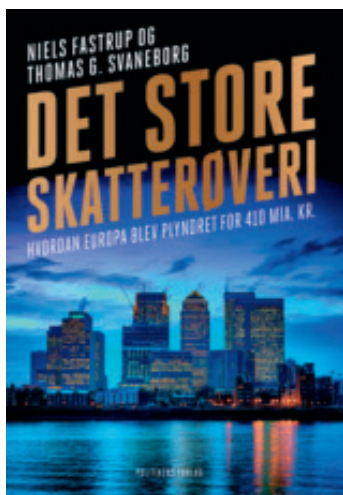
Når det så er sagt, så skal det også siges, at der er tale om en bog, som indholdsmæssigt kommer ud i de fjerneste og for vel de fleste ukendte hjørner af toldetatens virke, naturligvis først og fremmest i forbindelse med museums- og publikationsarbejdet, alt sammen skrevet fra forfatterens synsvinkel, naturligvis. Der er næppe mange kroge i det toldhistoriske arbejde i tiden 1985-1995, som Anders Monrad Møller ikke kommer omkring. Forfatteren er selv omdrejningspunktet. Det er en præmis, som læseren naturligvis må godtage, og gør man det, får man som uhildet læser et godt og grundigt indtryk af f.eks. baggrunden for nogle af de store og små toldhistoriske værker, der blev til i denne periode. Og måske de til tider noget nærgående udfald i virkeligheden skyldes, at forfatteren, som han selv anfører i forordet, alle dage var og blev en fremmed fugl i Tolddirektoratet; en fugl, som det anføres, som visse utvivlsomt så på med mistænksomhed, men som de fleste modtog med megen hjertevarme. Og videre: Vurderinger og holdninger står naturligvis helt for forfatterens regning. Og i disse vurderinger forekommer da også veloplagt og rosende omtaler af historikere, kolleger, toldembedsmænd, forfattere osv., som med omvendt fortegn står mål med beskrivelsen af den kvindelige kontorchef, med muntret blik for denne eller hin persons fornøjelige særheder, som f.eks. s. 64-65. Læseren

skal altså vide, at sol og vind er fordelt efter forfatterens forgodtbefindende, hvilket jo er erindringsskriverens privilegium.

Ti år i Toldens tjeneste – Spredte erindringer fra årene 1985-1995 er, som det jo gælder for bøgerne fra Forlaget Falcon, fint og stringent tilrettelagt. Det havde dog været ønskeligt, at bogen var forsynet med en indholdsfortegnelse. Man skal være hjemme i den historie, Anders Monrad Møller skriver, for at kunne orientere sig i bogen. Som læser oplever man det som en mangel, som man ikke forstår baggrunden for.

Indholdsmæssigt kan man vælge at være på vagt, og køre saltbøssen i stilling. Eller man kan læne sig tilbage, slappe af, og læse en grundig og indholdsrig beretning om, hvordan Anders Monrad Møller oplevede det toldhistoriske arbejde, og de personer han mødte på sin vej, i tiden 1985-1995. Nogle af *Zise's* læsere vil uden tvivl komme op i det røde felt. Andre vil klukke og studse, som det er tilfældet med herværende anmelder.

Henrik Gjøde Nielsen

Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg: *Det store skatterøveri. Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.* Politikens Forlag, 2019. 272 s. 300 kr.

I bogen »Det store skatterøveri. Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« beskriver de to forfattere, hvordan et netværk af internationale finansfolk og banker plyndrede Danmark og resten af Europa for 410 mia. kr.

Bare for Danmarks vedkommende drejer det sig om ca. 12 mia. kr. i udbytteskat. Ifølge bogen blev dette beløb refunderet til personer, som reelt ikke var ejere af aktierne, eller som ejede dem på samme tidspunkt, hvor flere andre formelt set også stod som en slags ejere. Alle »ejere« påstod så – i strid med al logik og retsfølelse – at have et krav på refusion af den samme udbytteskat. Helt overordnet siger det jo sig selv, at der ikke kan opstå et samlet krav på refusion af udbytteskat, som overstiger den indeholdte udbytteskat. Problematikken var SKATs interne revision opmærksomme på allerede i 2010, hvor der ifølge bogen på s. 18 i

en revisionsrapport stod, at »... der foretages ingen kontrol af, hvorvidt der tilbagesøges udbytteskat mere end en gang pr. aktie«.

Kravet på refusion af udbytteskat opstår i den danske del af sagerne typisk, når en modtager af et udbytte dokumenterer at være skattepligtig i et andet land, som har beskatningsretten til det omhandlede udbytte. I det tilfælde skal f.eks. Danmark undlade beskatning og refundere den i medfør af kildeskattelovens § 65 indeholdte udbytteskat på typisk 27 %. Hvordan reglerne for refusion af udbytteskat er i de øvrige lande, som er blevet fravindlet indeholdt udbytteskat, kræver et nærmere studium. Noget tyder på, at systemet i f.eks. Tyskland i nogen grad afviger fra det danske system.

Bagest i nærværende anmeldelse kan interesserede læse nærmere om reglerne for refusion af dansk udbytteskat.

Den hovedmistænkte i relation til svindlen mod Danmark er den i Dubai bosiddende britiske finansmand Sanjay Shah, som indtil videre har undgået »lovens lange arm«.

De gigantiske beløb vækker undren, og mange spørger sig selv, hvordan denne plyndring kunne finde sted, uden at myndighederne greb ind med rettidig omhu?

Desværre er det ikke første gang, at vi ser den slags kriminalitet.

Sideløbende med udbyttesagen er der hvidvaskskandalen – en skandale med hvidvask af et beløb svarende til astronomiske 1.500 mia. kr. Skandalen er beskrevet i »Beskidte milliarder – Da Danske Bank blev centrum i verdens største hvidvasksag« skrevet af Simon Bendtsen, Eva Jung og Michael Lund. En sag, som bl.a. har medført, at ni tidligere højtplacerede ansatte i Danmarks største bank er sigtet for deres rolle i sagen, og hvor vi fortsat venter på de amerikanske myndigheders reaktion.

Og i 2013 udkom f.eks. bogen »Andre folks penge – Historien om den danske finanskris« af Niels Sandøe og ovennævnte Thomas G. Svaneborg. I bogen beskrives, hvordan et antal danske banker blev bragt til fald som et resultat af deres egne »uheldige« dispositioner og den økonomiske krise.

Meget tyder altså på, at bl.a. finanssektoren og herunder mange banker i de seneste mange år har spillet en særdeles uheldig rolle.

Men tilbage til den aktuelle bog! I »Det store skatterøveri – Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« gennemgår de to forfattere, hvordan de fra en spæd start fik større og større indblik i de utroligt komplicerede strukturer, som bidrog til, at plyndringen kunne finde sted.

De endte med at kunne konkludere, at svindlen i særligt Tyskland i store træk foregik således:

Metoden blev ifølge bogen vist nok opfundet i 2001 af en trader i Morgan Stanleys hovedkvarter i Canary Wharf i London. Metoden tog fart efter 2005. Metoden gik kort fortalt ud på, at man i et skuffeselskab lånte en enorm mængde aktier kort tid efter generalforsamlingen. De rigtige aktionærer havde fået udbetalt udbytte af disse aktier – det havde man ikke i skuffeselskabet, ligesom der ikke var indeholdt udbytteskat for skuffeselskabet. Af tekniske grunde kunne skuffeselskabets depotbank ikke se forskel på det rigtige udbytte og nogle såkaldte kompensationsbetalinger. Derfor udstedte depotbanken automatisk et skattecertifikat, der fik det til at se ud, som om skuffeselskabet havde modtaget et udbytte, hvori der var indeholdt en udbytteskat på 21,1 %. Denne ikke indeholdte udbytteskat fik svindlerne så refunderet efter tyske regler. Der henvises til den detaljerede beskrivelse i bogen s. 111 ff.

I de sager, hvor svindlen er gennemført med bistand af udenlandske pensionsfonde er der ifølge bogen s. 161 ff. og en efterfølgende undersøgelse udført af TV 2 typisk sket følgende i Danmark:

Bagmanden kontakter et antal personer, som hver opretter en pensionsfond i f.eks. USA. Hver person giver fuldmagt til bagmanden, som i visse tilfælde indgår et samarbejde med et selskab i et skattely. Partnerskabet investerer på papiret, men ikke reelt i danske aktier. Bagmanden fremstiller dokumenter, som viser, at de har betalt dansk udbytteskat. Dokumenterne sendes til SKAT, som uden nærmere kontrol af ejerforholdene udbetaler den indeholdte udbytteskat. Hver pensionsfond modtager typisk uretmæssigt 50 mio. kr., hvoraf bagmanden typisk sender 5 % til ejeren af den enkelte pensionsfond.

Forfatterne har måttet gennemlæse et meget stort materiale, som desuden handlede om økonomiske og finansielle begreber af stor kompleksitet. Heldigvis fik de opbygget en solid kontakt til journalister i de øvrige Europæiske lande, som var ramt af plyndringen. Dette samarbejde bidrog i væsentlig grad til, at de sammen har kunnet afdække sagen og udpege mange af de ansvarlige.

Man sidder tilbage med en følelse af stor taknemmelighed for, at de samarbejdende journalister i den såkaldte fjerde statsmagt påtog sig opgaven. Særligt, når andre statsmagter i form af landenes myndigheder langt fra levede op til deres ansvar om at samarbejde over landegrænserne.

Man sidder også tilbage med en undren over den tilsyneladende mangel på moral mv., som er udvist af de involverede rådgivere og advokater – særligt i udlandet og måske også i Danmark. Heldigvis er mange af dem

nu i myndighedernes søgelys. På den hjemlige front kan man notere sig, at Advokatnævnet har behandlet Skatteministeriets sag mod advokatfirmaet Bech-Bruun. Advokatnævnet har således, som nævnt i bogen s. 237 og 240, truffet afgørelse om, at firmaet var inhabilt på det tidspunkt, hvor firmaet både udarbejdede en såkaldt legal opinion til bagmændene i udbyttesagen og samtidig rådgav Skatteministeriet om bekæmpelse af »udbyttedifidusen«. Fire advokater har fået en bøde på 10.000 kr. hver, ligesom Bech-Bruun skal tilbagebetale sit honorar på 3,5 mio. kr. til Skatteministeriet. Bech-Bruun har valgt at indbringe disse afgørelser for domstolene.

I bogen er navngivet et par andre danske advokater, som i bagklogskabens ulidelige klare lys antageligt ville have taget nogle yderligere forbehold i deres rådgivning.

Det beskrives endvidere i bogen, hvordan der i maj 2019 blev indgået forlig med 61 amerikanske såkaldte (se nærmere s. 73) pensionskasser om tilbagebetaling af 1,6 mia. kr. til den danske stat. Der ser altså ud til at være et gennembrud i Danmarks anstrengelser for at få nogle af de 12 mia. tilbage til statskassen. Men heller ikke dette sker uden sværdslag – eksempelvis er der stillet spørgsmålstejn ved, om Skattestyrelsen har haft hjemmel til at indrømme »fradrag« i de tilbagebetalte beløb for pensionskassernes udgifter til rådgivning og »samarbejdspartner«. Det er dog omdiskuteret, om der kan siges at være indrømmet en slags skatteretligt fradrag eller om der på anden måde er indgået en »sædvanlig« aftale el.lign. om f.eks. erstatning.

Et andet problem, som bogen behandler, er, hvordan visse danske banker kunne få lov til at administrere refusion af udbytteskat for deres kunder – tilsyneladende uden nogen form for kontrol fra SKATs side? Bankerne indsendte bare et regneark med de ønskede beløb til SKAT, og så blev beløbene uden videre udbetalt – lidt på linje med, hvad der tilsyneladende skete, når der direkte til SKAT blev anmodet om refusion af udbytteskat. Man må undre sig over den manglende kontrol i SKAT og over, om der virkelig har været den fornødne hjemmel til denne uddelegering af en myndighedsopgave, dvs. SKATs kontrolopgave? Og man kan vel ikke se bort fra, at denne uddelegering af opgaven kan have bidraget til, at svindelen opstod og fik det store omfang, som det fik. Men var der ikke noget om, at SKAT fra sin start i 2005 gik ud fra, at »alle er ærlige, og fejl opstår kun, når SKAT ikke har forklaret reglerne godt nok!« Med det udgangspunkt er der jo ikke behov for kontrol!

SKATs rolle i sagen belyses i øjeblikket af »Undersøgelseskommissionen om SKAT« (<https://kommissionenomskat.dk>). Skattekommissionens

arbejde omtales i sagens natur kun sporadisk i bogen. Vi må så afvente, hvad der kommer ud af det – herunder om der kan placeres et ansvar hos de ansvarlige i SKAT eller andetsteds for den – må man antage – utilstrækkelige og uansvarlige ledelses- og sagsbehandling! I øjeblikket er der kun straffet én person – nemlig den »berømte« medarbejder Sven, som i øjeblikket afsoner 5 års fængsel for sin andel i sagen.

Det forekommer at være et utroligt ledelsessvigt, at SKAT lod Sven være ene om at udbetale de store beløb i refunderet udbytteskat. Det fremgår således af side 1 i lærebogen om revision, at en medarbejder ikke alene må bestyre kassen. Men Sven kan »glæde sig over«, at han siden sin afsked blev erstattet af 110(!) medarbejdere i SKAT og nu ifølge finansloven yderligere suppleres af et nyt skattecenter med 250 ansatte, som skal bekæmpe skattely og snyd. Man må så håbe, at medarbejderne i det nye skattecenter får den fornødne faglige understøttelse fra en kompetent faglig ledelse, som ikke alene betjener sig af New Public Management-ledelse! Og endnu mere må man håbe, at det nye skattecenter overhovedet kan få den ønskede bemanning. Det fremgår således af Berlingske Business 20. september 2019, s. 5, at de ifølge formanden for Dansk Told & Skatteforbund Jørn Rise »ikke står klar i kulissen«. Der er således kun optaget 68 studerende på den nye uddannelse i skat.

Ret skal dog være ret i forhold til SKATs rolle i udbyttesagen! I bogen skrives således på s. 176 bl.a., at: »Men samtidig viste det også, at SKAT endte med at spille en ganske heroisk rolle i international sammenhæng«. Således var Danmark formentlig det første land, som i 2016 via OECD advarede andre lande om udbytteskandalen. På s. 181 får tidligere skatteminister Carsten Lauritzen ros for at være gået til stort anlagt modangreb over en bred front mod de ansvarlige. Man kan så bare ærgre sig over, at man jf. bogen s. 154 i f.eks. Tyskland – men altså ikke i Danmark – rådede over en ung kvindelig medarbejder, som allerede i 2011 kort og godt meddelte en amerikansk pensionskasse (ejet af én mand), at »Man har kun ret til at få udbytteskat tilbage, hvis en sådan skat er trukket fra i ens indkomst«. Men i Tyskland betjener man sig nok heller ikke af New Public Management som ledelsesprincip – så er der jo et vist råderum for selvstændig tænkning.

Tilbage er så, at bankerne og finanssektoren – som indledningsvis nævnt – har spillet en lidet flatterende rolle i bl.a. udbyttesagen. Bl.a. har Deutsche Bank fået en bøde på 30 mio. kr., og blevet stævnet af en anden bank for et tab på 300 mio. kr. i udbyttesagen. Det fremgår i øvrigt af bogen at – i alle tilfælde – følgende banker var involveret i udbyttesagerne: Barclays, Deut-

sche Bank, Macquarie. Morgan Stanley, J.P. Morgan, Credit Suisse, Santander, BNP Paribas og Merrill Lynch.

Senest har Berlingske d. 23. september 2019 oplyst, at den i bogen omtalte tyske bank North Channel Bank har fået en bøde på 110 mio. kr. for bedrageri mod den danske stat for sin rolle med uberettiget udbetaling af udbytteskat for 1,1 mia. kr. Og TV2 har i Operation X afdækket to amerikanske advokaters rolle i sagen om amerikanske pensionsfondes misbrug af systemet med refusion af udbytteskat. Denne oplysning er så ny, at den ikke er medtaget i bogen.

Helt overordnet stiller de nævnte sager – og herunder også hvidvaskssagerne – spørgsmålstejn ved, om finansverdenen har fået for stor og grænseoverskridende magt. Indtil 1983 gjaldt der strenge regler for bl.a. bankernes dispositioner over landegrænserne mv., men i 1983 blev reglerne liberaliseret – bl.a. på grund af EU's regler om kapitalens frie bevægelighed. Meget tyder på, at der er behov for en regulering og opstramning på finanssektorens muligheder for at agere på de omhandlede områder. Problemerne er – ud over i nærværende bog – beskrevet i adskillige nyere bøger som f.eks. i bogen af professor emeritus Katarina Juselius: »Økonomien og virkeligheden – Et opgør med finanskapitalismen.« I sidstnævnte bog beskrives bl.a., at der overordnet set foreligger en demokratisk udfordring, når banker bliver »Too big to fail«.

Men tilbage står, at Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg i deres bog »Det store skatterøveri – Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« har gjort en fremragende indsats for at afdække, hvad der skete, og hvem der var ansvarlige for udbytteskandalen. Bogen er skrevet som en slags kronologisk fremadskridende dagbog og den er let at læse, omend beskrivelser af teknikkerne bag udbyttesvindelen er vanskeligt tilgængelige. Det skyldes så bare, at der var tale om særdeles raffinerede og omfattende teknikker og desuden kompliceret lovgivning.

Bogen kan varmt anbefales til alle, som ønsker indsigt i udbytteskandalen og i den uhyre vigtige rolle, som den fjerde statsmagt i form af dygtige journalister som Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg spiller i et demokratisk samfund og i en global verden. Og den bør være pligtlæsning for de tidligere og nuværende ansvarlige politikere og ledende embedsmænd.

Til slut er så blot at nævne, at SKAT stadig mangler redskaber til en effektiv kontrol af refusion af udbytteskat. Som forholdene er i dag, har SKAT ikke altid muligheder for at følge pengestrømmene i forbindelse med udbetaling af udbytte, ligesom SKAT ikke råder over IT-teknologi som kan

udføre den fornødne kontrol. Så vi kan bare vente på, at den næste udbytteskandale dukker op!

Og mens vi venter på det, skal som tidligere nævnt anføres lidt fakta om refusion af udbytteskat:

Hjemlen til at få dansk udbytteskat refunderet findes i kildeskattelovens § 67, stk. 3. Særligt interesserede kan læse nærmere i SKATs Den Juridiske Vejledning 2019-2 under punkt A.B.4.1.4.2.

Anmodningen om refusion skal følge de regler, som findes på SKATs Den Juridiske Vejledning 2019-2 under punktet »Ansøgning om refusion af udbytteskat«. Punktet kan findes ved f.eks. anvendelse af følgende link <https://skat.dk/skat.aspx?oid=2244486>.

Der gælder ifølge nævnte vejledning 5 betingelser for at få udbytteskat refunderet – herunder at der skal indgives en ansøgning på en digital blanket.

Der skal bl.a. vedhæftes den digitale blanket en erklæring eller anden dokumentation for aktionærens skattemæssige hjemsted på udbyttetidspunktet, som er attesteret af den udenlandske kompetente myndighed, medmindre ansøgningen er vedlagt gyldigt frikort udstedt af Skattestyrelsen.

Der skal endvidere bl.a. dokumenteres at være indeholdt dansk udbytteskat af det udbytte, der søges refusion for, ligesom aktionæren skal dokumenteres at være den retmæssige ejer af aktierne på tidspunktet for vedtagelsen af udbyttet. Dokumentation heraf kan ske f.eks. i form af en udbyttnota eller meddelelse fra aktionærens depotbank. Det skal endvidere dokumenteres, at udbyttet er indgået på aktionærens bankkonto, ligesom blanketten skal vedhæftes en depotoversigt, som skal give et overblik over aktionærens aktiebeholdning på tidspunktet for vedtagelsen af udbyttet.

Når blanketten udfyldes skal der gennemløbes følgende 5 trin: »Om ansøger«, »Oplysninger om aktionær«, »Refusionsoplysninger«, »Øvrig dokumentation«, »Udbetalingsoplysninger«.

Hjemlen til at få udbytteskat refunderet i de andre europæiske lande afviger fra land til land og afviger antageligt på væsentlige punkter fra den danske.

Anders Lützhøft

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

GENERALFORSAMLING 2019

Told- og Skattehistorisk Selskab afholdt ordinær generalforsamling tirsdag den 21. maj 2019, kl. 16.00-17.00 i Skatteforvaltningen, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Beretning om virksomheden 1. januar-31. december 2018.
3. Indkomne forslag.
4. Regnskab 1. januar-31. december 2018.
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand.
 - b. redaktør.
 - c. 5 bestyrelsesmedlemmer.
 - d. 2 bestyrelsessuppleanter.
 - e. 2 revisorer.
 - f. 1 revisorsuppleant.
6. Fastsættelse af kontingent for 2020.
7. Eventuelt.

AD PUNKT 1 - VALG AF DIRIGENT

Kontorchef Niels Anker Jørgensen blev valgt som dirigent.

AD PUNKT 2 - BERETNING OM VIRKSOMHEDEN 1. JANUAR-31. DECEMBER 2018

MEDLEMSTAL

Per 1. april 2019 havde selskabet 638 personlige medlemmer samt 8 virksomheder og institutioner med kollektivt medlemskab. Herudover er der 14 biblioteker og museer, der abonnerer på Zise, i alt 660 modtagere af Zise. Det samlede »medlemstal« er dermed faldet med 54 siden 1. april 2018.

ZISE - STATUS

Zise er i 2018 planmæssigt udkommet med tre numre redigeret af museumsdirektør Henrik Gjøde Nielsen, Nordjyllands Kystmuseum.

Bestyrelsen har besluttet, at *Zise* fremover skal udkomme som årsskrift med udsendelse af et lille informationsblad en gang årligt. Omlægningen til årsskrift får virkning fra i år, så der udkommer fra i år kun et enkelt *Zise* om året. *Zise* som årbog skal være på mindst 120 sider, dog således at der tages hensyn til postvæsenets portogrænser og dermed vægten af årbog og emballage.

Det første, der vil udkomme, vil være det lille informationsblad og for de medlemmer, der ikke betaler kontingent over lønnen, indlagt en kontingentopkrævning.

Informationsbladet vil udkomme juni/juli i år, mens den første årbog vil udkomme november/december 2019.

Indholdsmæssigt holder vi fast i den traditionelle *Zise*-linje, med en blanding af erindringsstof og faghistoriske artikler, anmeldelser mv. Ved udgivelse i bogformat bliver der plads til større arbejder, uden at bryde disse op, og vi kan, ud over den traditionelle linje, også operere med tematiske årbøger.

Årbogen opdeles i fire afdelinger, en afdeling med faghistoriske artikler, en afdeling med erindringsartikler og en afdeling med boganmeldelser samt en afdeling med meddelelser.

Fremover vil en del af de faghistoriske artikler være peer reviewede [fagfællebedømte]. At de faghistoriske artikler fremover bliver peer reviewede er efterhånden en nødvendighed, da tendensen er, at dette fænomen også er ved at brede sig fra universitetsverdenen til museumsverdenen og færre og færre historikere leverer artikler uden at man kan opfylde kravet om peer reviewing.

Selv om det ser rimeligt ud med stof til den første årbog, så vil bestyrelsen alligevel igen i år opfordre såvel historikere som toldere og skattefolk til at bidrage til *Zise*, så *Zise* som årbog også kan blive spændende læsning. Så derfor toldere og skattefolk – få nu skrevet jeres erindringer og gerne til *Zise*!

KONTINGENTET

Kontingentet blev fra 1. januar 2018 forhøjet til 120 kr. årligt, hvilket fortsat er et meget lavt kontingent, omkostningerne ved publiceringen af *Zise* taget i betragtning.

Digitaliseringen af Zise. Samtlige årgange af *Zise* fra 1978 til og med 2017 ligger nu som pdf-filer på www.zise.dk, hvor de også er søgbare. De enkelte artikler er registreret med forfatternavn og titel på artiklen. Men der er på sigt mulighed for, hvis frivillig arbejdskraft findes, at tildele artiklerne emneord eller kronologi, så man kan søge bredt i artiklerne. Udlægningen af *Zise* på www.zise.dk indebærer, at selskabet ikke lagerfører *Zise* i papirudgaven længere tilbage end de seneste 2-3 årgange. *Zise* vil fremover blive gjort tilgængelig på www.zise.dk to år efter publiceringen.

Kildemateriale – Toldvæsenet. En række trykte kilder i form af lovbestemmelser, reglementariske bestemmelser samt bl.a. Spønnecks bog *Om Toldvæsen og det danske Toldvæsen i særdeleshed* er lagt ud på www.zise.dk tilligemed en række personalehåndbøger frem end til 1920, men vil i nær fremtid blive ført frem til 1950.

Personaliadelen fra værket »*Det danske Toldvæsen*« og tilsvarende Grænsegendarmeriets fra »*Dansk Politistat*« vil også kunne udlægges.

Desværre har vi ikke fundet frem til tilsvarende personalehåndbøger fra det statslige skattevæsen og dem, vi har set, indeholder de enkeltes samlede karakter fra fagskolen, hvilket formentlig vil være i modstrid med persondataloven at gøre frit tilgængeligt.

Med hensyn til kildemateriale i øvrigt, så vil der efterhånden blive mere tilgængeligt på www.zise.dk.

TOLDEN I SUNDET

The Sound Toll at Elsinore, der udkom i 2017, og som selskabet udgav i samarbejde med *Museum Tusculanum*, som distribuerer bogen via store internationale distributører, er indtil videre solgt i 100 eksemplarer, hvilket måske ikke lyder af meget, men er efter sigende ret pænt, da alle de, der kan læse danske, har erhvervet den danske udgave.

FREMANG, KRISE OG STILSTAND – DE DANSKE BYERS HISTORIE 1536-1720

Ole Degns efterladte manuskript *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*, som Told- og Skattehistorisk selskab påtog sig publiceringen af, blev færdigredigeret af Henrik Fode og Inge Degn. Bogen forelå ultimo 2018. Told- og Skattehistorisk Selskab står som udgiver, mens *Museum Tusculanum* har den i kommission. Ole Degn havde på det nærmeste tilvejebragt den fulde finansiering af publikationen, forinden han døde. Det er således en non-profit udgivelse, hvor indtægterne tilfalder

selskabet, indtil de af selskabet afholdte udgifter er i hus, hvorefter indtægterne tilfalder Inge Degn. Foreløbig er der solgt knap 100 eksemplarer.

TOLDVÆSENETS BYGNINGSHISTORIE

Redaktørerne af »Toldvæsenets bygningshistorie« Henrik Fode og Gunnar Jakobsen har i det forløbne år arbejdet videre med projektet »Toldvæsenets bygningshistorie«, der for enkelte landsdele er meget langt fremme, mens der for andre områder fortsat mangler forfattere, noget redaktørerne løbende arbejder med, men som har vist sig at være vanskeligt.

Det første bind *Toldbygninger på Bornholm*, der er skrevet af Mogens Lau, udkom december 2016, men desværre har salget været meget beskedent i de 2½ år, der er gået siden publiceringen, og salget er så godt som gået i stå.

Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø er langt fremme, idet de sidste to manuskripter til dette bind forhåbentlig er i hus omkring 1. august 2019, hvorefter vi lige skal have set på, om der er toldopsynsmandsposter og andre bygninger under de forskellige toldkamre, som nødvendigvis skal behandles eller nævnes. Herefter skal artiklerne færdigredigeres og illustrationsmaterialet tilvejebringes.

Vi har til publiceringen af *Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø* fået tilsagn om støtte på 10.000 kr. fra N.M. Knudsens Fond og 7.000 kr. fra Dansk Lokalhistorisk Forening samt 17.500 kr. fra Fondet af 1844, dvs. i alt 34.500 kr., men må nødvendigvis finde flere fondsmidler for at få tilstrækkelig balance mellem udgifter og indtægter på en sådan udgivelse. Bindet forventes publiceret vinteren/foråret 2020.

Tidligere lektor i historie ved Svendborg Statsskole Hans Kaae har skrevet om toldkamrene i Svendborg, Rudkøbing, Ærøskøbing og Marstal samt Bagenkop toldkontrol. Museumsinspektør Ingrid Vatne, Museum Vestfyn har skrevet om Assens toldkammer. Museumsleder Harriet Hansen, tidligere Middelfart Museum, har skrevet om Middelfart og Bogense toldkamre. Museumsinspektør Kurt Risskov Sørensen, Østfyns Museer har skrevet om toldkamrene i Kerteminde og Nyborg. Museumsinspektør Eva Frellesvig, Øhavsmuseet skriver om Faaborg Toldkammers bygningshistorie, mens arkivchef Jørgen Thomsen, Odense skriver om Odenses toldkammerbygninger, hvoraf de 3 fortsat eksisterer udover en nyere havnetoldbod. Vi er således i gode indsigtfulde lokalt forankrede hænder.

Museumsinspektør Mariann Ploug har skrevet om Varde toldkammer og Hans Kaae om Esbjerg toldkammer, mens arkivar Karsten Merrald

Sørensen har skrevet om Fredericia toldkammer og lektor Erik Hansen om Ikast Toldkontrol.

Seniorforsker Claus M. Smidt er forhåbentlig i gang med at skrive om toldkammerbygningerne på Lolland og Falster samt Møn.

Det bør tilføjes, at det har været særdeles arbejdskrævende ikke blot at skaffe forfattere, men også sørge for at skrivetilsagnene opfyldes. Rykkere og telefonopkald har i nogle tilfælde været nødvendige, men tilsagn er alligevel ikke altid blevet honoreret. Det er forklaringen på, at projektet igen og igen forsinkes. Derfor er udsigterne for en fortsættelse med Jylland og Sjælland samt København meget usikker, men i det omfang, det lykkes at få etableret de fornødne aftaler for et samlet område, så vil serien blive fortsat.

TOLD- OG SKATTEHISTORISK LEKSIKON

Claus Rafner er fortsat i fuld sving med at udarbejde et told- og skattehistorisk opslagsværk fra tidernes morgen og frem til Danmarks optagelse i EF per 1. januar 1973. Opslagsværket vil således blive et væsentligt supplement til Dansk Toldhistorie og Dansk Skattehistorie. Opslagsværket udkom desværre ikke, som vi havde håbet, i 2018, da manuskriptet ikke er færdigskrevet, men dog langt fremme.

Claus Rafner har beskrevet de statslige direkte skatter, de militære byrder og udskrivninger, de lokale og kommunale skatter, gruppen af retsafgifter, arveafgifter og retssportler mv., afgifter henhørende under politiet, samt stempelafgiften. Artiklerne tager hovedsageligt afsæt i navne på skatter og afgifter, men Claus Rafner har også medtaget mange begreber inden for skatteforvaltningen som særskilte artikler. Han er langt fremme med toldsiden, mens der mangler en del nyere forbrugsafgifter at blive beskrevet. Forfatteren forventer at være færdig med manuskriptet inden årsskiftet 2019/2020. Herefter følger en redaktionsfase og eventuelt fremskaffelse af relevante illustrationer, så vi satser på at få opslagsværket ud i 2020.

C.F. HOLMS BOG »BIDRAG TIL SUNDTOLDENS HISTORIE«

C.F. Holms bog »Bidrag til Sundtoldens Historie« er en kilde, som bringer os meget tæt på Øresundstolden og hvordan den fungerede set med embedsmandens øjne. Bogen blev trykt i 1855 men kom aldrig i handelen, men blev genoptrykt af Kildeskriftselskabet i 1975.

C.F. Holm har skrevet en fortsættelse til det trykte, idet der foreligger 2 manuskripter i Håndskriftsamlingen på Det kongelige Bibliotek, som af Jan Kanstrup er transskriberet, både »Fra Holtens Tid«, som omfatter årene

1839-1850, og »Fra Bluhmes Tid«, som dækker årene frem til Øresundstoldens afløsning i 1857. Jan Kanstrup er i gang med at kvalitetssikre den transskriberede tekst og sideløbende hermed arbejder han med et forklarende og uddybende noteapparat for alle tre bind.

TOLD- OG SKATTEMUSEET

Told- og Skattemuseets samling er nu flyttet til museet Oldemorsoft, der er et selvstændigt museum under Aabenraa Kommune, som har indvilget i at modtage samlingen. Told- og Skattemuseets samling vil derfor fremover udgøre en væsentlig del af museet, som nu er gået i gang med at planlægge, hvorledes samlingen fremover skal præsenteres. Dansk Told & Skatteforbunds bestræbelser for at bevare et samlet »told- og skattemuseum« synes således at skulle lykkes. Henrik Fode har repræsenteret Told- og Skattehistorisk Selskab i dette arbejde.

Efter et vellykket møde i arbejdsgruppen med deltagelse af Aabenraas borgmester modtog arbejdsgruppen desværre afslag på en afgørende ansøgning, hvorfor økonomien igen er i centrum for arbejdsgruppen.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen har siden sidste generalforsamling afholdt to bestyrelsesmøder.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 3 - INDKOMNE FORSLAG

Der er ikke modtaget forslag.

AD PUNKT 4 - REGNSKAB 1. JANUAR - 31. DECEMBER 2018

Chefkonsulent Anders Bech Christensen aflagde regnskabet for perioden 1. januar 2018-31. december 2018 og kommenterede de enkelte punkter i regnskabet.

Regnskabet blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 5 - VALG AF BESTYRELSESMEDLEMMER MV.

Sekretæren redegjorde for bestyrelsesvalgene.

De to eneste bestyrelsesmedlemmer, der ikke er på valg, er Henrik Fode og Gunnar Jakobsen.

På valg er:

a. Formand.

Da der gennem mange år har været tradition for, at formanden for selska-

bet har været chefen for toldvæsenet, Told-Skat eller SKAT, så foreslog bestyrelsen i 2018, at Henrik Fode fortsatte som fungerende formand frem til i år.

Bestyrelsen foreslog underdirektør i Toldstyrelsen, Preben Buchholtz Hansen, som ny formand. Preben Buchholtz Hansen valgtes for et år og vil således også være på valg i 2020.

b. Redaktør.

Museumsdirektør Henrik Gjøde Nielsen, der har været redaktør af *Zise* i to år, var villig til genvalg. Henrik Gjøde Nielsen blev valgt for en ny periode på to år.

c. 4 bestyrelsesmedlemmer.

På valg var Anders Bech Christensen (kasserer) og Taus P. Helleskov. Førstnævnte var villig til genvalg, mens Taus P. Helleskov efter ønske af arbejdsmæssige årsager udtræder af bestyrelsen. Anders Bech Christensen blev valgt for en ny periode på to år.

Herefter er der så 4 ledige bestyrelsesposter, hvoraf de to skulle vælges for to år mens de to andre skulle vælges for et år. Bestyrelsen foreslog at udskyde valget af de manglende 4 bestyrelsesmedlemmer indtil næste ordinære generalforsamling i 2020, idet valgene så vidt muligt bør være forberedelsen til et generationsskifte i bestyrelsen, idet Henrik Fode, som har været medlem af bestyrelsen siden 2000, allerede sidste år meddelte, at han ønsker at udtræde af bestyrelsen i 2020. Gunnar Jakobsen, der har beklædt sekretærposten i næsten 42 år, har lige rundet de 70 og selv om han ikke nærer planer om at udtræde af bestyrelsen, så er der god grund til også på sigt at finde en afløser for ham, så der vil kunne ske en glidende overgang. Det er således væsentligt for selskabet at få indvalgt personer, der på sigt vil kunne overtage de opgaver, som i dag især påhviler sekretær og næstformand, dvs. den daglige drift samt publikationsvirksomheden. Bestyrelsen vil også gerne forinden videre se, hvorledes forløbet bliver med etableringen af Told- og Skattemuseet.

Forslaget blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

a. 2 bestyrelsessuppleanter.

Formanden for Dansk Told- og Skatteforbund Jørn Rise og specialkonsulent Alice Dybdahl blev genvalgt.

b. 2 revisorer.

Chefkonsulent Keld Boysen og specialkonsulent Peter C. Sibbesen blev genvalgt.

c. En revisorsuppleant.

Chefkonsulent Niels B. Legaard blev genvalgt.

AD PUNKT 6 - FASTSÆTTELSE AF KONTINGENT FOR 2020

Kontingentet blev foreslået fastsat uændret, idet man først vil se, hvorledes omkostningerne vil være i forbindelse med publiceringen af en årbog. Forslaget blev enstemmigt vedtaget.

AD PUNKT 7 - EVENTUELT

Der var intet til dette punkt.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab består af
Kontrol direktør Preben Buchholtz Hansen, formand, København.
Forlagschef, mag.art. Henrik Fode, næstformand, Aarhus.
Specialkonsulent Gunnar Jakobsen, sekretær, Birkerød.
Chefkonsulent Anders Bech Christensen, kasserer, København.
Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen, redaktør, Frederikshavn.

MEDLEMSKAB

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, chefkonsulent Anders Bech Christensen, Skattestyrelsen, Copenhagen Towers 1, Hannemans Allé 25, 2300 København S eller på www.zise.dk.
Kontingentet andrager 120 kr. om året for enkeltmedlemmer, 1.000 kr. for institutioner og firmaer, og biblioteker kan tegne abonnement for 120 kr.

PERSONDATAPOLITIK

Efter databeskyttelsesforordningen skal Told- og Skattehistorisk Selskab have en persondatapolitik, der beskytter medlemmerne mod uretmæssig brug af oplysninger om dem. Selskabet indhenter og behandler kun almindelige personoplysninger (såsom navn, adresse, e-mail mv.), som er nødvendige for at kunne sende årbogen, anden medlemsinformation og kontingentopkrævning til medlemmerne. Selskabet behandler ikke personfølsomme oplysninger (såsom personnummer mv.) om medlemmerne. Se hele persondatapolitikken på www.zise.dk.

NYHEDSBREV 2020

Der udsendes i første halvdel af 2020 et nyhedsbrev, *Zise – Told og Skatthehistorisk Nyhedsbrev 2020*, i lighed med det i 2019 udsendte. Nyhedsbrevet 2020 vil indeholde indkaldelse til generalforsamling samt oplysninger om indbetaling af kontingent for 2020. Referat af generalforsamling 2020 vil blive publiceret i *Zise 2020 – Told- og Skatthehistorisk Årbog*, som det også er sket i herværende årgang.

BIDRAG TIL ZISE – TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG

Styrelse og redaktion opfordrer såvel medlemmer af Told- og Skatthehistorisk Selskab som andre told- og skatthehistorisk interesserede til at indsende bidrag til *Zise – Told- og Skatthehistorisk Årbog*. Det gælder såvel erindringsartikler som historiske artikler og afhandlinger. Et særkende ved *Zise* er, at årbogens læsere for en dels vedkommende også er bidragydere eller potentielle bidragydere til årbogen. Dette særkende ønsker styrelse og redaktion at fastholde.

MEDVIRKENDE VED ZISE 2019

Hans Jørgen Hinrup, født 1942, cand.mag. i historie og kinesisk, fhv. forskningsbibliotekar ved Statsbiblioteket, Aarhus.

Mogens Jensen, født 1943, dr.theol., provst emeritus, Grindsted.

Jørgen Kristiansen, født 1953, kontor- og forvaltningsuddannelser, fhv. kommunal ekspeditionssekretær og specialkonsulent ved Skat.

Peter Loft, født 1957, forhenværende departementschef i Skatteministeriet, skatte- og afgiftsekspert ved Bachmann/Partners.

Anders Lützhøft, født 1951, cand.jur., forhenværende vicedirektør ved Københavns Skattevæsen og SKAT, ekstern lektor i skatteret på CBS.

Henrik Gjøde Nielsen, født 1960, cand.phil., Ph.d., direktør, forskningschef, Nordjyllands Kystmuseum.

Torben Svendrup, født 1953, historiker, Ph.d., underviser ved Folkeuniversitetet, forfatter, foredragsholder og tv-vært.

Hans Peter Sørensen, 1912-2003, grænsegendarm, toldbetjent.

BØGER OG PUBLIKATIONER FRA TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, 1978-2018.

Den gamle grænse – set på postkort af Jens Bruhn, 1978.

Toldboder – set på grafiske blade af Jens Bruhn, 1979.

Kongeaalen eller Den gamle Grænse af P. Eliassen, (1925-26), 1980.

Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere
af Jens Jensen med en efterskrift af Lars Bjørneboe, (1938), 1981.

Fra Sise til Moms. Træk af det bornholmske toldvæsenets historie af Bodil Tornehave,
1981.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi – 1982 af Tove Wihlborg Andersen og Gunnar
Jakobsen, 1982.

Krydstoldvæsenet – Det sejlende toldvæsen 1824-1904 af Robert Svalgaard, udgivet ved
Holger Munchaus Petersen, 1983.

Dansk toldhistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-V af Mikael Venge,
Henrik Becker-Christensen, Henrik Fode, Anders Monrad Møller, Paul Gersmann, Alf
Therkildsen og O. Tobiesen Meyer, 1987-1990.

Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917 af Poul Erik Olsen, 1988.

Odense toldkammers historie 1632-1988 af Otto Madsen og Anders Monrad Møller,
1989.

En tolders erindringer – 54 år i toldvæsenets tjeneste af Henry G. Petersen, 1989.

En tolders liv af Knud Bro, 1989.

Fra toldkammer til speditivsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie af Lars
Bjørn Madsen, 1990.

Det gamle Aalborghus – Told og skatter på Christian II's tid af Mikael Venge, 1991.

Helsingør Toldkammer af Lars Bjørn Madsen, 1991.

Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmeri af Ingeborg Cock-Clausen og Aage E.
Hansen, 1994.

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne af Ole Degn,
1994.

Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund af Anders Monrad Møller, 1994.

Grænsen i 75 år, 1995.

Tolder 1942-1993 af Vagn H. Vinje, 1995.

Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat af
Karen Hjorth, 1998.

Set gennem mine briller af Peter Søndergaard, 2000.

Dansk skattehistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-VI af Mikael Venge, Leon
Jespersen, Claus Rafner, Anders Monrad Møller og Hans Chr. Johansen, 2002-
2008.

I hundrede ord. Bladvirksomheden 1903-2003 af Ole Østergaard Pedersen, 2003.
Tolden i Sundet. Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 red. af Ole Degn, 2010.
Vi agter... fra torskegilder til klageportal af Henrik Fode og Laust Grove Vejstrup, 2011.
De københavnske Toldassistenter Begravelseskasse, 2012.
Toldbygninger på Bornholm af Mogens Lau, 2016.
The Sound Toll at Elsinore. Politics, shipping and the collection of duties 1429-1857 edited by Ole Degn, 2017.
Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720 af Ole Degn, 2018.
Zise – Told- og Skattehistorisk Årbog udgives fra og med 2019.

Bøgerne kan købes på www.zise.dk, så længe lager haves.

VEDTÆGTER FOR TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Navn

§ 1 Selskabets navn er »Told- og Skattehistorisk Selskab«. Dets hjemsted er København.

Formål

§ 2 Selskabets formål er at skabe interesse for told-, skatte- og afgiftshistorie samt for det danske toldvæsens og det danske skattevæsens historie, fx ved afholdelse af foredrag, udsendelse af forskellige publikationer samt udgivelse af tidsskriftet »Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift«.

Selskabet samarbejder i videst muligt omfang med andre selskaber og foreninger, der indenfor de nævnte områder har beslægtede formål.

Medlemmer

§ 3 Som medlem af selskabet kan optages såvel enkeltpersoner som institutioner, foreninger og andre juridiske personer.

Udmeldelse

§ 4 Udmeldelse kan kun ske skriftligt med mindst 4 ugers varsel til udgangen af et regnskabsår.

Regnskabsår § 5 Selskabets regnskabsår er 1 januar til 31 december. Regnskabet skal revideres af 2 revisorer, der udpeges på den ordinære generalforsamling.

Kontingent

§ 6 Kontingentet såvel for enkeltpersoner som for institutioner m fl fastsættes på den årlige ordinære generalforsamling.

Bestyrelse

§ 7 Selskabets bestyrelse består foruden af formand og redaktør af 7 medlemmer, der vælges på den ordinære generalforsamling for 2 år ad gangen, således at formanden og 4 bestyrelsesmedlemmer vælges på et års ordinære generalforsamling, redaktør og 3 bestyrelsesmedlemmer på det følgende års generalforsamling. Genvalg kan finde sted. I bestyrelsen skal være mindst 4 personer med tilknytning til told- og skattevæsenet og så vidt muligt en universitetsuddannet historiker.

§ 8 Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med næstformand, sekretær og kasserer. Formanden indkalder til bestyrelsesmøde, når der er sager til behandling, eller når et af bestyrelsesmedlemmerne begærer det med anførsel af dagsorden.

Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når flere end halvdelen af dens medlemmer er tilstede eller skriftligt har afgivet deres votum over dagsordenen for mødet.

Beslutninger tages ved simpel stemmeflerhed. I tilfælde af stemmelighed er formandens stemme afgørende.

Sekretæren fører en protokol over bestyrelsens forhandlinger.

Generalforsamling

§ 9 Selskabets højeste myndighed er generalforsamlingen. Den indkaldes med mindst 14 dages varsel ved meddelelse til selskabets medlemmer. Den ordinære generalforsamling afholdes hvert år i april eller maj med følgende dagsorden:

1. valg af dirigent
2. beretning
3. regnskab
4. valg af
 - a. formand, jf § 7
 - b. redaktør, jf § 7
 - c. bestyrelsesmedlemmer, jf § 7
 - d. to bestyrelsessuppleanter
 - e. to revisorer
 - f. en revisorsuppleant
5. fastsættelse af kontingent
6. indkomne forslag
7. eventuelt

Forslag fra medlemmerne, der tilsigter en generalforsamlingsbeslutning, skal være sekretæren i hænde senest 1 marts. Alle beslutninger, med undtagelse af de i §§ 11 og 12 nævnte, tages af generalforsamlingen med simpel stemmeflerhed. På generalforsamlingen kan kun afgives stemmer af medlemmer, som møder personligt. Institutioner m fl har kun én stemme.

Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol.

§ 10 Ekstraordinære generalforsamlinger kan indkaldes, når bestyrelsen finder det fornødent, og skal indkaldes, når to bestyrelsesmedlemmer eller mindst 25 medlemmer fremsætter skriftligt krav herom. Indkaldelsen finder sted med 14 dages varsel til selskabets medlemmer.

Vedtægtsændringer

§ 11 Forslag til ændringer i selskabets vedtægter skal fremgå af dagsordenen for den generalforsamling, hvorpå de agtes behandlet. Til vedtagelse af sådanne forslag kræves, at $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer stemmer for det. Såfremt der på generalforsamlingen er flertal for forslaget, men der er færre end $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer til stede, kan det forelægges for en ekstraordinær generalforsamling, hvis beslutning herefter træffes med almindelig stemmeflerhed.

Opløsning

§ 12 Forslag til opløsning af selskabet skal behandles på to til dette formål indkaldte generalforsamlinger, der skal afholdes med mindst 14 dages mellemrum. Til vedtagelse af forslaget kræves, at $\frac{2}{3}$ af de fremmødte medlemmer stemmer for det.

I tilfælde af selskabets opløsning skal selskabets aktiver anvendes til støtte for told- og skattehistorisk forskning.

Således vedtaget på det stiftende møde i København den 24. oktober 1977 med ændringer af 30. september 1981, 4. oktober 1990 og 12. november 2003.

Zise 2019

Told- og skattemhistorisk årbog

Zise 2019

Told- og skattemhistorisk årbog

ISBN 978-87-87796-46-0

ISSN 001 05-8355

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

***Zise
2019***

Told- og Skattemhistorisk Selskab
har til formål at skabe interesse for told- og skattemhistorie
samt for det danske toldvæsen
og det danske skattevæsen historie.

Zise *2019*

Told- og skattemhistorisk årbog

TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise 2019
Told- og Skattemhistorisk Årbog
Zise 2019, 42. årgang
Udgivet af Told- og Skattemhistorisk Selskab 2019
Redaktør: Henrik Gjode Nielsen

© Told- og Skattemhistorisk Selskab 2019
Grafisk tilrettelægning: Dorte Cappelen
Grafisk produktion: Narayana Press, Gylling
ISSN 001 05-8355
ISBN 978-87-87796-46-0

Artikler og afhandlinger, som i indholdsfortegnelsen mærket med *,
har været underkastet peer review, fagfællebedømmelse.

Forlag, redaktion og forfattere har i fremskaffelsen af illustrationer bestræbt sig på i alle
tilfælde at finde frem til den retmæssige copyrightindehaver. Såfremt dette i enkelte
tilfælde ikke skulle være sket, og udgiveren på den måde har krænket ophavsretten,
er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil blive honoreret.

Bidrag til Zise – Told- og Skattemhistorisk Årbog bedes sendt til redaktøren
Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjode Nielsen,
Kystmuseet, Dr. Margrethes Vej 6, 9900 Frederikshavn,
hgn@kystmuseet.dk, tlf. 50 51 73 63,
eller til sekretæren
Specialkonsulent Gunnar Jakobsen,
Lyngholmen 5, 3460 Birkerød,
gj.ccta@post.tele.dk, tlf. 38 86 11 51.
Bøger til anmeldelse sendes til redaktøren.

*Forsideillustration: Den hollandske maler Hans Kniepers prospekt af Helsingør, set
fra Sundet, ca. 1582, med gengivelse af toldboden, forsøgsvis koloreret ved Lars Bjørn
Madsen. Se Mogens Jensens artikel Øresundstolden omkring år 1600. Museerne
Helsingør.*

*Bagsideillustration: Hovedindgangen til koncentrationslejren Neuengamme, set fra det
sted, hvor Hans Peter Sørensen lavede en af sine tegninger fra lejren, efter i 1944-1945 at
have udstået Nuenegammes rædsler. Se Hans Peter Sørensens artikel Fra Brunsnæs til
Neuengamme og retur. Foto: Henrik Gjode Nielsen 2013.*

Indhold

Zise 2019

<i>Fra folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder til statslig skattehistorie 2010-2012</i>	7
AF HENRIK GJØDE NIELSEN	

Kirkeværger

<i>Folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder</i>	9
AF TORBEN SVENDRUP	

Fløjten

<i>Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund?*</i>	21
AF MOGENS JENSEN	

Øresundstolden omkring år 1600*	41
AF MOGENS JENSEN	

Forskånet for skatter og afgifter*

<i>Hals Skanse og toldsted, havn og by 1654-1660</i>	55
AF HENRIK GJØDE NIELSEN	

Danske toldere i Kina 1860-1950	73
AF HANS JØRGEN HINRUP	

Fra Brunsnæs til Neuengamme og retur	85
AF HANS PETER SØRENSEN	

Erindringer om kommunal skattehistorie 1975-2005	105
AF JØRGEN KRISTIANSEN	

Fusionen i 2010 mellem departementet

og SKATs hovedcenter	141
AF PETER LOFT	

Status på et redningsprojekt

Told- og Skattemuseet og de nye omgivelser

på Museum Oldemorstoft i Padborg 151

AF MADS MIKKEL TØRSLEF

Anmeldelser

Jonna Nielsen, Vigand Rasmussen, Poul Porskær Poulsen (red.):

Vejlebogen 2018. Årbog for Byhistorisk Selskab for Vejle.

(Henrik Gjøde Nielsen) 155

Mikkel Kühl: *Smugleri, skippere og langfart. Ærøskøbings søfart*

1750-1920. (Henrik Gjøde Nielsen) 156

Anders Monrad Møller: *Ti år i Toldens tjeneste. Spredte*

erindringer fra årene 1985-1995. (Henrik Gjøde Nielsen) 159

Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg: *Det store skatterøveri.*

Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. (Anders Lützhøft) 161

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

Generalforsamling 2019 169

Bestyrelsen 176

Medlemskab 176

Persondatapolitik 176

Nyhedsbrev 2020 177

Bidrag til Zise – Told- og Skattehistorisk Årbog 177

Medvirkende ved Zise 2019 177

Bøger og publikationer fra Told- og Skattehistorisk Selskab 178

Vedtægter for Told- og Skattehistorisk Selskab 179

Zise 2019

Fra folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder til statslig skattehistorie 2010-2012

AF **HENRIK GJØDE NIELSEN**

Det er både med stolthed og med en smule betænkelighed, Told- og Skattehistorisk Selskab udsender *Zise 2019 – Told- og Skattehistorisk Årbog*. Med stolthed, fordi man jo altid er (eller bør være) stolt, når man præsenterer en nyhed. Med betænkelighed, fordi præcist herværende nyhed jo hviler på lange og gamle traditioner, nemlig *Zise – Told- og Skattehistorisk Tidskrift*, som selskabet har udgivet i hefteform 1978-2018. Der er noget at tage hensyn til i forhold til traditionen, og der er noget at leve op til i forhold til dette nye format.

Baggrunden for ændringen er i kort form, at tiden og omkostningerne var løbet fra *Zise* i hefteform. Hefterne var forholdsvis dyre at producere og ikke mindst at udsende. Hertil kommer de redaktionelle begrænsninger og problemer, som hefteformen gav. Mange arbejder måtte bringes som artikler over flere numre, ligesom hefternes alt andet lige begrænsede omfang også lagde en begrænsning på de enkelte artiklers omfang som sådan. Et af *Zises* adelsmærker var blandingen af erindringer og faglige fremstillinger, og i heftets begrænsninger kunne det være vanskeligt at opnå den ønskede ligevægt mellem disse to hovedgrupper. Endelig har der været en tendens til, at det gængse omfang, tre årlige hefter af ca. 40 sider, netop pga. ovenstående svulmede op, med øgede omkostninger til følge, uden at dette gav den nødvendige kreditering af hverken hefterne eller artiklerne. Så nu binder vi an med *Zise* som årbog, som omfangsmæssigt overstiger de i alt ca. 120 årlige sider. Endelig åbner årbogsudgivelsen også mulighed for, at

vi kan udgive særlige, temarettede årbøger. Vi har udnyttet det nye format til at imødegå nogle af de problemer, som er anført ovenfor.

Med det nye format følger også et nyt fænomen, nemlig peer review, eller fagfællebedømmelse. Som tingene har udviklet sig i historikerbranchen, bliver kravet til peer review stadigt mere omfattende og er noget nær uomgængeligt, hvis vi vil tiltrække forfattere fra universitetsverdenen, og efterhånden også fra arkiv- og museumsverdenen. Vi lægger på det punkt roligt fra land og opbygger organisationen bag peer review i takt med at behovet opstår, men har allerede i denne første udgave af årbogen tre artikler, som på forskellige måde har været underkastet peer review.

Dette betyder imidlertid hverken, at vi nu går bort fra den traditionelle blanding af erindringsartikler og faglige artikler og afhandlinger, eller at nogle arbejder i en eller anden forstand er mere værd end andre. Den redaktionelle struktur er fastholdt: Nemlig den skønsomme blanding mellem de to hovedtyper, bragt i kronologisk rækkefølge, hvor det eneste, der for læseren adskiller de peer reviewede artikler fra andre, er den lille stjerne ved de peer reviewede titler i indholdsfortegnelsen. Så har videnskaben fået sit. Læseren får det hele.

Det hele vil i denne udgave af årbogen sige en række artikler og erindringer, som i tid og sted kommer vidt omkring. Vi starter med et om ikke ukendt så dog upåagtet hjørne af skatteopkrævningens historie i middelalderen, bevæger os over nogle aspekter af Øresundstoldens historie og et skatte- og afgiftsstop i senrenæssancen, der får enhver nutidig tale om skattestop til at blegne, via Kina og koncentrationslejren Neuengamme til kommunal og statslig skattehistorie i nyeste tid. Endelig bringes i artikelrække en redegørelse for Told- og Skattemuseets nye omgivelser. Sidste del af årbogen rummer anmeldelser samt meddelelser fra bestyrelse og redaktion.

Formen er ny, men strukturen er den samme. Eller, for nu at sige det maritimt: Skibet er nyt, ladning, kurs og fart er fastholdt. Det er bestyrelsens håb, at læserne vil tage godt imod *Zise 2019 – Told- og Skattehistorisk Årbog*. God læselyst.

Kirkeværger

Folkelig skatteopkrævning i dansk middelalder

AF **TORBEN SVENDRUP**

Denne artikel er dedikeret til en næsten fuldstændig overset gruppe af folkelige skatteopkrævere i middelalderen – kirkeværgerne. De middelalderlige kirkeværger var ikke kun skatteopkrævere, de var også administratorer og brugere af en del af de kirkelige skatter. Kirken i middelalderens Danmark var den vigtigste og mest velfungerende institution. Det var også tilfældet på skatteområdet.

De kirkelige skatter var stabile, blev inddrevet år efter år, og blev anvendt til formål fastlagt af kirken. Den vigtigste og mest indbringende kirkeskat var tiende. I Zise 2015 skrev jeg artiklen *Tiendes indførelse og betydning for middelalderens landsbykirker*.¹ Jeg er ofte blevet spurgt af studerende og af tilhørere ved foredrag om, hvordan disse skatter blev opkrævet og hvilken rolle kirkeværgerne havde i administrationen af denne kirkeskat. Der er ikke skrevet meget om de danske kirkeværger. Det mest valide er en artikel af den lærde kirkehistoriker Troels Dahlerup fra 1992 i Ribe Stiftsbog. I bogen *Når ræven vogter gæs*,² der beskæftiger sig med kalkmalerier og reformationen, behandlede jeg ganske kort kirkeværger. Med denne artikel vil jeg forsøge gennem både skriftlige og ikke skriftlige kilder at beskrive den kirkelige skatteopkrævning i middelalderen.

Gennem hele Danmarkshistorien har vi set, at det er betydeligt lettere at udskrive en skat, end at få den opkrævet. Dette var også problemet med tiende, der blev indført under kong Niels i 1120'erne. Det må tidligt være gået op for kirken, at det var uhensigtsmæssigt, at præsterne selv skulle opkræve tiende. Det ville betyde en sammenblanding mellem præstens penge og kirkens penge. Lige så klart har det været for kirken, at blev kirkeskatten

opkrævet af den lokale stormand/herremand, ja så var det så som så med den kirkelige frihed. Vi ved ikke, hvornår institutionen kirkeværge opstod, men vi finder disse værger nævnt i Jyske Lov (1241), hvor kirkeværger nævnes i forbindelse med jordstridigheder mellem kirke og bonde.³ Loven fortæller os intet om, hvad deres funktion har været – udover det, der ligger i benævnelsen kirkeværge, dvs. dem, der beskytter kirken.

I kildemateriale kan vi se, at etableringen af kirkeværger som skatteopkrævere ikke var uden udfordringer. Denne nye institution skulle opkræve og forvalte den tredjedel af tienden, som skulle gå til kirkens drift (fabrica), vedligeholdelse og fornyelse. Meget tyder på, at stormænd prøvede at sætte sig på denne indbringende del af de danske skatter. Under kong Abel i 1151 sendte pave Innocens 4. et brev til ærkebiskoppen i Lund og skrev: »idet en tredjedel af tiende under forgivende af at skulle anvendes til lys, vedligeholdelse af tag og andre kirkelige formål – tilligemed hvad der ud over tiende ved de troendes fromme ærefrygt skænkes eller efterlades til lys, vedligeholdelse af tag og andre fornødenheder – på ulovlig vis indsamles af lægfolk. Efter indsamlingernes og undertiden andre mægtige lægmænds forgodtbefindende anvendes de indkomne midler ikke altid, som de bør, til gavn for kirkerne og til deres tarv, der kæmper med Guds Stridsmænd i hans hellige kirke. Da det drejer sig om en misbrug, der er ødelæggende og skadelig for kirkens frihed ...«⁴

Paven er ganske klar over, at den højadelige ærkebiskop Uffe Thrugotsen formodentlig havde givet sine standsfæller lov til at opkræve tiende. Det var en praksis, der skulle stoppes. Paven og kirken som helhed ønskede en frigørelse fra stormænds indflydelse og magtmisbrug. Derfor skulle der findes en anden løsning på skatteopkrævningen. Lod man sognepræsten opkræve tiende, så ville han mene, at have større personligt behov for afkastet end kirken havde, lod man stormænd opkræve, så ville de plyndre og der var ikke megen frihed for kirken. Løsningen lå lige for, almindelige sognemænd skulle opkræve tiende og have ansvaret for kirkens andel.

Kirkeværger får ansvar for tiende

I 1284 udsender Erik Klipping sin forordning; heri fastslås det, at kirkeværgerne skal sælge kirketiende.⁵ Tiende blev betalt i naturalier og det var nødvendigt at omsætte f.eks. det indkomne korn til penge, der så kunne bruges til f.eks. at købe lys til kirken. Heri kan vi se, at kirkeværgerne er knyttet til

tiende-betalingen. Når vi kommer ind i 1300-tallet, begynder kilderne at flyde mere rigeligt. Fra begyndelsen af det 14. århundrede har vi bevaret *Århusbispens statutter*, som formodentlig er skrevet i år 1312. I statutterne fremgår det, at tiende-afgiften skal betales af al afgrøde, dyr og fiskeri og andet vanligt, og deles i tre ligelige dele, mellem biskop, præst (mensa) og kirke (fabrica). Undtaget er honningtiende som 100 % tilfalder præsten og hørtiende som fuldt ud tilfalder kirken.

Dem, der skal administrere og opkræve denne kirketiende (fabrica), er kirkeværgerne. Som det ses af statutterne § 14 »Fremdeles skal kirkeværgerne være to lægmænd, som skal opkræve afgifter til den samme fuldt ud, inden året er omme; og om hine og andre afgifter skal de aflægge rigtigt regnskab til den visiterende under straf af tre mark. Men disse to skal skifte fra år til år, med mindre de skal beholdes længere for kirkens større nyttes skyld.«⁶ Dvs., at man i sognet skulle finde to til at opkræve disse skatter, og at de skulle, medmindre der var særlige grunde, udskiftes hvert år.

Hvem blev kirkeværger?

I senere kilder kan vi se, at kirkeværgerne skulle tages inden for sognets grænser. F.eks. i Christian 2.'s landlov hedder det: »Til hver sognekirke skulle sognemænd vælge to af de mest agtede dannemænd til at være kirkeværger.«⁷ Dvs., at ganske almindelige bønder blev kirkeværger med ansvar for inddrivelse, brug af og regnskab for Danmarks største skat. Et af de store problemer med forskning i de middelalderlige samfund er, at der stort set ikke er nogen valide statistiske oplysninger; vi ved ikke, hvor mange mennesker, der boede i et gennemsnits-sogn. Men med et forsigtigt skøn, ud fra Valdemars Jordebog fra 1231, kan vi vurdere, at der i Halland har levet lidt over 9.000⁸ bondefamilier; dvs., at der har været en befolkning på noget over 40.000 bønder. Vi ved, at der i Halland var 90 kirker. Dvs., at hvert sogn har talt 450 til 500 sogneboer. Dette tal er formodentlig stort set det samme over hele det danske rige. Efter pesten i midten af 1300-tallet var antallet af beboere i et sogn betydeligt lavere.

Antallet af sognemænd er interessant, for når vi ved, at man hvert år skulle bruge to kirkeværger i alle de danske sogne, og i årene op til reformationen har der nok været 24-2500 sognekirker i Danmark,⁹ vil det indebære, at der hvert år skulle bruges op mod 5.000 personer til at opkræve og administrere skatten. Disse personer blev taget ud af en gruppe i sognet,

Fig. 1. Stege kirke, navne på fire kirkeværger. Foto: Torben Svendrup.

som når man fratrak ældre, børn og kvinder – det var sædvanligvis mænd, der blev kirkeværger – var en gruppe på omkring 100 personer. Disse kirkeværger var kun valgt for et år, så skulle der vælges andre. Det må have været vanskeligt at finde kvalificerede i alle sogne. Derfor var der også en kattelerm i reglerne. Hvis der var særlige forhold, så kunne kirkeværgerne sidde mere end et år.

De bønder, der blev udtaget til kirkeværger, må man antage, har været de rigeste fæstebønder, og i sogne hvor der også har været selvejerbønder, er der sandsynlighed for, at de blev kirkeværger. Dette middelalderlige skattesystem var ekstremt decentralt; måske op til 10 % af de mandlige bønder har i perioder ageret som skatteopkrævere, skatteadministratorer og som regnskabsansvarlige. Man kan virkelig tale om et folkeligt skatteopkrævningssystem, der har stillet store krav til de medvirkende. Den danske middelalderbonde har ikke været så uvidende, som man ofte forestiller sig.

I byerne har det nok sædvanligvis været håndværksmestre, der har haft opgaven som kirkeværger. Der er bevaret et stort antal senmiddelalderlige kirkeklokker fra vores købstæder, hvor kirkeværgernes navne nævnes i en inskription. Vi møder også kirkeværger i byernes kalkmalerier.

Kvinder som kirkeværger

I kildemateriale kan vi se, at også kvinder kunne være kirkeværger; vi har et enkelt eksempel på en klokke fra Næstved. Her har den store klokke i Sct. Peders Kirke følgende inskription: »I Herrens år 1488 på tredje festdag efter Trinitatis søndag blev dette arbejde fuldført ved kunstnernes hænder nemlig Jens Poulsøns og hans Fælles. Veit kaldes jeg, og dengang var Magnus Tuesøn Peder Hemmingsøn borgermestre, Svend Brun og Margaret Rask kirkeværger [*turores*].«¹⁰

Denne oplysning er ikke til at tage fejl af, en kvinde var kirkeværge i 1488 ved Sct. Peders Kirke i Næstved. Da det er den eneste kilde vi har, der nævner kvinder som kirkeværger, er det plausibelt at tro, at det almindeligvis har været mænd, der har fået hvervet som kirkeværge. Men samtidig vil det være tåbeligt at antage, at det kun er ved Sct. Peders Kirke i Næstved, man har haft en kvindelig kirkeværge.

Arbejdsopgaver

Når vi gennemgår kildematerialet, kan vi se, at datidens vigtigste skatteopkrævere har haft et stort og slidsomt arbejde, der indeholdt meget mere end den egentlige opkrævning af skatter. Selve opkrævningen var vanskelig. Det meste tiende blev opkrævet i naturalier, f.eks. 10 % af høstudbyttet. Det blev så opbevaret i kirkeladen. Det næste skridt var nok mere problematisk. De indsamlede naturalier skulle sælges for at blive omvekslet til penge. Derfor nævnes det også i Erik Klippings lovgivning fra 1284. Det vil sige, at den middelalderlige skatteopkræver skulle have et kendskab til priser og muligheder for at omsætte naturalierne til bedst mulige salgspriser.

Men det var ikke kun tiende, som kirkeværgerne skulle opkræve. Vi ser, at det i et brev fra Århusbispen Esger oktober 1312 fremgår, at kirkeværgerne skal indsamle vokskorn; dvs. bønder skulle betale tre skæpper¹¹ byg, og dem vi ville kalde småbønder eller husmænd med jord skulle betale en skæppe byg. For dette korn, som skulle omsættes i penge, var kirkeværgerne ansvarlige for, at hver kirke fik seks lys, to til højalteret, et til hver af de to sidealtre og et til døbefonten samt et der skulle bruges ved Maria Renselsesfest (Kyndelmisse). Det sidste lys skulle være i smålys, der blev indviet ved Kærtemessen (Kyndelmisse) og givet til sognets beboere.¹²

Herudover skulle der indsamles tavlepenge. Ifølge statutter fra Århus

skulle der i alle kirker indsamles penge til domkirken – kirkeværgen skulle opbevare dem. Ifølge Christian 2.'s bylov § 85 skulle de i kirken bære of-fertavler rundt. Pengene kunne gå til forskellige formål. Men igen er det kirkeværgen, der har både ansvar og arbejde.

Når tiende var omvekslet til penge, begyndte næste opgave for kirkeværgerne. Pengene skulle bruges til kirkens bedste, der skulle indkøbes lys og duge, degne og klokkere skulle lønnes. Der skulle igangsættes reparations-arbejder og nybygninger. Kirken skulle udsmykkes.

Vi kan udlede følgende opgaver: Opkræve tiende. Opbevare tiende i kirkeladen. Indsamle tavlepenge. Omsætte naturalier til penge, der kunne bruges til at betale kirkens udgifter. Aflønning (honorering) af degne og klokkere med flere. Lede, igangsætte og overvåge bygnings- og reparations-arbejder. Sørge for at kirken har de nødvendige kar, duge, lys osv. til mes-serne. Sørge for at kirkegården er pæn og indhegnet. Føre regnskab og af-lægge regnskab.

Kontrol

Kirkeværgerne havde stor indflydelse og direkte magt over de danske lands-bykirker. Det er et langt stykke hen ad vejen dem, der både er skyld i, at kir-ken har holdt til i dag, at de blev rengjorte, repareret, ombygget og udbyg-get, og at de blev udsmykket f.eks. med kalkmalerier. Det var kirkeværgerne og dermed bønder, der havde et stort ord at skulle have sagt om, hvad der kom på væggene. Og de havde både andre holdninger og en anden smag end de fine by- og klosterfolk.

Vore kilder kan tyde på, at kirkeværgen meget gerne ville udbygge og nybygge. For at sikre, at der skulle gå penge til alterets udsmykning osv., så blev det i Århusbispens statutter fra 1312 fastlagt, at »Fremdeles skal sog-nepræsten eller kirkens vikar være dens tredje værge, for der sørges desto bedre for kirken og bygninger og tilhørende prydelser.« I senere statutter i Århus stift lyder det, at nybyggeri kræver visitators godkendelse.¹³ Om det er blevet overholdt er en anden sag. Det er helt klart, det kan vi tydeligt se i tidens kalkmalerier, at det enkelte sogn havde en udstrakt selvstændighed.

I Christian 2.'s lovgivningsarbejder lovgav kongemagten om rene kirke-lige anliggender, også i forbindelse med kontrol med kirkeværger. I Landlo-ven § 12 hedder det: »Når det sker, at kirkeværger skulle have nogen særlig bygning på hånden, hvad enten det er kirke eller tårn, tavler eller anden

udsmykning som kirken har behov, da skulle ovennævnte kirkeværge ikke lade sig driste til at lade sådanne bygninger at opbygge eller tidligere nævnt udsmykning at bestille, før de fået råd fra de agtede borgere i nærmeste købstad der er, som har forstand på bygninger og prælaten har sit bud der hos, at kirkens penge ikke skulle spille til unyttig, som det tidligere er sket, da må de bygge og købe udsmykning til kirken og ikke ellers.«¹⁴

På mange måder peger Christian 2.'s lovning frem mod de ensretninger, der kom i det danske samfund efter reformationen.

Kontrol med opkrævede penge

De meget store formuer, der løb gennem hænderne på kirkeværgerne, krævede en kontrolmekanisme. Da det var kirkelige skatter, var det kirken, der tog fat på dette problem. Meget tidligt blev der indført de første kontrolinstanser. I Århusbispens statutter fra omkring 1312 skrives der: § 17 Fremdeles skal den visiterende ikke kræve mere end fem Redskud,¹⁵ når han en gang årligt efter omhyggelig undersøgelse aflægger regnskab over kirkens afgifter; for sit arbejde skal han have en ørtug lybsk for hver mark i kirkens takst og et lam.

Visitationen blev varetaget af den tilsynsførende; det kunne være ærke-egnen eller hans fuldmægtige, det kunne være provsten, i Jylland sysselprovsterne. Bisperne prøvede at gøre indhug i landprovsternes rettigheder og dermed indtægter. Bispemænd ville hellere udpege en præst i hvert herred som herred official. Det gav naturligvis konflikter.¹⁶

Fra Hardsyssel (Vestjylland) har vi bevaret en liste over 100 kirker med datoer for besøg. Det gør, at man kan rekonstruere provstens rejseruter under visitation i 1512. For Hjerme og Skodborg Herred begyndte man at føre en jordebog. Heri nævnes, at der blev aflagt regnskab. Det må være kirkeværgernes regnskabsaflæggelse. Provsternes tilsyn har haft positive gevinster for de enkelte sognekirker på landet. Man havde langt større vægt bag sig, når man sagde nej til den lokale herremands ønsker. For kirken som helhed har den grundige og åbne visitation betydet, at kirkeværgerne har tænkt sig om to gange, før de selv tilegnede sig dele af den opkrævede skat.

Kirkeværgernes regnskabsaflæggelse foregik en gang om året i al offentlighed. Det skete ved det såkaldte kirkestævne. Hele menigheden var tilstede og mødet afsluttedes med mad og øl.¹⁷ Under et sådant møde ville det være social ødelæggende for en bonde, hvis det blev afsløret, at han

havde svindlet med skatteopkrævningen, og samtidigt ville det være flovt, hvis en bonde ikke havde villet betale sin afgift. Den sociale kontrol var en vigtig del af det middelalderlige skattesystem. Det var også en vigtig faktor ved opkrævning af verdslige skatter, f.eks. byskatten.

I Christian den 2.'s omfattende lovgivning holdt man fast i den åbne regnskabsaflæggelse. I landloven § 12 blev det fastlagt, at kirkeværgerne: »skulle hvert år gøre rede og regnskab på Sct. Mikkelsdag [29/9] efter midtag i kirken.« Den, der modtog regnskaberne, var visitator.

Kirkeregnskaber

Der blev ført nøjagtige regnskaber. De ældste er fra domkirker og købstadskirker. Assens Kirkes regnskab er bevaret fra 1504 og frem, men i indbindingen er fundet fragmenter fra en regnskabsbog tilbage til 1372. De enkelte kirker har ført embedsprotokoller, hvor regnskaber dukker op.

Fra Roskilde Domkirke er der bevaret regnskaber fra 1504 over spredte år. Disse regnskaber viser såvel indtægter som udgifter. Vi ser, at tavlepenge¹⁸ har været en vigtig indtægt. I et år kom der ikke mindre end 180 lybske mark ind.

I regnskabet kan vi se, at der i et år blev brugt penge til honorar til degne og klokkere. Der blev brugt penge til reparation af klokke og opsætning af samme, til lås på vinkælder, mursten, murere og tømrere, indkøb af pergament osv.¹⁹ Kirkeværgerne har virkelig haft noget at se til. Regnskaberne viser, hvilket kæmpeansvar de har haft, både med opkrævning, med fornuftigt brug og til sidst med regnskabsaflæggelse.

Spor efter kirkeværgerne

Den dag i dag kan vi rundt omkring i vore kirker se spor af kirkeværgerne. De var bestemt ikke flove over at opkræve disse kirkelige skatter. De har nærmere følt sig som meget vigtige og meget betydningsfulde for den vigtigste del i alle menneskers liv, nemlig kirken. Kirkeværgerne har været stolte af at bruge kirkens penge til ombygninger og udsmykninger.

Der er bevaret flere hundrede kirkeklokker fra middelalderen. En del af disse har inskriptioner, hvor der ofte står, hvornår klokken er blevet til, en lille bøn, klokkestøberens navn, nogle gange præstens og også kirke-

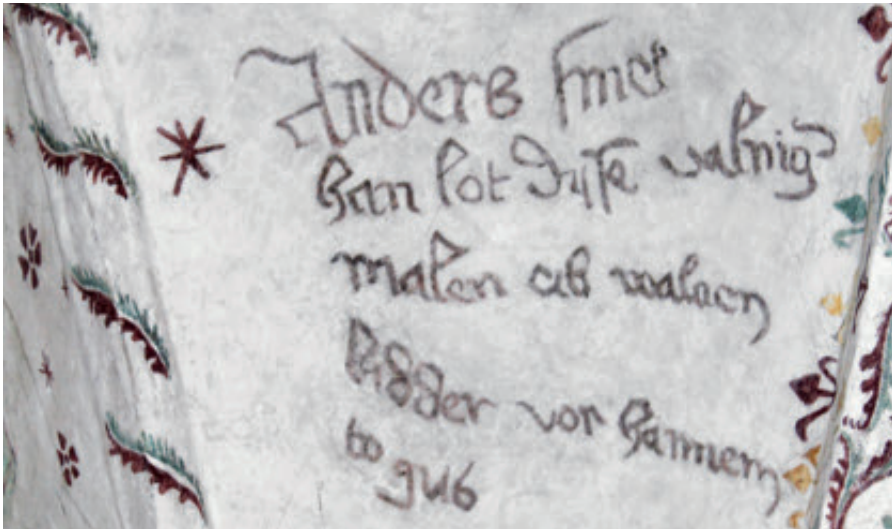

Fig. 2. Inskriptionen om Anders Smed i Vordingborg kirke. Foto: Torben Svendrup.

værgernes navne optræder her. Der er bevaret mere end 20 klokker, hvor kirkeværgernes navne optræder i relieffer.

Vi møder også kirkeværgerne på kirkevæggene. Da man i slutningen af 1800-tallet afdækkede kalkmalerierne i Elmelund Kirke på Møn, dukkede der en tekst frem, hvor der stod: »Kirkeværge Johannes Judhe ... Himmelfarts dag ... det Herrens år 1462.«²⁰ Desværre kan man ikke se denne tekst længere. Heldigvis er der i Vordingborg Kirke bevaret spor af kirkeværgere. Ikke mindre end to steder lod Anders Smed sit navn male, det ene endda på triumfvæggen ved siden af Sct. Jakob. Alle, der stod i kirken og så op mod alteret, kunne ikke undgå at læse: »Anders Smed lod det male«. Enhver, der er ansat i skatteforvaltningen nu om dage, må være misundelig.

I Stege Kirke har vi navnene på ikke mindre end fire kirkeværgere. Arbejdet med kalkmalerierne har måske strakt sig over to embedsperioder for kirkeværgerne.

I Herlev Kirke, uden for København, er der et flot kalkmaleri af treenigheden, Sct. Johannes og Jomfru Maria.

Billedet er anbragt i kirkeskibets første østfag; alle, der står i kirken, kan ikke undgå at se det. I yderste venstre side knæler en mand i bøn og over for ham knæler hans to hustruer. Manden var en periode kirkeværge for Herlev Kirke. Over ham fik han skrevet sit navn, Mads Jensen, ledsaget af en bøn: »Gud fader, vær med mig.« Hans hustruer fik også nævnt deres navne,

Fig 3. Kirkeværgernes udfyldte en vigtig funktion, og det var de selv meget bevidste om. Så selvbevidste, at de ikke veg tilbage for at indtage en plads i kirkernes udsmykning. I Herlev Kirke beder Mathis Jens (Mads Jensen) Kirkeværge »Gud Fader vær med mig.« Foto: Torben Svendrup.

Gyda og Kristina, sidstnævnte en ung kvinde han giftede sig med, da Gyda afgik ved døden.

I samme kirke har vi en Mads Jensens gravsten. Af den fremgår det, at han var kirkeværge og grundlægger; i et skødebrev fra 1453 kan vi se, at to brydegårde bebos af Mathis.²¹ Han ejer dem ikke, han bor der. Dvs., at han er bryde. I højmiddelalderen vil det sige, at han var forvalter, men i 1453 er meningen nok, at han var fæstebonde, vel at mærke en rig fæstebonde. I senmiddelalderen brugte man ordene bryde og landbo (fæstebonde) i flæng.²² Det vil sige, at i Herlev Kirke har vi en kirkeværge, der var fæstebonde og som ikke kun fik lavet sig en gravsten i kirken, men også sig selv malet på et billede, der viser den Treenige Gud, Jomfru Maria og Sct. Johannes, og på den anden side af billedet hans to hustruer. Det sandsynlige er, at han har brugt de indsamlede skattepenge til at sætte et varigt minde over sig selv.

Dette er nok det mest grelle eksempel, men rundt i landet har vi en række kalkmalerier,

som tilskrives at være billeder af kirkeværger. F.eks. den bedende mand i Skivholme Kirke.²³

Den middelalderlige kirkeværge er eksempel på en folkelig skatteopkrævning, der tydeligvis fungerede. Formålet med skatten var, at kirken skulle kunne fungere, kirkebygningerne skulle vedligeholdes og helst gøres større og prægtigere. Når vi bevæger os rundt i det danske landskab, så er

Fig 4. Herlev kirke, Gyda og Kirstina.
Foto: Torben Svendrup.

det stadig kirkerne, der dominerer uden for byerne. Mere end 1.700 middelalderkirker er stadig i brug som kirker. Det viser tydeligt, at den middelalderlige folkelige skatteopkrævning og forvaltning fungerede. Kirkerne blev vedligeholdt og udbygget.

Det kan ikke forbavne, at mange kirkeværgere var stolte over deres succes. De følte sig som donatorer, og derfor ville nogle af dem – som stormændene ofte fik – have deres navn på det, de skænkede kirken, så man kunne huske dem til evig tid.

LITTERATUR

Dahlerup, Troels: *De danske kirkeværgere i middelalderen*. I: Ribe Stiftsbog. 1992.
Danmarks Riges Breve (DRB).

Kong Valdemars Jordebog ved Svend Aakjær. Kbh. 1980.

Ingesman, Per: *Kirken i samfundet*. I: *Middelalderens Danmark*. 1999.

Jørgensen, Poul Johannes: *Retshistorie*. 1974.

Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder.

Peder Palladius *Visitatsbog* ved Martin Schwarz Lausten. 2012.

Rigslovgivning indtil 1440 ved Erik Kroman. 1971.

Saxtorp, Niels M.: *Jeg ser på kalkmalerier*. 1979.

Svendrup, Torben: *Når ræven vogter gæs*. 2017.

Uldall, F.: *Danmarks middelalderlige kirkeklokker*. 1906.

NOTER

- [1] Zise 38. årgang, 2015 nr. 2.
- [2] Torben Svendrup: Når ræven vogter gæs. Kbh. 2017.
- [3] Jyske Lov 1.44.
- [4] DRB 2. række 1. bd. nr. 30.
- [5] Erik Klippings forordning 1 Den danske rigslovgivning indtil 1440 s. 110.
- [6] DRB 2. række 6. bd. nr. 495.
- [7] Christian 2.'s Landlov Uldall § 12.
- [8] Kong Valdemars Jordebog bd. 1 s. 124.
- [9] Svendrup 2017 s. 17.
- [10] Uldall s. 212.
- [11] En skæppe korn er 17,4 liter.
- [12] DRB 2. række 6. bd. nr. 456.
- [13] Dahlerup s. 57.
- [14] Christian 2.'s Landlov Uldall § 12 omskrevet til nutidsdansk af forfatteren.
- [15] Her må menes 5 dages underhold, udspringer af bondens pligt til at skaffe kongen underhold på rejser.
- [16] Vedr. dette se Dahlerup s. 57 ff.
- [17] Ingesman s. 105.
- [18] Penge der indsamles, som regel til bestemte formål, f.eks. de fattige.
- [19] Dahlerup s. 66.
- [20] Svendrup s. 25.
- [21] Repertorium 2. række bd. 1 nr. 216.
- [22] Poul Johannes Jørgensen s. 459.
- [23] Saxtorp s. 310 f.

Fløjten

*Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund?*¹

AF MOGENS JENSEN

I den hollandske søfartshistoriker Nicolaes Witsens værk *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier* fra 1671² findes i afsnittet om skibstypen *fløjten* et underafsnit med overskriften *Noorts-vaarders maat* (*nordfareres mål*), hvori omtales skibe, der hovedsageligt sejlede på Norge.³ Han beskriver *noorts-vaarders* som skibe med en særlig konstruktion beregnet på at snyde de danske toldere og reducere toldbeløbet: Smallest på midten og bredest for og agter. Witsen gik ud fra, at tolderne beregnede skibenes lasteevne ud fra dækbredden midtskibs. Udvidelsen for og agter gjorde derfor, at skibene kunne føre en større last, end den beregnede lasteevne.⁴ I en marginnote angiver han, at disse skibe fremkaldte en konflikt om betaling af told i Øresund.⁵

Denne note har i den historiske forskning ført til bred enighed om, at fløjten ved gennemsejling af Sundet kunne undgå at betale told af hele sin last og var skabt med dette formål for øje. Dette gælder f.eks. inden for det sidste godt halvt hundrede år Karl-Friederich van Olechnowitz, Jules van Beylen, Richard W. Unger og André Wegener Sleswyk. I nyeste tid kan nævnes J.P. Sigmond, Diederick Wildeman, Amsterdam Skibsfartsmuseums hjemmeside og Konstantinos Alexiou's speciale fra Syddansk Universitet.⁶

Der er, som det vil fremgå af nærværende artikel, gode grunde til at tvivle på denne forskningstradition. Det kan udfoldes ved at se på, hvilke toldformer, der blev pålagt skibene i Sundet, og på hvilken måde, tolden blev udregnet af tolderne. Men først lidt om fløjten som skibstype.

Fløjten

Den første fløjte blev angiveligt bygget i den nederlandske havneby Horn i 1595 til købmanden Pieter Jansz. Liorne.⁷ Den er tydeligt og helt naturligt en videreudvikling af allerede kendte skibstyper.⁸ Set fra agtersstavn var fløjten nærmest pæreformet, bred ved vandoverfladen og stærk indadbuende op til det smalle dæk, som Witsen bygger sit udsagn på. Skrogets bredde var næsten ens fra for til agter, så skibet havde et meget rummeligt lastrum sammenlignet med skibe med et smallere skrog og indsnævring mod for- og agterstavn. Ifølge Witsen var fløjten smallest midtskibs, hvor dæksmålet skulle tages, så skibet set ovenfra havde en smule hvepsetaille.⁹

Yderligere var skroget sammenlignet med samtidige skibstyper markant længere i forhold til bredden, begyndende med forholdet 4:1, som hurtigt øgedes til 6:1.¹⁰ En fløjte med en længde på 120 fod, en bredde på 20 fod og en dybde på 12 fod ville være en reduceret udgave af Noahs Ark med samme målestoksforhold som denne.¹¹ Dette var sandsynligvis den fromme mennonit Peter Jansz. Liornes hensigt; i hvert fald blev han fra begyndelsen gjort til grin for sine *Noahskibe*.¹² Men den, der ler sidst, ler bedst. I 1600-tallet blev fløjten i det, man har kaldt dens gyldne århundrede, det mest benyttede hollandske fragtskib på alle verdenshave.¹³

I tilgift til en større lasteevne end andre samtidige skibe havde fløjten lavere byggeomkostninger, idet fyr til en vis grad blev brugt som erstatning for eg, hvilket også resulterede i et lettere skib.¹⁴ Forskerne er uenige om, hvorvidt dette betød et hurtigere eller et langsommere skib.¹⁵ Da skibstransporten i høj grad foregik som konvojsejlads, kan farten dog ikke have haft den store betydning, medmindre man havde en konvoj alene bestående af fløjter. Under alle omstændigheder har langsomste skib sat konvojens fart.

Fløjtens sejlegenskaber var fremragende, hvilket betød, at den krævede en mindre besætning og derfor var billigere i drift.¹⁶

Sundtoldbøgerne registrerer ikke de enkelte skibstyper; men da den første fløjte antages at være sat i søen i 1595, kan i princippet ethvert skib passeret fra dette år og fremefter have været en fløjte.¹⁷ Spørgsmålet er derfor, om tolderne i Helsingør genkendte en fløjte, når de så den, eller lod sig snyde.

Hvis man forestiller sig, at dæksbredden indgik i toldernes udregning af læstetallet for de enkelte skibe, som Witsen angiver, er det klart, at de har fejlberegnet fløjtens lasteevne med en toldgevinst til skippere og købmænd som resultat. Hvis dette var tilfældet, ville man dog være nødt til at hævde,

at tolderne helt generelt var volumenblinde og ikke var i stand til skelne mellem den rundbugede fløjte og dens slankere slægtninge. I tilgift måtte man antage, at tolderne omkring år 1600 målte skibenes længde, bredde og dybde under toldklareringen. Toldbøgerne viser imidlertid, at dette ikke var tilfældet.¹⁸

Toldformer i Sundet omkring 1600

År 1600 er valgt som skæringspunkt for dette afsnit, fordi fløjten som skibstype som nævnt blev sat i søen kort før dette århundredeskifte.

Den told, der ville blive reduceret ifølge Witsens opfattelse, var den såkaldte *skibstold*, som fra begyndelsen af 1500-tallet var afhængig af skibets størrelse og af, om skibet sejlede i ballast eller med last. For ballastskibe var der to trin: Over eller under 100 læster.¹⁹ For lastede skibe var der tre trin: Under 30 læster, 30-100 læster og over 100 læster. Det er grænsen ved 100 læster, der er af interesse, idet fløjten normalt havde en lasteevne af omtrent dette omfang.

Tønde- og skriverpenge, som også blev udregnet efter skibets størrelse, er uden større betydning, da skillelinien var ved 30 læster med en betaling på henholdsvis 12 og 16 skilling under eller over. Det var under alle omstændigheder et ubetydeligt beløb.

Alle andre former for told blev udregnet efter de dokumenterede vare-mængder om bord (*last- og fyrpenge*) eller værdien af disse (*hundredepenge* og *tredivtepenge*) og ikke efter skibets lasteevne. Hertil kom, at alle skibe

Fig. 1. Model af fløjte, M/S Museet for Søfart, Helsingør, 2018. Foto: Annelise Zippor.

med salt i lasten betalte en fast salttold på seks tønder salt mod en mindre kontant kompensation. Disse toldformer kan hjælpe med til at vurdere lasteevnen.

Det bør også nævnes, at skibets *føring*, dvs. den mængde gods en kaptajn og hans besætning måtte medbringe toldfrit (mellem fem og ti læster afhængigt af antal besætningsmedlemmer og sammensætningen af besætningen), ville forhøje vurderingen af et skibs størrelse. Et skib med en dokumenteret last på 95 læster ville således blive toldklareret som værende over 100 læster.²⁰

Toldklareringens praksis i Helsingør omkring 1600

En tilførsel til toldbogen fra 1614, næsten 20 år efter fløjtens fremkomst, giver oplysninger om fremgangsmåden ved toldklareringen på toldboden i Helsingør. Det drejer sig om klareringen den 30. juni af skipper Carnelis Sifuerssens skib fra Harlingen på vej fra Østersøen. Han betalte den normale skibstold på to rosenobler og en daler for sit lastede skib under 100 læster.

Denne helt sædvanlige tilførsel bliver fulgt af en usædvanlig meddelelse: *Haffde itt Skiff forganngen Aar, som hannd haffde Løbedt her wdj genom Sunndidt medt fire Reisser frem och thilbage, och Icke wiste Skibed Storlighedt formiddelst hannd whar samme Reigsser ladde medt Adschillige Wahre, Haffuer hannd nu samme Skiff soldt. Och sidenn er befundett, att hannd haffde hafft Innde wdi Skibedt offuer C Lester Rugh. Gaff nu Derforre for samme fire Reigser viij Rossb, iiij Dr.*²¹

Der kan uddrages i hvert fald følgende oplysninger fra denne tilførsel:

1. Skipperen kendte ikke den nøjagtige størrelse af sit skib, og skibet var ikke blevet opmålt i Sundet ved klareringen. Tolderne stolede således på skipperens angivelser. Der var åbenbart ikke noget måleudstyr til at måle skibets bredde, længde og dybde. Det ville i øvrigt have været vanskeligt, om ikke umuligt at måle lastrummets dybde på et lastet skib.

2. Det blev accepteret, at en skipper, der sejlede gennem Sundet, ikke vidste, om hans lasteevne var over eller under 100 læster. Hvis det blev opdaget, at han tidligere havde klareret skibet til at være under 100 læster, blev han ikke straffet. Han efterbetalte blot toldforskellen.

3. Skibets størrelse blev udmålt ved hjælp af den last, der var beskrevet i de dokumenter, skipperen førte med sig. Størrelsen af et skib i ballast kunne derfor ikke vurderes nøjagtigt. En troværdig vurdering krævede et skib lastet

med enten en enkelt eller nogle få varetyper angivet i læster som f.eks. rug, salt eller hvede. En blanding af varetyper angivet i en blanding af vægt og mål gjorde det vanskeligt at vurdere skibets lasteevne korrekt.

4. Tolderne kom til at kende skipperne og deres skibe, så en skipper kunne blive indhentet af sin fortid, selv om han havde solgt skibet. Det er ikke klart ud fra toldbøgerne, hvornår Cernelis Siffuerssen var sejlet gennem Sundet med en last rug på mere end 100 læster. I maj 1614 er han noteret for en gennemsejling med 82 læster rug;²² men selv med besætnings føring lagt til, ville lasten ikke overstige 100 læster. Måske havde den nye ejer af skibet nu lastet mere end 100 læster i skibet og således afsløret Cernelis Siffuerssen.²³

Den overordnede slutning, der kan drages ud fra denne ene indførsel er, at der ikke fandt nogen opmåling af skibe sted i Helsingør i hvert fald i de første 20 år, fløjter sejlede igennem Sundet. Tolderne måtte stole på skippernes informationer, givet mundtligt eller i dokumenter, og skipperne selv var ofte ikke sikre på den nøjagtige størrelse af deres skibe.

En opmåling af alle skibe ville under alle omstændigheder have forårsaget næsten uoverstigelige problemer for tolderne, da de i så fald ville have været nødt til fysisk at inspicere alle skibe, der ventede på toldklarering i Sundet, og måle længde, bredde og dybde af det enkelte skib. Bortset fra praktiske problemer med selve opmålingen, var der simpelthen ikke personale nok på toldboden til at udføre dette arbejde. Alene i året 1595, da fløjten begyndte sin sejlads, passerede 6.292 skibe gennem Sundet på ca. ni måneder. Om personalesituationen på toldboden i 1595 kan anføres, at der var to toldere og tre toldskrivere, som formodentlig hver havde en skriverkarl, hvilket vil alt i alt vil sige et personale på otte personer til toldklareringen, som tolderne dog næppe som sådan tog aktivt del i. Det vil altså sige seks personer til de 6.292 skibe i 1595, med godt 25 skibe om i gennemsnit om dagen i de ni isfrie måneder.

Konklusionen draget ud fra Cernelis Siffuerssens passage bekræftes af en passage i 1596. Skipper Stoffel Heddes fra Harlingen havde passeret Kronborg seks gange tidligere og havde taget forbehold med hensyn til størrelsen af sit skib, da det var nybygget.²⁴ Hver gang havde han betalt for et skib under 100 læster, men da han ankom til Helsingør med en last salt i 1596, var det klart, at skibet var over 100 læster. Han betalte i overensstemmelse hermed og efterbetalte en rosenobel og en halv daler for hver af de tidligere passager, men blev ikke afkrævet ekstra betaling som straf for at have deklareret ukorrekt. Han havde med Richard Ungers ord begået *en*

ærlig fejl.²⁵ Som forbeholdet også viser, var Heddes virkelig en ærlig mand; men helt generelt accepterede man altså, at skipperne var uvidende om den reelle størrelse af deres skibe.²⁶

Stoffel Heddes klarering af over 100 læster i 1596 kan tjene som eksempel på, hvor meget mindre en skipper betalte for et skib under 100 læster end for et skib over dette mål. Han betalte i alt to rosenobler, 83 daler, en guldgylden, to mark og tyve skilling plus seks tønner salt i skibstold, salttold, skriver- og tøndepenge, fyrpenge, tredivtepenge og lasttold.²⁷ Havde skibet været klareret under 100 læster, ville han kun have sparet en rosenobel og en halv daler i skibstold eller omkring fem procent. Den procentuelle besparelse ville naturligvis have været betragteligt større, hvis han havde passeret med skibet i ballast, men i hård valuta ville den have været det samme beløb. En besparelse af en sådan størrelse ville næppe have stimuleret skabelsen af en ny skibstype. Om de mange skibe i ballast skal kort anføres, at der fra *Balticum* var mindre efterspørgsel efter de varer, som hollænderne kunne levere, end efter det korn, tømmer mm., som hollænderne havde brug for. Ofte havde skibe i ballast ikke desto mindre en mindre last af varer med.

Omkring 1600 blev lastede skibes størrelse udregnet efter lastmængden. Siden indførelsen af fyrpenge i 1561 og lasttolden i 1567 skulle skipperne medføre certifikater på lasten eller bekræfte dens indhold ved edsaflæggelse på toldboden. Også certifikaterne blev til gennem edsaflæggelse, da myndighederne i skibets hjemhavn ikke målte omfanget af varerne, der skulle lastes, men lod købmændene aflægge ed på størrelsen af deres gods og udstedte certifikater i overensstemmelse hermed.²⁸

Proceduren med at sammenligne skipperens oplysning om skibets størrelse med de dokumenter, han medbragte, kan dokumenteres i hvert fald tilbage til 1562, da et skib derved blev konstateret at være over 100 læster og skipperen måtte efterbetale for 26 passager, hvor han havde deklareret sit skib til at være under 100 læster. I denne sag blev kongen involveret, men frikendte skipperen for bevidst svig.²⁹ Dermed var den praksis indført, som blev fulgt de kommende år.³⁰

Indførslerne i toldbøgerne viser således overbevisende, at tolderne normalt stolede på skippernes ord, når de klarerede deres skibe i ballast til at være under 100 læster, og at skipperne betalte i overensstemmelse hermed, indtil deres skibe blev dokumenteret at være større. Så efterbetalte de forskellen i skibstold for de tidligere passager.

Bevidst toldsvig

Mens en fejl i deklarereringen af et skibs størrelse kunne karakteriseres som en *ærlig fejl*, var det noget helt andet, hvis tolderne opdagede, at der bevidst var lavet en forfalsket angivelse af lasten for at slippe billigere i told. Når et falskneri blev opdaget, blev lasten konfiskeret, og en stor bøde kunne blive udskrevet.³¹

Tolder Jens Mogensen Rosenvinges hensigt, da han så tidligt som i begyndelsen af 1560'erne indførte inspektion af skibene i Sundet, var at afsløre sådanne falsknerier.³² Det var af samme årsag, Christian IV i august 1618 udnævnte en visitør til at finde *det hemmelige gods* om bord på skibene.³³ Hans arbejde var at opdage forbudte eller skjulte varer – ikke at måle skibene og udregne deres lasteevne.

Denne ansættelse i 1618 fandt sted lige efter introduktionen af den forlængede fløjte, nævnt af Velius.³⁴ Denne forlængelse øgede skibets lastekapacitet betragteligt. Det var åbenbart en pludselig udvikling, og effekten kan aflæses i toldbøgerne.³⁵ I 1618 fik det bemærkelsesværdigt store antal af 26 tilsyneladende uvidende skippere deres skibe opgraderet til over 100 læster med deres lastedokumenter som grundlag.³⁶ I 1619 var antallet blot fem,³⁷ og det følgende år var der ingen opgraderinger.

Den mest indlysende forklaring på de mange opgraderinger i 1618 er, at skipperne på de nye, længere fløjter rutinemæssigt og måske uafvidende, måske mod bedre vidende, angav deres skibe til at være under 100 læster, når de sejlede gennem Sundet i ballast, men måtte korrigere deres angivelse, når lastedokumenterne på deres tilbagerejse viste, at skibet fragtede mere end 100 læster. Efter nogle indledende problemer, blev situationen hurtigt normaliseret. Ikke ved at anvende måleredskaber, men lastedokumenter. At indførelsen af længere skibe fristede nogle skippere til at undlade at fremvise alle deres dokumenter og således begå bevidst toldsvig kan ses af, at det var nødvendigt at ansætte visitører til at finde *det skjulte gods*.

Forordninger om skibsmåling

Den første forordning om skibsmåling blev publiceret i 1632 i form af en tabel i kongens åbne brev til tolderne.³⁸ Skønt dette brev ikke er en befaling til generel opmåling, men snarere fastsætter nogle retningslinier for tolderne, må det antages, at tabellen i det mindste blev anvendt i tvivlstilfælde, så

at opmåling af skibe i et vist omfang er begyndt i Helsingør i 1632.³⁹ Men selv i 1632 hændte det, at et skibs lasteevne blev konstateret at være over 100 læster på grundlag af skibets dokumenterede last, hvorfor skipperen måtte efterbetale for fire frem- og tilbagerejser, hvor han havde deklareret skibet under 100 læster.⁴⁰ Anders Monrad Møller, den danske forsker, der mest indgående har studeret dette spørgsmål, vurderer, at 1632-tabellen var baseret på en kombination af erfaringer og et mere eller mindre fornuftigt skøn.⁴¹

De danske og nederlandske myndigheder synes ikke at være meget uenige om målene på skibe, der sejlede til og fra Østersøen (ooster-vaerders). Et skib opmålt til 100x23x13 fod i længde, bredde og dybde blev i den danske tabel udregnet til at føre 100 læster, hvilket er tæt på Witsens oplysning, at ooster-vaerders på 100x22x11 fod førte 100 læster.⁴² Dette især taget i betragtning, at den danske tabel skulle dække både ooster-vaerders og noorts-vaerders (skibe, der sejlede på Norge), af hvilke noorts-vaerders generelt stak to fod dybere end ooster-vaerders.

Noorts-vaerders

Betyder det hidtil anførte så, at Witsen er på vildspor, når han taler om den fortjeneste skipperne kunne hente ved fortoldningen på grund af fløjten form. Det er han ikke, men for at se det, skal man kigge til Norge, den anden del af det danske kongerige, i stedet for til Sundet. Witsen selv viser faktisk dette ved at indlede det relevante afsnit med ordene *skibe, der henter træ i Norden*.⁴³ Desuden handler hele den pågældende sektion i hans bog om *Noort-vaerders maet (nordfareres mål)*.⁴⁴ Derfor er der, skønt Witsen også nævner, at skibene ofte bragte korn fra Østen, næppe tvivl om, at han tænker på den specialiserede form af fløjten, der sejlede til Norge efter tømmer.

Den norske eksport af tømmer fandt hovedsageligt sted på nederlandske skibe. Antallet af disse steg omkring 1630; men toldindtægterne viste ikke en tilsvarende stigning takket være systematisk svig udført af skipperne.⁴⁵ Derfor tog kongen affære, til dels for at beskytte skovene, men først og fremmest for at forøge toldindtægterne.

I december 1630 skrev Christian IV et brev til sin statholder i Norge, Christopher Urne, og en af sine norske lensmænd, Steen Villumssøn Rosenvinge, og bad om forslag til, hvordan tolden på tømmer kunne bringes i bedre overensstemmelse med skibenes tømmerlaster, da han havde be-

mærket *den store Underslæb og Skade os paa Tolden skeer*.⁴⁶ Som svar foreslog de få måneder senere, at tolden primært skulle udregnes efter skibenes lasteevne med et tillæg for bjælker og master af store dimensioner i stedet for det nuværende system udregnet efter hver type tømmer kombineret med en mindre told betalt efter skibsstørrelse.⁴⁷

Toldrulle og mål-tabel 1632

Det nævnte forslag fra Urne og Rosenvinge var grundlag for en toldrulle dateret 12. januar 1632.⁴⁸ Den indeholdt vurderingen af skibenes lasteevne efter reglerne angivet i den ovenfor nævnte mål-tabel af samme dato.⁴⁹

Tidligere må vurderingen af tømmereskibes størrelse siges at være foregået på en temmelig tilfældig måde. Tolderne accepterede stort set det antal læster, skipperne angav. For blot at nævne et par eksempler var der skibe, der i 1628 var angivet til en lastekapacitet på 90-140 læster i deres lastedokumenter i Nederlandene, men blev klareret i Norge som skibe på 40-50 læster. Den herskende praksis med at udregne størrelsen af skibenes tømmerlast ud fra den af skipperne opgivne lasteevne gav således disse en åben mulighed for svig. Toldrullen af 1632 fratog dem denne mulighed. Der er eksempler på, at skibe klareret med 18-23 læster i efteråret 1631 blot nogle måneder senere i foråret 1632 betalte told af 70-90 læster.⁵⁰

Visitører havde fungeret i Norge i hvert fald siden 1619.⁵¹ Før 1632 lød deres instruktioner ikke på opmåling af skibe. I lighed med deres danske kolleger var deres opgave at lede efter forbudt gods,⁵² oftest egetræ. Det var ingen let opgave at være visitør. Lokale skovejere var ivrige efter at sælge deres tømmer og ønskede ikke at støtte visitørerne, da de fandt, at de blandede sig i deres forretninger. Skipperne brød sig naturligvis heller ikke om at få deres skibe inspiceret. Tilsyneladende var det næsten umuligt at skaffe nødvendigt lokalt mandskab til at ro visitørerne ud til skibene, og ved én lejlighed blev et reb hugget over, da en visitør var ved at klatre op af det for at komme om bord på et skib, så han styrtede ned.⁵³ I 1640 blev en visitør endda skuddræbt.⁵⁴

Den nye praksis indført i 1632 fremkaldte en masse klager fra nederlandske skippere, som kongen besvarede ved at udtale, at han fandt det mærkeligt, at nederlænderne klagede over, at de ikke længere kunne snyde ham.⁵⁵ Klare tal viser kongens udbytte ved ændringerne. I 1631/32 gav tømmertolden 11.500 daler; allerede i 1632/33 56.000 daler og i 1642/43 149.700 daler.⁵⁶

Mål-tabellen af 1632 har således skabt en vis orden i toldoprævningen; men der var stadig problemer. En skipper fra Hoorn fik f.eks. i sommeren 1632 sit skib opmålt til 65 læster af tolderen i Larvik. Et år senere blev det samme skib opmålt til 90 læster, og da skipperne skulle betale sin told, målte visitøren endnu engang hans skib op og satte det til 110 læster.⁵⁷

I 1640 blev et antal store nederlandske skibe opbragt for toldsvig og sendt til København for at få deres sager afgjort af det nyligt oprettede admiralitet. Kongen brugte denne anledning til at måle længde, bredde og dybde af disse skibe og udvide mål-tabellen fra 1632 til at inkludere skibe over 100 læster.⁵⁸ Hver fod i længde over 100 fod blev sat til 2 læster.⁵⁹

Den nye tabel angav i øvrigt lavere tal end Witsens måleskema for ooster-vaerders. Witsen angiver en fløjte 115 fod lang til 150 læster og en fløjte 125 lang til 200 læster.⁶⁰ Den danske tabel fra 1640 ville give henholdsvis 130 og 150 læster.

Den nederlandske repræsentant i Helsingør klagede officielt over opbringningen af skibene; men internt bebrejdede han skipperne deres forsøg på at skjule op til tre fjerdedele af deres last for de danske myndigheder.⁶¹

Det næste skridt blev taget i 1641, da kongen besluttede, at alle noorts-vaerders skulle måles ved første ankomst til Norge, og at målet skulle brændes ind i sejlbjælken foran stormasten. Denne regel skulle gælde i en forsøgsperiode på et år og derefter evalueres.⁶² Begrundelsen viser, at spin ikke er et nyt fænomen. Ordningen skulle naturligvis forhindre toldsvig, men angiveligt også lette tilværelsen for handelsfolkene, som skulle skånes for besværlige omladninger ved visitørernes undersøgelser, som dog skulle fortsættes i nødvendigt omfang.

Forsøgsordningen synes at være blevet gjort permanent. I april 1643 udstedte kongen et nyt regulativ, nærmest en sammenskrivning af tidligere regulativer, der angav, at alle skibe skulle måles efter mål-tabellerne af 1632 og 1640.⁶³

Traktaterne af 1645 og 1647

1645: Under de forhandlinger, der afsluttede den såkaldte Torstenssonkrig mellem Sverige og Danmark, agerede Nederlandene i begyndelsen som mægler sammen med Frankrig, men valgte side sammen med Sverige i Øresundstoldspørgsmålet.⁶⁴ En traktat med en gyldighed på 40 år blev underskrevet i Christianopol 13. august 1645. Det indeholdt toldprivilegier for

nederlandske skibe i Sundet af omtrent samme art som de svenske privilegier.⁶⁵

Med hensyn til tømmerhandelen i Norge blev det besluttet, at skibsmålingen skulle udføres af to nederlandske og to norske skippere (§9), og resultatet skulle brændes ind i skibets sejlbjælke og på skibssiden for og agter og registreres ved de lokale myndigheder. Tolden blev nedsat til niveauet i 1628, og det blev besluttet snarest muligt at føre forhandlinger om en tømmer told, der skulle pålignes med skibets lasteevne som grundlag (§7).⁶⁶

1647: Disse forhandlinger fandt sted i Nederlandene fra august 1646 til februar 1647 og resulterede i en traktat om opmåling af skibe og tømmer-tolden i Norge.⁶⁷ Kongens svigersøn Corfitz Ulfeldt var leder af den danske delegation. Resultatet af forhandlingerne synes at vise, at han var mere fokuseret på toldbeløbet pr. læst end på antallet af læster pr. skib og derfor blev taget grundigt ved næsen.

Parterne blev enige om, at tømmer tolden skulle være et fast beløb pr. læst baseret på skibenes lasteevne. Skibene skulle for at gøre det lettere for skipperne opmåles i en af de fem-seks hyppigst benyttede havne i Nederlandene. Opmålingen skulle foretages af et lige antal danske og nederlandske skibsbyggere, fire fra hvert land (§2). Som i 1645-traktaten skulle målet brændes ind i sejlbjælken og skibssiderne for og agter. Desuden skulle et målebrev medføres på skibet (§5).

Traktaten indeholdt en mål-tabel, der viste betydeligt lavere lasteevne end f.eks. den danske mål-tabel af 1640. Hertil kom, at en femtedel skulle fratrækkes målet, da det var udregnet med laster af korn eller salt, og tømmer ikke kunne staves så effektivt som disse varer. Det var på dette punkt, Corfitz Ulfeldt blev snydt af de nederlandske forhandlere. Det var korrekt, at tømmer ikke kunne staves på samme måde som en bulklast. Men i modsætning til, at et skib med en last korn eller salt på grund af lastens vægt ikke kunne staves helt til dækket, kunne et tømmerskib lastes til rælingen og endda over som dækslast. De 20% fradrag i antallet af læster var således rent snyd, som enhver med kendskab til tømmerskibe ville vide. Corfitz Ulfeldt havde åbenbart ikke denne viden.⁶⁸

Traktaten definerede, hvordan bredde-, længde- og dybdemålet skulle tages. Bredden skulle således tages lige foran stormasten (§4). Skibe, der ikke var blevet opmålt i Nederlandene, skulle før lastning i Norge opmåles af et lige antal norske og nederlandske skippere med mindst tre fra hvert land (§18).

Spørgsmålet om toldbeløb pr. læst blev først løst gennem langvarige for-

handlinger. Corfitz Ulfeldt begyndte med at forlange to rigsdaler og en ort pr. læst. Hans nederlandske modpart tilbød en halv ort eller en attendedel af Ulfeldts krav. Efter et par måneder enedes man om en rigsdaler pr. læst (§10). Hensigten med traktaten var at løse alle problemer med tømmer-tolden i Norge; men det lykkedes ikke. Ganske hurtigt førte traktaten til klager fra nordmændene, især vedrørende skibe af såkaldt »ny form«, som angiveligt var bygget, efter traktaten var sluttet.⁶⁹ De var bredere for og agter end midtskibs og sagdes at ligne pakhuse mere end skibe.⁷⁰ De kunne føre en større last end skibe af tidligere udformning, og man påstod, at deres skippere sparede to femtedele af tolden i stedet for en femtedel. Nederlænderne afviste disse klager. Efter deres udsagn havde skibe af »ny form« også været bygget før traktaten⁷¹ og var i øvrigt i overensstemmelse med traktatens bestemmelser.⁷²

Christian IV accepterede ikke de nederlandske argumenter og beordrede sin ledende tolder i Sydnorge til at genopmåle nederlandske tømmer-skibe og specielt bemærke sig, om de var af den nye form. Hvis det var tilfældet skulle han forøge antallet af læster med mellem en sjettedel og en fjerdedel.⁷³ De norske toldere klagede også over, at læstetallene, der var brændt ind i skibene ofte ikke stemte overens med måledokumenterne, og at de indbrændte tal var blevet slettet og/eller måledokumenterne ændret. Fra nederlandsk hold var der klager over, at der blev foretaget genopmålinger imod traktaten af 1647. Nye forhandlinger for at løse disse problemer fandt sted i Nederlandene i 1657-58, men resultatet blev status quo. Danmark kunne forlange genopmåling af skibe; men den skulle finde sted i Nederlandene i overensstemmelse med reglerne i traktaten af 1647. Diskussionen om skibe af ny form blev udsat til et senere tidspunkt.

Traktaterne af 1666 og 1669

1666: Denne diskussion blev genoptaget i 1665-66 under dansk-nederlandske møder om forskellige udestående økonomiske problemer landene imellem. Tømmer-skibene, der sejlede på Norge, og deres toldbetaling var et af punkterne på dagsordenen.

Den danske konge, Frederik III, ønskede traktaten af 1647 annulleret. Hans administration havde regnet ud, at den havde kostet Danmark 4.5 mio. rigsdaler i tabte indtægter sammenlignet med, hvad landet ville have modtaget under Christianopeltraktaten af 1645.⁷⁴ Nederlandene var afvisende;

men visse ændringer blev lavet i en traktat indgået i februar 1666.⁷⁵ Man blev enige om, at en læst tømmer skulle sættes til 4.000 nederlandske pund, og at fradraget på en femtedel skulle afskaffes.

1669: I 1669 blev tre test-skibe opmålt:⁷⁶ Het Vergulde Hert, 120 fod lang (ny form), De Brouwer, 116 fod lang (en ældre form) og De Waterhondt, 116 fod, 4 tommer lang (ældste form). Alle kan have været fløjter og alle var noorts-vaerders. De var næsten ens i længde med Het Vergulde Hert treenhalv fod længere end de to andre (ca. 3 %). Opmålingen blev foretaget ved hjælp af kanonkugler og viste, at Het Vergulde Hert kunne rumme en last en fjerdedel til en trediedel tungere end hver af de to andre.

Som aftalt i 1666 skulle en læst tømmer regnes som 4.000 nederlandske pund. Når man kendte vægten af de lastede kanonkugler, var det let at regne læsteantallet for det enkelte skib ud: henholdsvis $227\frac{1}{2}$, $183\frac{1}{2}$ og $168\frac{3}{8}$ læster. Disse tal oversteg i øvrigt langt de tilsvarende tal for skibe over 100 fods længde i den danske tabel af 1640.

Efterfølgende blev bredden og dybden af skibene målt på tre steder, ikke som hidtil et sted, og længden og den gennemsnitlige bredde og dybde blev ganget med hinanden. Resultatet blev divideret med antallet af læster og resulterede i kvotienterne $231\frac{6}{7}$, $239\frac{1}{3}$ og 256. Gennemsnitskvotienten af de tre var $242\frac{1}{2}$, og det blev besluttet, at denne kvotient skulle anvendes i fremtiden til at fastsætte læsteantallet, når multiplikationen af længde og gennemsnitsbredde og -dybde var blevet foretaget.

Efter denne metode ville repræsentanten for den nye form, Het Vergulde Hert, der efter kanonkugle testen var sat til $227\frac{1}{2}$ læster blive sat til $217\frac{1}{2}$ læster og således opnå en lille besparelse på ti læster. Den nye metode fjernede således generelt fordelene ved de hvepsetailede skibe med udbygninger for og agter, da målene også blev taget dér.

Witsen, der skrev sit værk bare to år efter aftalen om opmåling, sammenfatter situationen således: Fordelen er dog nu fjernet gennem en anden opmålingsmetode ... hvorfor man er ophørt med det misformede skrog med de voldsomme udbygninger.⁷⁷

Den såkaldte nye form af fløjten, som fik den til at ligne et pakhus, må i øvrigt have haft en negativ virkning på dens sødygtighed. Det har derfor været en fordel at vende tilbage til et mere typisk design, efter at toldfordelene var mistet.

Sammenfatning

Det er en ganske hårdnakket myte, at fløjten var udviklet til toldunddragelse i Sundet.

Toldbøgerne viser imidlertid, at det gennem de 70 år fra 1562 til 1632 var en veletableret procedure for tolderne i Sundet at bruge lastedokumenterne til at fastslå lasteevnen af de passerende skibe. De anvendte ikke nogen form for måleredskaber til at fastslå skibenes bredde, længde og dybde for at kunne udregne størrelsen. Nicolaes Witsens antagelse af, at den rundbugede fløjte med sin hvepsetaille fra sin fremkomst i 1595 kunne spare told i Sundet, gentaget af mange forskere op til nu, finder således ikke nogen støtte i toldbøgerne op til 1632. Skibets form har forøget dets lasteevne og nedsat besætningens størrelse til gavn for dets ejere, men dette narrede ikke tolderne i Helsingør og nedsatte ikke toldbeløbet.

Skipperen kunne naturligvis snyde med sine dokumenter og begå svig med den hensigt at nedsætte tolden. Når svig blev afsløret af visitører, som var ansat fra 1618, betalte skipperen en bøde og fik de varer, som ikke var klareret, konfiskeret.

Generelt sagt var fløjten således ikke skabt for at undgå at betale fuld told. Pieter Jansz. Liorne, som lod den første fløjte bygge, var ikke blot en from mennonit, der tydeligt var inspireret i sin skibsbygning af dimensionerne på Noahs Ark, men også en forretningsmand, som ønskede at bygge et skib med bedre lasteevne og lavere fragtomkostninger end eksisterende skibe. Fløjten viste sig at være en succes, og den blev hurtigt kopieret. Inden længe var fløjten det almindelige handelsskib på alle syv have. Det syttende århundrede er med god grund af Sleswyk i titlen på hans bog om fløjten kaldt *Fløjtens gyldne århundrede*.⁷⁸

Der er imidlertid én undtagelse. Én specialbygget fløjte fremstod som et skib beregnet til at undgå toldbetaling, nemlig tømmerskibet, som sejlede på Norge, fra 1647 bygget i den såkaldte nye form, bredere for og agter end midtskibs. Op til dette år var der gjort mange forsøg på at undgå at betale told af hele tømmerlasten, og disse forsøg var ofte lykkedes. Fra 1647 blev fløjter beregnet på tømmertransport imidlertid bevidst bygget med hvepsetaille og udvidet lastrum for og agter for at undgå betaling. Skønt alle vidste det, kunne de norske toldere ikke gøre noget, da skipperne rettede sig efter reglerne i traktaten af 1647, som angav, at breddemålet skulle tages midtskibs.

Fig. 2. Til venstre en fløjte, som i dimensionerne i dens første udgave var inspireret af dimensionerne i Noahs Ark. Ukendt proveniens.

Det er tydeligvis dette specialbyggede tømmerskib bestemt til norgesfart, Witsen beskriver. Skønt det undgik en del af toldbetalingen, snød det ingen. Derfor var den danske konge så ivrig efter at få accepteret en ny målemetode. Det lykkedes i 1669, efter at man havde måttet leve med de såkaldte sejlende pakhuse i 22 år.

Den primære årsag til den bredt og fejlagtigt accepterede antagelse, at fløjten var skabt til delvis toldunddragelse i Sundet, er marginnoten i Witsens bog, hvori han siger, at skibene med de smalle dæk omtalt i dette afsnit af bogen fremkaldte en strid om toldbetaling i Sundet. Hertil kan føjes den fejlagtige antagelse, at afsnittet rummer en generel beskrivelse af fløjten og ikke kun af noorts-vaerders.

UTRYKTE KILDER

Rigsarkivet, Danske Kancelli, Norske Tegnelser 1640-1648.

Sound Toll Registers Online (STRO) anført med rulle nr. og scan. nr. som følger STRO 056_0430.

TRYKTE KILDER

Bricka, C.F. & Fredricia, J.A. (udg.): *Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve*, Bd, IV 1636-1640, 1822.

Grandjean, Louis E. (udg.): *Frederik II's Søret, et erhvervshistorisk Kulturbillede fra 1561*, 1946.

Laursen, L. (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, Bd. IV 1626-1649, 1917; Bd V 1651-1664, 1920; Bd. VI 1665-1675, 1923 (DNT).

Laursen, L. (udg.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, Bind IV (KBB IV)*, 1616-1620, 1919 (KBB).

Lundh, O.G. & Sars, J.E. (udg.): *Norske Rigsregistrarer*, Bind V, 1619-1627, 1874; Bind VI, 1628-1634, 1877 (NRR).

Lundh, O.G. & Æverland, O.A.: *Norske Rigsregistrarer*, Bind VIII, 1641-1648, 1887 (NRR).

Paus, Hans (udg.): *Gamle Kongelige Forordninger og Privilegier udgivne for Kongeriget Norge*, 1751 (GKFP).

Secher, V.A.: *Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, Bind IV, 1903; Bind V, 1903 (CCD).

Thomle, E.A. (udg.): *Norske Rigsregistrarer*, Bind XI 1653-1656 (NRR).

LITTERATUR

Alexiou, Konstantinos: *Two 16th century ships: their hull form and performance*, www.maritimearchaeology.dk/downloads/MA_Thesis_Alexiou.pdf, 2011.

Beylen, Jules van: *Schepen van de Nederlanden, van de late middeleeuwen tot het einde van de 17e eeuw*, 1970.

Scheepstypen, i *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, Deel 2, 1977.

Christensen, Aksel E.: *Dutch Trade to the Baltic about 1600. Studies in the Sound Toll Register and Dutch Shipping Records*, 1941.

Degn, Ole: Skibene måles, i: *Dansk Søfarts Historie*, 2, 1588-1720.

Hagedorn, Bernhard: *Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert*, 1914.

- Heiberg, Steffen: De ti tønder guld, rigsråd, kongemagt og statsfinanserne i 1630'erne, i: *Historisk Tidsskrift*, bd. 76, 1976.
- Toldordinansen 12. januar 1632, i: *Zise*, nr. 1, 1982.
- Christian 4. – en europæisk statsmand*, 2006.
- [https://hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/268/Het-Fluitschip vrachtschip uit de Gouden Eeuw](https://hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/268/Het-Fluitschip-vrachtschip-uit-de-Gouden-Eeuw).
- Jensen, Mogens: Rosenvingebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564, i: *Zise*, nr. 1, 2017.
- Jespersen, Leon: »Hvorfor den blev betalt, da vi ikke mere herskede i Sundet, må Vorherre vide.« Øresundstolden og Roskildefreden 1658, i: *Tolden i Sundet*, 2010.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmålingen i Danmark 1632-1867, i: *Handels- og Søfartsmuseets årbog*, 1974.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmåling – nok engang i: *Handels- og Søfartsmuseets årbog*, 2006.
- Møller, Anders Monrad: Skibsmålingen i Danmark fra 1632 til 1687 – en sidste gang, i: *Emilie, Louise og de andre, maritime artikler og essays*, 2008.
- Olechnowitz, Karl-Friedrich von: *Der Schiffbau der Hansischen Spätzeit*, 1960.
- Schreiner, Johan: *Nederland og Norge 1625-1650. Trelastudførsel og Handelspolitik*, 1933.
- Sigmond, J.P.: Recensie van A. Wegener Sleeswijk, De Gouden Eeuw van de Fluitschip, i: *Low Countries Historical Review*, 120:4, 2005.
- Sleeswyk, André Wegener: *De Gouden Eeuw van de Fluitschip*, 2003.
- Unger, Richard W.: *Dutch Shipbuilding before 1800, Ships and Gilds*, 1978. The Fluit: Specialist Cargo Vessels 1500 to 1650, i: *Cogs Caravels and Galleons, The Sailing Ship 1000-1650*, 1994.
- Velius, Theodorus: *Chronyk Van Hoorn*, 1630, Vierden Druk met Aantekeningen vermeerderd door Sebastian Centenn, 1740.
- Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie*, I, 1987.
- Wildeman, Diederick: Fluit, i: *Schepen van de Gouden Eeuw*, Jaarboek 2005, Vereeniging Nederlandsch Historisch Schepvaart Museum, Amsterdam.
- Witsen, Nicolaes: *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier*, 1671.

NOTER

- [1] Denne artikel er en oversættelse og lettere bearbejdning af min artikel: Was the Flute a vessel designed to evade paying toll in the Sound? i: *Tijdschrift voor Zeege-schiedenis*, no. 2, 2018, s. 22-41.
- [2] Witsen 1671.
- [3] Witsen s. 160-61.
- [4] Ibidem: *Voor en achter zijn zy het wijst, in de midden 't naeust, daer zy anderzins het wijste zijn. ... om by maat den inhoud te verkleinen. ... Het uitbreecken dezer Schepen voor en achter, bracht hier in den Schipper profyt aen, datze veele goederen meer stouden als de maat de schepen hielt.*
- [5] Smstds.: *Schepen waer over verschil ontstont, in 't betalen van de tol, aen Kro-nenburg in de Zont.*
- [6] Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1970 s. 107; Unger, 1978 s. 26; Unger, 1994 s. 126; Sleeswyk s. 18; Sigmond s. 620; Wildeman s. 77f.; *Het Fluitschip vrachtschip uit de Gouden Eeuw* på Stichting Nederland Scheepvaart Museums hjemmeside, 2011; Konstantinus Alexiou s. 48.
- [7] Velius s. 495; Hagedorns s. 102f.; Sleeswyk s. 20; van Beylen, 1977 s. 28; Unger, 1978 s. 36f.
- [8] Et kobberstik af Pieter Bruegel de Oude fra 1564 viser et skib af næsten samme form som fløjten. Omtalt af Van Beylen, 1970 s. 101 og vist i Unger, 1978, modsat side 40.
- [9] Jf. note 3.
- [10] Velius s. 495 note 747; Hagedorn s. 103, note 2; van Beylen 1970 s. 103f.; Sleeswyk s. 20, 29.
- [11] Iflg. 1. Mosebog 6,15 var Noahs Ark 300x50x30 alen.
- [12] Velius s. 495 note 747; Sleeswyk s. 32f.
- [13] Jf. titlen på Sleeswyks bog: *De Gouden Eeuw van het Fluitschip* (Fløjstens gyldne århundrede); Wildeman s. 75.
- [14] Unger s. 37; Van Beylen, 1977 s. 30; Wildeman s. 78.
- [15] Velius s. 495 note 747; Hagedorn s. 108; Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1977 s. 29 og Wildeman s. 78 opfatter fløjten som et hurtigt skib, mens Alexiou s. 47 vurderer skibet til at være langsomt, og Unger, 1978 s. 37, synes at indtage et mellemstandpunkt. De lettere byggematerialer gav nok fløjten mere fart, men skrogets form betød et langsommere skib.
- [16] Olechnowitz s. 13; van Beylen, 1970 s. 104; 1977 s. 31f.; Unger, 1978 s. 37; Wildeman s. 78.
- [17] Schreiner s. 35 angiver, at 70% af alle skibe i Sundet i 1630'erne antageligt var fløjter. Det følgende tiår steg det til 90%.
- [18] Den første tabel vedr. skibsmål og læstetal blev i øvrigt først udstedt i 1632, jf. nedenfor.
- [19] En hollandsk læst korn vejede ca. 2 tons, men vægten af en læst var ofte forskellig fra land til land, og endda fra by til by. En hollandsk læst var således $\frac{7}{8}$ af en læst i Lübeck og $\frac{3}{4}$ af en læst i Stralsund. En omregningstabel anvendt på toldboden i Helsingør findes i STRO 073_021. En læst kunne evt. måles i rumfang i stedet for vægt afhængigt af den målte vare.
- [20] Om føring se: Grandjean Capitel X.
- [21] STRO 056_430. [Havde et skib sidste år, som han var løbet igennem Sundet med på fire rejser frem og tilbage uden at kende skibets størrelse, da han på disse rejser var lastet med forskellige varer. Har nu solgt dette skib. Og siden er det blevet opdaget, at han havde haft over 100 læster rug i skibet. Gav derfor nu for disse fire rejser otte rosenobler, fire daler].
- [22] STRO 056_414.
- [23] Selv om kilderne intet siger derom, kunne den tanke være nærliggende, at tolderne førte et alfabetisk register med enten skibsnavne eller skippernavne eller begge dele og datoen for hver passage. I modsat fald ville det være en både besværlig og tidrøvende sag at finde tilbage til et skibs/en skippers tidligere passager.
- [24] STRO 036_129.
- [25] *An honest mistake*. Ungers e-mail til forfatteren 28.5.2017.
- [26] F.eks. STRO 006_446; 008_186; 011_55.
- [27] Tolden er indført i fire sektioner i toldbogen: STRO 036_050 (tredivtepenge),

- 036_129 (skibstold, salttold og skriver- og tøndepenge), 036_429 (fyrpenge) og 036_560 (lasttold).
- [28] Et certifikat fra 1605 ses i STRO 001_062-063.
- [29] STRO 003_666.
- [30] STRO 004_465 (1563: 10 passager), STRO 006_422, 446 & 525 (1565: 4, 10 & 3 passager), STRO 008_186 (1567: 4 passager), STRO 11_055 (1569: 5 passager), STRO 029_134 (1589: 1 passage – nyt skib).
- [31] STRO 049_175 (1607)
- [32] Jensen, 2017 s. 16f.
- [33] Laursen, KBB IV, 1919 s. 455.
- [34] Jf. note 9.
- [35] Iflg. Hagedorn s. 111 steg antallet af nederlandske skibe over 100 læster, som passerede Sundet fra 530 frem- og tilbagerejser i 1617 (17%) til 1990 frem- og tilbagerejser i 1620 (50%); jf. Christensen s. 345, tabel 21, som viser stigningen i lastekapacitet for saltskibe til over 100 læster i 1617; cf. Samme s. 100, tabel 6.
- [36] STRO 061_417-19.
- [37] STRO 062_262.
- [38] Secher, CCD V, 1903 s. 564ff.; jf. Degn s. 20.
- [39] Christensen s. 342f. antager, at opmålingen først begyndte i 1643 og konkluderer: *As late as the end of the 1640es it [the measurement of ships] was not definitely introduced; it was an art of which only ship's carpenters and not ordinary commercial and shipping experts had any knowledge, and the methods were not yet clarified.*
- [40] STRO 075_218 (6.6.1631) forklarer sagen, mens passagen findes 075_216. Skipperen havde klareret sit skib som ballaster STRO 075_157 (16.5.1631); jf. STRO 075_151 (9.4.1631) og STRO 075_209 (4.5.1631).
- [41] Monrad Møller, 1974 s. 18; jf. Christensen s. 334: *As basis was still used the experience from practice: the carrying capacity of the ship were the number of lasts of corn or salt which the ship might carry.*
- [42] Witsen s. 160.
- [43] Samme.: *Schepen die om't Norden hout... haelen...*
- [44] Samme.: *Noort-vaerders maet*; jf. s. 242: *dat eenig geschil ontstack, tusschen zijn Kononklijke Majesteit van Denemarken, en haer Hoogmogende, nopende het aental der lasten, waer op die Scheepen, die naar Noorwegen om hout waren...* [at der opstod nogen uenighed mellem Hans Kongelige Majestæt af Danmark og Deres Højmægtige (det nederlandske parlament) om antallet af læster på skibe, der sejlede til Norge efter tømmer...].
- [45] Schreiner s. 59f.
- [46] Lundh & Sars, NRR VI s. 265.
- [47] Schreiner s. 60f.
- [48] *Told-Rulle hvorefter Træ-Last-Tolden udi Norge herefter skal opberges.* Paus, GKFP s. 725-30.
- [49] Se note 37.
- [50] Schreiner s. 61ff.
- [51] Lundh & Sars, NRR V s. 43f.
- [52] Samme, NRR V s. 90, 203, 301; VI s. 21, 307f.
- [53] Samme, NRR V s. 44.
- [54] Schreiner s. 58.
- [55] Samme s. 63 note: *...dat hem veele jaeren den tol in Norwegen waere gestoolen, ende nu de schippers iselve niet meer conden doen, claechden sij, mijn vragende ofte dat recht waere...*
- [56] Heiberg, 1982 s. 16; jf. samme, 1976 s. 37f., og samme, 2006 s. 357.
- [57] Schreiner s. 65f.
- [58] Bricka & Fredericia s. 401f. (Brev til admiral Klaus Daa og rentemester Jørgen Vind).
- [59] Secher, CCD V s. 64f.; jf. Monrad Møller, 2008 s. 118.
- [60] Witsen s. 160.
- [61] *Deselvige hebben in den tolle in Noorweeghen soo veel versweegen, dat ick mijn selfs schaeme, eenige de helfte, andere drie vierdepaert van haere ladinge.* Schreiner s. 73 note 3.
- [62] Schreiner s. 87; Laursen, DNT IV s. 498.
- [63] Rigsarkivet, Danske Kancelli, Norske Tegnelser 1640-1648: 150R-155R (Forordning om Toldrulle og andet udi Norge 9.4.1643); Lundh & Æverland, NRR, VIII s. 269-75; Paus, GKFP s. 782-89.
- [64] Laursen, DNT, IV s. 481-87; jf. Jespersen s. 305.
- [65] Laursen, DNT, IV s. 476-93; Venge s. 257-60.
- [66] Laursen, DNT, IV s. 490; jf. Schreiner s. 96ff.
- [67] Traktaten blev underskrevet 2./12. februar 1647 (to datoer, fordi Nederlandene var

- gået over til Ny Tid). Laursen, DNT, IV s. 520-46; cf. Schreiner s. 100-05.
- [68] Mange skippere betalte betydeligt færre læster, end de selv i Nederlandene havde opgivet i deres lastdokumenter. Schreiner s. 105.
- [69] Laursen, DNT V s. 246-59; Schreiner s. 105.
- [70] Laursen, DNT, VI s. 81; Schreiner s. 105.
- [71] Laursen, DNT, VI s. 110.
- [72] Samme, DNT, V s. 250; jf. Witsen s. 160: ... *en na den eisch werdt gamaeckd.*
- [73] Thomle, NRR, XI s. 476-81.
- [74] Laursen, DNT, VI s. 65.
- [75] Laursen, DNT, VI s. 108-14.
- [76] Witsen, Appendix s. 33-37; Monrad Møller, 1974 s. 22-25; samme, 2006 s. 102-05; samme, 2008 s. 127-30.
- [77] Witsen s. 160.
- [78] De Gouden Eeuw van het Fluisschip.

Øresundstolden omkring år 1600

AF MOGENS JENSEN

Toldboden

I 1562 lod Frederik II opføre en toldbod til brug ved opkrævning af Øresundstolden ved stranden i Helsingør. Bortset fra en kortere periode, hvor toldrens privatbolig i Stengade havde fungeret som toldbod, var tolden indtil da blevet opkrævet på Krogen,¹ forløberen for Kronborg.

Fig. 1. Omkring 1582 tegnede den hollandske maler Hans Knieper et prospekt af Helsingør, set fra Sundet. Her blev også toldboden gengivet. Imidlertid er den del af tegningen, der viste toldboden og Kronborg, efter alt at dømme forsvundet, men bevaret er et kobberstik fra Braun og Hogenbergs værk *Civitates orbis terrarum*, Köln 1575-1593, som blev udført efter Kniepers tegninger. På ovenstående udsnit af kobberstikket ses toldboden, som på tidspunktet for Kniepers udførelse af tegningen ikke længere blev anvendt til det oprindelige formål, og som her er betegnet Olde Toldbod. Illustrationen her er forsøgsvis koloreret ved Lars Bjørn Madsen.² Museerne Helsingør.

Toldkammeret, hvori klareringen foregik, havde en vægbeklædning af rødt engelsk klæde svarende til farven på de oldenborgske bjælker i rigsvåbnet. Også bordet, hvorpå tolden blev udregnet og erlagt, var klædt i rødt.³ Ingen kaptajn eller købmand, der betrådte toldboden, skulle være i tvivl om, at han trådte ind i den oldenborgske konges domæne.

Kammeret var opdelt af et gitterværk med en dør, så der nogenlunde kunne holdes styr på de ventende. For ventetid var der. Skibene ankom oftest til Sundet i konvojer, og tolderen, hvis underskrift og segl, toldpapirerne skulle forsynes med sammen med toldskriverens, var kun pligtig at være på toldboden hver anden dag.⁴

I dette royalt-røde toldkammer afregnede kaptajner og købmænd deres told. Denne artikel vil ud fra spredte oplysninger i toldbøger og dokumenter forsøge at belyse livet på toldboden i slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet.

Læstemål

Torsdag den 20. juni 1605 indfandt skipper Claus Klött fra Lübeck sig på toldboden for at klarere sit skib. Med sig havde han et certifikat udstedt otte dage tidligere af Lübecks borgmestre og råd.⁵

Det angav, at skibet som last medførte 18 læster hvede, 62 læster rug og 41½ læster byg samt 150 stænger jern. Lastens ejere var 11 forskellige købmænd, hvoraf skipperen var den ene. Alle var de personligt mødt op på rådhuset i Lübeck og havde højtideligt aflagt ed på, at mængden af deres gods var korrekt angivet i certifikatet. Det fortalte desuden, at alle købmændene var borgere i Lübeck, og at alle varer var lybske og skulle føres til Spanien.

Så langt så godt. Claus Klött havde altså et certifikat, som samlet viste en kornlast på 121½ læster foruden de 150 stænger jern. Men da toldskriver Bernd Fake gjorde lasten op ved det røddugede bord, nåede han, som det fremgår af toldbogen,⁶ et samlet tal på 139 læster korn eller en forhøjelse på ca. 14 %.

Jernstængerne angiver han til en vægt på 15 skippund, mens Klötts certifikat angiver antallet 150. Det er utvivlsomt blot en vekslen mellem antal og vægt fra certifikat til toldbog og viser, at der går 10 jernstænger på et skippund (160 kg).

Men hvordan forklare forskellen mellem kornmål i Lübeck og Helsingør? Forklaringen er den enkle og for os, som lever 400 år senere og er

vant til ensartede globale målestokke, noget overraskende, at der netop var forskel på kornmål i Lübeck og Helsingør. En læst var ikke uden videre en læst. Det afhang af byen, hvor læsten blev gjort op, så toldskriverne havde et ret omfattende regnearbejde at udføre afhængigt af, i hvilken by skipperens certifikat var udstedt.

En bevaret omregningstabel fra toldboden i Helsingør⁷ viser således, at læstetallet for gods fra bl.a. Stralsund skulle forhøjes med en tredjedel, fra Greifswald med en fjerdedel, fra Rostock med en femtedel, fra Stettin med en sjattedel og fra Lübeck med en syvendedel, hvilket svarer til den nævnte ca. 14 % stigning i Claus Klötts læstetal.

Mindst regnearbejde gav skibe fra bl.a. Riga og Danzig, da deres læst svarede til Helsingørs, som igen meget praktisk var identisk med en hollandsk læst.

Edsaflæggelse

Det fremgår af Claus Klötts certifikat, at der i forbindelse med udstedelsen ikke var foregået nogen form for opmåling af godset. Købmændene var mødt op på rådhuset og havde med udstrakt arm og løftede fingre (edsfingrene: højre hånds pege- og langfinger) svoret på, at den godsmængde, de angav, var korrekt.

Var der således edsvorent papir på godset, når skibet kom fra hjembyen, var det samme ikke nødvendigvis tilfældet på returrejsen. Allerede før 1560 var der ganske vist fra dansk side blevet krævet certifikater på godset på enhver rejse, hvilket naturligvis ville have lettet toldernes arbejde; men i den traktat, der i 1560 afsluttede forhandlinger i Odense mellem Frederik II og hansestæderne, blev det fastslået, at skipperne kunne nøjes med at »certificere« deres gods med en ed.⁸

En højtidelig edsaflæggelse har derfor været et fast led i toldklareringen, når toldskriveren havde noteret skipperens mundtlige oplysninger om hans last ned og bad ham bekræfte dem med sin ed. At der hos tolderne var en vigende tillid til de aflagte eders sandhedsværdi fremgår af klager fra vinhandlere i Köln over, at tolder Jens Mogensen Rosenvinge netop i 1560 begyndte at inspicere skibe for at se, om skippernes skriftligt eller mundtligt edsvorne angivelser var i overensstemmelse med godsmængden om bord.⁹ Knap 60 år senere forordnede Christian IV i 1618 en egentlig visitørordning med henblik på at finde skjult gods om bord på de passerende skibe,¹⁰ et

udtryk for, at eden helt havde mistet sin betydning som element i klaringen.

Skibsmåling

Oprindeligt var tolden en skibstold fastsat efter skibets lastekapacitet. Uanset alle senere indførte toldformer blev denne told bevaret, graderet efter skibets størrelse: Under 30 læster, 30-100 læster og over 100 læster. Det var derfor nødvendigt for tolderne at kende størrelsen på det enkelte skib. Men det var vanskeligt, da selv skipperne ofte ikke kendte den nøjagtige størrelse på deres skib, før det var sejlet fuldt lastet gennem Sundet med f.eks. korn eller salt. Det fremgår således tydeligt af Klötts certifikat, at han fører et skib over 100 læster, da hans kornlast, uanset om den er opgjort i Lübeck eller i Helsingør er over denne grænse.

Langt vanskeligere var det, hvis lasten bestod af blandet gods. Det kunne føre til, at et skib foretog adskillige gennemsejlinger med for lav målangivelse. Det mest bemærkelsesværdige eksempel på dette er en skipper, der i 1562 måtte efterbetale skibstold for 26 gennemsejlinger, hvor skibet var angivet till at være under 100 læster, men nu blev konstateret at være over.¹¹ Kongen blev inddraget i denne sag, men valgte at undlade at straffe skipperen for falske oplysninger, blot han efterbetalte den for lidt betalte skibstold.

Dermed var fastlagt en praksis, der blev fulgt i de kommende år. Det blev betragtet som en ærlig sag, at en skipper ikke kendte den nøjagtige størrelse på sit skib, før det fremgik af lastedokumenterne. Så blev fejlen korrigeret, og det skyldige beløb efterbetalt uden bøde eller andre repressalier.¹²

En sådan praksis må have krævet en mere end god hukommelse hos personalet på toldboden, og et gennemsyn af tidligere toldbøger vil have været meget tidkrævende, så det må være nærliggende at antage, at tolderne ud over toldregnskabsbøgerne, som kun oplyser skippernes navne ikke skibenes, også har ført ikke bevarede skibslistre, så det let kunne konstateres, hvornår og hvor ofte det enkelte skib var kommet igennem Sundet og med hvilken opgivet lasteevne.

Når et skib overskred grænsen på 100 læster, forhøjedes skibstolden med 50 %, hvilket betød en ekstra udgift for skipperen på en rosenobel og en halv daler. Det var derfor vigtigt at få sit skib klareret som værende under 100 læster. Og bedst var det naturligvis, hvis et skib, der fragtede over 100 læster kunne blive klareret under dette mål.

Ifølge den hollandske skibshistoriker Nicolaes Witsen skulle skibstypen »fløjten« være skabt i slutningen af 1500-tallet med bl.a. dette formål for øje.¹³ At det ikke var tilfældet, er påvist i artiklen Fløjten – Var fløjten et skib til toldunddragelse i Øresund? i herværende årbog.

Toldberegning

Som ovenfor omtalt skulle indholdet af skibscertifikaterne ofte omregnes til dansk mål på toldboden; men det var ikke de eneste regneopgaver, der skulle klares. Visse toldformer som 30-penge og 100-penge (henholdsvis ca. 3 % og 1 % af varens værdi) var værdibaserede, andre som lastetold og fyrpenge var kvantumbaserede efter godsets mål eller antal, mens skibstold og tønde- og skriverpenge betaltes efter skibets størrelse. Der var flere toldformer end de nævnte, og desuden betalte man ikke efter en ens taksttabel for alle nationer, men alt efter privilegier eller mangel på samme.

Alt i alt affødte det et større regnearbejde ved det rødklædte bord, før toldskriverne nåede frem til den samlede toldsum. Men dermed var kalkulationerne ikke altid til ende. Hovedparten af toldbetalingerne faldt i rosenobler (skibstold) og daler og skilling (alle øvrige former). Men skipperne havde ikke altid de rigtige møntenheder, og så måtte der omregnes.

Et par skibspassager i 1566 kan vise, hvor indviklet, dette kunne blive.¹⁴ Den 12. juli klarerede Thomes Ryckmand fra Newcastle for hjemgående fra Narva sit skib i Sundet. Ud over skibstold på en rosenobel og tønde- og skriverpenge på en halv daler skulle han betale 100-penge af lastens værdi på 2.769 daler. Det ville blive et beløb på ca. 27 $\frac{2}{3}$ daler eller 27 daler og to mark; men tolderen modtog syv forskellige mønttyper: fire gamle og en ny engelot, en dobbelt dukat, en grosser, to kroner, ni en halv daler og en ort. En lignende passage på samme opslag den 22. juli nøjes med fem mønttyper. Tolden på 35 $\frac{2}{3}$ daler eller 35 daler og to mark blev udredt af skipper Joenn Schoett i form af en dobbelt dukat, tre en halv engeloter, tre kroner, 20 $\frac{1}{2}$ daler og 14 skilling.

Det har klikket lystigt fra den tids regnemaskine, regnebrædtet eller regneklædet med dets regnemønter, som toldskriveren i hurtigt tempo flyttede rundt med for at nå et resultat. Regnebrædtet kunne være et separat bord eller en bæk med de nødvendige indridsede liner, regneklædet et løst klæde med samme linier indsyede eller på anden vis indstregede.¹⁵ Men det kunne også tænkes, at det røde bordklæde var forsynet med så-

danne linier, så det permanent udgjorde et eller flere regneklæder til brug for toldskriverne.

Toldboden har uden tvivl også været forsynet med en vægt, så det kunne konstateres, om mønterne holdt vægt. Derimod synes man ikke at have haft de nødvendige redskaber til at afprøve mønternes lødighed. I hvert fald modtog man i 1560'erne side om side med almindelige »gamle« dalere også de underlødige såkaldt »nye« dalere.¹⁶

Toldbøger

Det er indlysende, at toldbøgerne med deres stort set fraværende rettelser er renskrifter og altså ikke er skrevet i forbindelse med klareringen af de tusinder af skibe, der årligt passerede Sundet. Der må have været udfærdiget kladder i forbindelse med klareringen. I disse har de forskellige toldformer, som den enkelte skipper har skullet betale, været anført, så det totale toldbeløb har kunnet opkræves og toldpapirerne udskrives. Også den daglige afstemning af toldkisten har været afhængig af disse regnskabskladder. Om vinteren i årets stille måneder har toldskriverne anvendt kladderne, når de skrev toldbøgerne med toldformer og nationalitetsgrupper placeret i de relevante sektioner af bøgerne.

Det er toldskrivernes håndskrift, vi møder i bøgerne; men det giver næsten sig selv, at de ikke var alene om det omfattende arbejde på toldboden. Det fremgår da også af en rapport fra den svenske agent i Helsingør i 1621, at toldskriverne havde underordnede skrivere.¹⁷ Disse underordnede skrivere, eller skriverkarle, fremgår ikke af lønregnskabet. Dem har toldskriverne måttet lønne af egne lommer på samme vis som f.eks. kancelliskriverne gjorde det med deres assistenter.¹⁸

Det er desværre umuligt at stikke hovedet indenfor på toldboden og opleve en klarering; men der er træk i toldbøgerne, der kan antyde, hvordan den er foregået. Man kan f.eks. se på de mange forskellige stavemåder af en skippers navn fra sektion til sektion i bøgerne.

Den 4. juli 1592 klarerede toldskriver Hans Meyer således en skipper, der betalte skibstold, fyrpenge og lastetold. Han findes derfor i tre sektioner af Meyers toldbog. I sektionen med skibstold anføres skipperen med navnet Goiche Bochell. I sektionen med fyrpenge som Gødke Boebell og i sektionen med lastetold som Gøttecke v. Bockes.

Den mest indlysende forklaring på denne store variation i navnene er, at

mundtlighed har spillet en væsentlig rolle i forløbet fra klarering til færdig toldbog.

Det var de to toldskrivere, der var i dialog med skipperne og kontrollede deres oplysninger om skib og gods. Disse oplysninger, navnene indbefattet, kan de så mundtligt løbende have givet videre til hver sin skriverkarl, som nedskrev en kladde med de nødvendige oplysninger, herunder navne. Det skulle gå stærkt, og midt i den undertiden højrøstede dialog mellem toldskrivere og skipperne kan det have været svært for en skriverkarl at høre sin »egen« toldskrivers udtale af skippernes navne. Det var ikke det bedste udgangspunkt for omhyggeligt arbejde, og i øvrigt var der ingen fastlagt stavemåde for navne, og da slet ikke de mange fremmedartede navne, der blev dikteret.

Det kunne måske endda tænkes, at skriverkarlen førte en kladde for hver toldform, hvorfor han har skullet skrive det mundtligt meddelte navn flere gange, og der allerede i kladdeformen var en vis variation i stavemåderne.

Men ellers kunne variationen komme i renskriften, hvor processen antageligt gik den modsatte vej, så skriverkarlen læste højt af kladden, mens toldskriveren skrev oplysningerne ind i toldbogen.

I denne dobbelte proces af mundtlig diktat stavede først skriverkarlen i kladden og derefter skriveren i toldbogen navnene, sådan som de hørte dem udtalt.

Toldbøgerne blev ført i to eksemplarer. Begge eksemplarer er bevaret for bl.a. året 1568, ført af hver sin toldskriver, David Hansen og Frederik Leiel.¹⁹ Efter udgiftsregnskabet for dette år at dømme har der dog været ført yderligere to toldbøger, idet der omtales papir indkøbt til tolder Henrik Mogensens og dennes søn, Willum Henriksen, som en tid var hans medhjælper, samt betaling for indbinding af deres toldbøger.²⁰ Udgiftsregnskabet for 1566 foretager dog en skelnen mellem toldskrivers og tolders bøger, idet det indkøbte papir til tolderen angives at være til Kongelig Majestæts regnskab og anden bestilling, og papiret indkøbt til toldskriverne siges at være til toldbøger og andet register.²¹

Sammenholder man toldskrivers bøger, er det påfaldende, hvor ens de er. Det er svært at frigøre sig fra det indtryk, at bøgerne er indbyrdes afskrifter. Ikke blot kommer de enkelte sektioner i samme rækkefølge; men side for side er antallet af tilførsler og rækkefølgen af disse ens.

Indtrykket styrkes af, hvad der må karakteriseres som en klassisk afskriverfejl, som optræder på første side af sektionen med fyrpenge i Frederik Leiels toldbog. Denne side rummer i David Hansens toldbog 15 skibspassa-

ger og et samlet toldbeløb på 31 mark, 11 skilling og 2 hvid.²² I Frederik Leiels toldbog findes kun 14 af David Hansens skibspassager indført på denne side. Den næstsidste passage med et toldbeløb på 24 skilling mangler. Alligevel angives det samlede toldbeløb som i David Hansens bog.²³

Et eksempel af samme art kan findes i sektionen med nederlandske skibes skibstold, hvor den syvende post på en side i David Hansens bog²⁴ i Frederik Leiels bog²⁵ er tilført som den sidste og dermed 14. post. Her er overspringshandlingen fra den dikterende skriverkarls side således opdaget i tide.

I sektionen med skibstold for nederlandske saltskibe følger Frederik Leiel en bemærkning om efterbetaling af skibstold for tidligere rejser ind nederst på siden og ikke ved selve passagen, som David Hansen gør. Også det et indicium på, at David Hansens bog er forlægget.²⁶

Men situationen kan ikke entydigt tolkes således, at Frederik Leiel kopierede David Hansens bog. Der er tegn på, at afskriften også gik den anden vej, bl.a. et eksempel, hvor Frederik Leiel nævner læsteantallet på en last sild,²⁷ mens David Hansen ikke gør.²⁸ Lige så let det er at udelade læsteantallet i en afskrift, lige så svært er det at føje det ind. Ligeledes anfører Frederik Leiel i en række tilfælde i sektionen om skibstold, hvilke varer skibene sejler med,²⁹ mens David Hansen udelader dette.³⁰ Det er da heller ikke relevant for udregning af tolden. Men her gælder det samme ræsonnement, at det er let at udlade noget i en afskrift, men svært at føje det til. I begge tilfælde må Frederik Leiels bog sikkert anses for at være forlæg.

Men er David Hansens bog forlæg i visse sektioner og Frederik Leiels i andre, vil det være nærliggende at antage, at der i skriveprocessen endnu ikke har været tale om indbundne toldbøger, men om bundter af ark, som først er blevet indbundet, når det samlede skrivearbejde var fuldført.

Man kan da forestille sig, at de to toldskrivere har fordelt sektionerne imellem sig med de relevante kladder, som deres skriverkarle har læst højt for dem. Når alle kladder således var skrevet ind, så man tilsammen havde en hel toldbog, har toldskrIVERne lånt hinandens halve skrevne bøger og med skriverkarlens hjælp færdiggjort deres egne bøger, som efterfølgende er blevet indbundet.³¹

Fig. 2. I Braun og Hogenbergs værk *Civitates orbis terrarum*, 1575-1593, findes muligvis en anden gengivelse af toldboden, på en fremstilling af Helsingør og Kronborg i fugleperspektiv. Her ses en stor bygning ud mod vandet. Den gamle toldbod optræder tilsyneladende i fornyet, ombygget skikkelse, men det er også muligt, at bygningen blot er en signatur.³² Museerne Helsingør.

Dagligdagen på toldboden

Forberedelserne til skrivearbejdet har sikkert påhvilet skriverkarlen. Papirarkene skulle forberedes med indstregning i kolonner og påstrøning af sandarakpulver, som forseglede papirets overflade og gjorde den velegnet at skrive på, uden at blækket løb ud.³³ Derimod synes sidenummereringen at være foretaget af toldskriveren ligesom også de forskellige invokationer, som siderne i vekslende omfang er forsynet med.³⁴ Fjerpenne skulle tilskæres og blæk fremstilles. Om der til kladdeskrivning er anvendt fjerpen og blæk eller blyantens forløber, blystiften, kan ikke afgøres. Det er kun udgiften til papir og indbinding, der fremgår af toldbøgerne.³⁵ Alle øvrige remedier anvendt i skrivearbejdet synes at have været for tolderes og toldskriveres egen regning.

Men dermed var skriverkarlens arbejde ikke færdigt. Det fremgår af en

tilførsel i 1625, at der er indkøbt koste og strøsand til toldboden, så han har nok måttet begynde sin arbejdsdag med at feje og strø nyt sand på gulvet.³⁶

Når kongen eller rentekammeret skulle have overført kontanter fra toldboden, blev mønterne pakket i lærredsposer indkøbt til formålet eller i fjerdinge og ottinger fremstillet af toldbodbødkeren.³⁷ Transporten foregik som oftest i lejede vogne.³⁸

Der findes ingen udgift til bogtrykker i toldbøgerne, så enten har de toldsedler, der blev udstedt til skipperne som resultat af klareringen været helt igennem håndskrevne, eller tolderen/toldskriverne har afholdt udgiften af egne lommer. Det sidste virker dog ikke sandsynligt.

Da toldsedlerne også skulle underskrives og besegles af tolderen, og denne kun var pligtig til at være på toldboden hver anden dag og i øvrigt i perioder var bortrejst i kongens ærinde, har toldboden ikke kunnet fungere nogenlunde smidigt, medmindre toldskriverne under lås og slå har haft et vist antal toldsedler in blanco med tolderens underskrift og ligeledes hans segl til brug i hans fravær. Men under alle omstændigheder ville der ofte gå et par dage med en klarering.

Toldsalt

En nødvendig mand på toldboden var bødkeren, som skulle kunne tilkalles, når der var behov for ham. Det var der, hver gang et skib lastet med salt skulle levere de obligatoriske seks tønder toldsalt. Efter reglerne skulle skipperne selv levere saltet pakket i tønder; men det er næppe altid sket, så bødkeren har måttet træde til med tønder. Eller tønderne har manglet et eller flere bånd, så bødkeren har måttet sætte nye på.³⁹ Under alle omstændigheder har han skullet kontrollere, at tønderne var vel pakket, som det hedder i toldtariffen af 1560.⁴⁰

Ifølge samme tarif skulle nederlandske skippere have en kompensation på 2 guldgylden for det leverede toldsalt, mens skippere fra andre nationer måtte nøjes med én. Selv med en saltpris i 1560 på 6-7½ daler pr. læst⁴¹ var kompensationen på to guldgylden (= 3 daler)⁴² for de 6 tønder (½ læst) i underkanten, og da saltprisen 15 år senere nåede op på 50 daler pr. læst,⁴³ uden at kompensationen ændrede sig, må man konstatere at udskrivningen af toldsalt havde mistet ethvert skin af at være led i en handel og slet og ret var blevet en regulær ekstratold.

Toldsaltet og en række andre varer skulle videresendes til kongen eller

andre modtagere, så der var også knyttet dragere, færgemænd og fragtmænd til toldboden.⁴⁴ Toldbodens omgivelser skulle også holdes i orden. Det gav arbejde til en enkelt mand.

Et øjebliksbillede

Denne artikel har hentet sit stof i årtierne før og umiddelbart efter år 1600. Den dækker derfor kun et meget begrænset udsnit af Øresundstoldens mere end 400-årige historie, der strakte sig fra 1429 til 1857. Som et sådant øjebliksbillede må man tage artiklen. Havde fokus været flyttet et århundrede tilbage eller frem, ville meget om end ikke alt have set ganske anderledes ud.

UTRYKTE KILDER

SA/Øresundstoldregnskaber/Diverse Dokumenter indtil 1660.

Øresundstoldbøgerne i *Sound Toll Registers Online* (www.soundtoll.nl) (Anføres med rullenummer og scannummer som følger: STRO 001_0062).

TRYKTE KILDER

Laursen, L. (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750*, I. Bind 2.-3. Hæfte 1536-1560, 1907.

Laursen, L. (udg.): *Kancelliets Brevbøger, 1571-1575, 1898*, (KBB 1571-1575); 1616-1620, 1919, (KBB 1616-1620).

Secher, V.A. (udg.): *Corpus Constitutionum Daniae I, 1558-1575, 1881-88*. (CCD I).

Tandrup, Leo (udg.): *Svensk agent ved Sundet. Toldkommissær og agent i Helsingør Anders Svenssons depecher til Gustav II Adolf og Axel Oxenstierna 1621-1626*, 1971.

LITTERATUR

Colding, Poul: *Studier i Danmarks politiske historie i slutningen af Christian III.s og begyndelsen af Frederik II.s tid*, 1939.

Degn, Ole: Regnskabsvæsenets udvikling i Danmark: fra middelalderen til 1850, i: Kristian Brøgger Jensen, Lone Hedegaard Liljegren, Kenn Tarbensen (red.): *Regnskabshistorie, erhvervsregnskaber som kilder i historieforskningen*, 2010, s. 67-136.

Jensen, Mogens: Rosenvingebrødrene i Helsingør fra ca. 1510 til 1564 og 1583, i *Zise*, 2017, nr. 1, s. 4-60.

Jensen, Mogens: Was the flute a vessel designed to evade paying toll in the Sound?
i: *Tijdschrift voor Zeegechiedenis*, no. 2, 2018, s. 22-41.

Lovett, Patricia: *The Art and History of Calligraphy*, 2017.

Madsen, Lars Bjørn: Øresunds Toldkammer i Helsingør. I: *Tolden i Sundet*, 2010, s. 85-124.

Petersen, E. Ladewig: *Dansk Forvaltningshistorie I*, 2000.

Witsen, Nicolaes: *Aeloude en Hedendaegsche Scheeps-Bouw en Bestier*, 1671.

NOTER

- [1] Madsen, s. 85ff., Jensen, 2017, s. 25ff.
- [2] Madsen s. 88.
- [3] STRO 004_0798; Jensen, 2017, s. 25.
- [4] KBB 1571-1575, s. 472; Jensen, 2017, s. 45.
- [5] STRO 001_0062.
- [6] STRO 047_0433.
- [7] SA/Øresundstoldregnskaber/Diverse Dokumenter indtil 1660, opslag 50.
- [8] Laursen, I, s. 645: Odenserecessen af 25.7.1560, pkt. 65: »mit irem eid certifi-cirn«; jf. Colding, s. 376f., 388.
- [9] Colding, s. 377 note 3.
- [10] KBB 1616-1620, s. 455.
- [11] STRO 003_0666.
- [12] Se mere herom med flere eksempler: Jensen, 2018, s. 28ff. Se også artiklen Fløjten – Var fløjten et skib skabt til toldunddragelse i Øresund? i herværende årbog.
- [13] Witsen, s. 160-61.
- [14] STRO 007_0243.
- [15] Degn, s. 87 (illustration af regneklæde s. 88).
- [16] Jensen, 2017, s. 37ff.
- [17] Tandrup, s. 121. Svensson taler om toldere, sekretærer og skrivere. Sekretærer er hans betegnelse for toldskriverne, som skriverne var underordnet.
- [18] Ladewig Petersen, 2000, s. 62.
- [19] Toldbøgerne findes i STRO 009 og 010.
- [20] STRO 010_0284. Ifølge regnskabet for 1566 fandt indbinding af bøgerne sted i København. STRO 007_0464.
- [21] STRO 007_0464.
- [22] STRO 010_0161.
- [23] STRO 009_0275.
- [24] STRO 009_0493.
- [25] STRO 009_0050.
- [26] STRO 009_0093 (Leiel), 009_0575 (Hansen).
- [27] STRO 009_0067.
- [28] STRO 009_0528.
- [29] STRO 009_0100-0103.
- [30] STRO 009_0589-0591.
- [31] Udgiften til indbinding fremgår af toldbøgerne. Se f.eks. STRO 039_0368. Med *Ordinans om Toldens* Oppebørsel af 21.1 1632 kom der krav om, at på forhånd indbundne bøger blev autoriseret og forseglet af lensmanden med gennemtrukket snor. Se f.eks. STRO 081_0249.
- [32] Madsen s. 89.
- [33] Lowett, s. 38, billedtekst nr. 32. Lowett afviser den gængse forestilling om, at der blev strøet sand på siderne efter indskrivning. Det specielle sand blev anvendt før skrivningen.
- [34] En invokation er en skriftlig religiøs påkaldelse udtrykt verbalt (f.eks. Jhs) eller i et symbol (f.eks. + eller #) øverst på den pågældende side. Se f.eks. STRO 009_0005 (+); 009_0013 (Jhs).
- [35] Se f.eks. STRO 006_0804 (1565); STRO 007_0464 (1566); STRO 010_0284 (1568). I 1565 og 1568 indkøbes såvel »goett papier« som »frandtz papier«, i 1566 kun »goett papir«. Det samme er tilfældet i 1598. Se STRO 039_0368. »Frandtz« betegner naturligt papirets oprindelsesland, men forskellen i kvalitet mellem dette papir og »goett papier« har jeg ikke kunne

opsføre. Det er toldskrivelserne, der bruger fransk papir. I begge de nævnte år to ris (å 480 ark), hvilket ville dække behovet til årets toldbøger, så det franske papir kan være brugt til disse, og det »gode« papir til alle andre formål på toldboden.

[36] STRO 069_0126.

[37] Smst.

[38] Se f.eks. STRO 039_368.

[39] Se f.eks. STRO 014_0183 (1576), hvor det oplyses, at bødkeren har fået betaling for at have *packitt och thilslagitt Tholdt Saltt.* samt 300 tøndebånd. Desuden har han le-

veret fem fjerdinge til brug for møntleverancer til kongen.

[40] CCD I, s. 90, pkt. 1.

[41] STRO 003_0494ff.

[42] Omregningskursen fremgår af tilførsler i 1566, f.eks.: STRO 007_0044, hvor en told på tre rosenobler betales med to rosenobler og tre guldgylden, og en told på to rosenobler betales med en rosenobel og fire en halv daler.

[43] STRO 012_0422.

[44] Se f.eks. STRO 010_281-91.

Forskånet for skatter og afgifter

Hals Skanse og toldsted, havn og by
1654-1660

AF HENRIK GJØDE NIELSEN

Hals op mod 1654

I årene fra 1625 til 1653 arbejdedes der fra kongemagtens og centraladministrationens side med vekslende intensitet på udviklingen af fæstningsanlæg og by ved Hals ved Limfjordens østlige munding, som op til 1825 var Limfjordens eneste munding.¹ Op mod midten af 1650'erne var man kommet så langt, at man nu tog fat på at realisere planerne. Disse faldt i fire på hinanden følgende elementer: For det første renovering af Hals Skanse. For det andet flytning af Limfjordens toldsteder til Hals. For det tredje etablering af havnefaciliteter. Og for det fjerde købstadsprivilegier for Hals by. Disse elementer greb gensidigt ind i hinanden, men fulgte hinanden i en nærmest naturgiven orden. På det bygge- og anlægsmæssige område er det naturligvis først og fremmest skansen, havnen og byplanerne, der er dominerende. Men for at alt dette kunne blive til noget, skulle der naturligvis tilvejebringes økonomi, penge. Og her spiller told og skat en fremtrædende rolle, om end med hver sit fortegn, og i forventning om, at det man giver ud, kommer mangefold igen. Hvordan man fra kongemagtens side og lokalt greb dette an i det begivenhedsrige årti 1650'erne, skal undersøges nærmere i det følgende.

Skanse og toldsted, havn og by 1654-1656

Efter mange og lange tilløb besluttede man i 1653 at gennemføre en gennemgribende renovering af Hals Skanse. Beslutningen blev den 1. juli 1653 udmøntet i et kongeligt missive til Erik Juel.² Byggeperioden strakte sig fra august 1653 til september 1654.³ Arbejdet med voldanlægget må have været afsluttet maj 1654, og i løbet af foråret og sommeren 1654 blev bygningerne i skansegården i alt væsentligt opført. Pr. september 1654 afsluttes det militære regnskab for Hals Skanses fortifikation.⁴ Fæstningen var færdig. Man havde med udgangspunkt i Christian IVs (1577-1648, konge 1588-1648) skanse 1626-1627, og de efterfølgende ændringer udført af de kejserlige tropper 1627-1629, bygget den endnu eksisterende Hals Skanse.⁵ Men den omfattende renovering, nærmest en nybygning, af Hals Skanse, var blot første trin i de planer, Frederik III (1609-1670, konge 1648-1670) havde for området.

Andet og tredje trin i planerne, som er vævet tæt sammen, omfattede toldstedet for Limfjorden som betød, at man også måtte tænke i havneanlæg, i udbygning af den eksisterende naturhavn, således at de nødvendige faciliteter var til rådighed for toldfunktionen; her gik man til en start lidt sagte frem.

Den 23. august 1655 udstedes i København en bevilling til Aalborgs borgere om, at de må handle i Limfjorden og frit besejle hele Limfjorden med deres fartøjer, således at sejladsen på fjorden kan øges. Bevillingen kobles sammen med det forsvarsmæssige spørgsmål, idet borgerne for at opnå den frie handel og sejlads skal bygge skibe, som i påkommende tilfælde kan udstyres med kanoner og indgå i landets forsvar. Hertil kommer en bestemmelse om, at tolden af alle ind- og udgående varer skal visiteres ved Aalborg eller Hals, således at kronen ikke mister noget ved ordningen.⁶ Dette var det første tegn på, at man var i færd med at føre de bymæssige planer for området ud i livet.⁷

De næste kom kort efter, da Hals på det toldmæssige område blev tilgodeset på Aalborgs bekostning, hvilket også kom til at betyde etablering af havnemæssige faciliteter ved Hals. Disse trin blev iværksat den 4. september 1655, hvor der udgik officiel skrivelse fra kancelliet til lensmand Erik Juel om, at kongen er tilfreds med, at tolden af alle på Limfjorden ind- og udgående skibe for fremtiden skal betales ved Hals. Til brug for denne funktion skal Erik Juel sørge for, at der i Hals opføres pakhuse, vejerhuse og skibsbro og at der bygges en pram. Opførelsen af bygninger og havne-

anlæg samt bygning af prammen skal betales af de indtægter, som tolden i Hals ville få. Hvis der i øvrigt er nogle, der vil bygge pak- eller kornhuse i Hals, er det dem tilladt.⁸ Den 8. september 1655 afgives så betænkning til rigsrådet vedr. kornmagasinhuse i Danmark. For Vendelbo stift anbefales det at placere magasinhuse i Aalborg og Hals.⁹ Endnu en regional funktion blev således foreslået placeret i Hals.

Det er ikke muligt at konstatere, hvordan idéen om at koble Hals som toldsted sammen med bevillingen til Aalborgborgerne af august 1655 om fri handel på Limfjorden er opstået, men i betragtning af Erik Juels redegørelse for befæstningen af Hals 1653,¹⁰ i hvilken han søger at bane vejen for at trække borgere fra Aalborg til Hals, er det ikke usandsynligt, at det er Juel selv, der står bag denne sammenkobling. Da det så besluttes at gøre Hals til almindeligt toldsted for alle af Limfjorden ind- og udgående skibe tyder formuleringen på, at dette sker på foranledning af en henvendelse fra Juel til kongen. Konge og lensmand var i fællesskab ved at køre det store projekt i stilling.

Missivet til Juel følges op af et åbent brev af 22. december 1655 af hvilket det fremgår, at kongen har besluttet at forordne Hals til almindeligt toldsted, hvor kronens told og kommissariatetolden for eftertiden skal betales af alt der bliver ind- og udskibet og tillige alt der bliver handlet på Limfjorden. Alle kongens undersåtter og alle fremmede, som for fremtiden passerer Limfjorden, befales derfor at fortolde i Hals, hvorimod de er forskånede for at betale told andre steder i Limfjorden.¹¹

Hermed var toldstederne i Limfjorden, det vil ud over Aalborg sige toldstederne i Lemvig, Skive, Nykøbing og Thisted,¹² frtaget toldfunktionen, og en væsentlig funktion var placeret og centraliseret i Hals, der på denne måde fik en nøglerolle i forhold til hele Limfjordslandet. Få dage senere blev det klart, at man fra kongemagtens side søgte at styrke Hals i forhold til at varetage denne rolle.

Den 29. december 1655 udgik brev fra kongen til lensmand Erik Juel om, at han skulle gøre pladsen ved Hals klar til at blive bebygget. Denne opgave skulle hurtigst muligt løses ved hjælp af kronens og gejstlighedens bønder i Kjær, Hvetbo, Horns, Han, Jerslev, Børglum, Vennebjerg og Hindsted herreder, således at bygninger og huse kunne opsættes ved Hals. Desuden henviste kongen til, at adelen i området ville tillade deres bønder at hjælpe med arbejdet, når Erik Juel forhandlede med dem om dette, eftersom projektet ved Hals angik såvel deres eget som landets bedste. Endelig skulle Juel tilrettelægge arbejdet således, at han tog hensyn til dem, der

boede langt væk og til dem, der boede tæt på stedet, og som han nu fandt det gavnligt.¹³ Samme dag udgik brev til Malte Sehested om, at han skulle befale bønderne i hans len Aastrup at arbejde ved Hals, når Erik Juel bad ham om det, således at pladsen ved Hals kunne gøres færdig, og der kunne sættes bygning på pladsen.¹⁴

Det er vigtigt at bemærke, at der i alle disse skrivelser tales om pladsen eller om stedet eller med angivelsen »ved Hals.« Der tales ikke om en befæstet by. Man har skansen, og ved siden af den agter man så at anlægge en by, der således til en start må være en åben by, og i takt med at denne udvikles og ressourcerne opbygges, kan man så tage fat på befæstningen af den nye by.

Lokalt medførte beslutningen om at flytte toldstedet for Limfjorden til Hals fornyet byggeaktivitet efter det store skanseprojekt. Fra maj 1656 til maj 1657 opførte man de til toldstedets funktion nødvendige bygninger og anlæg. Regnskabet for projektet er splittet op i delprojekter, der på det bygningsmæssige område omfatter byggeri af et toetagers magasinhus i tre fløje, hvoraf hovedfløjen var magasinhus, sidefløjen i vest toldbod med skrivestue, tolderens rum og nogle værelser, mens der i østfløjen fandtes vejerbod og pakhus. På det anlægsmæssige område indgår som delprojekt i regnskabet bygning af Hals skibsbro, der yderst var udstyret med et blokhus og et kanonbatteri, og endelig indgår i regnskabet bygning af en galliot, så tolderen kunne nå ud til i dybet afventende skibe og foretage inkvirering.¹⁵ Skibsbroen søgte man den 25. august 1656 at sikre drift og vedligeholdelse af ved at reservere en mindre del af toldoprævningen til dette formål.¹⁶

Med skrivelsen af september 1655 om erlæggelse af told i Hals, blev Hals prioriteret på bekostning af Aalborg. Denne beslutning blev i december 1655 fulgt op med brev om Hals som toldsted for hele Limfjorden og med ordre om at gøre pladsen ved Hals klar til bebyggelse. Kongemagten var besluttet på, at planerne skulle føres ud i livet. Næste trin var etablering af Hals bys formelle status, som det selvsagt var meningen skulle få réelle konsekvenser.

Hals var ikke købstad, og der kunne derfor ikke drives handel, håndværk og fremstillingsvirksomhed mv. på stedet; sådanne aktiviteter var forbeholdt købstæderne. Hvis noget sådan foregik i Hals, var det ulovligt. Og hvis Hals skulle udvikle sig, måtte forudsætningerne tilvejebringes. For at gøre dette, måtte det fjerde, afgørende trin i de omfattende planer iværksættes. Hals skulle gøres til købstad, og for at dette kunne ske, måtte stedet have

almindelige privilegier, og for at sætte fart i udviklingen måtte stedet tillige tilgodeses med særlige, for Hals gældende privilegier.

Den 25. august 1656 udstedtes privilegier for de der ville nedsætte sig i den nye by og fæstning Hals, som er anlagt til Limfjordens sikring.¹⁷ Af fortalen fremgår, at kongen til rigets forsvar, gavn og bedste har besluttet at anlægge en ny handelsby og fæstning i Nørrejylland, for at sikre Limfjorden mod fjendtlige angreb. Med henblik på at få den nye by til at bebygges og udvikle sig vil kongen bevilge, at alle, der vil nedsætte sig i byen, og som aflægger deres borgerlige ed for borgmestre og råd i Aalborg, må nyde de friheder og privilegier, som gælder for Aalborgs indbyggere. Desuden skal Hals og alle dens indbyggere i 20 år fra brevets dato være fritaget for alle ordinære og ekstraordinære, nuværende og kommende skatter og afgifter. Hvis der i øvrigt kan findes på andet, som kan være til gavn for byen og dens indbyggere og uden at være kronen til skade, vil kongen udtale sig om dette, når det foreligges ham og derpå beslutte sig, som det efter tidens tilstand og andre omstændigheder kan være byen og dens indbyggere til gavn. Med henblik på etablering af denne nye by og fæstning har kongen givet lensmand Erik Juel fuldmagt således, at hvis man henvender sig til Juel og angiver, at man vil have en plads i Hals, så skal Erik Juel sørge for, at pladsen bliver anvist og at pladsen bliver bebygget inden for et vist tidsrum. Når huset er opført, vil kongen udstede skøde på denne grund til bygherren.¹⁸

I privilegierne af 25. august 1656 forenedes alle de målsætninger, der blev udviklet og raffineret med 1646-1647-betænkningerne om landets forsvar, herunder Hals, Erik Juels specifikke redegørelse 1653 om Hals Skanse og de bymæssige perspektiver, i hvilke Juel synes stemt for, at Aalborgs indbyggere skal flytte til Hals, og Hoffmanns generelle forsvars- og fæstningsmæssige redegørelse, herunder Hals, 1655.¹⁹ Alle tre, men særligt Juels og Hoffmanns redegørelser, var udslagsgivende for udviklingen i sagen om en by og fæstning ved Hals. Hertil kommer, at det blev overladt til Juel at føre planerne ud i livet; planer, som han selv i forhold til Hals var ophavsmand til, og som på det nationale niveau var i overensstemmelse med de principper, som Hoffmann havde formuleret. Det skal imidlertid påpeges, at det fremgår, at den nye handelsby og fæstning bliver anlagt for at sikre Limfjorden mod fjendtlige angreb, til rigets forsvar, gavn og bedste. Der står intet om sikring af Vendsyssel eller Jylland, eller om sikring af forbindelsen mellem landsdelene, herunder forbindelsen til Norge, hvilket jo ellers var blandt forudsætningerne i Hoffmanns redegørelse 1655. Dette må have været en implicit forudsætning,²⁰ om end samtlige forudsætninger²¹

med privilegierne 1656 enten må have været anset for at være tilvejebragt eller for at kunne blive tilvejebragt i kraft af privilegierne. Ikke desto mindre bør forholdet tages i betragtning. Hals levede i 1656 ikke op til alle punkter i Hoffmanns redegørelse, men man arbejdede på, at fæstningen og byen skulle komme til at gøre det. Blandt de væsentligste forudsætninger, efter at man havde tilvejebragt de nødvendige fæstnings-, havne- og anlægsmæssige forhold og havde placeret toldstedet for Limfjorden i Hals, var købstadsprivilegierne.²²

Hals by, fæstning og toldsted 1656-1660

Man søgte at holde kadencen og føre købstadsplanerne frem til virkeliggørelse. Allerede den 26. august 1656, dvs. dagen efter udstedelsen af købstadsprivilegierne, udgik brev til Erik Juel om, at han mod nøjagtig jordskyld skulle tillægge en del jord til de bønder, som ville flytte ind i Hals fæstning, og Juel skulle derfor sørge for, at den, som flyttede ind i fæstningen, fik tillagt en vis del avl af sin gård, som vedkommende kunne beholde for sig selv og sine arvinger. Imidlertid skulle Juel også sørge for, at jordskylden blev sat i forhold til den mængde jord, der blev givet, således at kronen intet mistede ved ordningen. I den forbindelse blev det eksplicit formuleret, at projektet tog sigte på sikring af hele Limfjorden og af Jylland: Det var blevet fremført for kongen, at den nye handelsby, som kongen ville lade opbygge ved Hals til Jyllands og hele Limfjordens sikring, ville tiltage ganske betydeligt, hvis han ville bevilge bønderne i Hals birk, at de måtte flytte inden for afridsningen af fæstningen og senere måtte nyde den ager og eng, som blev lagt til deres gårde, mod en vis jordskyld til kronen. Dette havde kongen bevilget.²³

Med privilegierne havde man tilgodeset det kommende byborgerskab, og med denne ordning søgte man at sikre, at også bønderne blev knyttet til fæstningen, hvilket var afgørende i forhold til at sikre forsyningen af denne. Også på dette område søgte man således at leve op til Hoffmanns redegørelse 1655.

Ganske vist skulle den nye bys borgere aflægge ed for magistraten i Aalborg, der ikke nødvendigvis mente, at det var en god idé at anlægge en konkurrerende by med betydelige privilegier ved Limfjordens munding. Imidlertid var der også forhold og funktioner, der var kongemagtens side blev placeret og fastholdt i Hals. Således blev en Jacob Urbansen den 9.

oktober 1656 udnævnt til tolder i Hals, for en samlet årsløn på 400 rigsdaler.²⁴

Men inden såvel borgere som bønder kunne flytte inden for afridsningsen af fæstningen, måtte denne afridsning naturligvis foretages. Det blev der taget initiativ til den 4. oktober 1656, hvor rigsmarsken og rigsrådet på Fyn fik brev om hurtigst muligt at sende ingeniøren Erik Jørgensen, der opholdt sig i fæstningen Frederiksodde, til Hals, hvor han skulle afstikke pladsen med gader og kanal, således at alt var klart, hvis stedet engang skulle fortificeres, og det angives, at dybet i havnen må tages i agt. Brevet har en tilføjelse om, at der på samme måde er gået et brev ud til rigsrådet i Fyn om at sende ingeniør Helge Pedersen til Hals. Erik Jørgensen er i kilden benævnt Erik NN. Det udaterede brev til Fyn, formodentlig 5. oktober 1656, indeholder ordre til Iver Vind og Jørgen Brahe om, at de skal sende ingeniøren på Fyn, Helge Pedersen, hvis navn var Selgen Pedersen, til Hals, hvor han sammen med ingeniøren i fæstningen Frederiksodde, Erik Jørgensen, skal gøre en plan for fæstningen færdig og lave en tegning af stedet, når det er afgrænset og afmærket.²⁵ De to ingeniører rejste til Hals den 24. oktober, og vendte tilbage til Frederiksodde den 1. december 1656.²⁶

Det fremgår ikke, hvor i området man udstak gader og kanaler til den nye by, men alt tyder på, at dette er sket vest for Hals Skanse. På Lapointes stik fra 1696 (Fig. 1) ses den i 1654 renoverede og endnu eksisterende Hals Skanse gengivet, og umiddelbart vest for denne ses Hals skibsbro. Hals by er angivet med et signaturagtigt, bymæssigt tegn. Der har således i området været en klar distinktion mellem Hals Skanse og Hals by. Dette understøttes af en indførsel i Hals Birketings Retsprotokol den 21. november 1656, særligt bemærkningen om, at svinene ikke må ødelægge de udstukne områder eller ødelægge voldene omkring skansen.²⁷ Denne fysiske distinktion er for så vidt i modsætning til den administrative integration af by- og fæstningsmæssige forhold i forbindelse med opbygningen af toldfunktionen 1656-1657.²⁸

I det omfang, der også for senere perioder kendes kortmateriale fra Hals, udgør det centrale torv et dominerende element, hvilket også gælder i 2019, særligt torvets betydelige størrelse i forhold til byens ringe udstrækning. De to ingeniører har afstukket den nye by vest for Hals Skanse, og har ladet centraltorvet være udgangspunkt for de øvrige dele af byen. Kun torvet og de nærmestliggende tilstødende dele er bevaret og er sandsynligvis de eneste dele af byen, der blev virkeliggjort. Afstanden mellem torvet og Hals Skanse er ca. 150 m.²⁹

Fig. 1. Halsområdet 1657. Nord er til venstre. Øverst, ud mod Kattegat, ses Carl Heinrich von der Ostens aldrig fuldførte projekt fra 1661,³⁰ og neden under, i stikkets venstre side, den i 1653-1654 renoverede Hals Skanse. Desværre betyder kortets målestok, at den eksisterende Hals Skanse ikke er særligt detaljeret gengivet. Under Hals Skanse angives Hals by. Af den latinske tekst øverst til venstre i billedet fremgår, at der er tale om afgrænsning af en by med fæstning, som danskerne ønskede at bygge nær Hals i Vendsyssel. Af den indrammede tekst i nederste venstre hjørne fremgår, at stikket viser de steder ved Aalborg Fjord med danske fæstninger, som svenskerne besatte i september måned 1657. Stik af Lapointe, 1696. Original i Hals Museum, Nordjyllands Historiske Museum.

Som nævnt søgte man at sikre midler til drift og vedligeholdelse af Hals skibsbro og havn ved at reservere en del af toldoprævnningen til dette formål. Eller mere korrekt: Man lagde noget oveni. Dette konkretiseres i to

breve af 25. august 1656, dvs. samme dag som udstedelsen af købstadsprivilegierne, hvoraf fremgår, at tolden af alle ind- og udgående skibe skal tages i Hals, og der foruden, at der ud over den ordinære told skal tages en rigsort af hvert skibs ti læsters drægtighed, såvel inden- som udenlandske skibe, der lægger til og fortolder i Hals, »til Skibsbroens og anden Havnens Fornødenheds Vedligeholdelse [...] at anvende.« Et åbent brev om sagen til Michel Langemach skal forkyndes behørigt steder, herunder at pengene skal lægges i et skrin, som Erik Juel skal forordne. I et brev af samme dato til Erik Juel forekommer en tilsvarende redegørelse, med tilføjelse af, at Erik Juel skal sørge for, at der tilvejebringes et særligt skrin til disse penge, dvs. ikke til den ordinære told men til pengene til Hals skibsbro og havn, og dette skrin skal forsynes med to låse, hvortil Erik Juel skal have nøglen til denne ene lås, tolderen i Hals nøglen til den anden lås. Pengene skal samles i skrinet, og det pålægges tolderen at føre »rigtigt« regnskab over, hvad der bliver indsamlet, og aflægge årligt regnskab for borgmestre og råd i Aalborg, hvorpå Erik Juel og rådet i Aalborg skal tage stilling til, hvorledes pengene skal anvendes til vedligeholdelse af skibsbro og havn.³¹

Og man arbejdede videre med værket i Hals. I januar 1657 blev der givet ordre til at hugge to-tre skudefulde fyr- og granspir i Aggershus len og sejle det til Hals. Med hensyn til betalingen blev henvist til landekisten hos landkommissærerne for Nørrejylland, eftersom spirene anvendtes til landets forsvar.³² I maj 1657 fik Manderup Due (1598-1660)³³ brev om at være opmærksom på, at det arbejde, der var påbegyndt ved Hals, ikke skulle forfalde, men så vidt muligt holdes vedlige, således at det ikke kunne gøres til bytte af andre.³⁴ Mindre end en måned senere udbød Første Carl Gustavkrig, hvilket dog ikke var ensbetydende med, at planerne for Hals by blev opgivet. Aktiver blev fortsat opbygget og vedligeholdet. I januar 1658 indgik Hals skibsbro således i en handel, dog på betingelse af, at den blev vedligeholdet.³⁵ Der var altså en vis kontinuitet for så vidt angår de bymæssige aktiviteter og funktioner i Hals, der har deres baggrund i institutionaliseringen i særligt 1655-1656.

I august 1660 bestemmes det, at en Lucas Hansen, der kommer fra en stilling som kongens renteskriver, skal være tolder i Hals, idet kongen har befalet, at Jacob Urbansen, der tidligere har varetaget hvervet, skal være borgmester i Aalborg.³⁶ Placering af toldstedet for Limfjorden i Hals medfører imidlertid også lidt uro i Limfjordslandet, idet det i den forbindelse nedlagte toldsted i Lemvig selvsagt ikke kan oppebære de indtægter, som tidligere kom ind i landekisten. Man søgte 1. september 1660 at redde situ-

ationen ved indvisning i toldstederne i Holstebro og Ringkøbing, dvs. uden for Limfjordsområdet, hvis toldmæssige aktiviteter nu var placeret i Hals.³⁷

Der er således ingen tøven at spore i kongemagtens brug af den by, som i 1656 blev grundlagt ved Limfjordens munding. Planerne blev fastholdt, udviklet og understøttet. Det begrundes naturligvis ikke blot i ønsket om at fremhjelpe byen på stedet, men også og især af det forhold, at by og fæstning så at sige skulle befrugte hinanden, hvilket igen var betinget af den betydning man tillagde stedet i det samlede forsvar af riget.

Og der skulle jo altså bruges penge, mange penge. For at skaffe dem, tyede man til de gammelkendte og virksomme midler: Pisk og gulerod. Pisken bestod af tolden og den ekstra afgift, man pålagde de skibe, skuder og fartøjer for ind- og udgående og for hele Limfjordslandet, der nu skulle fortolde ved Hals. Skansen skulle nok sørge for, at ingen søgte at slippe forbi eller stoppe de, der gjorde.³⁸ Guleroden bestod af købstadsprivilegierne, som ud over de almindelige privilegier, dvs. ret til at drive handel, håndværk og fremstillingsvirksomhed, også indeholdt de for Hals købstad særlige privilegier, nemlig dels udsigten til at få en gratis grund i byen, dels og ikke mindst 20 års fuldstændig frihed for alle ordinære og ekstraordinære, nuværende og kommende skatter og afgifter. Det var jo et skattestop, der ville noget. Alt var lagt til rette, for at man med Hals kunne udvikle den store, nye handels- og fæstningsby i Jylland. Hals havde kongens bevågenhed. Men videre kom man ikke.

Sic transit gloria mundi

Som det er blevet formuleret, formåede kongens gunst intet imod tidernes ugunst. Svenskekrigene 1657-1658 og 1658-1660 betød en brat afslutning på eventyret, og den nye by sank i grus før den blev bygget. Efter freden blev Hals ikke anset for at være købstad, og Hals blev aldrig almindeligt toldsted for Limfjorden.³⁹ Det var den negative udlægning.

På den anden side blev købstadsprivilegierne aldrig formelt ophævet, og de funktioner og institutioner, som i kraft af planerne i 1650'erne blev placeret i Hals, viste sig at have en række sejlivede konsekvenser og en lang levetid, der sammen med skansens tilstedeværelse forlenede Hals med en særlig historisk profil. Hvis vi sætter den positive udlægning på spidsen så betød det, at man måske nok måtte erkende, at Hals ikke kunne opnå at blive behandlet som købstad, men at indbyggerne i Hals ikke desto min-

Fig. 2. Enhver by og egn udvikler en særlig bevidsthed om sig selv, mere eller mindre afklaret, og nogle mere end andre. Dette gælder i særlig grad Hals. At man med dette postkort fra et af de første årtier af 1900-tallet vil fortælle, at Hals er en by, og ikke en landsby, er der ikke tvivl om, og her kommer toldfunktionen til hjælp. Øverst har man det store udblik over byens mest markante bygninger: Fra venstre toldembedsmændenes boliger, i centrum lodsoldermandens bolig og yderst til højre den toetages Toldbod i Havnegade. For neden til venstre et kig ned af Havnegade, set fra Torvet; en travl forretningsgade. Og for neden til højre Torvet eller, som det angives, Torvepladsen. Enhver by med respekt for sig selv har ikke bare en »plads« men et torv, hvor i dette tilfælde byens kosmopolitiske islæt markeres af skibshandelen til venstre i billedet. Men Toldboden og toldembedsmændenes boliger fylder. Original i Hals Museumsforening og Arkiv.

dre mere opfattede sig om borgere i en by, end som bønder og fiskere i en landsby eller fiskerflække. Skansens betydning i den sammenhæng kan næppe undervurderes. Hvad endelige angår spørgsmålet om tolden i Hals, så oprettedes der i byen en kontrolpost under Aalborg Toldkammer. Denne kontrolpost blev nedlagt 1969.⁴⁰

Der var toldbetjente i byen, og mens de var der, blev toldbetjentene en del af byens borgerskab. Det er nok muligt, at Hals ikke blev behandlet som købstad, men derfor kunne indbyggerne i byen jo godt opføre sig, som om de var borgere i en by, og det gjorde de.⁴¹ Men toldbetjentene forsvandt i

Fig. 3. Toldbetjent Graven, tidligere matros, i sit logi i Toldboden i Havnegade. Vel var det ikke nogen guldgrube at være toldbetjent, men standsbevidsthed er ikke nødvendigvis betinget af økonomiske forhold. Toldbetjent Graven havde sejlet på verdenshavene og erhvervet verdensmandens udsyn. Han var embedsmand, og med de øvrige told- og postembedsmænd, med lodser og læger ved byens sygehus osv., fandtes en stand i Hals, som man ikke finder i byer af tilsvarende størrelse. Købmænd og skibsprovianteringshandlere var måske nok rigere, men embedsmændene fandt naturligt sammen med disse næringsdrivende i de borgerlige cirkler. Stod økonomien ikke mål med den attråede levevis, så var embedsmændene i Hals, ligesom i de større byer, kvalitetsbevidste på bekostning af kvantiteten. Man foretrak ét godt glas portvin og én god cigar, fremfor ti halvgode af hver slags. Foto i Hals Museumsforening og arkiv.

1969, og i 1970 blev den sidste, overflødige rest af den særlige købstadslovgivning ophævet. Først da tog man endegyldigt livet af de initiativer, der blev iværksat i 1650'erne. Disse initiativer virkede ikke som tilsigtet, men de havde ikke desto mindre effekt, og denne effekt var måske nok diffus, men den var sejlivet.

Tilbage står Hals Skanse, som det sidste fysiske levn af renæssancetidens initiativer. Det er således ikke al verdens herlighed, der er forgået. En fæstning er dog noget. En herlighed, der består.

Fig. 4. Hals Skanse, set fra sydøst, 2019. Foto: Henrik Gjøde Nielsen.

UPUBLICERET KILDEmateriale

Rigsarkivet København

Lensregnskaber for Aalborghus, 1610-1661.

Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber: Fæstningsregnskaber (1592-1799) XI 1:

Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1675 mm.

Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og

Fladstrand Fort, 1748-1751.

Aalborg Toldkammer, Hals Kontrolpost, før 1880-1969.

Rigsarkivet Viborg

Hals Birk, Justitsprotokol, Birketingbøger, Hals Birketings Retsprotokol, 1630-1684.

PUBLICERET KILDEmateriale

Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik

III's Tid. 1648-1653. Udg. C. Rise Hansen, Leon Jespersen, Christian Larsen. Bd.

I-III. 1959-2013.

Corpus Constitutionum Daniæ. Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660. Udgivne ved V.A. Secher. Bd. 1-6. 1887-1918.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1551-1660. Udg. C.F. Bricka,

L. Laursen, E. Marquard, Gunnar Olsen, Johan Jørgensen, Jens Holmgaard, Ole

Degn. Bd. 1-36. 1885-2003.

Ohnmassgeblicher discours auff die frage welche örter in Dennemarck am ersten sollen befestiget und verfertiget warden? I: *Danske Magazin.* 5. bd. 1951, s. 205-215.

INTERNETKILDER

<http://skeel.info>.

<http://www.tidsskrift.dk>.

LITTERATUR

- Christensen, Søren Bitsch: En karakteristik af den klassiske købstad og dens historio-grafi. I: Christensen, Søren Bitsch (red.): *Den klassiske købstad – Danske Bystudier*. Bd. 2. 2005, s. 11-46.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: Fæstningsanlæg ved Hals indtil 1687. I: *Fra Himmerland og Kjær Herred* 1992. 1992, s. 3-34.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: Myterne om 1600-tallets fæstnings- og handelsby ved Hals. I: *Historie*. 1994, s. 114-122.
- Dahl, Bjørn Westerbeek: *Fredericia Fæstnings Historie, Bind 1, Tiden indtil 1700*. 2010.
- Degn, Ole: Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700. I: *Historie*. 1989, s. 9-48.
- Fridericia, J.A.: *Adelsvældens sidste Dage. Danmarks Historie fra Christian IV's død til Enevældens indførelse (1648-1660)*. 1894.
- Gregersen, Jens: *Hals Skanse*. 1956.
- Jensen, Svend Gram: Den ny stad og fæstning Hals. I: *Historie*. 1991, s. 154-159.
- Klitgaard, Carl: Et Bidrag til Jyllands Forsvarshistorie. I: *Historie*. Bd. 4, 4. rk. 1924, s. 27-38. Via www.tidsskrift.dk s. 1-3.
- Lorenzen, Vilh.: En Betænkning om Danmarks Fæstningsforsvar 1655. I: *Danske Magazin*, 5. bd. 1951, s. 203-204.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals i gamle postkort*. 1995.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Blot Brudstykker II. Flere historiske strejftog i Hals Kommune*. 1997.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals Skanse*. 2001.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Hals Skanse i renæssancetiden*. 2011.
- Nielsen, Henrik Gjøde: *Kongens fæstning og by. En undersøgelse af relationerne mellem kongemagt, fæstning og by i renæssance og enevælde*. 2016 a.
- Nielsen, Henrik Gjøde: Kommandanten, toldereren og ridefogeden i Hals 1663. I: *Zise – Told- og skattehistorisk tidsskrift*, 2016 b, nr. 3, s. 120-128.
- Pontoppidan, Erik: *Den Danske Atlas*. Tomus V, 1. bd. 1769.
- Venge, Mikael: *Dansk Toldhistorie I. Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660*. 1987.
- Wulff, D.H.: Et paatænkt Fæstnings- og Byanlæg ved Hals. I: *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*. 8. bd. 1881, s. 257-266.

NOTER

- [1] For en meget kort introduktion til stedet og planerne, se Nielsen 2016 b s. 120. For en dybdegående udredning af planerne og baggrunden for disse, se Nielsen 2016 a s. 33-137.
- [2] *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 1975 2. bd. s. 783. Missivet findes i koncentreret form i *Kancelliets Brevbøger vedr. Danmarks indre Forhold* 1653 2000 s. 238. Nielsen 2016 a s. 94, samt i øvrigt s. 33-137.
- [3] I Rigsarkivet København, Reviderede Regnskaber, Militære Regnskaber, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., findes et ganske detaljeret regnskab for byggeriet, bestående af 25 ark, med titlen »Hals Skantse. Regnskab Paa Indtægt og Udgift til dents fortification og forferdning. Efter ha: Majsts: Naadigste Befaling Begyndt Pr. Augusti Anno 1653 Och fuldEndt Pr. september Anno 1654.« Desuden findes i Rigsarkivet, Aalborghus Lens Regnskaber, byggeregnskab for Hals Skanse 1653-1654. Som den stedlige ansvarshavende indgik byggeriet i lensmand Erik Juels lensregnskaber, og som næste led tillige i kancelliets regnskab, de militære regnskaber. Pontoppidan 1769 s. 257 angiver, at den i 1647 påbegyndte skanse blev færdiggjort af Frederik III, med henvisning til, at privilegierne, som jeg skal vende tilbage til, af 25. august 1656 nævner den nye by og fæstning Hals. Wulff 1881 støtter sin beskrivelse af arbejdet på Hals Birketings Retsprotokol, nu i Rigsarkivet Viborg. Det militære regnskab er meget begrænset anvendt i Gregersen 1956 s. 28, der også i nogen grad benytter Hals Birketings Retsprotokol, Gregersen 1956 s. 29. Dahl 1992 s. 9-10 gennemgår grundigt det militære regnskab.
- [4] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., byggeregnskab 1653-1654.
- [5] Nielsen 2016 a s. 97, 33-137.
- [6] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660* 6. bd. 1651-1660 1918 s. 190. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 238.
- [7] Om disse se Nielsen 2016 a s. 91-94.
- [8] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660* 6. bd. 1651-1660 1918 s. 465. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 277.
- [9] *Aktsykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stænderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 3. bd. 1654-1660 2013 s. 106-108.
- [10] Nielsen 2016 a s. 91-94, 109-110.
- [11] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660*, 6. bd. 1651-60 1918 s. 265-266. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 394. Kommissarietolden, oprindeligt småtolden, skulle erlægges til kommissærerne, dvs. lensmænd med kommissariefunktion i forbindelse med tilvejebringelse af midler til rigets fæstninger og forsvar, mens kronens told skulle erlægges i rentekammeret. For at skelne gik man over til at kalde småtolden for kommissarietolden og den øvrige told for kronens told, som kongen fortsat disponerede over. Venge 1987 s. 245-246.
- [12] Dahl 1994 s. 116.
- [13] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 400.
- [14] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1655 2002 s. 400.
- [15] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort, 1653-1657 mm., 1656-1657. Sammenkoblingen af fæstnings- og bymæssige forhold kommer også til udtryk i den administrative og arkivalske ordning, med integreringen af de by-, havne- og toldmæssige bygningsregnskaber i fæstningsregnskaberne 1653-1657.
- [16] *Corpus Constitutionum Daniæ – Forord-*

ninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 6. bd. 1651-60 1918 s. 288. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287-288. Ligeledes den 25. august 1656 blev der givet ordre til, at der til arbejdet i Hals skulle hugges ris og stave i Egense og Mou skove på sydsiden af Limfjorden, idet man ikke på stedet kunne finde det fornødne antal ris og stave, hvorfor disse materialer skulle føres ned til Limfjorden, indskibes og sejles til Hals. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287-288. Sagen følges op i følgende afsnit i herværende artikel.

- [17] Gengivet på dansk i *Corpus Constitutionum Danie – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 bd. 6 1651-60 1918 s. 287-288*, på hollandsk i Wulff 1881 s. 263-264, på tysk i Nielsen 1997 s. 63, gengivelse af samtidigt tryk. For dette se også Nielsen 2016 b s. 120. Den hollandske udgave er dateret 25. august 1656, den tyske 28. august 1656. Desuden gengivet i udskrevet form i *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287*. I privilegiebrevets form i gengivelse på dansk i Nielsen 1997 s. 62-64, Nielsen 2011 s. 67-68.
- [18] *Corpus Constitutionum Danie – Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve, Danmarks Lovgivning vedkommende 1558-1660 6. bd. 1651-60 1918 s. 287-288. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656 2002 s. 287*. Privilegierne for Hals ligner i nogen grad privilegierne for Bersodde 1650, senere Fredericia, der dog opererer med en skatte- og afgiftsfri periode på 50 år. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1650 1990 s. 423-424*. Fristen for at opføre et hus angives ikke nærmere i privilegierne for hverken Hals eller Fridericia, men i Fridericia gjaldt, at grunden skulle være bebygget inden for et år, jf. Dahl 2010 s. 45. Privilegiebrevet for Hals blev fulgt op med et kongeligt brev til Juel vedr. udvisning af og retningslinjer for bebyggelse af grunde i byen. *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre*

Forhold 1656 2002 s. 288. I fuldt citat lyder privilegierne således: »Rettigheder Tildelt den nye By og Fæstning Hals ved Limfjorden i Jylland. / Vi Frederik den Tredje, af Guds Naade Konge af Danmark og Norge, De Venders og Gothers, Hertug af Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Greve af Oldenburg og Delmenhorst, kundgør herved, at Vi af særdeles Kongelig Naade har bevilget og tilladt, ligesom Vi ogsaa herved og i Kraft af dette bevilger og tillader, at alle, der bosætter sig i denne Vor nye grundlagte Handelsby og aflægger deres Borgerlige Ed for Borgmester og Raad i Vor By Aalborg, maa nyde den Frihed og de Rettigheder, der er forundt vor By Aalborg og dens indbyggere. Saa skal da ogsaa foromtalte By Hals og alle dens Indbyggere – i tyve Aar fra dette Brevs Dato – i enhver Henseende være frie, undtagne og forskaanede for alle ordinære og ekstraordinære Ydelser, Skatter, Paalæg, Acciser og øvrige Borgerlige Forpligtelser eller Byrder og Udgifter, hvad Navn de end maatte have, der nu er i Brug eller senere kan blive udtænkt, hvormed omtalte By Hals og dens Indbyggere – uden Skade for Os eller Kronen – kan blive begunstiget, saa vil Vi, naar saadant af Os underdanigst begæres, erklære Os derom paa en saadan maade, som Vi naadigst kan skønne, at det vil kunne blive bemeldte By og dens Indbyggere efter Tidens beskaffenhed og andre Omstændigheder til Nytte og Gode. Hvorfor Vi da har givet Den Velbaarne, Vor Rigsraad, Lensmand til Aalborg, Vor tro og kære Erik Juel til Hundsbæk etc. Fuldmagt til naar nogen melder sig hos ham og begærer at overtage og bebygge nogen Plads paa dette Sted, skal træffe en saadan Ordning, at en saadan bliver ham anvist at bebygge og bosætte indenfor et vist Aarmaal, hvorpaa han hos Os derefter har at opnaa og faa et fuldkomment Lejdebrev paa samme Plads og Ejendom. / Til Bekræftelse under Vor Kongelige Haand og Segl, givet i Vor Residens København, den 25. august 1656. Frederik.« Nielsen 1997 s. 62-64.

- [19] Nielsen 2016 a s. 70-75 for 1646-1647-betænkningerne, 91-94 for Juels redegørelse, 103-108 for Hoffmanns redegørelse.

- [20] Som det da også fremgår i forhold til Jylland og Limfjorden af *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 291.
- [21] *Ohnmassgeblicher discours auff die Frage welche örter in Dennemarck am ersten sollen befestiget undt verfertigt werden?* 1951 s. 206-208.
- [22] Hals købstad er et omstridt emne i forskningslitteraturen. Privilegiernes eksistens som dokument kan selvsagt ikke anfægtes. D.H. Wulff skriver, at idéen blev ved tanken, og at ingen købstad rejste sig i Hals, formodentlig pga. Svenskekrigene 1657-1658, Wulff 1881 s. 266. J.A. Fridericia nævner etableringen af Hals Skanse i sin redegørelse for periodens fæstningsbyggerier og henviser til de den 25. august 1656 udstedte privilegier for de, der vil ned sætte sig i den ny fæstningsby som kongen anlægger for at sikre Limfjorden mod fjendtlige indfald, Fridericia 1894 s. 186, XXVIII. Carl Klitgaard hævder, at købstaden Hals kun kom til at eksistere på papiret, Klitgaard 1924 s. 38. Vilh. Lorenzen beklager, at mangel på penge stoppede foretagendet, og at dette så meget desto mere er beklageligt, idet det polygone anlæg med kastel tegnede til at blive en mønsterfæstningsby i tidens ånd, Lorenzen 1951 s. 98, 153, 185-187. Lorenzen baserer sin opfattelse på en fejltolkning af Lapointes stik fra 1667. Om dette se Nielsen 2016 a s. 98-99, gengivet s. 98 samt i herværende artikel som Fig. 1. Jens Gregersen anfører, at det kom til at gå anderledes end købstadsprivilegierne tilsigtede og at svenskekrigene ødelagde landets økonomi, så der blev ikke råd til nye byer, Gregersen 1956 s. 73. Bjørn Westerbeek Dahl omtaler blot privilegierne og deres indhold, Dahl 1992 s. 12. Svend Gram Jensen hævder, at købstadsprivilegierne intet betød, når Halsboerne ikke kunne opnå at blive behandlet på samme måde som borgerne i Aalborg, Jensen 1991 s. 155, 157. Ole Degn skriver, at Hals i 1600-tallet var på vej til at blive købstad i forbindelse med kongens planer om udbygning af denne bebyggelse til en fæstningsby, hvilket Degn tidsmæssigt angiver til omkring 1650, Degn 1989 s. 530-531. Søren Bitsch Christensen skriver, at Hals i forbindelse med fæstningsbyggeriet 1654 fik privilegier, men hurtigt mistede dem igen, Christensen 2005 s. 24. Christensen 2005 s. 40 henviser til Degn 1989, uden at angive sit detal. Degn 1989 skriver imidlertid ikke noget om, at Hals mistede købstadsprivilegierne, men blot det mere ubestemte, nemlig at Hals var på vej til at blive købstad. Selv har jeg påpeget, at købstadsprivilegierne aldrig formelt blev ophævet og at Hals derfor principielt var privilegeret købstad frem til kommunalreformen 1970, da den særlige købstadslovgivning havde mistet sin betydning og blev suspenderet, Nielsen 2001 s. 25, Nielsen 2011 s. 25, samt forskningsdiskussionen i Nielsen 2016 a s. 166-168.
- [23] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 291.
- [24] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 357.
- [25] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 350, 351. I *Aktstykker og Oplysninger til Rigsrådets og Stenderforsamlingernes Historie i Frederik III's Tid* 3. bd. 1654-1669 2013 s. 146 angives, at et kongeligt missive 4. oktober 1656 pålagde rigsmarsk og rigsråd i Fyn at sende en ingeniør til Frederiksodde og Hals, med henvisning til *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* 1656 2002 s. 350-351.
- [26] Dahl 1992 s. 12. Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1657 mm.
- [27] Rigsarkivet Viborg, Hals Birketings Retsprotokol 21. november 1656.
- [28] Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1653-1657 mm. Hertil kan man føje: Og den arkivalske integration.
- [29] Bjørn Westerbeek Dahl har i en oversigt over arealangivelser for danske bygrundlæggelser i 1600-tallet angivet Hals' størrelse til ca. ni ha. Dahl 2010 s. 44. Dahl bygger på Vilh. Lorenzens opgørelser, der imidlertid er ukorrekte, idet Lorenzen bygger sin angivelse af Hals' areal på en misforståelse af Lapointes stik 1696, der viser Halsområdet 1657 (Fig. 1). Lorenzen 1951 s. 155, 98, 153, 185-187. Vi kan således in-

- tet sikkert sige om byens udstrækning, hverken den faktiske eller den planlagte.
- [30] Se Nielsen 2016 a s. 141-145.
- [31] Wulff 1881 s. 261-262. Sagen behandles kortfattet hos Jensen 1991 s. 155. Jeg har ikke kunnet identificere Michel Lange-mach, men han må have været kongens eller lensmandens mand på stedet. Med hensyn til forkyndelsen af brevets indhold »paa behørige Steder« må tænkes på Hals Birketing.
- [32] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1657* 2002 s. 40.
- [33] [http://skeel.info/opslag Manderup Due](http://skeel.info/opslag/Manderup+Due). Ifølge *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1656* 2002 s. 445 lensmand på Ørum 1650-1659 og land-kommissær i Jylland.
- [34] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1657* 2002 s. 158.
- [35] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1658* 2004 s. 16.
- [36] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1660* 2005 s. 273-274, 280.
- [37] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1660* 2005 s. 328.
- [38] Den kildemæssige situation tillader os ikke at konkludere noget entydigt på dette punkt i den her behandlede periode, men for senere perioder, hvor fæstningsregnskaberne er bevaret i fuld form, kendes forholdet, f.eks. for 1748, hvor man fra skansen affyrede et 4-pundigt og et 3-pundigt skud for at tvinge et fartøj til toldmæssig inkvirering. Nielsen 2016 a s. 226, Rigsarkivet København, Fæstningsregnskaber, Hals Skanse og Fladstrand Fort 1748 bilag 65.
- [39] Jensen 1991 s. 155.
- [40] Rigsarkivet København, Aalborg Toldkammer, Hals Kontrolpost, før 1880-1969.
- [41] Nielsen 1995 s. 21, fig. 17.

Danske toldere i Kina 1860-1950

AF HANS JØRGEN HINRUP

Toldkrydseren Liu-shing var – efter endt Togt til Hope-Bugten mellem Amoy og Swatow – igen gledet ind i sin regelmæssige Patrouilletjeneste af Yangtse-Flodens nedre Løb; men stadig gik der Ry af Kaptajn Wests straalende Kup af Smuglerskibet Sian, hvis Kaptajn og Mandskab nu maatte tage deres velfortjente Straf for den lyssky Virksomhed. Ogsaa den kinesiske Baadsmand Dings Bedrifter berømmes i vide Kredse, hvordan han ved Pers og Eriks Hjælp havde opsporet et stort Parti Opium og i Tilgift uskadeliggjort en af Kinakystens mest berygtede Storsmuglere, selveste Tai Chong.¹

Fra 1937 til 1954 udkom der otte drengebøger, der alle havde handling i det kinesiske toldvæsen, og alle involverede danske drenge og deres forældre. Det var langt hjemmefra. Set med nutidens perspektiv kom bøgerne også til at afslutte en epoke i dansk toldhistorie: Danske toldere i Kina.

Forfatteren var S.A. Klubien (1890-1970), der havde været ansat i det kinesiske toldvæsen fra 1914 til 1928. Efter sin hjemkomst til Danmark skrev han »*Under Dansk Flag* (1937), *Bag Jade-templets mure* (1942), *Paa togt med kinesisk toldkrydser* (1943), *Paa vagt ved Kinakysten* (1944), *Den stjaalne motorbaad* (1945), *Kinesernes lærling* (1947), *Den kinesiske baadsmand* (1948) og *Tolder i Kina* (1954). Bøgernes handling foregik langs hele den kinesiske kyst, og fortalte om pirater, smuglere og skurke, og raske danske drenge.² Klubien blev dermed på forunderlig vis den dansker, der har synliggjort en lidet kendt niche af dansk virke i udlandet.

Det startede med en krig, eller rettere, en straffeekspedition. Det svage kinesiske kejserdømme forsøgte i 1839 at bremse den engelske eksport af opium til Kina. Forgæves. Det udløste Den Første Opiumskrig 1840-42, og senere den Anden Opiumskrig 1856-60. Begge krige var rene straffeekspeditioner, der brutalt dirkede det kinesiske marked op, åbnede for handelsstationer i byerne langs kysten og ind i landet, alt med udstrakt ekstraterritorialret, samt endelig påførte Kina store skadeserstatninger. Se-

Fig. 1. Forsiderne af Klubiens otte drengebøger om Kinakysten. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

mere blev konflikten udvidet flere gange, mest markant i 1901 efter Bokseropstanden.

For at Kina skulle kunne betale de eksorbitante skadesbeløb, var det nødvendig at have en effektiv administration af rigets indtægter, toldafgifter og skatter af enhver slags, især også for at sikre at den samlede afgiftsmasse

ikke smuldrede ind undervejs til den kejserlige kasse. Det lykkedes ikke for godt de første år, men det såkaldte Small Sword Society leverede løsningen, da de besatte Shanghai i 1853.

Besættelsen hindrede de kinesiske toldautoriteter i at fungere, så i stedet for blev der i 1854 truffet en aftale mellem den lokale taotai (den civile og militære embedsmand over området) og traktatmagternes konsuler om, at disse sidste skulle varetage toldforretningerne. Det blev snart udvidet til at omfatte meget af det sydlige Kina, og efter Tianjin-traktaten i 1858 blev hele det kinesiske toldvæsen lagt i britiske hænder under navnet The Imperial Maritime Customs Service, efter 1912: The Chinese Maritime Customs Service.

Den første leder var H.N. Lay, og dernæst fra 1863 til 1908 den navnkundige Sir Robert Hart (1835-1911). Det var i hans periode, at toldvæsenet fik sin faste struktur, og gennemlevede rystelserne i Kina, næsten frem til Kejserdømmets fald i 1912. Han blev efterfulgt af Sir Francis Arthur Aglen, der fungerede som generalinspektør til 1927, dernæst et lille interim under A.H.F. Edwardes indtil januar 1929, hvor Sir Frederick Maze overtog. Han styrede toldvæsenet indtil 1943, hvor så Lester Knox Little overtog indtil revolutionen i 1949.

Da Sir Frederick Maze i 1935 udnævnte den danske tolder P.G.S. Bærentzen (1882-1962) til Commissioner of Customs i Shanghai, gav han denne både rummelige, menneskelige og merkantile instruks: *De skal anstrenge Dem for at dyrke og bibeholde venskabelige relationer med alle ansatte, såvel kinesiske som udenlandske, og De skal yde så megen assistance til købmænd og handelsrelaterede virksomheder, som Deres stilling tillader, inden for de eksisterende regulativer.*³

Det kinesiske »søtoldvæsen« var ansvarlig for det indenrigs toldvæsen, postvæsenet, havne og vandveje, vejruksigter og bekæmpelse af smuglere. Det kortlagde, belyste, og afpatruljerede den kinesiske kyst og Yangtze. Det var involveret i låneforhandlinger, reform af møntvæsenet, og generelt i økonomisk og finansiel styring. Det havde folk ansat som inspektører, fyrpassere, lodser og opsynsmænd af enhver slags. De ansatte kom fra alle lande, og skønt det overvejende var briter, der sad på posterne, så var der stadig mange jobmuligheder, også for danskere.

Kinas Historisk Arkiv Nr.2 i Nanjing opbevarer toldvæsenets arkiver. I samarbejde med universiteterne i Bristol og Cambridge er alt det arkivalske materiale blevet registreret og i udstrakt grad filmet, digitaliseret og gjort tilgængeligt på nettet.⁴ Her findes også en Servicelist opdelt efter lande,

opsummeret fra 1860 til 1949. Briterne har naturligvis haft det største antal med ca. 22.000 ansatte. Kineserne næst med ca. 11.000 på lavere poster. Så var der Japan med ca. 1.500, USA med ca. 1.000, Tyskland og Østrig med ca. 850 (dog kun opgjort til 1917). Rusland ca. 380, Frankrig ca. 250, Portugal ca. 140, Italien ca. 125, Norge (kun opgjort til 1938) ca. 280.

Danmark? Danmark havde henved 260 personer ansat gennem årene. Mænd. Mænd alene og mænd med familie. En gennemlæsning af listen viser, at 25 er døde i tjenesten, 10 er blevet invaliderede, 5 er forsvundet (!) og 3 er bare stukket af. Men resten? De blev der lang eller kort tid, i en kontraktperiode, eller fornyet og fornyet indtil pensionering. Nå ja, nogen blev også fyret. Den første dansker blev ansat i juni 1860 som toldopsynsmand. Han hed E. Petersen og tjente der kun indtil august samme år, hvor han døde. Næste år, december 1861, ansattes P. H. Klose som matros. Så fulgte tre personer, der tilbragte hele deres liv i Toldvæsenet, N.P. Andersen fra 1862, A. Kliene og C.C. Gram fra 1863.

En fordeling efter ansættelsesår viser en forventelig kurve: 1860-69: 13. 1870-79: 18. 1880-89: 25. 1890-99: 37. 1900-09: 62. 1910-19: 54. 1920-29: 30. 1930-39: 14. 1940-49: 9. Der var en støt tilgang de første tiår med en markant stigning og et maksimum efter Bokseropstanden år 1900, hvor de vestlige kolonimagter havde udstrakt brug for at reorganisere – og styre – landet. Igen for at inddrive de store krigsskadeerstatninger, der var blevet påtvunget Kina. Årene 1910-19 ville forventeligt have bragt et nyt maksimum, men blev afbrudt af Kejserdømmets fald i 1912, der førte til en virtuel opsplitting af hele Kina i næsten autonome krigsherreterritorier, der i 1920'erne og 1930'erne langsomt »koagulerede« og førte til en regulær borgerkrig mellem nationalister og kommunister.

Ledelsen af toldvæsenet blev i 1929 overført til den kinesiske regering, og herefter blev det en hovedregel, at der kun i specielle tilfælde skulle ansættes udlændinge, så antallet af nytilkomne 1930-39 og 1940-49 svandt mærkbart ind. Den sidste danske udnævnelse var af E. Johansen i maj 1948. Han blev der indtil februar 1950.

Mange af de danske ansatte gav deres voksne liv til Kina. Følgende er en imponerende liste over nogle af de længste tjenester: H.A. Adamsen 1894-1927, N.P. Andersen 1862-1909, P.S. Bærentzen 1904-38, T.H. Bülow-Ravens 1901-31, J. Elm 1904-37. C.C. Gram 1863-98, H.H.C. Halberg 1891-1921, J.W. Jensen 1920-50. A. Johnsen 1879-1904, H.P.C. Jørgensen 1881-1906, K.E. Jordan 1911-46, A. Kliene 1863-1905, C. Kliene 1884-1927, E. Leopold 1910-46, K.H. von Lindholm 1888-1925, J.J.C. Lorentzen 1883-1917, C.P.C. Lynborg

1876-1919, A.E.V. Nielsen 1916-50, J.F. Oiesen 1877-1921, R.A. Olsen 1896-1929, O.H. Schmitto 1897-1931, M.B.J. Strøm 1876-1915, J.P. Sørensen 1914-47, og F.A. Strandvig 1916-49

Mange var i tjeneste i færre år, men bidrog alle til de velfungerende administrative systemer der var nødvendige for at holde riget oprejst, selv under krig. I dag findes deres navne hovedsageligt i gammelt arkivalisk materiale, bortset fra K.H. v. Lindholm (1866-1931), der i 1930 udgav bogen *I Kinesisk Tjeneste*.

Lindholm kom til Kina i 1888 og startede som de fleste andre som Fourth Assistant, men avancerede støt, og blev i 1926 toldinspektør. Som det var almindeligt i toldvæsenet flyttede han tjenestested flere gange. Han var mod syd nær Canton, mod nord i Manchuriet i byen Antung, der var et af Dansk Missions knudepunkter, og han var i Fusan i det kinesiske lydrige Korea. Han var således mange steder. Måske nok et flakkerliv, men også med spændende udfordringer, og som jæger satte han pris på gode revirer. Under perioden med Bokserne var han i Shanghai, hvor han naturligt indgik i Det Frivillige Korps. Knap 60 år gammel gik han i 1925 på pension, og vendte hjem til Danmark.⁵

»Hovedsageligt i gammelt arkivalisk materiale« er ikke helt rigtigt. Professor Robert Bickers fra Bristol som har ledet det store toldprojekt i Nanjing har en interessant iagttagelse, der i oversættelse lyder således: *Forbindelsen til Kina udstilles ikke bare på museer ..., men også i hjemmene. ... Jeg véd det, for jeg har set det der: Tæppet i salonen, købt i Tianjin i 1920'erne, jernbaneaktien i ramme på væggen, lakvarerne på en buffet, de gamle frakkeemblemer for medlemmer af Shanghai Væddeløbsklub, snusflaskerne, opiumspiben ... gamle fotoalbums, postkort sendt hjem, simple malerier og en skønsmo blanding af mere eller mindre kunstfærdige genstande.*⁶

Også jeg har set det et par gange.

J.C. Gram Jensen (1887-1937) er én af de mange ukendte personer, der tjente i toldvæsenet. Han er også et eksempel på alle dem, der har efterladt sig spor hos familie og efterkommere.

I juni 2006 kom en række kinesiske effekter og et næsten legemsstort oliemaleri på auktion. Det var malet i 1935 af russeren N. Zadorozhnyi, og forestillede Gram Jensen i fuld galla. Kunstneren var sandsynligvis én af de mange Hviderussere, der efter revolutionen i 1917 i stort tal flygtede til Kina, hvor mange »gik til bunds.«

Under min søgen efter familien dukkede en artikel op i Aarhus Stiftstidende fra den 29. august 2005, hvor hans da 80-årige datter tilfældigvis var

blev standset på gaden af en journalist og bedt fortælle om sit liv! Hun fortalte da om sin far, der havde inspiceret fyrtårne langs den kinesiske kyst, og om hvordan hun selv og hendes søskende havde gået i forskellige skoler i Shanghai. 1937 rejste de hjemad, men Gram Jensen blev syg og døde i Hong Kong, efterladende sig kone og fire små børn. De vendte hjem til Skagen, og: *Vi fandt ret hurtigt ud af, at vi ikke skulle fortælle om vores opvækst i Kina. For ingen i Skagen troede på det, vi fortalte.* Hun havde stadig Kina kær, og: *Hun synes, at hendes kinesiske barndom har været en berigelse, der har hårdet hende, og har givet hende større udsyn i sit liv.* Ved et besøg hos hende så jeg adskillige kinesiske møbler og kuriosas, så vel som et maleri af den nygifte Gram Jensen og hans hustru.

Da jeg i 2005-06 arbejdede på en bog om Shanghai,⁷ hvori toldere i Kina udgjorde et enkelt kapitel, dukkede Gram Jensen også op, endda som særskilt interessant. I Kinas Historisk Arkiv Nr.2 i Nanjing fandt jeg en arkivsag på Gram Jensen.⁸ Det indeholdt kun et par breve, men de belyser ganske godt, hvordan rekrutteringen til Kina kunne foregå.

Et brev dateret 28. februar 1914 var fra den danske gesandt i Peking Preben Ahlefeldt-Laurvig til toldvæsenets leder generalinspektør F.A. Aglen. Ahlefeldt-Laurvig fortalte, at han havde skrevet til tre søfartsskoler i Danmark angående mulige kandidater til toldtaten. Fra skolen på Bogø havde han efterfølgende modtaget navne på tre mulige kandidater, nemlig en 27-årig J. Gram Jensen fra København samt Sofus Sørensen og Kaj Arp. Rektor ved skolen på Bogø, Aage V. Tuxen, havde dog pointeret, at han kun ville anbefale en stilling til sine elever *hvis mine unge mennesker får bedre chancer i Kina end her i deres Fædreland.* Ahlefeldt-Laurvig svarede opmuntrende med en lang rapport om forholdene, hvori han opregnede, at der for nærværende var 32 danskere ansat i toldvæsenet, nemlig 17 Tidewaiters, 4 Assistant Examiners, 2 Examiners, 4 Chief Examiners, 2 Best Officers, 2 Tide Surveyors og 1 Chief Tide Surveyor.

Sørensen og Arp blev i Danmark, men Gram Jensen tog i samme år til Kina og startede som toldopsynsmand på prøve. Han klarede sig godt, blev gift i 1918, og fik sin hustru til Shanghai, hvor de havde en lejlighed i den let luksuriøse gade Ave. Joffre (nu Huaihai Lu). Han avancerede til kaptajn på toldkrydseren *Haixing*, senere på krydseren *Likin*, og virkede sluttelig som fyrtårnsinspektør indtil sin afgang fra tjenesten. Og der dukker han igen op, idet han i 1932 blev takket i forordet til T. Roger Banister: *The Coastwise Lights of China. An illustrated account of the Chinese Maritime Customs lights service.*

Fig. 2. Gram Jensen i fuld gala. Maleri af den russiske kunstner N. Zadorozhnyi, 1937. Privateje, Familien Gram. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

En anden person, som har efterladt sig mængder af effekter og arkivalier var K.E. Jordan (1888-1965). Han og broderen, Aage Jordan, der var ansat i Det Store Nordiske Telegrafkompagni, blev helliget en separatudstilling på Museum Østjylland i Randers og Ebeltoft i 2012-13. I et energisk sprogbrug lanceredes udstillingen således:

Med udgangspunkt i en fascinerende samling af det fineste kinesiske kunsthåndværk fortæller »Åbning mod øst – en dansk familie i Kina og Japan« den forrygende historie om en dansk families oplevelser i Kina og Japan mellem 1885 og 1946.

Familien Jordan var i disse år gennem to generationer vidne til de mest

dramatiske årtier i Fjernøstens moderne historie. I alle årene var familien desuden ivrige samlere af kinesiske antikviteter, dragter og kuriositeter.

For første gang bliver denne flotte og farverige samling nu vist frem på et dansk museum.

I udstillingen »Åbning mod øst – en dansk familie i Kina og Japan« kan publikum følge to spor.

Dels fortælles historien om telegrafbestyreren Aage Jordan og toldembedsmanden Knud Jordans karrierer og liv i Fjernøsten gennem tekster, film, billeder og personlige genstande. Den besøgende får herigennem et indblik i en spændende udvandrerhistorie, men også indsigt i dramatiske begivenheder som revolutionen mod den kinesiske kejser i 1911, borgerkrigen mellem nationalister og kommunister i Kina samt den japanske besættelse af landet under Anden Verdenskrig.

Dels vises familien Jordans store samling af kinesiske antikviteter, dragter og kunsthåndværk. Der er her tale om en farvestrålende udstilling af blandt andet porcelæn fra flere af de kinesiske dynastier, musikinstrumenter, jade- og stenfigurer, mandarindragter, bronzefigurer, vaser så tynde som æggeskaller og en imponerende samling af snusflasker i alle former for materiale. Man kan desuden se en komplet kinesisk bryllupsprocession, særprægede former for kinesisk medicin og en kuriøs og bizar kollektion af cikadefigurer, der optræder som skolelærere, kortspillere og kører rickshaw.

Det var så rigtigt, som det var skrevet, men lægger også op til det vigtige spørgsmål: Hvorledes sikres bedst en så unik samling? Den vil jo naturligt blive solgt og/eller spredt blandt arvinger. Forinden burde den som det mindste registreres. Dernæst: Det vil være en lykke om den tilknyttede store mængde arkivalier, mest breve og fotos, sikres på et arkiv. Og det bedste derefter vil være, om en toldhistorisk interesseret kunne skrive »bogen« om Jordan-familien i Østen, og den indlejrede historie om danske toldere i Kina.

K.E. Jordan var nemlig ikke en Hr. hvem-som-helst. Han var den eneste dansker blandt 123 fremtrædende toldembedsmænd nævnt i *Documents illustrative of the Origin, Development, and Activities of the Chinese Maritime Customs Service* (Shanghai, 1937-1940).⁹ I oversættelse lyder den grundige beskrivelse således:

Knud Erik Jordan blev født den 2den oktober 1888 i Amoy, og efter en kort handelskarriere indtrådte han i toldtjeneste den 8de marts 1911 som 4de Assistent, C (på prøve). Han blev udsendt til Tientsin i seks måneder, og derefter flyttet til Peking, hvor han blev i over tre år, i hvilken periode han opfandt og

Fig. 3. Kineserier I. Privateje, Familien Gram. Foto: Hans Jørgen Hinrup.

udviklede en speciel telegrafkode til brug i toldvæsenet, en kode, som med de nødvendige ændringer og tilføjelser, stadig benyttes som toldvæsenets kode. I 1915 blev han overflyttet til Shanghai, hvor han var i tre år, inden han tog en lang orlov. Tilbage fra orlov blev han en tid stationeret i Antung før han blev flyttet til Inspektoratet i Peking, hvor han blev i over fire år som Assistant Staff Secretary og senere Assistant Chinese Secretary. I sin tredje ansættelsesperiode tjente han i Shanghai fra 1926 til 1928, hvorfra han blev udpeget til at varetage Native Customs i Tientsin. Første april 1929 blev han forfremmet til Deputy Commissioner og det følgende år sendt til Mengtsh [Mengzi nær den vietnamesiske grænse] som leder, og dernæst til Kiungchow. Første oktober 1931 blev han udnævnt til Commissioner. Fra april 1934 til april 1938 var han generalinspektørens personlige sekretær og leder af sekretariatet; i disse år varetog han to gange den årlige eksamination i kinesisk af udenlandske assistenter, og Hsüeh-shi-yuan [skolen]. I april 1938 blev han udnævnt til Commissioner i Amoy. Hr. Jordan er Ridder af Dannebrog, og er tildelt Redningsmedaljen i sølv af den franske regering og Société Centrale de Sauvetage des Naufragés for fremtrædende indsats under ildebranden til havs af skibet Georges Philippar den 16de maj 1932.

En anden dansk tolder som har været nævnt særskilt i Kina er bornholmeren J.F. Oiesen (1857-1928). I opslagsbogen *Jindai lai hua waiguo renming cidian* (Leksikon over udlændinge i Kina i nyere tid) udgivet i Peking i 1981 forekommer han blandt kun 12 danskere. J.F. Oiesen var dansk ambassadør i Peking fra 1921 til 1923, men havde forinden haft en lang karriere i toldvæsenet. Helt parallelt med Gram Jensen og andre toldembedsmænd flyttede han, hele tiden. Hans liste ser således ud: Toldassistent: 1877 Cheefoo, 1881 Swatow, 1886 Shanghai, 1887 Wuhu, 1889 Kiukiang ... Toldkommissær: 1889-1900 Yensan, Seoul og Wonsan i Korea, 1902 Santuao, 1904 Lappa Macao, 1904-05 Pajhoi, 1908-09 Foochow, 1909-11 Canton, 1911-15 Tsientsin og Chinwangtao, 1916-18 Hankow. Undervejs avancerede han til Generalsekretær for toldvæsenet og tillige Generalinspektør for saltskatten, en stilling han dog blev udelukket fra. Saltskatten var en stor, meget stor, indtægtskilde toldmæssigt. Derfra overgik han til at være Sekretær for Toldvæsenets Statistiske Bureau i Shanghai 1918-19, inden han i 1921 overtog posten som ambassadør. Oiesen skænkede en større sum til Bornholms Museum og var medvirkende til at en anden stor dansker, den private erhvervsdrivende Laurits Andersen, donerede 1 million kroner til Nationalmuseet.

Her skal så lige nævnes S.A. Klubien's ældre broder Jørgen Klubien (1881-1969). Han tjente i Kina fra 1903 og indtil han i 1937 gik på pension. Takket være ham findes, helt usædvanligt, fem af de klassiske kinesiske filosofiske værker oversat til dansk. I 1955 udgav han *Confucius' Lære (Lun Yu, Da Xue, Zhong Yong)*, i 1961, *Shu Ching*, og endelig i 1965 *Chu Shu Chi Nien (Bambusbøgerne)*. Han skænkede sin store samling af kinesiske mønter til Nationalmuseet i København.

J.F. Oiesen og Jørgen Klubien betænkte begge deres hjemland, og så finder vi dem også begge i Gerda Nielsens dagbog. Hun var i mange år guvernante hos den fremtrædende erhvervsmand Vilhelm Meyer (1878-1935) i Shanghai. Hun skrev en omhyggelig dagbog, hvori hun har en levende beskrivelse af Jørgen Klubien's bryllup i 1922, og en tilsvarende af den store afskedsmiddag, der blev holdt for Oiesen i 1921.¹⁰

Gerda Nielsens dagbøger er vigtige, fordi de giver en skildring dag for dag af de danskes liv i Kina. For under ansættelser, udstationeringssteder, forfremmelser, statistikker og – historiens gang, lå jo dagligdagen for den danske i Kina. Der var stor forskel på forholdene som ansat på de første trin og så i de højere stillinger. Og det var de fleste, der ikke nåede høje stillinger. Men for alle var der den ulidelige varme, eller kulden, maden, sygdommene, kufferter, transport, hjemlængsel, nye mennesker, sproget, ...

og omkring det hele, den direkte fysiske fare under overskriften: Røvere og pirater. Se f.eks. denne række af bogtitler. Her børnebøger: *Blandt kinesiske røvere* (Gilson, 1924), *I kamp med pirater* (Kurt Koch, 1919), *Bokserdrenge/Kina i oprør* (Tom Kristensen, 1925), *Ole Skibsdreng blandt kinesiske sørøvere* (Olaf Linck, 1936), *I kamp mod piraterne* (Svend A. Rask, 1942) og *Den gule djævel* (Leif K. Rosenthal, 1934). Eller de egentlige beretninger: *I fangenskab blandt kinesiske kommunister* (A.B. Lewis, 1931), *23 dage blandt sørøvere* (Marie Monsen, 1940). *Blandt kinesiske sørøvere* (Aleko Lilius, 1933), *De chinesiske sørøvere*. Mit fangenskab i farvandene ved China (Fanny Loviot, 1859). K.H. v. Lindholm har helt tilsvarende beretninger om overfald og mord i sin bog, og det samme finder vi hos en anden dansker, Chr. Gimbel, der var ansat i den kinesiske saltadministration under toldvæsenet. Under sit kinesiske navn Keng Pulu udgav han i 1931 bogen *Røvere og soldater. En mandarins rejser i Kinas vilde Vesten*.

Under sådanne forhold var det naturligt, at danskerne søgte sammen. At udlændingene søgte sammen. I det fremmede. Som fremmede. Uønskede fremmede. Uønskede fordi: *Hos Imperialismen i Kina møder vi ikke et eneste forsonende Træk. Maaske skyldes det, at Kina er blevet alle Stormagternes fælles Koloni. Der er jo ikke en bestemt Magt, man ene kan drage til Ansvar i Kina. Magterne maa dele Ansvaret og Skammen. Naar Imperialismens Graadighed i Kina er saa umættelig stor, maa det utvivlsomt søges i Landets store Rigdom og Muligheden for hos den vældige Befolkning at finde Markeder for Industrialismens Produkter*. Sådan skrev Johannes Sperling i 1933 i sin bog *Strejflys over det nye Kina*. Ja, men han var jo også oprindelig

Fig. 4. Kineserier II.
Privateje, Familien Gram.
Foto: Hans Jørgen Hinrup.

syndikalist, og havde udråbt revolutionen i Danmark. Endskønt han også var manden, der udviklede Dansk Folkeferie, og var bror til H.C. Hansen.

På trods af denne baggrund så advokerer jeg alligevel for, at danske mødte i tjeneste med den bedste vilje, med ære, og vil derfor gerne som K.H. v. Lindholm i 1929 sige: *Da Fremmed-Administrationen af Kina's maritime Toldvæsen nu maaske snart er en Saga blot, vil Erindringer af en Mand, der havde den Ære at være i dens Tjeneste i næsten 40 Aar, maaske være af Interesse nu og senere.*

NOTER

- [1] S.A. Klubien: *Paa Vagt ved Kinakysten* (Kbh. 1944) For ikke at tynde teksten benytter jeg i artiklen hovedsageligt samtidens navneformer for byer mm.
- [2] I 1947 oversatte han også romanen *Ricks-haw* af den fremtrædende kinesiske forfatter Lao She.
- [3] The Second National Archives in Nanjing, Nr. 3245: Baerentzen.
- [4] <http://www.bris.ac.uk/history/customs/>.
- [5] Lone Fallentin: *Kinesisk tolduniform*. Tåsinge Årbog 2011, s. 64-70.
- [6] Robert Bickers: *Empire made me. An Englishman Adrift in Shanghai*. (2003), s.7.
- [7] Carsten Boyer Thøgersen and Hans Jørgen Hinrup: *From a STRong Past to a Dynamic Present. Danes and Danish Companies in the Greater Shanghai Region 1846 to 2006*. (Shanghai 2008), med engelsk og kinesisk tekst. Hans Jørgen Hinrup: *Danmark i Shanghai 1846-1962*. (Statsbiblioteket, Aarhus. Rotunden, nr. 26, 2008). Med noter og referencer.
- [8] The Second National Archives in Nanjing: No. CR 6-3. 15.2: *Letters from Legations. Denmark. 1913-28*.
- [9] <http://www.bris.ac.uk/history/customs/resources/>.
- [10] Fåborg Byhistorisk Arkiv: Mads Rasmussens Familiearkiv. Nr. 49-51.

Fra Brunsnæs til Neuengamme og retur¹

AF HANS PETER SØRENSEN

Fra Brunsnæs til Neuengamme

Grænsegendarmeriet fortsatte med at bevogte grænsen til Tyskland efter besættelsen den 9. april 1940.

Den 29. august 1943 fik den symbolske selvstændighed dog en brat ende, idet hæren blev afvæbnet, og flåden sænkede sine skibe, før tyskerne nåede at overtage dem.

Mærkeligt nok blev politi og grænsegendarmeri ikke afvæbnet ved samme lejlighed. Men den tyske terror steg nu for alvor.

Den 26. maj 1944 blev mange gode danske mænd arresteret. Grænsegendarmeriets chef, oberst S.B. Paludan-Müller, modsatte sig arrestation og overtog ene mand kampen mod Gestapo. Han faldt i helttemodig kamp mod overmagten.

Brutale træk

Efterhånden som modstandskampen og sabotagen fra dansk side tog til i omfang, blev tyskernes modtræk mere og mere brutale.

Den 19. og 20. september skred tyskerne til arrestation af politi og grænsegendarmeri. Dagen før fik vi besked på, at tyskerne ville inddrage vores våben.

Jeg havde samlet mine våben og ammunition og lagt det frem til aflevering.

Umiddelbart før jeg kunne forvente tyskernes ankomst, kom en kollega, Snitgaard, løbende og fortalte, at han havde fået melding om, at gendarmerne også blev arresteret. Man nøjedes ikke med at beslaglægge vore våben.

Kort efter, at Snitgaard var løbet videre med besked til de andre, så jeg en bus og et tysk militært køretøj holde ved det første hus i Brunsnæs.

Jeg var klar over, at de spurgte hvor gendarmerne boede. Ud fra min nabo kom gendarm Mikkelsen løbende i blå uniform med et sæt civilt tøj over armen. Han løb ned mod Brunsnæs Kro, han boede nabo til kroen.

Jeg blev enig med min kone om, at jeg også ville forsvinde, og jeg løb ud gennem haven, over en mark, over til et levende hegn.

Et øjeblik efter kom en tysker og en civilt klædt person ind til min kone. De ville vide, hvor jeg var løbet hen.

De troede, at det var mig, der løb ned mod kroen. De sagde til hende, at der ikke var nogen grund til, at jeg løb væk, vi skulle jo kun til afhøring ude på Hotel Strand i Sønderborg. Derefter ville vi komme hjem igen.

Truede med gidsel

Hilda fik besked på, at såfremt jeg ikke meldte mig, ville de tage hende med som gidsel.

Vor nabo Peter Hansen fik besked på, at han skulle tage sig af vore to børn.

Derefter kørte de ned på kroen og beskyldte krokonen for, at hun holdt mig skjult. For dem har det antageligt set ud, som om Mikkelsen løb ind på kroen. Han boede i huset efter kroen.

Der blev foretaget en grundig ransagning af alle rum. Krokonen, fru Horne, måtte gå foran med en pistol i ryggen for at lukke op overalt.

Peter Hansen så, hvilken vej jeg var løbet, og han var klar over, at jeg var søgt ned på Bryggergården. Han kom ned og fortalte, hvad han havde fået besked på.

Jeg besluttede at gå hjem, jeg kunne ikke lade min kone og børn blive udsat for en sådan behandling.

Jeg traf min kone i køkkenet. Hun fortalte, hvad hun havde fået besked på. Jeg gik ikke ned og meldte mig straks, men besluttede, at det var tidligt nok, når de kom for at afhente hende.

Mens vi stod i køkkenet, blev der banket på fordøren, og min kone gik ud og lukkede op.

Det var igen tyskeren og den civile. De meddelte nu min kone, at hun kunne tage det roligt. Og frafaldt kravet om, at hun skulle arresteres.

Min kone havde ladet døren til køkkenet stå åben, og gennem dørsprækken fik de øje på mig. Dermed var min skæbne beseglet.

Til Frøslevlejren

Jeg fulgte med hen til bussen, hvor de fleste af de i Brunsnæs boende gendarmere var samlet.

Vi blev beordret ind i bussen, og vi kørte til Skodsbøl og Egernsund, og da den sidste gendarm i Egernsund var steget ind i bussen, kom et par tyskere ind bevæbnet med maskinpistoler.

Det blev nu meddelt os, at vi ville blive kørt til Frøslevlejren.

Efter ankomsten til lejren blev vi registreret med navn, bopæl, fødselsår mm.

Vi var i alt 280 gendarmere, der var blevet arresteret, og vi blev indkvarteret i barak 11. Foruden os var der 19 politibetjente i barakken.

Lejren var nyopført midt i en granplantage, og der manglede en del planering af jorden omkring barakkerne, det blev vi sat i gang med at udføre. Vi indrettede os efter forholdene.

Arbejdstempoet bestemte vi selv, og forplejningen var første klasses. Det var det danske fængselsvæsen, der stod for køkkenet.

Vi kunne modtage pakker og breve hjemmefra, ligesom vi også kunne skrive. Vi kom til hurtigt til at savne rygevarer. Tobak og cigaretter var jo rationeret.

Jeg havde i haven en del tobaksplanter, og jeg havde hængt en del blade til tørring. Min kone fik en nabo til at snitte bladene. Han havde en maskine, der snittede, så den kom til at ligne den tobak, man købte, men det smagte unægtelig ringere. Jeg fik en stor pose tilsendt.

Turen gik sydpå

Den 5. oktober kl. 4.30 blev vi brutalt vækket med ordre om at træde an på gangen.

Mere eller mindre påklædte stillede vi op i to geledde. En brutal stemme begyndte at opråbe navne på gendarmere, som derefter fik besked på at stille op på venstre fløj.

Ingen var i tvivl om, hvad der var ved at ske. Vi var klar over, at nu gik turen sydpå til en tysk koncentrationslejr.

Nogle stod med tårer i øjnene, andre med et hårdt drag om munden og et trodsigt blik. Men fælles for os alle var sorgen over, at nu skulle vi sendes ned til den frygtede fjendes land. En enkelt besvimelede og blev båret ind på stuen igen.

140 gendarmere stod opstillet på venstre fløj. Vi blev beordret ind på stuerne for at færdiggøre påklædningen, og derefter atter at træde an på gangen medbringende vore få ejendele.

Vi fik udleveret en god madpakke, som køkkenet havde parat til os. Fra en anden barak var der udtaget 60 civile fanger, som sammen med os blev læsset på lastvogne og kørt over grænsen til Herreslev ved Flensborg, hvor vi blev indladet i kreaturvogne. Der var et par knipper halm i hver vogn, som blev strøet ud til at sidde på.

I vognsiden var der åbne lemme, så der kunne komme frisk luft ind. Åbningerne var spærret med pigtråd. Transporten ned gennem Tyskland foregik langsom og med mange ophold. Vi kunne følge med i, hvor vi var, da vi kunne kigge ud. Jeg husker, at vi kørte over højbroen over Kielerkanalen.

Ind på et sidespor

Det var aften, da vi kom til Hamborg.

Vi blev rangeret ind på et sidespor, hvor der holdt en masse jernbanevogne med krigsmateriel. Efter at tyskerne havde ladet os komme ud af vognene, for at aftræde på naturens vegne, blev vognene forsvarligt låst, hvorefter vi tilsyneladende blev overladt til os selv. Men der har jo nok været en vagt, som holdt øje med os.

I løbet af natten hørte vi fly, og vi så lyskasterne vifte hen over himlen, og vi hørte luftværnskanoner skyde. Nogle ganske tæt ved.

Vi hørte også, at der faldt bomber. Det gav ikke megen ro, der var vist næppe nogen, der fik sovet. Spændingen holdt os vågne. Vi spekulerede over, hvad morgendagen kunne bringe.

Hen på morgenstunden satte toget sig i bevægelse, og vi kørte til en mindre by, der hed Bergedorf, derefter ind på et sidespor, som gik til Neuengammelejren.

Vi blev beordret ud af vognene og stillede op i marchkolonner, hvorefter vi marcherede ind i lejren.

Fig. 1. Tegningen² giver et lille indtryk af lejrens bevogtning. Foruden det med højspænding ladede hegn var der en tæt og svært bevæbnet postkæde.

På vejen passerede vi en lang togstamme af godsvogne magen til dem, vi var kravlet ud af. Fra vognene kom en ubeskrivelig stank. Vi så, at vognene indeholdt kvinder. Jeg ved ikke, hvor jeg har det fra, men det skulle være polske kvinder og børn, der havde været undervejs i en hel uge.

Ind i lejren

Vi kom ind i lejren, standsede ved en lang barak. Vi stod tæt ved det elektriske hegn, som omgav lejren.

Vi var klar over, at var vi først inden for det hegn, var flugt umulig. Vi blev meget forbavsede ved at se, at i en barak lidt derfra var der en del tilsyneladende unge kvinder, der vinkede og ville vide, hvor vi kom fra.

Da de hørte, at vi var fra Danmark, trak de en pige frem i forgrunden, pegede på hende og fortalte, at hun også var dansk. Senere fandt vi ud af, at barakken var bordel, forbeholdt prominente tyske fanger såsom blokældste og kapo, der er en forkortelse af kammeratskabspoliti.

Fig. 2. Appellerne var en af lejrens værste plager, lyder Hans P. Sørensens tekst til tegningen fra Neuengamme. De foregik altid efter arbejdstidens ophør og varede som regel flere timer uden hensyn til vind og vejr.

Vi kom holdvis ind i barakken, der viste sig at være et stort baderum. Vi fik ordre til at klæde os af og kom en tur under bruserne.

Derefter fik vi noget civilt tøj, som vi skulle tage på. Det var gammelt og i alle mulige farver og kvaliteter. Vi kiggede langt efter vore gode varme uniformer. Vort fodtøj fik vi lov at beholde.

Vi kiggede på hinanden, kaptajn Madsen havde fået noget tøj, der var både til at le og græde over. På ham virkede det, synes jeg, særligt grelt.

Svingede pisken

Efter bad og iklædning kom vi ud på en cementeret plads på størrelse med to fodboldbaner. Den var omgivet af barakker, der lå med gavlen ud til pladsen. Her overtog en kæmpestor person kommandoen.

Han var iført lange ridestøvler, og på hovedet havde han en sort alpehue, ellers lignede hans øvrige beklædning det, vi var iført.

Han kommanderede os ind på række og geled, samtidig med at han svingede med en vældig pisk.

Den barske hverdag i Neuengamme-lejren

Vi blev ført over til en barak, hvorpå der stod blok 15.

Foran var der borde og bænke, derefter kom soveafdelingen, køjer, tre over hinanden, indeholdende en madras og to tæpper.

Vi fik besked på, at vi skulle være to i hver køje. Bredden var 80 cm. I fortsættelse af soveafdelingen var der et rum med en del håndvaske, derefter kom wc, et langt bræt til at sætte sig på, og derunder et mørkt hul, hvorfra der steg en ubeskrivelig stank. Alle 140 gendarmere samt de 60 civile blev indkvarteret i barakken. Ved middagstid fik vi en skive rugbrød på ca. tre centimeters tykkelse samt en terning, en gul gummiagtig masse, der blev kaldt ost.

Vi fik at vide, at vi betragtedes som værende i karantæne, vi måtte ikke blande os med fangerne i nabobarakkerne.

De første par dage gik med at få syet numre på vort tøj. Ved siden af nummeret blev påsyet en hvid lap, hvorpå der var stemplet et »D«. Det tilkendegav, at vi var danskere.

F.eks. havde politiske fanger påsyet en grøn trekant. Homoseksuelle fanger havde en lilla trekant, dødsdømte fanger havde et armbind, hvorpå der stod »Torsperre«. Det betød, at de ikke måtte sendes på arbejde uden for lejren, de ville jo nok benytte enhver lejlighed til flugt.

Endvidere kunne de forskellige kategorier kendes på håret. De dødsdømte havde halvdelen af håret klippet væk, andre havde en »autostrada«, en fire-fem cm stribe klippet væk tværs over hovedet. Nogen var klippet helt skaldet.

Vi var de eneste fanger, der fik lov at beholde håret.

Polak hængt

Kort efter vi var kommet til lejren, blev en polsk fange hængt.

Han tilhørte en arbejdskommando, som var beskæftiget med oprydning i Hamborg. Han havde tilegnet sig nogle madvarer. Den arbejdskommando, han tilhørte, skulle stille op omkring galgen.

Andre hængninger foregik i en barak, hvor der var nogle celler på begge sider af en gang. Fra loftet hang fire reb ned.

Der var i lejren en del hollandske politifolk, som var dødsdømte. En aften blev det bestemt, at dommen skulle fuldbyrdes.

Men midt under handlingen blev der luftalarm. Hængningen blev udsat til den følgende aften. De hængninger blev foretaget i den førnævnte gang.

Ved fyraften kom fanger i marchkolonner fra forskellige arbejdspladser, som åbenbart fandtes i og udenfor lejren. Der blev kommanderet stram march gennem porten til ære for vagten.

Indenfor stod opstillet et hornorkester, der bl.a. spillede »Alte Kammeraten«. De var alle ikklædt blå, grå, blåstribede dragter, de var også fanger.

De forskellige arbejdskolonner stillede op på pladsen, og vi blev også kommanderet ud og stillede op fire og fire, der skulle foretages optælling. En højtstående SSer kom og stillede sig op foran, der blev kommanderet alle ret, derefter blev der meldt fra de forskellige arbejds hold hvor mange, der var til stede.

Vi erfarede senere, at det undertiden kunne vare timer, før de fik tallene til at stemme overens med tallene fra forrige optælling. Efter appellen kom vi tilbage i barakken.

Suppe i skarnkasser

Aftensmaden blev kaldt suppe. Den kom fra køkkenbarakken i beholdere, som var identiske med de skarnkasser, som sås overalt i Tyskland.

På et par borde stod en masse skåle. Nogle var af porcelæn, andre af blik som var mere eller mindre rustne. Vi fik hver en skål og stillede op i kø og fik en portion af indholdet fra de nævnte skarnkasser.

Suppens hovedbestanddel var kålrabi, dernæst groftmalet korn og vand. Hvis man var heldig, kunne det ske, at man fik en stump af en knogle. Vi rynkede på næsen og hældte det tilbage i tønden. Men da menuen var den samme hver dag, og sulten meldte sig, vænnede vi os til at spise mere og mere af suppen.

Jeg husker ikke i hvor lang tid, vi var i karantæne. Derefter blev vi opdelt i arbejds hold.

Inden for lejrområdet var et teglværk. Leret blev gravet op i teglværkets umiddelbare nærhed. Vi blev sat til at skrælle de øverste muldrag af, læsse det på tipvogne og læsse det af i en stor bunke.

Bunken blev højere og højere for hver dag, og tipvognssporene skulle hele tiden flyttes. Samtidig blev stigningen stejlere og stejlere.

Hvis man så var uheldig, at tipvognen løb af sporet midt på skråningen, krævedes der et umenneskeligt slid at få det hele på ret køl igen.

Fig. 3. Vi blev sat til at skrælle de øverste muldlag af, læsse det på tipvogne og læsse det af i en stor bunke, er H.P. Sørensens forklaring til denne tegning. Hvis man var så uheldig, at tipvognen løb af sporet midt på skråningen, krævedes der et umenneskeligt slid at få det hele på ret køl igen.

I kreaturvogne

Sidst i oktober blev udpeget en styrke på 1000 mand.

Samtlige gendarmere var med på holdet. Vi blev kørt i kreaturvogne til en lille station, der hed Ortkarten lidt syd for Hamborg. Vi skulle grave en kampvognsspærring.

Terrænet var fladt og gennemskåret af talrige vandfyldte grøfter. Vejene var anlagt på volde og hævet et par meter over det øvrige terræn.

Vi fik udleveret spader og skovle, og et hold fik udleveret gummistøvler.

Vi gravede ned ved den ene side af vejen og dængede jord op på kørebanen. Vi tog et lille stykke ad gangen, som skulle gøres færdigt ret hurtigt, for den næste dag var hullet fyldt med vand.

De, der arbejdede i bunden af hullet, stod i vand. Derfor var der nogle, der fik udleveret gummistøvler. Et plus ved det arbejde var, at vi fik en bedre forplejning.

Man sagde, at vi fik det samme som de tyske soldater. Men vejret var koldt og regnfuldt, og vores dårlige påklædning førte med sig, at flere og flere blev syge.

Hver aften, når vi kørte fra Ortkarten, tilbage til lejren, var der flere, der stod og græd. Det var jo dødsens alvorligt at blive syg. Der fandtes ikke medicin i lejren, der var ganske vist læger på reviret, men de kunne jo ikke yde nogen hjælp.

100 døde i døgnet

Det første dødsfald skete 1. november '44.

Der døde i alt 11 gendarmer i november måned, 15 i december, fire i januar, fire i februar og to i marts, to i maj efter hjemkomsten. Lungebetændelse og dysenteri var den væsentligste dødsårsag.

I november og december døde langt over 100 i døgnet. Krematoriet kunne slet ikke nå at brænde ligene.

De hobede sig op i store dynger omkring krematoriet.

Der lå flere tusind fanger i barakkerne, som var syge og afkræftede, ude af stand til at arbejde. Der kom også fanger fra de forskellige udekoman-doer til Neuengamme, fordi de var syge.

Når der kom en sådan transport til lejren, skete det, at vi gendarmer blev sat til at transportere dem fra jernbanevognen ind til lejren på en anhænger til en lastbil.

Hvis de havde været flere dage undervejs, var der altid nogle, der var døde. Når der opstod pladsmangel blev der med mellemrum sendt syge fanger til lejre, hvor der var gaskammer. De syge fik at vide, at de skulle på rekreation.

Vi gendarmer har i visse tilfælde været med til at hente syge ud af reviret og på en anhænger transporteret dem til jernbanen, hvor de blev indladet i kreaturvogne med halm i bunden.

Mærkeligt nok blev der ikke brugt gas i Neuengamme. De store kælderrum, hvor vi blev jaget ned, når der var luftalarm, var forberedt, så de kunne bruges. Lysskakterne foran vinduerne kunne lukkes *lufttæt med svære jernlemme udvendig fra, og dobbeltdørene ind i kælderrummene var forsynet med gummivulst. Svært lukketøj, som ligeledes kunne lukkes udefra.*

Vi tilbragte mange timer i kælderrummene, der var i perioder luftalarm hver nat.

Pakkerne hjemmefra

Sidst i november fik vi en Røde Kors-pakke.

Den indeholdt dansk rugbrød, og der var spegepølse, havregryn, ost og tømælk, samt et stort stykke røget flæsk.

Så længe, der kun var danskere i blok 15, blev der ikke stjålet af vore pakker, selv om vi efterlod dem i barakken, mens vi var på arbejde i Ortkarten.

Men efterhånden rykkede en del polakker ind. De var udhungrede, og de stod omkring os, når vi tog vore Røde Kors-pakker frem. Vi kunne ikke mere lade dem blive tilbage i barakken, når vi tog på arbejde.

Jeg havde mine madvarer fordelt i lommerne, og dem tog jeg bare med på arbejde. Vi måtte spise i smug.

Sidst i november måtte jeg også indlægges på reviret med høj feber. Jeg kom til at dele køje med gendarm Jessen fra Skelde.

Han havde haft høj feber, men var i bedring. Vi havde kun et enkelt tæppe, og han ofrede sin halvdel, for at jeg kunne holde mig varm. Vor køje var nemlig placeret ud for et vindue, der nødvendigvis skulle stå åbent af hensyn til udluftning.

Køjerne var i tre etager, og der var to syge i hver køje. På døren fortalte et skilt, at der var 32 køjer i rummet.

Man kan forstå, at det var nødvendigt med frisklufttilførsel. I løbet af nogle dage blev jeg feberfri. I en køje overfor lå vagtmester Buk fra Gråsten og gendarm Frank fra Egersund. De var også ved at være raske. Vejret udenfor var koldt og regnfuldt, så vi var ikke begejstrede for, at komme ud og arbejde igen.

Vi sørgede for at termometeret fortsat viste 38 grader.

Arbejdet med gravningen af panserværnsspærringen blev indstillet, og arbejdsstyrken blev opdelt i forskellige hold. Et hold, der bl.a. bestod af gendarmer, blev sendt til Sanderlach.

Tilbage i Neuengamme var kun de gerndarmer, som havde været syge, eller som stadig lå syge på reviret.

Smittet af dysenteri

Medens jeg lå på reviret, kom der en del syge fra en udkommando, som blev nedlagt.

Der kom én til at ligge ved siden af Jessen. Han var hårdt angrebet af dysenteri. Der gik et par dage, så var Jessen smittet.

Der var også en dansker med i den transport. En, der lå ikke så langt fra ham, spurgte, om ikke en af vi gendarmer kunne lave en portion havregryn til ham.

Han vidste, at vi var raske, og at vi havde havregryn. Da jeg havde havregryn, og som nævnt ikke var syg mere, fik jeg lavet en portion og satte mig ned til ham, han lå i en underkøje. Madede ham, og han spiste begærligt en god portion.

Jeg var klar over, at han havde høj feber. Han fortalte om, at når han kom hjem, skulle han overtage forældrenes forretning i Kolding. Han snakkede uden ophold, og gentog hele tiden, hvad han lige havde fortalt.

Jeg blev klar over, at han talte i febevildelse. Hen på morgenstunden blev det næsten kun til en uforståelig mumlen. En enkelt gang opfattede jeg brudstykker af Fadervor. Jeg sad ved ham, mens han døde.

Jeg lovede mig selv, at jeg ville opsøge hans forældre, når jeg kom hjem. Det fik jeg aldrig gjort.

Grunden var jo nok den, at jeg selv kom syg hjem og lå på TB-hospitalet i syv måneder, og derefter fandt jeg, at tidspunktet var forpasset.

De jeg opdagede, at Jessen var smittet med dysenteri, meldte jeg mig rask. Jeg kom tilbage til barakken, og den næste dag stillede jeg op sammen med de andre for at komme på arbejde.

SS'eren³

Man søgte et par tømrere.

Jeg tænkte, at det måske var et godt job. Der var også en hollænder, der meldte sig.

Ved siden af teglværket var et flere tønder land stort areal, hvor der blev dyrket grøntsager. Der var der støbt en sokkel til et halvtag, som skulle huse lejrkommandantens bikasser.

Vi gik i gang med at skære tømmer til. Hollænderen gav op den første dag. Den sav, vi fik, var ikke som den, han var vant til derhjemme. Jeg var klar over, at han ikke var mere tømrer, end jeg var.

Den SSer, der havde opsyn med os, spurgte en dag, hvorfra jeg kom.

Jeg fortalte, at jeg var dansk grænsegendarm. Han ville også vide, hvorfor jeg var havnet i Neuengamme.

Det kunne jeg ikke give ham nogen forklaring på. Det er første og eneste gang, at jeg oplevede, at en SSer tiltalte en fange.

Ved frokosttid advarede de andre fanger mig. SSeren kunne være flink den ene dag, og den næste var han en brutal bandit. Derefter forsøgte jeg at undgå ham.

Andet arbejde

Bihusbyggeriet blev indstillet. Jeg fik anvist andet arbejde.

Der var uden for det elektriske hegn en bred vandgrav, dernæst en græs-rabat, så kom en cementvej, hvorpå der gik vagtposter med ca. 200 meters mellemrum. Langs græskanten ud til vejen var der trukket en ståltråd i omkring 30 centimeters højde. Den skulle markere, at græsset ikke måtte betrædes.

En dag fik jeg besked på, at jeg skulle stramme tråden og rette op på pælene. Jeg fik hammer og naptang og gik i gang.

Medens jeg var i gang med at stramme tråden, bemærkede jeg, at der holdt en dansk lastvogn og ventede på tilladelse til at køre ind i lejren.

Jeg slentrede ned forbi, og da den tyske vagtpost var gået et stykke til side, tiltalte jeg chaufføren, stående med ryggen til ham og spurgte, om han ville tage en hilsen med til min kone. Men da jeg drejede hovedet og så på ham, rystede han på hovedet. Han havde nok fået at vide, at det var strengt forbudt at have kontakt med fangerne.

Derefter blev jeg sammen med andre fanger sat til at rense køkkenhavearealet for affald.

Der var anlagt tipvognsspor rundt i arealet, og et bestemt sted skulle affaldet samles i en bunke. Når vi havde læs, kørte vi den længste omvej, før vi læssede af.

Vejret var nogenlunde, og arbejdet var let og behageligt, så det gjaldt om at passe på, at det ikke slap for hurtigt op.

Midt i december fik vi gendarmen besked på, at vi ikke måtte gå på arbejde. Der gik rygter om, at vi skulle hjemsendes.

Vi blev samlet med de syge, som blev hentet ud af deres senge kun med et tæppe om skuldrene. Der kom et par SSere og kiggede på os.

Der blev også nogen hjemsendt, men det var ingen af de syge, som jo trængte mest til det.

Pakker til jul

Ved juletid fik vi en stor pakke fra Røde Kors, indeholdende en stortrøje, et par benklæder, et par træskostøvler samt en skjorte.

Ved samme tid fik vi også en pakke fødevarer. Den danske lastvogn med pakkerne kom helt ind i lejren, og vi gendarmer var med til at bringe pakkerne op på et loft til senere udlevering.

I januar skulle vi også blive hjemme i lejren, fordi der skulle udtages nogle til hjemsendelse. Efterhånden var vi kun ganske få gendarmer i lejren, og der var tilsyneladende ikke nogen, der førte kontrol med os. Så når arbejdsholdene rykkede ud, forsvandt vi over i en kælder, hvor der var et mørkt rum med en mængde tomme sække.

Der holdt vi os skjult indtil fyraften, hvor vi så stillede os op på appelpladsen sammen med de andre, som boede i den barak, vi tilhørte.

En dag i marts, den 17., kom én og råbte, at der holdt flere danske rutebiler uden for lejren. Vi kom på benene i en fart, og da vi kom op på appelpladsen, så vi, at ud af bilerne kom alle vore kollegaer, der var blevet sendt til Schantelach.

Fig. 4. Ved juletid fik vi Røde Kors-pakker. Den danske lastvogn med pakkerne kom helt ind i lejren, og vi gendarmer var med til at bringe pakkerne op på et loft.

De marcherede ind på pladsen, og samtidig så vi nogen komme kørende med trækvogne belæsset med vore blå uniformer, så var vi klar over, at nu skulle vi hjem.

Forlod Neuengamme

Vi kom ind i baderummet sammen med de andre, og vi fik vore uniformer, og den pose vore penge, pung m.m. var samlet i. Alt var i god behold.

Derefter blev vi fordelt i bilerne. Et par af dem, der lå på reviret blev hentet. Læge Lorenzen fra Bov tog sig af dem.

Vi forlod Neuengamme.

Det sidste, vi så, var røgen fra krematoriets skorsten. Vi kørte gennem Bergedorf, der tilsyneladende ikke så ud til at være bombet. Men da vi kom til Hamborg, så vi store bydele, der kun bestod af skrotbunker.

Midt på natten kørte vi ind i Frøslevlejren, hvor vi fik noget at spise. Så blev vi fordelt i rutebilerne, så dem, der skulle mod vest kom i en, og vi, der skulle mod øst i en anden.

Det var så småt begyndt at blive lyst, da jeg steg ud ved mit hjem i Brunsnæs. Min kone og børn sov endnu. Gensynsglæden kan ikke beskrives.

Vi vil resten af vore dage stå i dyb taknemmelighedsgæld til grev Bernadotte, der i sidste øjeblik reddede alle skandinaver ud af det helvede, der senere fulgte.

Lejren rømmet

Efterhånden som de allierede styrker rykkede frem, kom flere og flere fanger fra andre lejre til Neuengamme.

Da kanontordenen kunne høres, blev det besluttet, at lejren skulle rømmes.

13.700 fanger blev med jernbane kørt til Lübeck. En del blev indladet i et fragtskib, der hed Athen, og det sejlede ud på Lübeckerbugten og kastede anker.

To passagerdampere, en der hed Deutschland og en der hed Cap Acone, lå i Lübeck, fik også fanger om bord.

Deutschland fik 5000, Cap Acone fik 4500. En anden damper, der hed

Tilsbæk, fik 2200 om bord. Alle skibene sejlede ud og ankrede i Lübeckerbugten.

Hen under aften den 1. maj kom en slæbebåd med tre store pramme fyldt med fanger fra Stutthof ved Dansig. Slæbebådens kaptajn ville have fangerne på prammene om bord på Tilsbæk. Kaptajnen nægtede at tage flere fanger om bord.

Det blæste op, og bølgerne slog ind over rælingen på prammene. Der gik panik i de tyske soldater, som var om bord i prammene. De sprang om bord på slæbebåden. Efter at de havde fastgjort prammene til Tilsbæk, forsvandt slæbebåden.

I den ene af prammene var der en del norske politibetjente. De løste prammenes fortøjninger, og de drev ind til den tyske kyst. Tyske marine-soldater internerede fangerne på en skole.

Takker være modige norske politibetjente blev 2000 mennesker reddet.

Den 2. maj om aftenen angreb engelske fly skibene, der lå i Lübeckerbugten. Kaptajnen på Athen sejlede skibet i havn i Neustadt, hvor fangerne blev taget i forvaring af den tyske krigsmarine.

5000 omkom

Englænderne angreb Deutschland, Cap Acone og Tilsbæk i den tro, at det var tyske transportskibe, som lå der. Der var jo tysk militær på dækket.

Deutschland blev skudt i brand, enkelte tyske soldater sprang over bord. Resten, i alt 5000 fanger, omkom i flammerne. Tilsbæk blev ramt af flere fuldræffere, og sank i løbet af få minutter.

Cap Acone blev også skudt i brand. En del fiskerbåde reddede en del, som sprang over bord. Senere opgørelser viste, at alle på Athen blev reddet, fordi kaptajnen sejlede skibet i havn.

Fra Deutschland blev fire reddet, fra Cap Acone 943, fra Tilsbæk 29.

Det skete den 3. maj 1945 lidt syd for vor grænse, to dage før krigen sluttede.

Der blev i Nürnberg nedsat en domstol af de allierede, der skulle behandle sager vedrørende de forbrydelser, som Hitlers Tredje Rige havde begået mod mennesker overalt i Europa.

I Lüneburg var der nedsat en domstol, som tog sig af de forbrydelser, som SS havde begået i de forskellige koncentrationslejre bl.a. Neuengamme.

Vidne i retten

En SSer fra Haderslev, som var fangevogter i Neuengamme, jeg kan ikke huske hans navn, kom også for retten i Lüneburg, anklaget for grov mishandling af fanger.

Han ønskede, at der blev sendt bud efter nogle danske grænsegendarmere, som han var sikker på kunne bevidne, at han aldrig havde mishandlet en gendarm.

Retten efterkom hans ønske, og en gendarm fra Sønderborg, en Falckmand fra Haderslev, sammen med kaptajn Madsen og jeg tog afsted. SSeren havde været ansat i Falck, før han meldte sig til SS.

Vi kørte til Lüneburg i Falckmandens bil med ham ved rattet. Vi kom til at bo på en kaserne sammen med engelske soldater.

Der gik en otte dages tid, før vi blev indkaldt af retten for at vidne. Det var kun kaptajn Madsen, der udtalte sig.

Han forklarede, at han ikke havde nogen erindring om den pågældende SSer. Derfor kunne hans påstand om, at han ikke havde mishandlet gendarmere, måske være rigtig. Men SSeren havde været i andre lejre end Neuengamme, og derfra var der mange beviser på, at han var en slyngel, ligesom resten af alle SSere.

Jeg kan ikke huske, hvilken straf han blev idømt.

Englænderne i byen

Vi oplevede mange ting i de otte dage, vi var sammen med de engelske soldater.

Vi var sammen med dem efter fyraften, når de samledes forskellige steder i byen. Der var nogle steder, der var underholdning med musik og optræden.

Når vi skulle i byen, tog de engelske soldater en mandskabsvogn med larvefodder, og så drøede vi gennem byens gader, så gnisterne føg. Det kunne nemt lade sig gøre, der var ingen trafik i gaderne. Der var ingen private biler i byen, og det var forbavsende få mennesker, som færdedes på fortovene. Der var mange forretninger, men der var ingen varer i vinduerne.

Englænderne kørte os ud på Lüneburger Hede til en mindesten, der fortalte, at her stod det telt, hvor Montgomery modtog de tyske generalers overgivelse.

På hjemvejen kiggede vi os lidt omkring i Hamborg. Falckmanden havde været i Hamborg flere gange. Når man kiggede nærmere på skrotbunkerne, opdagede man, at der boede mennesker i kældrene under dem.

Tuberkolosen

En af de gendarmere, som læge Lorenzen tog sig af, da vi kørte fra Neuen-gamme, var Viggo Petersen.

Han blev straks indlagt på TB-hospitalet i Aabenraa. Han døde 1. maj '45, hårdt angrebet af tuberkulose. Det foranledigede, at samtlige gendarmere blev beordret til gennemlysning på TB-stationer. Det konstateredes, at jeg havde pletter på lungerne, og jeg blev indlagt i Aabenraa den 8. maj '45.

Der blev i alt indlagt syv gendarmere mere eller mindre angrebne. Jeg blev udskrevet nogle dage før jul i december '45.

Derefter var jeg på rekreation i syv måneder.

Det kneb med at tåle tjenesten nat og dag i al slags vejr, og jeg havde mange sygedage. Der blev vedtaget en regel, at uanset hvor mange sygedage, jeg havde, ville det ikke medføre, at jeg efter et bestemt antal skulle afskediges.

Der blev derimod åbnet mulighed for, at gendarmere kunne overgå til toldvæsenet, hvor tjenesten var mindre krævende, idet en stor del foregik indendørs.

Jeg kom derfor til Aabenraa Toldkammer.⁴

Fig. 5. Hovedindgangen til koncentrationslejren Neuengamme. Fotografiet er besynderligt nok taget præcist det sted, fra hvilket Hans Peter Sørensen valgte at se stedet og lave sin tegning, Fig. 1. Kun vinklen er en smule anderledes. Til

venstre murstensbygningen, derpå det strømførende hegn, der nu er markeret med stolper, så den vandfyldte grav, derpå græsribben, hvor Hans Peter Sørensen blev sat til at stramme ståltråden op, så fortov og vej, hvor der, modsat lejren, var posteret tyske vagter. De spæde træer på Hans Peter Sørensens tegning er nu blevet store og gamle. På den side af vejen der vender ind mod lejren, er der nu et busstoppested. I baggrunden vagttårnet. Billede og tegning har tillige udgangspunkt på det sted, hvor Hans Peter Sørensen tiltalte en chauffør ved en dansk lastbil, der ventede på at få tilladelse til at køre ind i lejren. Hans Peter Sørensen spurgte, med ryggen til chaufføren, om denne ville tage en hilsen med hjem til Sørensens kone. Spørgsmålet blev mødt med en tavs hovedrysten. I dag drives stedet som KZ-Gedenkstätte Neuengamme, hvor der drives forskning og formidling om den mørkeste del af Tysklands historie. Rædslen og stanken er borte, og stedets nærmest sterile fremtræden står i skærende kontrast til det, der var engang. Det er et frygteligt sted. Foto: Henrik Gjøde Nielsen, 2013.

NOTER

- [1] Herværende artikel er en sammenskrivning af tre artikler af tidligere medarbejder i Grænsegendarmeriet og Toldvæsenet Hans Peter Sørensen, som Dagbladet Jyske Vestkysten bragte i april 1995, nemlig den 13., den 15. og den 16. april 1995. Artiklerne er i 2019 genfundet af Peter C. Sibbesen i et brev fra foråret 1995 fra dennes forældre i Dybbøl. Hans Peter Sørensen var født 10. juli 1912, fra 1. november 1937 til 31. januar 1949 i Grænsegendarmeriet, og fra 1. februar 1949 toldbetjent i Aabenraa. Hans Peter Sørensen døde 2003, 93 år gammel. Peter Langewitz Smith: *Neuengamme Konzentrationslejr 1938-1945*, 2012, s. 98. Artiklerne gengives

efter overenskomst med JyskeVestkysten, Jysk Fynske Medier. Artiklerne, der her er samlet i en, gengives ordret med Hans Peter Sørensens stavemåde, også hvor denne i f.eks. stednavne ikke stemmer overens med gængs stavemåde, ligesom f.eks. navnet på et af de omtalte skibe er fastholdt; dvs. Hans Peter Sørensens Cap Acone, hvis korrekte navn var Cap Arcona. Undtaget herfra er artiklens titel, som af redaktionen har fået tilføjet det lille »og retur,« samt en enkelt afsnitstitel, jf. note 2 og 3. Det har ikke været muligt for redaktionen at spore efterkommere af Hans Peter Sørensen. Se i øvrigt Smith 2012, Finn Laurup: *Deporterede og omkomne græn-*

- segendarmer 1944-1945, i *Zise - Told- og Skatthehistorisk Tidsskrift*, 2017, nr. 3, s. 130-136, samt Karin Schawe (red.): *Die KZ-Gedenkstätte Neuengamme - Ein Überblick über die Geschichte des Ortes und die Arbeit der Gedenkstätte*, 2010.
- [2] I originalversionen med følgende indskud: »en anden fra den mappe med 20 tegninger fra Neuengamme, som Hans P. Sørensen tegnede efter hjemkomsten,« er udeladt her pga. tegningernes rækkefølge, som her defineres efter indhold og forhold til teksten, og som i originaludgaven er placeret på avissiden efter grafiske hensyn. Indledningsafsnittet er i alle tre artikler uden titel. I de to foregående er hovedtitlen anvendt, hvilket ikke er muligt her. Hvad videre angår tegningerne skal anføres, at disse blev udgivet af Hans Peter Sørensen under titlen *Neuengamme Erintringer. 20 tegninger af Grænseovergendarmer Hans P. Sørensen*, 1947, samlet i mappe. Ved den lejlighed gik de originale tegninger tabt. Smith 2012 s. 98. Mappen findes nu, med tysk introduktion og Hans Peter Sørensens tekster til de enkelte billeder på www.docplayer.dk/2816886. Smith 2012 har anvendt nogle af billeder i Smith 2012 s. 98, 100, 119, 125, 135, 160f, 163, 203, 235f, 240, 259, 266, 350f, 438. Se også Maike Bruhns: »Die Zeichnung überlebt...« *Bildzeugnisse von Häftlingen des KZ Neuengamme*, 2007.
- [3] Original hovedtitel: Han overlevede rædslerne i Neuengamme.
- [4] Told- og Skatthehistorisk Selskabs sekretær Gunnar Jakobsen har udarbejdet følgende forslag til videre læsning: Jens Jensen: Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere. Forord og efterskrift af Lars Bjørneboe. Toldhistorisk Selskab, København 1981 [1938]. 213 s. ill. Lars Bjørneboe: Ingen kender dagen. Grænsegendarmeriet under krig og besættelse 1940-1945. Nationalmuseet, København 1970. 179 s. ill. litt. noter. Jørgen Kieler: KZ-lejrenes patologi. – Personlige erfaringer fra arbejdslejren Porta Westphalica. Rubicon. 13. årg. 2/2005, s 33-51. litt. Mindekrift om de som følge af den tyske besættelse af Danmark, omkomne danske grænsegendarmere. Grænsegendarmeriet, Graasten 1946. 44 s. ill. Henrik Skov Kristensen: En station på vej til helvede – Harreslev banegård og deportationen af danske fanger. Historisk Samfund for Sønderjylland, 2002. Bo Lidegaard: Redningsmænd – Skandinaviske aktioner for at redde fanger fra tyske Kz-lejre. Politikens Forlag, 2015. Hans Sode-Madsen: De Hvide Busser 1941-45. Reddet fra Hitlers helvede. Lindhardt og Ringhof, 2015. Lars Andsager: 41 ¼ år i grænsegendarmeriets tjeneste. Zise. 12. årg. 1/1989, s 3-47. ill. Otto Jensen: Min tid som grænsegendarm og tolder. Zise. 13. årg. 1/1990, s 30-44. ill. Hans Anker Buch: Gendarm under besættelsen. Zise. 15. årg. 3/1992, s 116-121. ill. Arnold Jensen: Supplement til Otto Jensens beretning. Zise. 16. årg. 1/1993, s 38-39. Kristian Dalgaard: Den sidste gendarm på Broagerland. Zise. 24. årg. 3/2001, s 99-108. ill. Anton Johannsen: De blå grænsegendarmere. Zise. 26. årg. 1/2003, s 23-28. ill. Aage Harritsø: En grænsegendarm i tyske koncentrationslejre. Zise 30. årg. 2/2007, s 45-78. ill. Aage Emil Hansen: 15. gendarmeriafsnit 8.-10. april 1940. Zise. 33. årg. 1/2010, s 56-63. ill. Holger Rasmussen: Hvad pokalen kan fortælle. Zise. 36. årg. 1/2013, s 4-22. ill. litt. Finn Lautrup: Deporterede og omkomne grænsegendarmere 1944-1945. Zise. 40. årg. 3/2017, s -135. ill. litt.

Erindringer om kommunal skattehistorie 1975-2005

AF JØRGEN KRISTIANSEN

Faglig aktiv

Vi fortsætter hvor vi slap i artiklen Erindringer om kommunal skattehistorie i *Zise* 1, 2018.

I forsommeren 1975 husker jeg en rigtig god tur i Tivoli, hvor eksamen i Dansk Kommunalkursus II skulle fejres. Det var nu en meget mere moden ung mand end ham, der fire år før var kommet med toget til København. Det havde det faglige arbejde for og med skatteborgerne medvirket til.

Både i fagbevægelsen og partipolitisk meldte jeg mig på banen. Særligt i den fagforening, som organiserede kontorpersonalet på rådhusene, HK og helt specielt ungdomsorganisationen HK-Ungdom. Her kunne man få udvidet sin menneskelige, sociale og organisatoriske side. Jeg kom med i bestyrelsen i HK-Ungdom, København, og snart også i HK Ungdoms Lands-ungdomsudvalg, hvor jeg afløste den senere formand for hele HK, John Dahl. I organisationsarbejdet lærte man mig grundlæggende organisationsforhold – og herunder tale- og forhandlingsteknik. Arbejderbevægelsens højskoler og kursusejendomme var gode steder at blive undervist og undervise.

Midt- og slut-1970'erne var præget af ungdomsarbejdsløshed. Nu var det ikke kun nede i mit barndomsland, Lolland-Falster, at arbejdspladser og praktikpladser manglede.

Jeg nåede at se og mærke en snert af kampen om magten i fagbevægelsen mellem kommunister og mere pragmatiske kræfter, herunder magtkampe i Ungdoms-LO, LLO og Faglig Ungdom. Jeg har prøvet at tale i en forsamling på over 200 deltagere, hvor vi var 4-5 som ikke var erklærede ungkommunister. Alt dette har jeg siden brugt i mit daglige arbejde, i diverse brugerudvalg og ved forhandlinger med borgere, ledelse og kolleger.

Det var en tid næsten uden ny teknologi. Folkeregisteret fik to skærme og pludselig stod der en dag også en grønselvlysende skærm i det fjerne-
ste hjørne. Man kunne gå ind og se adresse, skattekortsuplysninger og lidt
mere om borgere i hele landet. Skærmen forblev i første omgang ovre i
hjørnet. Som jeg husker det, så var de første rigtige superbrugere af kom-
munale skærme folkeregisteret.

Køge, nye systemer og nye teknologier – bogholderi og skatteforvaltning

Foråret 1977 lagde jeg an til øget skolegang og til at lukke ned for det faglige
arbejde. Så skete det for mig som for andre, at jeg fandt en anden kærlighed
i provinsen i Køge. Da jeg ikke var gift, så var mit forudgående forhold kun
en forlovelse, som blev brudt af mig. Det betød transport med offentlige
transportmidler fra Køge til Herlev og retur. Det holdt 3-4 måneder.

Så kom der et stillingsopslag som assistent i Køge Kommunes Økonomi-
ske Forvaltning. Arbejdet bestod i håndtering af udbetaling af overskydende
skatter, afstemninger af skatter osv. Det lugtede af skat og ville betyde, at jeg
kunne slippe for bus eller tog via Roskilde, Valby til Herlev og retur om aften-
en. En udfordring særligt torsdag aften, hvor den jo stod på lang torsdag.

Jeg var heldig og fik stillingen, så 2. januar 1978 cyklede jeg på arbejde.
Jeg lærte bogholderi, økonomisystemer og et unikt kammeratskab, som
også sørgede for nem tilgang til et godt provinsrådhus. Jeg lærte at sætte
flere spørgsmålstejn ved systemerne og tage hurtig kontakt med KMD
m.v. Jeg fik også en hurtig indføring i Køges lange historie og mange andre
historier.

Køge Kommune var i gang med opførelse af et helt nyt rådhus, som
blev placeret lige bag ved provinsens største torv og det ældste fungerende
gamle rådhus. Indtil den nye kantine var klar, blev madpakkerne indtaget
i den gamle kantine, som lå med udsigt til Torvet. Det var kun en lille del
af medarbejderne, som brugte den kantine. Blandt dem en meget venlig
mand tæt på de 65 år, Toft Nielsen, som havde været skatteinspektør siden
kommunesammenlægningen i 1970. Han og de øvrige brugere af den gode
gamle kantine bød den nye mand fra København velkommen. Det hjalp, at
jeg kunne fortælle, at jeg var født på Nordfalster.

Snakken gik og en dag fortalte Toft Nielsen, at han havde fået lov til at
genopslå en assistentstilling. Derfor gik jeg over og bankede på hans dør
efter frokosten. »Har du DK II i skat og siddet derovre i to år. Jamen gå

dog over og skriv 2½ linje og kom tilbage hurtigst muligt,« sagde han. Det arbejde tog jo kun 10 minutter og vel tilbage hos Toft Nielsen blev afdelingslederen Leif Pedersen tilkaldt. Det blev aftalt, at vi alle holdt mund. Vi måtte afvente og se, om der kom andre ansøgere.

Ansøgningsfristen udløb og Toft Nielsen ringede og fortalte, at stillingen i skatteforvaltningen i Køge var min. Nu havde jeg et af livets store udfordringer med at skulle fortælle først kommunebogholderen Svend Nielsen, at jeg havde fået nyt job og bagefter kollegerne. Det var ikke hver dag, at en medarbejder sagde farvel. Glæden over at skulle tilbage til skattevæsenet var stor. Savnet af unikke kollegaer og sammenholdet i bogholderi, kassererkontor og pantefogedafdelingen holdt længe.

Skatteforvaltningen bestod af en ekspedition med 10-12 medarbejdere, en ligningsafdeling, hvor jeg blev placeret med lønligning og mindre erhvervsdrivende og så en revisionsafdeling. Derudover var der ejendomsbeskatningen med el, vand og vurderingssekretariat og vi havde også folkeregisteret. Der var en EDB- og arbejdsgiverkontrol samt et større sekretariat med en del damer og en mand, som leder. Det skulle senere blive en del af min fremtid.

Det var et noget andet miljø, end jeg var vant til i Herlev. Der var ingen direkte interne kontroller med, hvad den enkelte producerede. Afskedsbemærkningerne fra kollegerne i det kommunale bogholderi var, om jeg havde lever til det? De havde ret i, at det var et andet miljø med hygge og faste kutymer for pauser og miljø med morgenbrød, kvajebajere og den slags. Det var en fastslået kendsgerning, som man hørte om, også i mange af de omkringliggende store og større skatteforvaltninger. År for år blev det minimeret, og heldigvis spillede indførselen af ny teknologi også ind på det. For nogle af de ansatte blev det måske redningen af familieforhold og helbred.

Kommunedatas SOUL-system – journalsystem til skattesager

I tidligere artikler i Zise er standardformularerne for torskegilderne beskrevet. Der var flere danske firmaer, som producerede formularsæt. Dafolo leverede mængder af formularer, som man kunne bruge, når man ville indkalde materiale, de såkaldte dok-skrivelser, og tilhørende rykkere. Der var også formularer, vi brugte, når man ville foreslå rettelser af borgernes skatteansættelser: agtere, kendelser osv.

Disse formularer havde det gode, at brevet var ude hos borgeren næste dag. Der var dog også mange ulemper: Havde man indkaldt materialer og sat mere end 2-3 krydser, så var det mere end typisk, at når borgeren mødte eller sendte materialerne, så manglede der ofte flere bilag. Forklaringen fra borgerne var ofte, at man ikke havde set afkrydsningen.

Der var helt andre ulemper, som viste sig at skabe grundlag for ændringer. De forholdsmæssigt mange medarbejdere i sekretariatet hang sammen med, at disse medarbejdere skulle håndtere en masse skriveprocesser, styre hvornår der skulle udsendes kendelse efter agterskrivelse, klageprocesser. Derfor skulle sager altid ligge det rette sted og i alle bunker skulle sagerne ligge i personnummerorden.

Når borger eller revisor henvendte sig i processen, så skulle selvangivelsen hentes. Kom den så retur? Efter endt klagefrist skulle ændringerne indberettes. Igen var der fejlmuligheder. Man fandt jævnligt et par tunge sager, der havde krævet en stor indsats mv., men som ikke var kommet hele vejen. Statens tilsyn med den kommunale skattemyndighed kom også med kritik. Dette gav anledning til, at nogen begyndte at tale om nye systemer. Der var mange meninger om det. Frygt for stillinger og frygt for systemtvang osv.

Kommunedata (KMD) var sammen med 3-4 kommuner i gang med et projekt om et sagsstyringssystem på skatteområdet. Det første projekt kaldte man T-systemet, Tilskrivningssystemet.

I Køge Kommune var vi i kontakt med Brøndby Kommune, som sammen med bl.a. Aalborg og Fredericia kommuner stod bag T-systemet. Man sagde til os, at vi skulle vente ca. 1½ år, så ville Kommunedata komme med et bedre system.

Kommunedata kom med et sådant system i 1981-82, som skulle starte med selvangivelsen 1981. Systemet hed SOUL, Sagsstyring og underretningssystem på ligningsområdet.

Systembrugen er tidligere omtalt i Zise 37. årg. hefte 2, 2015 »Fra bonde-dreng til skattemand« af Jens Dige, Aalborg Kommune. Jeg vil prøve at beskrive SOUL yderligere fra sagsbehandler og koordinator.

Indførselen af SOUL i Køge betød en række møder, kurser, læsninger af vejledninger m.v. Det foromtalte sekretariat blev centrum for brugen af systemet. Afdelingsleder Gordon Jepsen gik op i opgaven med stor iver. Han deltog i en række møder i Kommunedata, og kom hjem og skulle organisere. I Køge Kommune blev systemet brugt på den måde, at medarbejderne skulle udfylde blanketter med sagsstyringskoder og behandlingskoder og en masse tekstkoder og tekst. Disse blanketter blev afleveret til damerne i

sekretariatet, som så indberettede på én af de to skærme, som skatteforvaltningen nu fik sat op. Skærmene var egentlig nemme at lære at bruge. Det var det man kalder tegnbaserede billeder, hvor man hoppede frem og tilbage med tabulator og piletaster. Skærmene kom fra det firma, som sad på størstedelen af markedet, med de særlige nærmest selvlysende grønne eller brune farver. Der var fast forbindelse til Kommunedata. Og det skete stort set aldrig, at skærmene ikke virkede. Kun en kop kaffe med mængder af fløde kunne skærmen ikke stå for.

Man kunne indberette til SOUL fra torsdag morgen til den efterfølgende onsdag. Så begyndte en ny periode. Fredag kom der en pakke fra KMD indeholdende lister og breve, inkl. kopi af relevante ting, altså også brevkopier. Det var den vigtigste del af systemet. Altså at der var breve klar til udsendelse og kopi til revisor. I pakken lå der altså også diverse lister: Brevlister, adviseringsliste og fejllister. Sekretariatet kom hver fredag ud med lister og kopibreve. Så var det med at få tænkt sig om som sagsbehandler. Var der breve, som skulle tages fra. Var der kopimodtagerbreve, som også var væk? Hvordan så med fejllister? Hvorfor var sagen gået på fejl?

Få uger efter starten fik skatteinspektøren, Hans Frisdahl, som var kommet til efter Toft Nielsens pensionering, et par opringninger fra nogle af byens revisorer: »Har I fået nyt system?« »Ja,« lød svaret. »Kan I så selv bestemme, hvornår I udsender breve?« Samme svar: »Ja.« Så bad revisoren om, at vi flyttede brevdatoen/udsendelsesdatoen til tirsdag. Sagen var, at revisorerne havde mange af deres klienter i telefonen lørdag og søndag om, at borgerne havde fået torskegildebrev.

Medarbejdernes opfattelse af systemet var delt. Det var svært at huske de nye koder for breve, tekster osv. Men at de efterhånden sad fast i hukommelse viser, at man kan vække mig til enhver tid og jeg husker, at en 25'er er en dok-skrivelse, at en 41'er er en agterskrivelse.

Vi måtte tit til kortere og længere møder. Og Gordon Jepsen prøvede at hjælpe og ringe til konsulenterne i KMD og vende tilbage med løsninger, særlig på de sager, som gik på fejl uge efter uge. Et grønt ringbind med påskriften SOUL og med brev- og teksttabeller, og en gedigen og tyk vejledning blev snart alle medarbejderes bibel på linje med Ligningsvejledningen.

Der var flere ting, som var med til at vende en negativ holdning overfor systemet: Man kunne rette så ofte man ville i indberetningen. Rettelakken i diverse formularer i skrivemaskinerne kunne smides ud, og så kunne man langt nemmere finde ud af hvor sagerne var. Så det var slut med at

gemme sager. Det var også med til, at enkelte i medarbejderstaben valgte nye leveveje.

En af flere udfordringer var, at SOUL 1 kun kunne håndtere aktuelt år. Det kunne KMD hurtigt se ikke holdt vand. Selskabsligning og arbejdsgiverkontrol faldt også ved siden af. KMD arbejdede virkelig hurtigt. Man nedsatte en hurtigt arbejdende arbejdsgruppe, hvor vi var så heldige at få Gordon Jepsen med. Og jeg var så heldig, at Gordon og jeg talte godt sammen om det nye system, om SOUL. Gordon Jepsen gik til sin gode ven og næsten nabo i boligkvarteret, skatteinspektør Hans Frisdahl. Han havde brug for en sparringspartner. Gordon Jepsen fik frie hænder til at vælge. Og var, som han fortalte mig det, ikke i tvivl. Han skulle bruge en rimelig ung medarbejder.

Det blev et af de tidspunkter i livet, som blev et vendepunkt. Jeg blev udnævnt til stedfortræder i sekretariat og EDB-afdeling. Det betød, at det blev mit arbejde at have den daglige kontakt med KMD og deres konsulenter, og jeg var heldig med at få rigtig gode kontakter.

Snart efter blev det min tjans at komme til møder og kurser i KMD for SOUL og slutsystemer. KMD i Ballerup Centralen lå tæt ved TOMs chokoladefabrik, og var det mest moderne selskab med storrumskontor med masser af skærme og ny teknologi.

At komme ind på Kommunedatas Ballerup Central blev snart et af de store mål i hverdagen: At træde ind i bygningen, finde hen til indgangen til det store auditorium, finde en rigtig god plads, gå ud og få en stor kop kaffe med rundstykke og bage og snakke med alle de andre kommunale skattefolk, som man kendte eller kom til at kende og tage en ekstra kop kaffe, gå ind og høre om det nye i forskud eller SLUT eller SOUL eller budget/indkomstprognose. Det var altid lutter supergode oplevelser. Eller tage på et af KMDs SOUL kurser og komme helt ned i detaljen med hvad systemet kunne og endnu ikke kunne, høre om de nye tiltag. Spørge og snakke om ønsker og glæder og udfordringer og hvordan man håndterede sager, kolleger, revisorer, nabokommuner og siden mindes de mange gange, hvor de små hår rejste sig, når man nåede ind til kernen i skattesystemerne. Få spurgt og snakket om de dagligdags sorger og glæder og fundet løsningsmængder for helt specielle sager eller håndtering af store mængder næsten ens sager.

KMDs medarbejdere var ofte folk, som havde haft en ansættelse i en kommunal skatteforvaltning. Når man ringede ind om udfordringer eller problemer, så blev man godt modtaget og spurgt ud om, hvordan vi ude i

kommunerne havde det med dit og dat. Man kunne indsende brugerønsker til KMD til forskud, slut, SOUL m.v. Brugerønskerne på SLUT-systemerne gik så videre via kommunale repræsentanter, som mødtes med statens folk. Lad os skrive Told- og Skattestyrelsen (det har jo haft mange navne undervejs). FORSKUD var i mange år ejet og drevet af KMD, og undervejs var det begrænset, hvor mange brugerforslag, der kom her. SOUL gav rigtig mange brugerønsker, og en del blev gennemført undervejs. Mere om KMDs brugerudvalg senere i artiklen.

Køge Kommune ligger rimelig tæt på Ballerup Centralen, og vi havde god og rimelig fortrolig kontakt. Det gav anledning til mange snakke om sorger og glæder. Det udviklede sig til, at andre kommuner kom på besøg for at se, hvordan vi havde organiseret SOUL.

Det fik jeg lov til at stå i spidsen for, gerne med velkomst af skatteinspektør, og mindst 2-3 timers gennemgang af systemet, med mange sjove og interessante spørgsmål. Bl.a. var vi meget faste i kødet på, at ingen medarbejdere kunne undslå sig for at bruge al tilskrivning. Når vi havde besøg, så oplevede vi mange andre systemer og bortforklaringer.

Vores, dvs. Køge Kommunes, forklaring var, at alle medarbejdere skulle bruge SOUL til alle henvendelser til borgere, revisorer, arbejdsgivere osv. Det understregede vi igen og igen over for vores gæster. Vi gik endda langt og understregede, at det var en ledelsesret at kræve det. Jeg førte en liste over besøgskommuner, som var i Køge, eller vi hos dem. Det blev til i alt 12.

SOUL startede som beskrevet med selvangivelsen 1981. SOUL 2 blev introduceret til 1982-selvangivelsen, SOUL 3 til 1983 osv. For hvert SOUL-år kom der flere og flere nye tiltag. Enkelte år kom der et par opdateringer, særligt hvis der kom særlige lovændringer.

Kursusvirksomheden omkring SOUL blev virkelig omfattende med grund- og videregående kursus. Når man var med, mødte man ledende medarbejdere, kolleger med kort og længere erfaring. Der blev arbejdet meget og længe, altid med aftenundervisning. Sagen var jo, at man var afsted typisk 2-3 dage, og typisk på gode 3-stjernede hoteller centralt i KMD-Centralernes geografi. Dog var der tale om kursus for henholdsvis Vest- og Øst-Danmark.

Undervejs kom der mange brugerforslag, og den før omtalte hårrejsning hændte f.eks. den aften, da en dybt engageret medarbejder fra Fredericia Kommune gennemgik det foreløbige grundlag for et statistisk modul. Fint at kunne tage hjem til Køge Kommune og fortælle, at om xx måneder, så kan vi uge for uge se og melde ud, hvor langt vi er kommet i aktuelt år og

med hvilket resultat. Det gav også lidt ros hos ledelsen, og straks tilmelding til det nye statistiske modul.

SOUL 1, 2, 3, 4. Siden skiftede man navn til at følge året, f.eks. SOUL 91 osv. Det gik som anført bare fremad. Og ændringerne i systemet kom med pæne mellemrum, så vi kunne indkalde til orienteringsmøde og (bort)forklare. Undervejs tænkte man sit. Hvor længe holder det? Det blev drøftet underhånden med fagkonsulenter i KMD og medarbejdere i KLs skatteafdeling.

KMD foretog sig mange ting. Sikkert også mange flere end vi som en af de meget aktive SOUL-kommuner fik oplysninger om. I hvert fald kan det nævnes: Brugerforslag om to ugentlige kørsler i SOUL, decentral SOUL, andre officielle og uofficielle henvendelser

KL, Kontoret for Skat og Kontoret for Teknologi foretog en »Gevinstvurdering af SOUL-Systemets anvendelse i den kommunale skatteforvaltning,« offentliggjort i august 1990. Undersøgelsen omfattede nogle SOUL-kommuner, enkelte som kun brugte SOUL delvist, én kommune som ikke brugte hverken SOUL eller noget andet system; andre systemer fandtes jo heller ikke i 1990. Køge Kommune blev så brugt, da vi jo brugte hele systemet til det hele.

Aalborg, Haderslev, Greve og Køge kommuner var med i et projekt om Projekt Decentralt SOUL, hvor kommunen skulle være delvist koblet op mod KMD, men også have lidt decentralt EDB-kraft hjemme i kommunen. Det gav gode ophold på Arresødal, som i dag er hospice. Og mange grundige drøftelser og forsøg og nye forsøg, og hårde debatter om, hvis skyld det var, at vi ikke kom fremad. Arbejdet foregik efter mine noter fra 1992 og frem.

KOM*it Ligning Datacentralen (CSC) – nyt journalsystem til skattesager

Den 27. juli 1993 udsendte Datacentralen en invitation til ISAK-Messen i Fredericia, hvor firmaet ville demonstrere deres KOM *it. Systemet var Datacentralens decentrale udgave af SOUL, og man vedlagde både beskrivelser af systemet og skærm-dumps. Jeg har brevet med Hans Frisdahls bemærkning »Er det noget vi skal interesse os for? HF«. Svaret til Hans Frisdahl, skatteinspektør i Køge i mange år, var, at det var det nok! Men at KMD stadig arbejdede på en decentral løsning i kommunalt regi. Jeg fik så lov til at tage et uofficielt møde med en centralt placeret medarbejder.

Hun kvitterede med en øjeblikkelig invitation og havde dybt røde ører ved mødet og lovede at tage en alvorlig drøftelse med rette kontor og medarbejdere i KL. Vi hørte desværre aldrig noget, derfor sejlede Køge Kommune langsomt men sikkert mod et statsligt system. Og igen: Staten kom aldrig nærmere end til at blive kunde på selskabsområdet. Mere om det senere.

Der blev sendt orienteringsbreve til Skatteinspektørforeningen og sagen blev drøftet med de politiske kontakter, som man nu som faglig og politisk engageret person havde. Tiden gik og der skete intet på det kommunale skatteområde, til stor forundring, specielt da jungletrommerne på Christiansborg rumlede med både det ene og det andet.

Den 8. november 1994 inviterede ICL, det tidligere Regnecentralen, hvor Køge Kommune var storkunde, til møde hos Datacentralen. Vi skulle se Datacentralens decentrale systemer og høre, hvordan ICL ville drifte KOM*it. Vi havde som medarbejdere formuleret mange nærgående spørgsmål, som alle kom frem på mødet. Datacentralen/ICL ville arbejde videre med alle spørgsmålene. Den 23. august 1995 var vi på et nyt besøg for igen at se på systemet. Denne gang var det kun Datacentralen, som var med. ICL var ikke med. Nu var KOM*it helt decentralt. Derfor var der ikke behov for ICL mere. Der var også kun én ganganger fra første møde fra sælgers side: Konsulent Kim Hvalsø og denne gang var chefen for det nye system, Flemming Gilbro også med. Vi havde listen med spørgsmål med, og der blev noteret som aldrig før, men Datacentralen havde også mange klare svar: Tilbud om indflydelse og tilsagn om hjælp til introduktionen samt den information, at Aars Kommune kørte nu.

En hjemtur kan være lang. Andre gange har man ting, som man drøfter med sig selv og andre. Turen hjem fra Birkerød var en af mit livs længste og mest sårbare ture. Vi vidste, at der kun var tale om kort tid, inden Køge Kommunes skatteforvaltning havde KOM*it. Nu fulgte nogle møder, hvor Datacentralen og vi mødtes for at implementere KOM*it i Køge.

Inden da skulle alle medarbejdere have egen PC. Vi skulle lære Windows og Word, mus osv. at kende, så hele skatteforvaltningen skulle deltage i et kursusforløb på Køge Handelsskole. Desuden skulle vi have ekstra kontakt til EDB-afdelingen. Det var ind imellem svært, for ikke at sige næsten umuligt. Derfor blev forholdet til folkene i KOM*it-projektet, Birkerød, meget fortroligt. Men også fordi vi var med i en klar pionertid. Trods forsøg på planlægning var det en turbulent tid, vi nu skulle igennem. Det er også sikkert, at *aldrig* havde SOUL-systemet været mere populært. Der var dog ingen vej tilbage.

Vi havde fået tekster, interne vejledninger og andet godt materiale fra KOM*it's første kommune i det nordlige Jylland, Aars Kommune. Køge Kommune var kommune nr. 2. Vi var i tæt telefonisk kontakt med medarbejderne i Aars. Jeg husker indtil flere lapper, hvor der stod: »Jørgen. ring til Aars Kommune. Denise.« Mere om Denise senere.

KOM*it startede den 1. april 1996, og de første breve kunne udskrives på vore egne printere. Det gav anledning til mange sjove og underlige situationer. På forunderlig vis så faldt der ro på, særligt i de mange almindelige ordinære breve.

Store opstillinger, f.eks. større opstillinger over afskrivningsgrundlag, gav anledning til udfordringer. Word kunne ikke håndteres rigtigt i KOM*it. Her viste KOM*it én af sine meget stærke sider. Vi fik indkaldt til personalemøder, hvor vi viste, hvad man her og nu kunne gøre, og hvad vi ville gøre så hurtigt som muligt. Det hele var noget med låste områder. Noget som Datacentralens folk gik hjem og løste relativt hurtigt.

Aars Kommune havde arbejdet med mange problemer. I en lidt større organisation som Køge Kommune jo var, opstod der andre og nye problemer. Derfor var vi ofte i forbindelse med KOM*it projektet.

2-3 mdr. efter starten indkaldte Datacentralen til det første Brugergruppemøde. 20. juni 1996 holdt vi møde i Kildeskattehuset i Birkerød med efterfølgende middag i Tivoli. Hadsund, Vejle, Aarhus, Aars og Køge kommuner deltog også. Dagsordenen var, ud over den gode og solide morgenmad, samspil, brugergruppe og Datacentralen, udviklingsplaner, forbedringsønsker og gode ideer, demo af nye produkter og samspil med TS-Tele samt organisering.

Det hele foregik i en hel fantastisk positiv ånd. Forslagene blev vendt og enten forkastet eller godkendt med en ca. dato for, hvornår vi som kunder kunne forvente at få programændringer. Jeg husker, at ét spørgsmål ud over alle andre spøjte. Et spørgsmål, som fortsatte med at give faglige debatter: Hvordan skulle og kunne vi håndtere selskaber?

Organiseringen af brugergruppen havde vi i Køge Kommune nogle meget kontante bud på. Vi, dvs. jeg, kendte på egen krop til, hvordan det var organiseret i Kommunedata, KMD. Senere i denne artikel kommer jeg ind på KMDs forskellige brugergrupper og de udfordringer, der var med at få brugerforslag og idéer til at slå igennem.

Vi tænkte ikke nærmere over de idéer, som vi bare viderebragte i juni 1996. Vores klare bud var, at brugerforslag oplagt skulle frem, og at det var

vigtigt, at projektejerer, Datacentralen, holdt fast i om brugerforslagene og idéerne kunne og skulle gennemføres og med en sikker dato.

20. marts 1997 holdt man Brugergruppemøde nr. 2 på Retortvej i Valby. Da kollegaen og jeg kom hen til mødelokalet, blev jeg spurgt om, hvordan jeg stillede mig til, at Datacentralen ønskede en brugerbestyrelse samt at man gerne ville have at Køge tog den første formandspost. Der var egentlig ikke grund til overvejelse. Det var et klap på skulderen. Så uden at konferere med nogen sagde jeg bare ja, ja tak. Dagen efter var der ny ros fra skatteinspektøren i Køge.

Det var næsten, som da vi kørte hjem fra mødet i Birkerød. Hvad havde vi sagt ja til? Det skulle tiden vise. Det kan siges kort: Det blev de klart bedste 8-10 år af mit arbejdsliv.

I brugergruppemøde nr. 2 deltog 12 kommuner. Bestyrelsen blev valgt. Der var to medlemmer fra Vest og to fra Øst-Danmark. Denise Lund Larsen og Bjarne Andersen fra hhv. Aars og Hjørring Kommune var med fra vest og Annette Rasmussen og jeg fra henholdsvis Hillerød og Køge Kommune.

Det blev fire personer, som kom til at arbejde tæt sammen. Anette var med i to år og da Anette fik ledelsmæssige opgaver, blev hun erstattet af Jørgen Sommer. Senere i SKAT mødte jeg Annette, da vi talte sammen om visse udfordringer med datagrundlag for og fra SLUT-systemerne og Tast Selv. Denise holdt næsten hele vejen. Bjarne Andersen afløste mig som formand i det sidste år af KOM*its levetid, da jeg blev afløst af en kollega fra Skattecenter, København Syd. Men da var det egentlige brugerarbejde ved at lukke ned, da SKAT aldrig brugte begrebet. Otte fantastiske år var slut.

De år kan alle se tilbage på som noget helt unikt. Oprindeligt fire bestyrelsesmedlemmer: To fra vest og to fra øst, store og små kommuner og kvinder og mænd. Oprindeligt Aars og Hjørring kommuner samt Hillerød og Køge kommuner. Denise og Bjarne, Anette og Jørgen. Datacentralen fik, hvad de ønskede. Senere ønskede man et ekstra bestyrelsesmedlem. Det blev Svend fra Silkeborg Kommune som alle år blev genvalgt. Svend repræsenterede teknikken i kommunerne og opfandt begrebet, at man fra første møde følte sig som et helt medlem af familien, som formand for det hele.

Da Told- og Skattestyrelsen indgik kontrakt sidst i 1990'erne fik styrelsen samtidigt to bestyrelsesmedlemmer. Finn Juul og Kirstine Faber indgik helt naturligt. Finn havde en alsidig kommunal baggrund, flere omegnskommuner, midtsjællandske og sønderjyske samt Grønland og så til Staten, Told- og Skattestyrelsen. Familien blev bare større.

To anekdoter

På et bestyrelsesmøde spurgte vi hinanden om, »hvorfor er vi ikke 100 km længere nordpå og kan gå på Skansen i Skagen, og se Sussie og Leo? Det var vi et halvt år senere. 21.30 kørte vi fra hotellet til stedet og blev mødt af de tos musik og en fisker som råbte: »Der kommer Told- og Skat.« Vi, 10-12 mødedeltagere, satte os, hvor der nu var plads. Et par af os satte os ved et bord, hvor der i forvejen sad et ægtepar, og det viste sig, at han var journalist fra Berlingeren. De var på tidlig ferie i Skagen. Han spurgte om fiskeren havde ret. Vi benægtede. Lidt tid efter kom et af de andre bestyrelsesmedlemmer forbi og spurgte om noget teknisk, som klart fortalte, at vi var fra skattevæsenet. Journalisten grinede. Senere spurgte vi fiskeren: »Hvorfor troede du, at vi er fra Told- og Skat?« Fiskeren så på os og svarede, at alle mændene havde sorte sko på. Det er kun folk fra Told og Skat, og så nok også nogen fra København, der har det.

Vi var til bestyrelsesmøde i Aarhus. Vi skulle naturligvis spise middag ved den fritlagte å, og på en lille fin og god italiensk restaurant. Maden lod bestemt vente på sig. Der var god vin, men i det man kan kalde anonyme flasker. Til munterhed i en skatteforsamling. Så kom en fed bil på tyske plader kørende. Bagagerummet blev åbnet. Bilens fører bar ad flere omgange kasser ind til bygningens bagindgang. Der var også kasser på bagsædet. Det blev bemærket og kommenteret. Kort efter kom en varevogn forbi, også på udenlandske nummerplader. Fra denne blev kasserne anbragt i kørebure. Nu var alles interesse fokuseret på bilerne, kasserne og mændene. Vi snakkede om, hvad vi kunne gøre. Nogen kunne et telefonnummer på toldvagten i Aarhus. »Der kan godt gå lidt tid«, lød det første svar. Det var nogen ikke tilfreds med. Andre myndigheder blev tilkaldt af toldvagten. Maden kom på bordet. Politi og toldvagt ankom. Taget på fersk gerning. Vi nød maden ekstra den dag, og var enige om ikke at spørge personalet i restauranten om noget.

Brugerarbejdet i KOM*it

Taksationer af personer som skulle have indsendt selvangivelse: Taksationer er skønsmæssige ansættelser, hvor man ikke har modtaget selvangivelser.

I nyere tid er det kun for borgere, som skal indsende selvangivelse, typisk selvstændig erhvervsdrivende eller borgere med udenlandsk ind-

komst. Køge Kommunes mandtal udgjorde ca. 32.000 borgere. Heraf skulle vi håndtere ca. 700, som ikke gjorde deres borgerpligt. Der skulle indsamles og gennemgås R75-oplysninger, tidligere års skatteansættelser, restanceoplysninger og lokalkendskab. Derefter skulle privatforbrug beregnes. Så skulle der laves et større eller mindre referat, og så blev der fundet et grundlag.

Oprindelig skulle alle taksationer forelægges for ligningskommissionen og undervejs også gennemgås og kommenteres af inkassoafdelingen. Endelig skulle borgerne tilskrives. Taksationer var for flere kolleger øv-sager. Processen med tilskrivning var hurtigt med som brugerønsker, men udfordringerne i sagskomplekset gjorde, at sagen blev udskudt.

Så havde KOM*it-projektet, dvs. chefen og medarbejderne i Birkerød besluttet, at nu ville de have den sag væk. På et brugergruppemøde besluttede man derfor, at inden næste års taksationer skulle vi have en løsning. Spontant på brugergruppemødet meddelte de, at hvis formanden ville være med i udvalget, så lovede de tid og idérigdom.

Rent praktisk mødte jeg efter frokost op i Birkerød med alle de bilag, som er beskrevet ovenfor og med en gennemgang af, hvad medarbejderen selv skaffede og brugte. Derefter gennemgik vi, hvordan medarbejderen nemmest fyldte data på taksationen. 2-3 timer senere hjem med S-tog fra Birkerød til Køge.

Jeg blev sendt hjem med et par løse ender, som blev belyst efter korte drøftelser med kollegerne hjemme i Køge. Kort efter frokost to uger senere sad alle igen omkring bordet, og efter drøftelser og udveksling af meninger gik turen hjemad igen. Turen gik dog endnu lettere end sidst, da vi nu havde en prototype klar til næste års taksationer og alle var glade. Tænkte på vej hjemad: Gad vide, hvor mange konsulenttimer KMD skulle have brugt?

Ejendomsværdiskatten (EVS) blev indført som en teknisk løsning, så borgerne slap for at selvangive overskud af ejerbolig. Det gav store tekniske vanskeligheder med grundlaget og det smittede af på sagsbehandlings-systemerne. Datagrundlaget havde vanskelige adgange. EVS truede med, at man manuelt skulle tilrette sagsbehandlingen på dette ene punkt. Helt tosset.

Som formand i en brugerbestyrelse for et system, som havde mange hårdt arbejdende sagsbehandlere i det daglige, måtte jeg forsøge at finde ansvarlige personer i Told- og Skattestyrelsen. Her mødte jeg en række personer, medarbejdere og ledere. Formentlig nogen jeg senere blev kollega

med. Ingen ville gå ind i sagen. Ingen ville tage ansvar. Alle sagde: Så må I jo gøre det manuelt. Al tale om ny teknologi og brugerindflydelse var i første omgang forgæves.

Så talte vi sammen uden for mødeterminerne. Vi indkaldte dem vi kendte fra små og store KOM*it-kommuner til et arbejds møde på Gentofte Rådhus: Gentofte, Høje Tåstrup, Helsingør og Køge kommuner, og sikkert et par mere. Emnerne var EVS og Udland. Det blev til to nye moduler inden for et halvt år, klar til håndtering.

Personlige relationer var en af de afgørende og stærkeste sider af brugerarbejdet. Der var ingen klikker. Bestyrelsen spøjte i alle år og i konstellationer med, at vi var én stor familie. Man ringede altid rundt og hjalp hinanden. Det var inden e-mail var rigtigt brugt. Så måske også derfor var vi meget i kontakt med hinanden. Desværre blev oprettelsen af SKAT slutningen på det. Ærgerligt, at man har mistet brugerkontakten og dermed også mistede positiv og konstruktiv kritik til alles fælles gode.

Møder for mulige kunder: Som det skete, da Køge Kommune indgik i SOUL-systemet, ligeså i KOM*it Ligning: Vi fik jævnligt besøg af kolleger fra andre kommuner. 28 kommuner i alt kom forbi, og jeg var selv på besøg hos Aarhus Kommune.

Når vi havde besøg, så var det den rigtige verden, som deltagerne så. Efter morgenkaffe gennemgik vi hele systemet og understregede, at ingen medarbejder i Køge Kommune fik lov til at bruge manuelle løsninger. En orienteringsdag i Køge Kommune om KOM*it varede fra ca. kl. 9 til eftermiddagskaffen og inkl. også altid en frokost i gåafstand fra Køge Rådhus på en af de gode frokostrestauranter med udsigt ud over Køge Havn.

Orienteringen var en bred gennemgang af systemet, nærmest fra A til Z og Å, og blev vist i teori, men mest i praksis. Der var fundet sager frem, som skulle tilskrives både med indkaldelse til torsk egilde, med forslag til ændring af skatteansættelsen, henlæggelse osv. Skatteinspektøren kunne finde på i sin velkomst at sige, at »Jeg er glad for at I kommer, så får Jørgen da lavet 2-3 sager i dag.«

KOM*it blev solgt til mange skatteforvaltninger i landets kommuner. Af og til i en fart, så drengene i KOM*it-projektet ikke selv kunne følge med i den undervisning, som fulgte med i kontrakten. Jeg var derfor med som reserve.

Det betød besøg i bl.a. Nørre Alslev Kommune, hvor jeg er født og opvokset, og i Helsingør. Derefter var jeg på egen hånd i flere kommuner. En af de store var Gentofte, hvor undervisningen bl.a. foregik på rådhuset og

på loftet på brandstationen. Her havde jeg en særlig oplevelse på det sidste hold, som var et slags opsamlingshold. En deltager spurgte tidligt ind til Word, og det fortalte jeg, at jeg nok meget nøje skulle komme ind på. Efter to timer havde vi en kaffepause, og på det tidspunkt spurgte hun for tredje gang om Word. Så viste det sig, at hun var fra socialforvaltningen og havde meldt sig på et Word-kursus. Hvorfor hun og de øvrige deltagere ikke havde kunnet se, at der var noget galt må stadig undre.

Den sidste undervisning foregik i de mest perfekte undervisningslokaler, nemlig hos Told- og Skattestyrelsen i Told- og Skatteregion Høje-Taastrups undervisningslokaler. Perfekte lokaler, overheadprojektor og kanon. Så her var teknikken intet problem og det var klar fra morgenstunden. Kursusdeltagerne var medarbejdere, som i det daglige arbejdede med selskabs-ligning, så emnet gjorde, at undervisningen blev yderst specifik. Vi var to undervisere, en medarbejder fra Told-Skat, som fortalte præcist, hvordan man skulle arbejde med sagerne, og mig som kunne vise KOM*its systemopbygning og tilgange til og fra systemet.

Gennemstillingsløsningen (KMD), Direkte opkoblet hos Datacentralen eller De puniske krige i skatteforvaltningen

Vi var også selv på besøg. Det var vi i skatteforvaltningen i Hvidovre, som var direkte opkoblet. Direkte til Datacentralen (det senere CSC). Datacentralen var på det tidspunkt ejet af Staten, hvilket vi vidste kunne betyde at vi »gik i seng med fjenden.« Heldigvis viste det sig aldrig at have nogen betydning.

Turen rundt i en omegnskommunes skatteforvaltninger bød på mange gode oplevelser. Alle deltagerne fra Køge mødte nogen man kendte fra skolegang, lokalområdet og bekendtskaber. Resultatet blev, at man indså, at det var klart nødvendigt at få teleadgang til R75, årsopgørelserne og Data, som eftertiden ikke forstår ikke bare var tilgængeligt i ajourført form. I fagsproget var det KMDs Gennemstillingsløsning, de såkaldte 3-II-billeder.

Efter besøget tog vi selv kontakt til Datacentralen, som var Statens EDB-leverandør. Der kom ikke mindre end tre mand. De to af dem fik vi senere meget kontakt med. Den ene var ham, som senere kom til at lede en tilbundsående undersøgelse af kommunernes indsats og ikke-indsats på skatteområdet. Jeg vil ikke gå nærmere ind på det arbejde, men det var en ubehagelig tid, og vi mødte i ham og andre af hans kolleger i noget som vist

hed Administrationsdepartementet, en mærkelig og uforklarlig adfærd. Og det til trods for, at Køge Kommune netop valgte at have helt åbne arme og kort. Lad ham og dem ligge. Den anden, Svend Aksel Jensen, blev med sit glade jyske væsen en meget god, nær og fortrolig samarbejdskollega. Sådan opfattede ledelsen i Køge Kommune ham og sådan oplevede alle, som han var i nærheden af ham. Jeg, som undervejs havde kontakten med ham, oplevede en helt unik og fortrolig kollega, ven og samarbejdspartner. Vi udvekslede mange idéer, ønsker, muligheder til alt i den teknik, som lå bag kildeskattesystemerne. Til glæde for alle parter, måske lige undtagen de som forbrød sig mod at betale til fællesskabet.

Svend Aksel Jensen mødte jeg mange gange under besøg hos drengene i KOM*it-projektet. Jeg blev også af og til indbudt sammen med andre udvalgte brugere af skattesystemerne til halv- og heldagsmøder i Kildeskatteteuset i Birkerød. Af og til var der også medarbejdere med fra Told·Skat, eller hvad styrelsen nu hed undervejs. Det gav ekstra mange gode kontakter i den verden. Således fik vi i Køge Kommune et ekstra godt samarbejde med og kontakt til John Melbye, som sad som bindeled mellem Told·Skat og Datacentralen. De kontakter var guld værd, når kollegerne havde udfordringer i nye og gamle slutår og systemerne bestemt ikke ville som vi.

Svend Aksel Jensen var også inviteret gæst, underholder og underviser på KOM*it Brugergruppemøder, når det passede ind i programmet. Jeg var inviteret med til Svend Aksel Jensens afskedsreception hos CSC, som Datacentralen kom til at hedde ved Statens salg i 1996. Jeg er ikke, var ikke, nogen ørn til receptioner. Det er svært at stå med et glas, få noget at spise og snakke med mange forskellige mennesker om noget vigtigt. Men vi er jo forskellige. Den reception sagde jeg med stor glæde ja tak til og nåede også at holde en tale med manuskript, som ikke var nødvendigt. Jeg kunne godt sige de pæne og gode ting uden. Svend Aksel Jensen betød meget for mit arbejdsliv.

Pudsigt var det i øvrigt, at den dag, hvor meddelelse kom om salget af Datacentralen til CSC, var vi til møde hos CSC. Jeg husker ikke om hvad, men mindes den meget underlige stemning, der opstod. Den har for altid sat sig i mig og giver mening hver gang, man i radio og TV hører om den slags. Medarbejdere er mennesker af kød og blod, som rammes af visse begivenheder, som de bestemt ikke selv er herre over.

Køge Kommune stod over for et afgørende valg: KMDs Gennemstillingsløsning eller Datacentralen. Valget blev nemt. En mindre pris hos Datacentralen betød, at der var råd til skærme til alle. I hvert fald alle, som skulle

arbejde med ligningsopgaver. Hertil kom nogle fælles skærme, som sekretariatet og andre kunne bruge til specielle opgaver. Efter nogen tid havde alle egen skærm. Skærmene blev købt hos Regnecentralen (senere Fujitsu – ICL). De hed RC 45 og havde den særlige egenskab, at der var to skærme i én. Når man så kombinerede det med, at vi med opkoblingen til Datacentralen havde fire skærme der, så var vi på det tidspunkt rigtig godt kørende.

Der blev trukket et særligt IT-net og særlige kabler, hvor der kun måtte opkobles skærme og printere. Om det var nettet eller uhensigtsmæssig brug af det særlige el-net skal jeg ikke sige, men undervejs var der, desværre, periodevis en del nedbrud. De nedbrud betød, at vi måtte rundt og tage samtlige skærme fra og så begynde at sætte én efter én på igen.

Hovedoplevelsen var dog, at skærmene kørte næsten lige så godt og sikkert som Ericssons grønne og brune skærme, som vi oprindeligt kun havde, og som vi kun én gang havde teknikker til, som blev tilkaldt, fordi der røg kaffe med sukker og fløde ned i. Det glemte vi vist at fortælle teknikeren, som brugte mange timer på en afklaring.

Tilbage til valget mellem KMD og Datacentralen (Staten), valget mellem 3-I og 3-II løsningerne. Det blev nærmest en religionskrig mellem brugere af det ene og det andet system. Flere fortalte os i Køge, at vi dermed lukkede Staten ind ad bagdøren.

Vi var oprindeligt ikke mange kommuner, som valgte 3-I løsningen. De fleste kommuner valgte KMDs Gennemstillingsløsning. Det var der flere årsager til. Der var mange små eller mindre kommuner, som havde købt hele KMDs pakke, som indebar, at kommunen skulle tilslutte sig alle KMDs systemer for at opnå fordelagtige pakker og løsninger.

I Køge blev vi hjulpet af, at dels var vi så store, at vi stod frit, og dels havde Køge valgt et decentralt økonomisystem gennem ICL sammen med bl.a. Esbjerg Kommune. Brugere af KMDs 3-II løsninger talte ofte for, at de havde indflydelse på, hvordan billederne var opbygget i netop deres kommune.

Modsat talte, at prisen i 3-I billederne var billige og man betalte kun pr. billede. KMD opkrævede særlige systemafgifter. Vi fik løbende samstilling af forbrug og beregning af, hvad det ville have kostet med henholdsvis 3-I og 3-II brug. Det var ét af samarbejdspunkterne mellem os (mig) og Svend Aksel Jensen. Hvert år fik vi et bilag, som viste forbrug og besparelse.

For Køge var det også vigtigt, at både KMD og Datacentralen skulle køre, for at man kunne få data i 3-II løsningen. KMD fik alle data via Datacentralen, men måtte omforme og omdanne data efter brugerønskerne. Og

endelig talte det med, at i 3-I-løsningen var det hele nye og opdaterede data. Noget som særligt i de sidste år betød meget.

Det var en underlig tid, hvor der ikke var en facitliste for, hvad man skulle og burde vælge. Tiden kan siges at have varet fra ca. 1980 og helt frem til dannelsen af SKAT i 2005. Og man kan sige, at i et lille land som Danmark, var det fantastisk at have to helt parallelle datasystemer med borgernes skatteoplysninger.

Flere har beskrevet tiden som en slags religionskrig, andre som De puniske krige i skatten. KommuneData var jo ejet af kommunerne, og der opstod meget tidligt både uformelle og mere formelle brugerfora og udvalg, hvor skattearbejdet gik foran.

Der blev i 1980'erne oprettet et KMDs Brugerudvalg, som bestod af én repræsentant fra hvert amt, mens København og Frederiksberg og omegnsskommunerne havde særlige repræsentanter. Repræsentanterne var ofte en skatteinspektør med særlig interesse for teknik eller medarbejdere, som havde interesse og viden på området. Der var 3-4 møder pr. år, og her mødte KMD med konsulenter og medarbejdere, som havde indsigt og indflydelse. Dagsordenen indeholdt alt det som KMD og skatteforvaltningerne håndterede, SLUT, FORSKUD, SOUL osv.

Samarbejde på tværs af kommunerne, med KMD, Staten og flere andre – SLUT- og teknologiarbejdet i SKAT(tevæsenet)

Her er det forsøgt redegjort for brugerarbejdet i KMD, Datacentralen, SLUT, FORSKUD, SOUL samt al anden teknologi, der lå og ligger i og omkring skattevæsenet. Flere er omtalt, men her er de sidste.

Jeg har været heldig at få rigtig mange af mine ønsker om at se ind gennem systemerne og ud til selvangivelserne, borgernes ønsker og krav, rigtige skatteansættelser med de rette lovhenvísninger og været heldig at få bredden af kollegernes udfordringer, ønsker og krav frem.

En særlig udfordring, som vi selv gik i kødet på, var, hvad ligningsarbejdet egentlig giver. Én gang om året modtog vi en kasse med diverse udtræk. På en bundlinje kunne vi se, hvad ligningsarbejdet gav i antal og kroner. Det skrev vi til Statsskattedirektoratet om. Året efter fik vi kvartalsvis en udskrift på papir. Da vi blev direkte opkoblet til Datacentralen, kunne vi trække oplysningerne, når vi ville, og vi kunne følge de nye skatteansættelser efterhånden som de blev indberettet.

Vi kunne også følge summerne af kontroloplysninger i Køge til glæde for økonomerne i deres arbejde med skattegrundlaget i budgetfasen. Nye udfordringer og nye løsninger.

KMDs Brugerudvalg

KMD havde et brugerudvalg eller rettere to. Én for kommunerne under KMD i Aalborg og Odense og én for KMD i Brøndby. Altså en opdeling for Vest og Øst Danmark. Det i sig selv gav en række udfordringer. Udvalget havde en repræsentant for hvert amt plus én fra København og Frederiksberg. Der sad flest skatteinspektører, som havde interesse for systemer og eksperter på f.eks. FORSKUD. I mange år var vi i Roskilde Amt repræsenteret af Gunner »Vallø« Jensen, som boede og arbejdede i Vallø Kommune, som var Køges nabokommune mod syd og øst. Der var møde ca. fire gange om året.

Køge og Vallø kommuner arbejdede tæt sammen og snakkede tit sammen om sorger og glæder. Gunnar Jensen kunne godt finde på at ringe og spørge, hvis der var noget særligt på dagsordenen. En dag kom vores skatteinspektør Hans Frisdahl og fortalte, at Gunnar Jensen ville trække sig ud af udvalget. Han skulle bare lige have næste møde med og det var på Bornholm. Skatteinspektørerne i Roskilde Amt havde snakket om sagen, og der var enighed om, at den plads tog Køge Kommune og Jørgen.

Efter et par møder kunne sekretæren for brugerudvalget fortælle, at KMDs øverste ledelse ønskede en strukturændring. Man ville nu satse på fagekspertisen og de helt store kommuners direktører og fagfolk. Flere i KMD talte imod ændringerne, men det blev som ledelsen ønskede.

Udvalget blev nedlagt, men forinden holdt vi et oprydningsmøde i Maribo, hvor menuen også stod på mad á la carte. Jeg husker, at jeg ikke kunne spise i et par dage efter af ren forspisning.

Møderne i KMDs brugerudvalg var meget praktisk rettede. Det kunne være placeringen af et felt i et indberetningsbillede, ønske om en mere relevant statistik fra SOUL, ønske om direkte udsendelse af forskudsopgørelsen, og senere samme ønske om årsopgørelser med restskat og tilsvarende, hvor vi i kommunen ikke skulle foretage os noget osv.

Ønsket om direkte udsendelse af forskudsopgørelserne vakte en del opsigt. Der var en arbejdsdeling mellem KMD og Datacentralen om, hvem der udskrev skattekort m.v. Men der var også følelser for, at det skal vi nok

selv klare. Endelig skulle det klare af i et særligt koordinationsudvalg, eller hvad det nu hed, mellem kommunale repræsentanter, KMD, Told- og Skat-testyrelsen og Datacentralen.

Der var ét eksempel, som sikkert medvirkede til, at der blev nikket ja til forslaget om direkte udsendelse af forskudsopgørelsen/skattekortet til borgerne. Det var skatteinspektøren i Allinge Kommune, som fortalte, at hans skattekort var ude at flyve tre gange: 1) Først blev alle forskudsopgørelser fløjet fra EDB-leverandøren til de enkelte kommunale skatteforvaltninger. Her blev forskudsopgørelserne og skattekort pakket, og leveret tilbage til P&T. 2) Så blev de nu kuverterede forskudsopgørelser sendt med fly til de store postsorteringscentre på Sjælland og København 3) Nu fløj forskudsopgørelserne for tredje gang tilbage til posthusene, postbudene, og dermed brevsprækker eller postkasser på Bornholm. Den opremsning hjalp nok. De fly skulle jo nok flyve alligevel, men der var andre ressourcer som blev sparet.

I Referencegruppen på SLUT, som blev nedsat efter dannelsen af SKAT, var man flere gange undervejs inde på, at alle årsopgørelser skulle udsendes direkte til borgerne. I forlængelse heraf fandt man også frem til, at returpost og breve til borgere uden adresse skulle til Betalingscentret i Ringkøbing. Godt at have været med til at forsøge at forenkle procedurerne. Digital post har nu overflødiggjort alle de spørgsmål og debatter.

Ligningskommission

Som skattemedarbejder var man jo i en anden situation i forhold til det politiske system end de fleste andre på rådhuset. Det tætteste var ligningskommissionen, som havde arbejdet med borgernes klager m.v. Ligningskommissionen havde en form for adgang til borgmester og byråd. Det skete flere gange, at formanden brugte denne adgang til at forsøge at få tilført yderligere personaleressourcer til skatteforvaltningen.

Der skulle hvert år laves en ligningsplan m.v., og i den forbindelse var jeg, som praktiker med viden om SLUT-systemer m.m., med til en række møder med ligningskommissionen. Det var gode og spændende møder, hvor man fik indblik i mangfoldigheden af meninger og holdninger. Undervejs fik jeg også lejlighed til at fortælle om de nye ting, der skete. Godt at lære politikere at kende på en anden måde.

Neuralt Netværk i skatteforvaltningen

En gang i 1994 blev vi kontaktet om deltagelse i et hjernearbejde. Det vakte naturligvis en vis skattehumor: Var der nogen, som kunne det? Kommunedata havde fået en henvendelse via firmaet NEuroTech. Aalborg, Odense, København og Køge kommuners skatteforvaltninger var sammen med Kommunedata, KL og NEuroTech deltagere i arbejdet.

Første møde var med overnatning på Kommunedatas kursusejendom Arresødal, som også var hjemsted for møder om Decentral SOUL, som er omtalt andet sted i artiklen. Mødet var meget specielt. NEuroTech havde indkaldt to hjerneforskere Benny Lautrup og Søren Brunak. Desuden deltog direktør Mogens Aalund og andre fra NEuroTech.

Mogens Aalund bød velkommen og fortalte, at ledelsen i firmaet havde en idé om, at man i skattevæsenet skulle kunne lære systemet at lære af de sager, hvor man rettede i borgeres skatteansættelser til at finde tilsvarende sager og så løbende foretage den type vurderinger. Det skulle ske på samme måde som firmaer brugte til at lære af fejl og korrekte arbejdsprocesser på f.eks. samleband. Spørgsmålet i firmaet og til KMD, KL og os var, om vi troede på det. Og om vi ville være med i den manuelle proces.

NEuroTech leverede et systemet til KMD, som brugte et afsluttet slutår og det igangværende slutår til at gennemgå fejlsager. Vores arbejde i skatteforvaltningerne var at se, hvordan tilsvarende sager udfundet af NEuroTechs system fungerede.

Inden vi kom så langt fik vi på førstedagen og andendagen 2 x 2 foredrag om hjernens opbygning og om det nyeste i teknologien i fællesskabet. Vi hørte også om andre projekter, som NEuroTech arbejdede med. Husker, at firmaet talte meget om at kunne genkende håndskrift.

Der lå et stort stykke arbejde i at gennemgå sagerne i udtræk fra NEuroTechs system med SOUL og SLUT. Der var en rimelig tendens til, at de lignende sager krævede gennemgang og vi fandt faktisk et par sager, som nogen burde have set på før.

I Jyllands-Posten 24. november 1997 skrev man, at der var EDB-skattejagt på erhvervsdrivende. Det var NEuroTechs system, som blev bragt i anvendelse. Dog i et andet selskabs regi og kun med de tre store kommuner. Siden hørte man ikke mere om det.

»SKAT, det er første gang« – skoleundervisning og ministerbesøg

I foråret 1994 spørger Told- og Skattestyrelsen om, hvorvidt man kan lade en medarbejder interviewe borgere, som henvender sig i Køge Kommunes skatteforvaltning om det, de er kommet for. Det går fint, men snakkesaligheden hos borgerne er større efter interviewet end hos den ellers ganske nydelige kvindelig kollega med mikrofon og blok og pen fra Told- og Skattestyrelsen i København. Det var Malene Bonavent, som viste sig at være barnefødt og uddannet i Køge.

Da Malene var færdig med sit arbejde ved skranken, tog vi en snak om oplevelserne. Efter hukommelsen snakkede vi om den trykte store borgervejledning til selvangivelsen og årsopgørelsen. Den undergik store forbedringer i de år.

Malene spurgte, om vi havde nogle specielle idéer. Det havde vi. Vi syntes, at de unge, som henvendte sig, havde større og større besvær med at fortælle os, hvad de ville. Malene fortalte, at de arbejdede på at gøre noget alvorligt ved orienteringen om skat i afgangsklasserne. Man havde nogle svenske erfaringer, som viste, at der var nedgang i skatterestancerne, der hvor man havde undervist og orienteret om, hvorfor man betaler skat m.m.

Vi kunne også fortælle, at vi havde påbegyndt en form for undervisning i nogle skolers afgangsklasser, men havde udfordringer med undervisningsmateriale. Sagen var, at i Køge Kommunes skatteforvaltning var vi startet med undervisning i nogle af kommunens afgangsklasser. Det hele var startet med, at vi og den lokale sparekasse, et forsikringsselskab m.v. var blevet indbudt til at deltage i en emneuge om økonomi.

Den første undervisning foregik ved et samspil mellem tre kolleger: Mig, Gina Øbakke, som kort forinden var kommet til Køge Skatteforvaltning fra Ballerup, og desuden sagde Kirsten Henriksen ja til arbejdet. Gina havde et materiale fra sin tid i Ballerup. Så vi tog nu ud to og to. Plancherne røg hen over overheadprojektoren. Vi prøvede undervejs at revidere materialet for at få bedre hold på materiale og undervisning. Så Malenes besøg kom helt tilpas.

Malene fik nogle kopier med tilbage til København. Nogle uger efter fik vores skatteinspektør en henvendelse om deltagelse i en følgegruppe om undervisning i samfundsfag.

Det blev til et hurtigt ja tak. Gruppen kom til at bestå af en repræsentant fra KL, en fra Undervisningsministeriet, tre fra Told- og Skattestyrelsen, én

lærer som blev Leif Vejbæk fra Ølby Skole i Køge, samt Frank Madsen fra Randers Kommune og mig fra Køge Kommune.

Det blev til en lang række møder, hvor vi behandlede tekster, farver og format, yderligere undervisningsmaterialer, brug af kilder og kanaler, og til at få kampagnen i gang. Leif Vejbæk og jeg fulgtes ad i S-toget, hvor vi fik snakket meget om diverse, om skolen, skattevæsen m.v.

Undervejs så følgegruppen også et svar fra skatteministeren til Folketinget om kampagnen; ved kampagnens start var skatteministeren Ole Stavad. En sag, som inkl. en telefax og en nordjysk bank betød, at Karsten Koch overtog jobbet som skatteminister. Følgegruppen mærkede klart, at begge ministre stod helt bag kampagnen.

»SKAT, det er første gang.« Det var Ungdomskampagnens slogan, som bestemt havde hentydningen til blomsterne og bierne og var banebrydende. Sjovt vi i 1994 brugte ordet SKAT i en officiel kampagne.

Ekstra Bladet, Morgenavisen Jyllands-Posten og Folkeskolen fik også fat i kampagnen. På forsiden af Ekstra Bladet kunne man læse, at nu skulle børnene være med til at angive deres forældre. Det betød alt sammen, at Styrelsen indbød forældreorganisationen Skole og Samfund til et afklarende møde. Politiken bragte på deres berømmelige bagside et sjovt og flot indlæg.

Der var et lille mellem spil, hvor KL og Kommunedata forsøgte at trække undervisningen mere i kommunal regi. Leif Vejbæk og jeg deltog i ét møde, hvor mange høje herrer fra KL deltog. Vi fastholdt at fortsætte i arbejdsgruppen hos Told- og Skattestyrelsen. Dels var der penge fra Skatteministeriet, dels var Undervisningsministeriet inde over, og så var der tale om en kampagne for hele landet.

Arbejdet med den første skatteavis var virkelig en pionertid. Alt var til drøftelse. Tidslinje og skattekronen. Hvad går skatterne til? Farver og format. Go-cart og andet PR-materiale.

Frank Madsen fra Randers Kommune havde kontakt til lokalradio og TV. Her producerede man en undervisningsvideo om Polle, som skulle op og have et frikort og senere flyttede han hjemmefra, fiflede lidt med selvangivelsen og befordringsfradraget, og kom til torskegilde. Den video har nogle af os set flere hundrede gange.

Kampagnen fortsatte og udviklede sig. Avisen blev et blad, der kunne sættes direkte ind i et ringbind. Filmen blev nyrevideret og Deluca Film i Aarhus kom 2-3 gange med nye film med professionelle skuespillere. Det skete i en ny arbejdsgruppe, hvor Arne Bendtzen og Uffe Hansen fra Aarhus

skattevæsen og lærer Torben Børsen fra Aarhus Kommunale Skolevæsen og jeg deltog som praktikere. Fra Deluca Film deltog bl.a. Lars Arnfred (bror til Morten Arnfred) og Jens Folmer Jepsen, Hjem til Aarhus og PS12, som var med i manuskriptet og stod for musikken til filmene.

Det blev til 2-3 meget effektive mødedage i Aarhus. Effektive på den måde, at Malene Bonavent og jeg tog lyntoget fra København meget tidligt om morgenen. Spiste morgenmad og diskuterede hele vejen over Sjælland og Fyn. Så var vi ca. enige, og vidste det sidste nye inden vi var fremme i Aarhus. Der var der også effektivitet og mange timers arbejde, inden vi trætte satte os i toget mod København. Det blev tit til en sovevogn.

Der blev løbende revideret i skatteavisen. Der kom også nye videofilm ca. hvert andet år. Og så prøvede man at lave en hjemmeside og et »spil«. Der var mange ideer. Nogle af dem blev ført ud i livet. Revideret og ændret og passet til. Gæstelærere fra skatteforvaltningerne blev anbefalet. Dog var det jo op til den enkelt kommune. Efter etableringen af kommunale skattecentre i og omkring år 2002-2003 blev arbejdet neddroget. Og undervisningen forsvandt efter etableringen af SKAT i 2005.

Et par gange har man kunnet se, at SKAT genopfinder projektet, sender kolleger ud i skolerne. Det betyder, at SKAT, et par skoleklasser m.v. kommer i TV. Det ser dog ud til, at arbejdet med at komme ud i afgangsklasserne er droget ned, desværre.

En gang havde Malene og jeg en hel speciel oplevelse på udturen. Der var ikke mange med i det tidlige lyntog fra København H. Så undervejs over Sjælland kom togføreren og spurgte, om vi dog ikke havde lyst til en speciel oplevelse, når toget kørte gennem tunnelen. Det havde vi. Og lidt før Korsør blev vi inviteret ud forrest i toget og hørte så suset fra Storebælt. Lys og signaler røg forbi. Langt inde i tunnelen var der et køresignal som vi var længe om at komme frem til. Det viste sig at være tunnelåbningen på Sprogø. For en togfreak var det en stor oplevelse.

Tilbage i Køge var Gina Øbakke blevet borgmester ude på Stevns. Kirsten Henriksen og jeg havde fået rettet Køgematerialet til og skåret ned. Og det lå klart til tilbagemeldingerne fra skolerne. Vi samlede de vigtigste plancher. Lavede en opgave samt en Tipskupon, som skulle skabe liv og vise os, hvordan elever og vi havde klaret dagen. Og så skrabede vi ellers sammen fra aviser og tidsskrifter. Så vi fik gode plancher, som også viste, hvem der modtog beløb af og fra skatterne. Desuden havde vi bl.a. en opstilling, som viste, hvad det kostede at gå ét år i folkeskolen. Undervisningen tog to lektioner med en mindre pause indlagt. Efter en kort velkomst og nogle

ledende spørgsmål gik vi i gang med videoen og så videre med skift mellem Kirsten og mig. Så var det tid til at gå i gang med opgaven.

I ca. 15 år kørte vi ud til afgangsklasserne i Køge Kommune. Pr. år lå antallet af undervisninger på 15-20. Det højeste tal på lige under 30 klasser, da vi også fik Stevns Kommune. Så på en måde blev det en vane. En god vane, hvor vi også mærkede, at samfundet og afgangseleverne udviklede sig. Og vi oplevede også, at spørgelysten var stor. Vi havde ingen dårlige oplevelser. Blev ofte alene med eleverne. Det var ca. de samme lærere, vi skulle undervise sammen med. Kirsten og jeg tog det som en meget stor tillidserklæring.

På det område havde vi et par pudsige oplevelser. Vi skulle ud på en ny skole og kom i god tid. Vi spurgte efter lærerværelset, men løb lidt galt i gangene. Så mødte vi pedellen, ham med overalls eller kedeldragt. Han forklarede os, at vi var tæt på. Han havde ret. Vi fandt lærer, klasseværelset, overheadprojektor og DVD-afspiller og gik i gang. Godt inde i 1. lektion gik døren op. Det var ham med overalls eller kedeldragt. Det var skoleinspektøren. En oplevelse, som vi bagefter har moret os med at fortælle mange gange siden.

Hvor idéen kom fra kunne ingen bagefter huske. Carsten Koch ville gerne ud i folkeskolen, og der ville han gerne se, hvordan hans seneste kampagne virkede. Det blev overladt til os, Kirsten og mig, at få ja alle steder: Borgmesterkontoret og borgmester blev briefet. Og der var mere end klar grønt lys. Det samme var der på Hastrupskolen. Så forventede Skatteministeriet, at vi stod for god pressedækning. Og det gik mere end fint. P4 og Københavns Radio var der, Dagbladet Køge/Ringsted og Berlingske Tidende var til stede og så Se & Hør. Det sidste skyldtes, at en af eleverne havde en far, som arbejdede på det blad. Kirsten og skatteministeren smilte over to sider med mange glade skoleelever. Dermed troede vi, at vores tid i pressen var slut.

Det var den ikke. Af lidt indviklede kanaler viste det sig, at Danmarks dengang mest indflydelsesrige mand ville til Køge og tilbage på skolebænken. Derfor kunne jeg en fredag ringe til skatteinspektør Hans Frisdahl, efter at jeg hjemme havde fået en telefonisk henvendelse fra ministersekretæren. Hans Frisdahl lød glad og spurgte, hvorfor statsministeren ville ned til os. Svaret var, at det ikke var Poul Nyrup Rasmussen, men derimod Mogens Lykketoft. Det grinede vi af. Kirsten Henriksen blev helt tavs, da jeg bagefter ringede til hende. Måtte spørge et par gange om hun var der.

Nu gik arbejdet i gang igen. Øget pressedækning og fuld fokus på ar-

rangementet. Det blev til endnu en ministerfredag og igen på Hastrupskolen i den sydlige ende af Køge by. Vi fik skolens fulde opbakning. Man ville flytte arrangementet til et nærliggende fest- og borgerhus. Hastrupskolen ville sende både 9. og 10. klasse. Og sådan blev det. Så næsten 200 elever.

Den samlede verdenspresse var til stede. To TV-hold og flere radiostationer, Berlingeren, Politiken, Dagbladet og de lokale reklameaviser. Omtalerne blev alle samlet sammen. Og udklippene har vi stadig, sammen med nummeret af Se & Hør.

At opleve Mogens Lykketoft komme i god tid og komme ind i det store lokale og blive mødt som en rockmusiker med piften, hujen og anden dejlig passende larm var en oplevelse!

Det var planlagt, at Kirsten og jeg bød velkommen, og at vi så den nyeste film. Så gennemgik vi de vigtigste plancher om skat. Blev et par gange afbrudt af finansministeren. Det var en stor oplevelse at kunne drøfte skatteting med Mogens Lykketoft.

Herefter fik Mogens Lykketoft selv ordet, og i tæt ved 45 minutter gennemgik han, hvad en politiker er, hvad en minister kan og skal, hvad han opfattede som vigtigt. Hvor der er klare politiske forskelle og ligheder. Hvad han gerne ville og ikke ville.

Der kom mange spørgsmål og mange svar. Og Mogens Lykketoft brugte ikke et eneste fremmedord. Kirsten og jeg kørte hjem til rådhuset efter et par gode stykker smørrebrød.

Aviser m.v. blev læst de næste dage, og det hele blev nydt. Også brevet fra borgmesteren med tilbagemelding om en hel særlig indsats fra Kirstens og min side.

Borgmesteren og Mogens Lykketoft havde siddet pænt side om side under den første del af seancen. Flere aviser havde noteret sig, at Lykketoft undervejs havde sagt til borgmesteren: »De gør det rigtig godt, gør de.« Så var det bare om at komme tilbage til hverdagen.

Piratklubbens EDB- og teknologiudvalg

Skatteinspektørerne i Roskilde Amt organiserede sig, og var meget aktive i deres Piratklub. Undervejs tog man ledere fra Staten med i klubben. Dvs. amtsskatteinspektoratet, told- og skatteregionen og hvad Staten undervejs kaldte sig. Man mødtes ca. en gang pr. kvartal og tog små og store ting op.

Piratklubben vedtog også at nedsætte diverse grupper, hvor der var en bred vifte af medarbejdere med.

Piratklubben nedsatte f.eks. en gruppe, som tog sig af al form for IT og teknologi: Man kaldte den for EDB-gruppen. Der deltog 1-2 skatteinspektører to medarbejdere og en repræsentant for Staten. Formanden var i hele perioden Ole Hausøe, skatteinspektør i Gundsø Kommune. Ole ledede os med myndighed og fortrolighed. Og han var klar til at presse Staten til at komme med de nyeste informationer om Statens tiltag, også om de ting, som kun var uofficielle.

Gruppen fungerede i godt fem år. Det var en stor glæde at komme til møder i gruppen. Vi satte pris på gode arbejdsfrokoster. Og arbejdede samtidig med udfordringerne, også i vores fritid.

Henrik fra Hvalsø Kommune og jeg var i alle årene medarbejderrepræsentanter. Vi supplerede hinanden godt og fordelte arbejdet. Vores årlige informationsmøde var en rigtig god arbejdsopgave. Særligt at vide, at nu vidste mange meget mere om SLUT-året.

Vi fik den idé at arrangere et optaktmøde til de nye slutår, hvor vi så ville gennemgå det nyeste om selvangivelserne, årsopgørelsessystemet, nye og udgåede felter, vejledninger, og kombinerede det hele med SOUL, nye tiltag og mulighed for at få spurgt ind til små og store udfordringer. Hver kommune kunne stille med nogle deltagere. Deltagerkredsen steg år for år.

De fleste af møderne blev holdt i Roskilde på det gamle rådhus med stilfulde møbler og lidt god morgenmad og et par stykker godt smørrebrød. Det man i dag mindes som gode gamle dages møder i kommunalt skatteregi.

Dagen efter det første møde fik vi opringninger fra Staten. Told- og Skat-testyrelsens 2-3 medarbejdere var taget hjem og havde med begejstring i stemmen talt om de mange gode input. Det havde også skabt forskellige udfordringer. Vi lovede, at næste år, næste gang, så kom Statens medarbejdere om formiddagen. Vi fulgte dem ud ad hoveddøren. Og lovede også, at KMDs folk først kom ind i mødelokalet, når der var sagt farvel og tak til Statens medarbejdere.

Piratklubbens Udlands-gruppe

Ole Hausøe stod også for at få en let og hurtig godkendelse af, at der i Roskilde Amt blev etableret en Udlandsgruppe. Jeg var i perioden op til

beslutningen blevet flyttet til udlandsbeskatningen i Køge. Et arbejdsområde, som ingen løb efter.

Michael Haagensen var nu blevet min gruppeleder, og jeg var hans stedfortræder. Og så prøvede han og jeg at sætte os ind i det arbejde. Vi overtalte Lis Knaack til også at deltage i arbejdet, på deltid. Lis og jeg havde arbejdet sammen i flere år.

Vores første indsats var at melde os til et dagskursus i Vestsjællands Amts kursusejendom i Holbæk. Der var meget stille, da vi kom og satte os i et godt lille undervisningslokale. Der var den gode gamle kommunale morgenmad med rundstykker, ost, marmelade og masser af kaffe. Så kom ham, som skulle køre kursusdagen: Kaj V. Hansen, byrådsmedlem for Socialdemokratiet i Roskilde. Og faktisk lidt i familie langt, langt ude med Lis. Kaj var en oplevelse som underviser. Han snakkede utrolig meget, men kunne også sætte eksempler på de enkelte elementer i undervisningen.

Der var en skøn blanding af unge og lidt ældre kursusdeltagere. Også ældre i relation til viden om Udland. Der sad en sød dame, Lis Larsen, udlandsmedarbejder fra Gundsø Kommune. Vi kom til at snakke ekstra sammen. Det var vist i frokostpausen over de gode traditionelle stykker kommunale smørrebrød. Da vi senere drak afskedscaffen, var der skabt en hel særlig mellem-kommunal-kontakt.

Fra den dag, og til jeg gik på pension, var vi ofte i telefonkontakt om det ene og den andet faglige, mest om Udland. Der er mange, som kan meget om Udland, men Lis Larsen var helt unik, som faglig, kompetent medarbejder, kollega og ven.

Det blev via Ole Hausøe og Lis Larsen i Gundsø og mig i Køge, at gruppen kom i gang. Igen var det med ca. 2-4 årlige møder med en repræsentant fra hver kommune. Møder gik på skift mellem kommunerne. For en gang skyld skal det nævnes, at vi så oplevede, at der i et par af de små kommuner fik serveret varm middag med 2-3 retter. Det viste, at fortiden ikke var væk.

Lis og jeg stod sammen for mødeindkaldelse og dagsorden, lidt i samarbejde med den kommune som stod for mødet. Jeg stod ofte for referatet på den måde, at Lis læste korrektur og rettede pænt til, inden det officielle referat blev sendt ud. Staten var med, med 1-2 deltagere, og vi skulle så kunne læne os op af en vis form for juridisk viden og erfaring. Møderne var lange, med lange, lange debatter, som måtte tilbage på sporet nogle gange.

Vilånte referater, bilag og erfaringsbilag m.v. på den måde, at min storebror i Glostrup var medlem af en tilsvarende gruppe for omegnskommunerne,

og i et vist omfang også fik materiale rundt om fra. Vores referat løb den modsatte vej. Faktiske prøvede vi at indsamle dagsordener og referater fra alle amter øst for Storebælt, og arbejde tingene sammen. Det var tæt ved at lykkedes, og så dog; et eksempel på at man kunne samarbejde, men ikke styre 100%. Det blev også til mange lokale kurser i amtsregi med undervisere og oplægsgivere fra de store revisorer, og ture til Den Kommunale Højskole i Grenå.

Udland blev min sene skattelivs store passion. Særligt i Køge Kommune, lidt på is i den første tid i SkatteCenter København Syd, og så kort tid efter dannelse af SKAT. Så blev det fuldtidsarbejde. I den første tid med Udland i Køge var det næsten sådan, at man gik med en indvandret borger op til vores borgmester for at byde velkommen. I hvert fald prøvede vores folkeregister at guide indvandrere videre til os lidt længere henne af gangen eller skranken.

Administrativt var der meget at gøre for blot at holde mandtallet nede for ind- og udvandring. Hver gang vi sendte forskud eller slut ud, så var der 200-300-400, som ikke kunne anbringes. Det fører for vidt at gå bare nogenlunde i dybden med udviklingen med Udlandsbeskatning. Det skal blot bemærkes, jf. ovenstående betragtning, at man i 1970'erne og langt op i 1980'erne kunne byde velkommen til de enkelte tilflyttere, indvandrere og flygtninge, og have tid og overskud til en nøjere gennemgang af det danske kildeskattesystem.

Senere har tingene udviklet sig til et voldsomt papiromfang for indvandring af arbejdskraft fra østlandene. Det gælder særligt fra Polen, Litauen, Rumænien, og bunker af f.eks. lastbilchauffører og bygningshåndværkere fra Tyskland, særligt fra det gamle Østtyskland. Og ikke mindst bærplukkere fra Østeuropa. Tid og papirgang for disse medarbejdere har kostet mængder af arbejdskraft. Og efter god tid til overvejelse kom der et system i papirgangen fra arbejdsgivere og borgere, som selv henvendte sig først i kommunerne og siden i skattecentre.

Når man sad fra morgen til aften og oprettede cpr-nr., lavede skattekort og lavede korte notater, sendte til arbejdsgivere osv., så sad man og længtes tilbage til de gode gamle dage i udlandsarbejdet, hvor man fik mere eller mindre systematiserede kontroloplysninger. Dog skal det bemærkes, at papirbilagene fra andre landes skattevæsner på vores klode kunne give helt specielle sager. Det kunne være oplysninger om indkomster fra et firma i Frankrig, Italien, Norden, ja fra hele kloden. Det var ofte relativt gamle bilag, som vi fik. Ofte stod vi over for et vist detektivarbejde med at finde

ud af hvem »Andersen, Køge« og lidt fødselsdato var, eller »Krist-wi-ansen, Oscar-Olby.« Det i sig selv var arbejdet værd. Vi lavede en fysisk liste, som vi tog frem hver gang bilagene kom fra Amtsskatteinspektoratet og Told Skat.

Et par eksempler: En række bilag for personer i Køge Kommune om indestående i dette og hint land. Vi kunne se indestående og renter. Efter første gang vi skrev til borgere om disse typer sager blev indkaldeteksterne rettet. Nu skrev vi om hvad der lå bag beholdningerne og renter i udlandet. Og det kom der flere spændende sager ud af. Mange ejendomme i udlandet dukkede op på den måde. Borgerne med ejendom i udlandet. Så da SKAT i 2010-2011 skrev ud om svenske og norske ejendomme var der forholdsvis færre med adresse i Køge, som blev fanget.

To-tre gange fik vi lyserøde oplysningsbilag fra franske skattemyndigheder. Franske skatteembedsmænd i Provence og Paris var taget ud og havde foretaget kontrol i franske virksomheder. I et par konkrete tilfælde kom nogle Køgeborgere i fedtefadet. 7-8.000 franske franc blev til mellem 500.000-800.000 danske kr. efter sådan et lyserødt bilag, i konkrete skattemæssige forhøjelser af den skattepligtige indkomst via indhentede bankudskrifter.

Ligningsinstruktion

Hvordan de opstod står lidt hen i det uvisse, Ligningsinstruktionerne, som startede i Amtsskatteinspektors regi. Køge Kommune hørte til ASI, Roskilde, der oprindeligt lå midt i Roskilde i Algade på 1. og 2. sal lige over et større varehus. Der var ca. instruktion hvert halve år. »Dagsordenen« var normalt en del punkter. Nogle af dem var bestemt fra centralt hold.

Omtalen af ligningsinstruktionerne skal også med her, fordi der nogle år var et fast makkerpar: Bertora og Frank Jordan. Husker ikke hendes fulde navn, en farverig dame med meninger og viden som jurist, måske for meget for nogle. Vi almindelige kommunale skattemedarbejdere nød altid hendes instruktioner og fortolkninger. Frank Jordan, jurist, og også farverig jurist med familiemæssige aner i langt større og mere indflydelsesrige stillinger. Frank Jordan medvirkede også i flere andre sammenhænge. Og vi kontaktede ofte Frank pr. telefon for at få gode råd, og det fik man altid med lovhenvisninger og gode råd ud over det man lige spurgte om, eller forslag om at sende sager op. Bertora var pludselig væk. Frank Jordans helbred holdt

ikke, og afløserne kom og gik. Jeg vil nøjes med at omtale de to, som skabte rammerne for god og gedigen informationsudveksling.

SLUT-gruppe ved dannelse af SKAT. Risikosikring, tror jeg var udvalgets titel. Jeg har smidt alle papirer ud. Det er helt pr. hukommelse dette skrives. Opfordringen til deltagelse er også glemt, og det var lidt pudsigt, at SkatteCenter København Syd faktisk ikke var ret godt repræsenteret i de ellers forholdsvis mange fagudvalg, der blev nedsat op til fusionen.

Det sidste år inden fusionen, havde ledelsen i SkatteCenter København Syd valgt at skifte min post i KOM*it Ligning, så det var lidt af en oprejsning faglig og menneskeligt, at jeg tog til de forholdsvis mange møder i Hovedcentret. Der var nogle kommunale deltagere, som jeg kendte eller vidste hvem var. Der var også folk fra Told-Skat og Skatteministeriet. Dem vender vi tilbage til. Der var vel ca. 15 deltagere. Opgaven gik ud på at sikre, at systemerne i sammenhæng kunne anses for at dække samtlige arbejdsopgaver: Forskud, SLUT-årsopgørelse, kontrol oplysninger, ejendomsdata, selskaber, sagsbehandlings og journalsystemer. Stemningen på møderne var anderledes end ved så mange andre møder. Forskudssystemet blev gennemgået, antal ændringer blev nævnt. Systemer blev nævnt. Historikken do. Fordelen var, at man fik lidt ekstra informationer om fusionen.

Grundlaget for og i de mange ændringer fik en helt særlig behandling. Det skete som udgangspunkt i, at der var to notatlinjer eller feltnumre. Statens folk blev ved og ved at spørge ind til liste over, hvad der blev noteret, hvilke noter sagsbehandlerne gjorde sig. Stilheden blev totalt, da vi kommunale repræsentanter sagde, at det kun var undtagelsen, at der blev lavet notater. Da Staten kom til at nævne notatpligten, var der krisestemning.

Her hjalp Tast Selv og digitale løsninger os. Og dertil kom, at vi lidt gråhårede fortalte historien bag ændringer af skattekort, Statens tilsynspligter fra 1970 til 2004-2005.

Arbejdet i gruppen var ok. Det var ikke de store gode og gamle systemer, som voldte den nye organisation udfordringer. Da vi sad der i 2004-2005 blev der vist store, flotte plancher på en standardmedarbejders arbejdsplads, IT-skrivebordet. Et sted fortalte man en større forsamling, at når medarbejderen møder om morgenen og taster ind med én kode, så mødes medarbejderen med de sager, som man skal i gang med. Det ville ske i 2007 eller 2008.

Sagsbehandlerrepræsentanterne medvirkede til stemningen ved at spørge til sikkerheden for, at i de systemer der var, kunne det hele køres

sammen. Og vi fik at vide, at det kunne man. Enkelte skeptikere udtalte, at de nye systemer blev 7-9-2013. Tænk, hvor meget ret de havde.

Projekt 83.000 bemærkninger i Tast Selv mente, at det var til selvangivelsen 2006, at der for første gang kunne afgives supplerende bemærkninger i Tast Selv. Rygterne løb hurtigt, at der var mange bemærkninger. Og nok havde SKAT anført, at man ikke kunne forvente svar på disse bemærkninger, men hvad var det, som borgerne havde skrevet?

Det blev i løbet af 2007-2008 meldt ud, at man ville undersøge de bemærkninger. Vi var nogle medarbejdere fra forskellig side, som meldte os til denne særlige opgave. Og det blev faktisk to medarbejdere fra Køge Bugt-området, både bopælsmæssigt og arbejdspladsmæssigt. Den anden var Hanne Egeberg, som kom fra Solrød Kommunes skatteforvaltning.

Vi så nogle klare hovedgrupper af bemærkninger, f.eks. erhvervsdrivende, som skrev bemærkninger om deres personlige renteudgifter var overført til driftsregnskabet. Renter var en gennemgående faktor. Et af vore forslag var, at man låste felter og gerne flere felter. TAST Selv eller TAG Selv. Igen gik rygterne. Der var rundt om fundet forskellige sager, hvor det var mere eller mindre klart, at enkelte borgere nok var gået for langt. I forlængelse af Projekt 83.000 bemærkninger og anden omtale blev det besluttet at undersøge noget dybere om det var Tast Selv eller Tag Selv, eller begge dele. Det blev et større arbejde med godt samarbejde med medarbejdere i Hovedcentret.

Arbejdet mundede ud i en række konkrete forslag både om hvor mange gange man kunne få lov til at rette årsopgørelsen hvert år, og så også en række kreative forslag til borgernes fulde adgang til Tast Selv m.v. Dermed gentog og reviderede vi forslag, som var fremkommet her og der og i den tidligere nævnte Referencegruppe.

Referencegruppen på SLUT var en fortsættelse af en af de førømtalte samarbejdsgrupper mellem KL, KMD, Told-Skat og CSC. Kort efter etableringen af SKAT i oktober 2005 blev vi i SKAT Køge kontaktet, idet Hovedcentret ønskede at få etableret en gruppe, som systemfolkene inde i København og CSC kunne samarbejde med og kunne referere til.

Jette Hansen i Hovedcentret ringede til sin gamle chef Kjeld Rasmussen, som nu var blevet direktør for SKAT Køge. Jette var en virkelig kapacitet på organisationen i og på SLUT. Hun og kollegerne havde med den nye struktur mistet kontaktudvalget og kontaktpersonerne i kommunerne, og spurgte om der mon ikke sad en eller anden i Køge, som havde en allround viden med holdning til, hvordan man kunne udvikle systemerne.

Nu var vi kommet ind i SKAT og dermed Staten, så Kjeld gik til min afdelingsleder, som på det tidspunkt var Allan Pedersen, som var tidligere skatteinspektør i Solrød Kommune. Allan sagde, at så måtte det være Jørgen. Og så kontaktede Allan mig og sagde, at jeg var udpeget. Man forventede at jeg deltog og ville. Svar: Ja tak. Løb hurtigt tilbage til Jette Hansen.

Jette ringede snart efter, og vi udvekslede tidligere erfaringer fra Køge Kommune og SkatteCenter København Syd. Det skal siges, at Jette ville sikre sig, at jeg nu også var rette person, og at jeg var indstillet på, at jeg mødte med holdninger til systemerne.

Det blev mit sidste positive udvalgsarbejde, hvor jeg endnu engang kunne mærke og føle at være med til at påvirke de skatteting, som kolleger, venner og bekendte og borgere undervejs gav udtryk for. Gode og udbytterige mødedage med gåsehud af. Tingene rettede sig.

Op til møderne fik vi bunker af mails med massevis af vedhæftede bilag. Mest af alt var det alle bilagene til Kravspecifikationen for SLUT. Til det første møde udskrev jeg alle bilag. På det første møde så jeg, at det ikke gav 100 % mening. Man skulle konferere med dagsorden, og så have bilag med svarende til det.

Jette Hansens spørgsmål om holdninger til alt fra A-Å i SLUT gav god mening. De gode gamle statsfolk var meget svære at flytte med, når man ytrede sig i de enkelte forslag. Når man havde forslag med hjemmefra, så skulle man virkelig kende sit stof.

I afsnittet om KMD-brugerudvalget er omtalt, hvordan vi ønskede ændringer i forsendelsesprocedurerne for forskud og årsopgørelser. Særligt forsendelser, hvor vi manglede den fulde adresse, blev drøftet meget og længe. Da jeg gik på pension var vi næsten i mål ved, at det blev noget som det nyoprettede Betalingscenter i Ringkøbing skulle tage sig af.

Tast Selv var godt på vej. Jeg havde allerede været så heldig at have været headhuntet til at deltage i udviklingsarbejdet. Det havde været møder med stor kreativitet. I referencegruppen skulle man virkelig være helt fremme i skoene.

Der var flere og mange ønsker til Tast Selv: Borgerne skulle kunne genoptage sin skatteansættelse. Det blev senere til at borgerne skulle kunne genoptage alle de indkomstår, som der var mulighed for jf. skattelovgivningen, undtaget, hvor der præcist var afgjort ændringer. Udenlandsk indkomst skulle være integreret i fuldt omfang. Her fik vi som forslagsstillere klart at vide, at det blev aldrig gennemført. Punktet var næsten med på alle møder indtil det lå klart for systemfolk og ledelse i SKAT, at nu skulle bor-

gerne kun kunne selvangive via Internettet. På samme måde gik det med brugerønsker om, at borgere skulle kunne selvangive sig til alle indkomst- og fradragskomponenter uanset, hvad vi kendte og vidste om borgeren. Som forslagsstiller til dette punkt refererede vi til, at der var alverdens stop- og fejlkoder. Derfor fastholdt vi hårdnakket ønskerne og gav eksempler på, at hvert år var der borgere, som henvendte sig tidligt for at kunne selvangive en indkomst, som borgeren vidste, at skattevæsenet ikke havde oplysninger om. Med pligten til at selvangive via internettet måtte selv de mest seje modstandere bøje sig for vore ønsker. Tilbage stod ønskerne om, at borgerne allerede nytårs morgen skulle kunne selvangive. Det begrundede vi med, at der var en række borgere, som meget tidligt kunne selvangive indkomst og fradrag, og så vide, at de ikke behøvede at spekulere mere på skat, før de kunne se årsopgørelsen via Tast Selv.

Referencegruppen blev nedlagt over en nat i maj 2010. Det blev sidste gang i min karriere, at jeg stillede mig på bagbenene og kæmpede en forgæves kamp for at beholde kontakten fra slutbrugeren til systemejerne. Jeg fik et par mailsvar om, at man nu nedsatte udvidede teams. De teams hørte vi aldrig om. I stedet kom der noget som hed SP**. På SLUT hed gruppen SP14 og var henlagt til SKAT i Svendborg. De først mails om dannelsen af SP 14, Svendborg var underskrevet af en medarbejder, som klart beskrev situationen med, at man havde spørgsmål og udfordringer i SLUT. Med ærgrelserne over at referencegruppen var nedlagt ignorerede jeg de mails.

Så havde vi et par problemer med et par årsopgørelser i det nye SLUT-år. Der var ikke andre steder at gå hen, så jeg bed al skam i mig og ringede og mailede. Og så fik jeg kvindelige og mandlige kolleger i telefonen, som vidste, hvad man kunne og skulle. Det blev mine og mine kollegers venner. Og venskaberne blev udvidet, da de samme kolleger spurgte, hvad vi sagde til, at de næste år kom landet rundt med plancher og idéer på en temadag for det nye SLUT-år. Så var ringen sluttet. Vi var næsten tilbage på Roskilde Rådhus.

Faktisk oplevede man, at SP14 i hvert fald i to år turnerede land og rige rundt om det nye slutår. Man skulle tilmelde sig skattecenter for skattecenter til endagsmøder. Her fik man et pænt stort og digert kompendie, som kollegerne derhjemme fik gennemgået efterfølgende. Mit lille bidrag undervejs var et par bilag, som blev opdateret én gang om året: Satser, som indeholdt de mest brugte satser for kost og logi, befordring, personfradrag, normalbidrag (og ikke fradragsret), bundgrænser for lønmodtagerfradrag og gaver m.m. Befordringsfradrag for kørsel 0-400 km og en boks for km.

over 400 km. Selvangivelser på engelsk, tysk og polsk med hjælp for kost og logi samt regelsættene. Disse bilag blev overladt til kolleger rundt om i kongeriget og sluttede med 2013.

Afslutning

De første kommunale skattecentre blev oprettet i 2001-2002. Stevns og Køge Kommune var nogle af de første, som omkring år 2000 gjorde forsøget. Det skyldtes to ting: For det første: Rigtig mange af Stevns borgere kørte gennem Køge til arbejde i Køge og Storkøbenhavn. De kunne så uden problemer henvende sig på Køge Rådhus på vej til og fra arbejde. Også inden sammenlægning skete det, at borgere fra andre kommuner lige kom forbi, men man kunne jo via vore IT-systemer kun hjælpe egne borgere. Det er med indførelsen af internetsystemerne ganske uforståeligt, men der var klare myndighedsgrænser. For det andet: Borgmesteren i Stevns Kommune, Gina Øbakke, var tidligere medarbejder i Ballerup og Køge kommuner. Gina Øbakke kombinerede de to ting og var tidligt inde på, at med en sammenlægning mellem skatteforvaltningen i Stevns og i Køge ville de faglige kompetencer være sikret.

Skattecenter København Syd blev sat i værk 1. juli 2003 efter ca. halvandet års forarbejde og rygter 1-2 år før. Sagen var, at kommunerne i Køge Bugt havde oprettet et samarbejdskontor for koordinering af etablering af virksomheder i området. Kontoret skulle arbejde for, at kommunerne ikke skulle komme til at konkurrere hinanden ud og ned ved forhandlingerne. Én af de ting, som kontoret og politikerne bag det kunne fortælle, og som var et ekstra parameter, var, at firmaerne blev skattemæssigt forskelligt behandlet i de forskellige kommuner.

Den 1. juli 2003 mødtes ca. 110 skattemedarbejdere fra Stevns, Vallø, Køge, Solrød og Greve kommuner for alvor, efter utallige møder og samvær. Kemisk Værk Køges gamle administrationsbygning var blevet omdannet til skattekontor, efter at der var blevet indrettet utallige enkeltmands- og 2-mandskontorer samt enkelte 4-mandskontorer og kantine med glastag og eget oliventræ.

Om Skattecenter København Syd kunne jeg godt skrive mere, men det vil jeg overlade til andre, nemlig de, der var de bærende kræfter. Blot skal det nævnes, at efter 20-25 års eller lidt færre og lidt flere års arbejde i de enkelte kommuner, så krævede det sin kvinde og sin mand at lukke op for

sjæl og legeme for at indgå i det nye tværkommunale væsen. Nok kendte man nogen, for ikke at sige en del fra de andre kommuner, men det kunne være svært. Der blev investeret fra alle medarbejdere for at få fem systemer ned til ét system, som hed det fælles system. Ganske vist var Greve den helt store kommune, men de andre fire bidrog med mange ting og der blev oprettet et helt nyt fusioneret fællesskab.

SKAT, etableret efteråret 2005, efter en meget centralt styret proces, vil jeg ikke tillægge mange ord; en proces fra en fusion til en kæmpefusion. Det er forsøgt ganske kort at redegøre for de store overvejelser om et kvantespring teknologisk ved den dannede fusion eller som man følte det som kommunal ansat, en overtagelse. Mens dette skrives 10 år efter fusionen, så er der teknologisk langt til målene. Lægger man dertil de store sager, som SKAT ustandselig har i dagspressen, så er det svært at se, at man styrer den helt rigtige vej.

På medarbejdersiden synes det, som om, der er en dyb frustration. Og fra starten har det været sådan, at alle tiltag kommer fra oven. Desværre har ledelsen, både den politiske og den organisatoriske, på ingen måde forsøgt at inddrage medarbejderne i processen. Tværtimod. Man har alene talt om at ændringerne skal komme fra ledelsen. Udnævnelsen af årets leder er et af de mærkbare signaler om, hvad man tror på fra ledelsesside.

Derfor vil jeg også overlade til helt andre at beskrive hvad, hvordan og hvorfor SKAT.

Fusionen i 2010 mellem departementet og SKATs hovedcenter

AF PETER LOFT

Den parentes i skatte- og afgiftsforvaltningens omtumlede tilværelse, som samlingen af skatteministeriets departement og SKATs hovedcenter udgjorde i perioden fra 2010 til 2012, er emnet for herværende artikel.

I lyset af de utallige ændringer, skatteadministrationen har været igennem siden sammenlægningen af skatte- og toldvæsenet i årene omkring 1990, kan det forekomme besynderligt at beskrive en organisering, som kun eksisterede i godt 2 år – som næppe har sat sig væsentlige eller varige spor, og som trods alt kun berørte en mindre del af ministerområdets samlede medarbejderstab. Når jeg alligevel gør forsøget, skyldes det dels netop det forhold, at modellen på grund af sin korte levetid aldrig fik lov til at stå sin prøve; dels at den nyligt gennemførte strukturændring, hvor det hidtidige SKAT er blevet opdelt i syv nye styrelser, på det organisatoriske plan – men næppe på det funktionelle plan – har store lighedspunkter med den her beskrevne organisering.

Den historiske udvikling siden slutningen af 1980-erne

Organiseringen af skatte-, told- og afgiftsadministrationen i Danmark har aldrig været enkel. Før de sidste omkring 20 års store omvæltninger blev igangsat, var organiseringen dels skarpt opdelt i en skatte- samt en told- og afgiftsside, dels for så vidt angik skatteområdet i en statslig og en kommunal side. Hver af disse enheder levede på sin vis sit eget liv, adskilt fra de øvrige dele af den samlede sektor.

I den statslige sektor var der en skarp adskillelse mellem de politiske departementer og de driftsorienterede direktorater. Groft sagt var lovgiv-

ningsarbejdet en ren departemental opgave. Skattedepartementet og Told- og Afgiftsdepartementet stod for al kontakt til minister og folketing, det vil sige udfærdigelse af lovforslag, besvarelse af spørgsmål fra folketinget, generel lovfortolkning og ministerbetjeningen.

Når det generelle grundlag for administrationen i form af love, bekendtgørelser og cirkulærer var på plads, overgik administrationen heraf til de to direktorater, Statsskattedirektoratet og Direktoratet for Toldvæsenet. Herfra tilrettelagdes den egentlige forvaltning, ligesom der fra centralt hold udgik diverse instrukser til de regionale dele af forvaltningen, især amtsskatteinspektorater og distriktstoldkamre. Den store driftsopgave med at få den overordnede forvaltning til at fungere lå således i de to direktorater relativt uafhængigt af de to departementer.

På skatteområdet var der yderligere den kompleksitet, at den konkrete skatteopgave, altså fastsættelsen af skatteansættelsen for borgere og selskaber, blev udført af kommunerne. Officielt af det politisk sammensatte organ ligningskommissionen, men reelt af den kommunale skatteadministration. Klage over afgørelser herfra fulgte deres egen uafhængige klagevej til den lokale ligningskommission, og derfra eventuelt via de regionale skatteråd videre til landsskatteretten – og ultimativt til de egentlige domstole.

De mange aktører betød en uoverskuelig, ofte langsommelig sagsgang. Men mest iøjnefaldende var den grad af uafhængighed, hvormed de enkelte instanser opererede. De to departementer havde i alt væsentligt kun ministeren tilfælles. Der var meget lidt samarbejde og stort set ingen udveksling af personale mellem dem, og der skete ingen koordinering af arbejdet i de to departementer, udover hvad det helt basale af hensyn til ministeren og folketinget krævede.

Tilsvarende var der også et temmelig distant forhold mellem Skattedepartementet og Statsskattedirektoratet. Jeg havde ingen berøring med tolddepartementet og tolddirektoratet, men jeg vil antage, at noget lignende gjorde sig gældende her. Selvom grundlaget for direktoraternes administration blev udformet i departementerne, og selvom effekten af den generelle regulering, som departementerne udarbejdede, afhang af den opfølgning, direktoraterne på dette grundlag foretog, var der ikke det tætte samarbejde, som man måske kunne forvente.

Den kommunale skatteforvaltning udgjorde sin helt egen verden. Vel var det arbejde, der udførtes her, selvsagt reguleret af skattelovgivningen og af Statsskattedirektoratets generelle retningslinjer, men den konkrete udførelse var helt og holdent et kommunalt anliggende. Det var kommunerne,

der besluttede, hvor mange og hvilke ressourcer der skulle afsættes til opgaven. Staten udøvede et overordnet tilsyn med ligningen i kommunerne, men kunne som altovervejende hovedregel ikke blande sig i de konkrete afgørelser. Skatteministeren havde ansvaret for, at ligningen var effektiv og ensartet, men det var det lokale kommunale styre, der havde det daglige ansvar for opgavens udførelse, og hverken ministeren eller dennes ministerium havde reelt nogen indflydelse på den kommunal ligning.

Alt i alt indebar denne organisering, dels at der var langt fra politik til drift – og omvendt. Politiske beslutninger blev taget uden den store hensyntagen til administrative forhold, og administrationen blev til en vis grad udøvet uden særlig skelen til de oprindelige bagvedliggende intentioner med fx lovinitiativet. Dels betød de særlige forhold på skatteområdet, at der var store indbyrdes forskelle mellem den intensitet og den måde, ligningen blev udført på. Et problem, der ikke blev mindre af, at kommunernes størrelse svingede meget – og selv de mindste kommuner skulle kunne håndtere alle forekommende skattemæssige problemstillinger.

Organiseringen – især på skatteområdet – undergik løbende mindre justeringer for at råde bod på de værste problemer. I midten af 1990-erne blev ansvaret for ligningen af selskaber fx overført til staten, og der indførtes gradvis en vis form for måling af ligningsindsatsen i kommunerne for at gøre denne mere ensartet kommunerne imellem.

Sammenlægningen af de to departementer i 1989 og etableringen af Told-Skat i 1990. skabte selvsagt en langt tættere koordinering mellem skatte- og afgiftslovgivningen, henholdsvis skatte-, told- og afgiftsadministrationen. Og de særlige forhold omkring den kommunale ligning var i høj grad årsagen til fusionen mellem den statslige og den kommunale skatteforvalt-

Fig. 1. Den 1. November 2005 blev de kommunale skatteadministrationer lagt sammen med den statslige told- og skatteadministration, hvorved SKAT blev dannet.

ning og dannelsen af SKAT i 2005. Denne sammenlægning bliver jævnligt kritiseret i sammenhæng med de mange aktuelle problemer indenfor skatteforvaltningen, men grundlæggende er der grund til at konstatere, at organiseringen af skatteligningen har fungeret upåklageligt siden.

Relationen mellem politik og drift

Det distante forhold mellem Skattedepartementet og Statsskattedirektoratet prægede også de første år af mit arbejde efter min ansættelse i departementet i 1980. Det slog mig, at forholdet mellem de to enheder, i hvert fald på det niveau, hvor jeg befandt mig, var meget formelt. Man sendte lovforslag og udkast til afgørelser til høring i Statsskattedirektoratet. Derfra kom særdeles kortfattede svar, som sjældent indeholdt nærmere overvejelser eller ønsker til det forelagte; blot – som altovervejende hovedregel – en udtalelse om, at man kunne tilslutte sig oplægget. Hvis det ellers var noget, jeg havde spekuleret over, ville jeg på forhånd have troet, at tilrettelæggelsen af alle større initiativer på skatteområdet skete i et snævert samarbejde mellem det politisk orienterede departement og det driftsorienterede di-

Fig. 2. Foto fra skatteminister Anders Fogh Rasmussens første besøg i Skatte- og Afgiftsstyrelsen i Nyropsgade 20. juni 1989. Fra venstre mod højre: Kontorchef Jesper Pålsson, ministersekretær Peter Loft, skatte- og afgiftsdirektør Hans Westerberg, skatteminister Anders Fogh Rasmussen og vicedirektør Kaj Elkrog.

Fig. 3. Foto fra 1991 med direktør Kaj Elkrog, som fremviser Told-Skats nye logo.

rektorat, ligesom jeg også ville have fundet det naturligt, at der omkring de konkrete beslutninger var et tæt, naturligt og uformelt samarbejde. Sådan var det imidlertid ikke. Afstanden mellem de to enheder og deres syn på forholdene var milevid.

Der blev allerede i forbindelse med tilblivelsen af Told- og Skattestyrelsen i 1990 gjort forsøg på at trække driftsområdet nærmere på ministeren og det politiske niveau. Også dengang blev skattelovgivningen med rette beskyldt for at være ustruktureret, lidet stringent, svært forståelig og administrativt vanskelig tilgængelig. Årsagerne hertil er mange, men det blev ofte i forenklingsdebatten anført, at man burde trække driftsmæssige anliggender tættere ind i den politiske proces, således at administrative og forståelsesmæssige hensyn fik en mere central placering i forbindelse med den politiske beslutning. Ved etableringen af Told- og Skattestyrelsen – og tilsvarende ved dannelsen af den kortlivede forløber Skatte- og Afgiftsstyrelsen – blev det derfor besluttet, at told- og skattedirektøren skulle have direkte ministerreferat. Det vil sige, at direktøren kunne forelægge sager for ministeren, uden at disse forinden skulle passere departementet og departementschefen.

Hensigten hermed var, at driftsmæssige anliggender skulle trækkes tæt ind til ministeren, således at politiske hensyn og administrative hensyn i

højere grad blev behandlet som ligeværdige. En forudsætning for, at denne organisatoriske ændring kunne komme til at fungere, var formentlig, at der samtidigt blev etableret et tættere samarbejde mellem den nye styrelse og departementet. Det skete imidlertid ikke. Departementet ændrede ikke adfærd, og styrelsen var mere optaget af etableringen af den nye organisation, og de to enheder vedblev derfor i høj grad med at agere uafhængigt af hinanden og uden nærmere koordinering.

Da jeg nogle år senere blev udnævnt til departementschef, så jeg det som en af mine væsentligste opgaver at ændre på denne relation og skabe en tættere forbindelse mellem politik og drift. Som allerede antydte fandt jeg opsplitningen som to uafhængige anliggender mærkelig og forkert. Politik og drift hænger i mine øjne uløseligt sammen. Et godt politisk initiativ, der ikke er implementeret eller som ikke administreres i den ånd, det er tænkt, er lige så unyttigt, som et dårligt politisk initiativ, som er søgt implementeret så godt som muligt. Kun der, hvor politiske intentioner og en hensigtsmæssig administrativ tilrettelæggelse går hånd i hånd, opnår man et godt resultat.

Hertil kommer, at der netop på skatte- og afgiftsområdet er en meget tæt sammenhæng mellem lovgivning og det, som skatteyderne oplever i deres dagligdag. På sundhedsområdet eller undervisningsområdet er der læger, hospitaler eller skoler, der omsætter generel lovgivning og generelle retningslinjer til det, som patienterne eller eleverne oplever. På skatteområdet retter lovgivningen sig direkte mod borgerne – der er ingen til at afbøde effekten af en dårlig lov eller en dårlig administrativ tilrettelæggelse af et skatteinitiativ i forhold til borgerne.

Det har derfor stedse været min opfattelse, at det er nødvendigt at tilstræbe et gensidigt tæt, dagligt og naturligt samarbejde mellem såvel de dele af ministeriet, som har ansvaret for den generelle lovgivning, som de dele, der forestår den overordnede tilrettelæggelse af administrationen og de dele, der udmønter reglerne direkte overfor borgerne. Netop for at sikre, at det, borgene oplever, også svarer til det, politikerne ønsker.

Kun ved at skabe et tæt samarbejde forud for et skatteinitiativs tilblivelse, der både involverer de personer, der laver det egentlige lovforslag; de personer, som skal tilrettelægge administrationen af dette, og de personer, som skal udmønte reglerne overfor borgerne; er det efter min mening muligt at sikre, at initiativet imødekommer de bagvedliggende politiske ønsker på en måde, der også tilgodeser administrative hensyn og borgernes forståelsesmæssige hensyn.

På et tidligt tidspunkt etablerede vi derfor lovgrupper: Et formaliseret samarbejde mellem personer på tværs af ministeriet, som var beskæftiget med en konkret lov. Disse grupper skulle løbende overvåge, hvordan det pågældende lovområde fungerede og komme med forslag til forbedringer. Målet var altså netop at skabe en kontakt mellem de medarbejdere, der på forskellige niveauer var beskæftiget med denne lov, og som derfor måtte forventes både at kunne påpege uhensigtsmæssigheder og forbedringsmuligheder. Hvor mange konkrete initiativer, der kom ud af disse grupper, ved jeg ikke, men de skabte i hvert fald et kendskab til og samarbejde med kolleger på ens eget niveau i de øvrige dele af ministeriet.

I 2008 nedsatte den daværende regering en skattekommision med tidligere skatteminister Carsten Koch i spidsen. Kommissionen skulle udarbejde et oplæg til en gennemgribende skattereform. Tidsplanen var lagt således, at kommissionen skulle fremkomme med sine forslag den 1. marts 2009. Reformen skulle træde i kraft 1. januar 2010, og for at dette skulle være muligt, måtte lovgivningen af hensyn til forskudsregistreringen vedtages, inden Folketinget gik på sommerferie i juni 2009. Alle, der har været med til at forhandle, udarbejde oplæg til og efterfølgende udmønte en skatte-reformaftale til lovgivning, vil vide, at dette var en særdeles kort tidsfrist.

For bedst muligt at forberede ministeriet på denne situation etablerede vi en række projektgrupper – 16 så vidt jeg husker. Grupperne afspejlede de områder, hvor vi vurderede det mest sandsynligt, at kommissionen ville foreslå ændringer. De enkelte grupper, der var bredt sammensat af medarbejdere fra alle dele af det samlede ministerium, skulle herefter på forhånd udarbejde forskellige modeller til udmøntning af de forslag, som vi forventede, at kommissionen ville komme med senere – således at ministeriet var bedst muligt forberedt og i stand til at handle hurtigt, når forhandlingerne startede.

Det viste sig at være en god samarbejdsform, som både medarbejderne i departementet og de medarbejdere, der var hentet ind fra forskellige dele af SKAT, var meget tilfredse med – samtidig med at reformen blev vedtaget til tiden. De løsninger, der arbejdedes med, var på forhånd gennemtænkt i en administrativ sammenhæng, fordi både lovmagerne i departementet og dem, der i fremtiden skulle udmønte og administrere reglerne, fra starten var inddraget centralt i processen.

Sammenlægningen af departementet og SKATs hovedcenter

Dette samarbejde orienteret om skattereformen lagde kimen til det sidste skridt i retning af at skabe sammenhæng, koordinering og fælles forståelse af arbejdet med at tilrette og vedligeholde skatte- og afgiftsforvaltningen: En egentlig sammenlægning af departementet og SKATs hovedcenter.

Modellen var formentlig uden sidestykke. Det, der lignede mest, var organiseringen af Udenrigsministeriet, hvor politik og drift også udføres under én hat. Sidenhen har Forsvarsministeriet indført en lignende model, idet Forsvarskommandoen og Forsvarsministeriets departement nu er blevet sammenlagt.

Målet med denne organisatoriske ændring var at tage endnu et skridt i retning af politisk og administrativ koordination og at sikre generel indsigt hos alle involverede i de bærende hensyn – det vil sige i de politiske intentioner bag initiativet og i de faglige bindinger, hvis overholdelse er afgørende for en administrativ hensigtsmæssig tilrettelæggelse. I stedet for to adskilte og uafhængige delprocesser – en politisk og en teknisk/administrativ – var målet en samlet proces, hvor de samme medarbejdere var involveret fra start til mål, og hvor de sammen udarbejdede et initiativ, der i så vid udstrækning som muligt tilgodeså og koordinerede såvel de politiske som de administrative, herunder kontrolmæssige, hensyn. Målet var også at øge produktiviteten, når man erstattede et stafetløb med et holdløb. Hver gang stafetten skal samles op af en ny medarbejder, der ikke har været med i forløbet tidligere, tabes der viden; der går tid med at generhverve viden, og sammenhængen i arbejdet brydes.

Desuden var det håbet, at koordineringen af politiske og administrative hensyn kunne føre til bedre og lettere administrerbar lovgivning og til større overensstemmelse mellem de politiske intentioner og den efterfølgende tilrettelæggelse af administrationen.

Mange lovinitiativer har haft deres baggrund i pludseligt opståede situationer, der har påkaldt sig en hurtig reaktion. I praksis viser denne type af initiativer sig ofte at skabe problemer, fordi der i beslutningsfasen ikke var tid til at skænke den efterfølgende administrative tilrettelæggelse mange tanker. Denne type lovgivning kan næppe undgås; men eksemplet viser, at sandsynligheden for, at det mål, som ønskes opnået, også nås, er størst, når hele beslutningsprocessen er tilrettelagt således, at politiske hensyn, administrative hensyn, IT-spørgsmål, instruktion af frontlinjemedarbejdere,

kontrolaspekter samt oplysning eller orientering af borgerne er afklaret og gennemtænkt på forhånd.

Det lyder selvfølgelig, men ofte er der så mange hensyn i spil og så lidt tid til rådighed, når et politisk initiativ bliver til, at processen ikke når at blive tænkt til ende. Først når loven er på plads, begynder man at tænke i administrative baner. Hvis dette fører til en dårligt tilrettelagt administration, giver det medarbejderne besvær, problemer for borgerne og en ringe effekt af initiativet.

Afsluttende bemærkninger

Formålet med sammenlægningen af departementet og SKATs hovedcenter var at mindske disse problemer. Samlingen af de to enheder fik imidlertid kun lov til at vare i lidt over to år. Ved min afgang som departementschef i 2012 i anledning af den såkaldte skattesag tilkendegav skatteministeren, at Skatteministeriets organisering nu skulle »normaliseres«. Bagved lå en udtalt formodning om, at organiseringen havde muliggjort min påståede og senere tilbageviste involvering i Helle Thorning-Schmidts skattesag. På baggrund af den meget korte periode, denne organisering kom til at gælde, er det næppe muligt at sige noget kvalificeret om, hvorvidt den fungerede og kunne give de nævnte fordele.

Med nedlæggelsen af SKAT og told- og skattedirektørstillingen synes der imidlertid at være genskabt en organisatorisk sammenlægning, hvor departementschefen igen er blevet den egentlige daglige leder af den samlede organisation. Det er således alene departementschefen og ministeren, der kan udstikke generelle retningslinjer for det samlede ministerområde fx om forvaltningsmæssige eller retssikkerhedsmæssige forhold, ligesom uenighed mellem de enkelte styrelser må afklares ved departementschefens mellemkomst. Men med etableringen af de syv nye styrelser er departementet igen blevet distanceret fra driftsopgaven, og driften er blevet skarpt opdelt på forskellige emneområder, således at samarbejdet herom er blevet tungere.

Organiseringen er således igen blevet »unormaliseret« dog uden at der er tilstræbt nogen helhedsorientering af opgavevaretagelsen.

Status på et redningsprojekt

Told- og Skattemuseet og de nye omgivelser på Museum Oldemorstoft i Padborg

AF MADS MIKKEL TØRSLEF

I 2016 sad jeg bag rattet på vej hjem til familien i Gråsten, da jeg samtidigt førte min første samtale med Jørn Rise. Det var en positiv oplevelse, hvor jeg havde lejlighed til at fortælle lidt om Museum Oldemorstoft og den på det tidspunkt lidt specielle situation, vi stod i som organisation.

Sagen var den, at Museum Sønderjylland – den statsanerkendte, regionale museumsorganisation i Sønderjylland – var ved at sige farvel til ikke mindre end syv mindre afdelinger, hvoraf de fem i dag drives videre i kommunalt regi. En af disse er Museum Oldemorstoft.

Fig. 1. Den ene af Museum Oldemorstofts tre udstillingspavilloner er udset til at rumme Told- og Skattemuseets kommende udstilling. Den er endnu ikke helt tømt for genstande fra den hidtidige landbrugsudstilling, men det sker, når der er fondsmidler nok til at skyde det nye projekt i gang.

Jørn og jeg var dog enige om, at her kunne ligge en mulighed for at redde samlingen efter Told- og Skattemuseet og finde den et nyt hjemsted.

Nu er der gået nogle år, og selv om der endnu ikke står en ny, funklende Told- og Skat-udstilling på museet, så er der alligevel sket meget.

For det første er samlingen ankommet til Bov, hvor Aabenraa Kommune har stillet magasinplads til rådighed. Der er trådt en gruppe på i alt seks engagerede frivillige sammen, som arbejder med udpakning, registrering og magasinering. Her er det vigtigt at understrege, at samlingen i dag rummer museets genstande, mens arkiv og billedarkiv er overgået til Rigsarkivet, der så varetager dem fremadrettede bevaring og sikkert også kassation.

Fig 2. Monterne fra Odder Museum (en del af Moesgaard Museum), som de tager sig ud før transporten.

Komitéen til en samlet bevarelse af Told- og Skattemuseet står for en større fundraisingopgave, der indtil videre er gået lidt mere trægt, end vi nok havde regnet med. Derfor er det oprindelige mål om en ny, samlet udstilling til genforeningsjubilæet i 2020 også skrinlagt – det er simpelthen ikke praktisk muligt. Til gengæld sigtes der mod at åbne en mindre særudstilling, der trækker på de genstande i samlingen, som kan sætte perspektiver på netop grænserne i Sønderjylland fra 1864-1920.

På det seneste komitémøde i Horsens medio september var der enighed om at ændre i det etableringsbudget for oprettelsen af en ny Told- og Skat-udstilling, som vi hidtil har arbejdet efter. Vi er hermed gået fra en nice-

Fig. 3. Monterne fra Odder Museum (en del af Moesgaard Museum), som de tager sig ud, dels før transporten, dels efter ankomsten i Bov.

to-have tilgang til budgettet, til en mere skarp »need-to-have«.

Dermed er der forhåbentlig skabt en god basis for at projektet snart kan komme ud af start-hullerne, hvad den nye, samlede udstilling angår. De elementer i etableringsbudgettet, som nu er fjernet, er f.eks. interaktiv formidling og et computerspil rettet mod det yngre publikum, som der sidenhen kan søges særskilt finansiering til, så det er ikke fordi ambitionerne er sænkede, blot er der et ønske om at kunne etablere en basis-udstilling i første omgang.

Torsdag den 19. september var jeg og Poul Erik Petersen, tovholder for de frivillige på magasinet i Bov, en tur i Odder og besøge museet dér. Anledningen var den glædelige, at museet i Odder havde 12 store, pæne montrer tilovers, som vi derfor havde flyttefolk til at transportere til Oldemorstoft. De er ankommet og kan vel ses som et lille skridt på vejen hen imod en ny Told- og Skatteudstilling i det Sønderjyske.

Allersenest har Aabenraa Kommune indgået budgetforlig for 2020-2023, og heri er der afsat kr. 125.000 i både 2020 og 2021, som skal gå til lønmidler til den nødvendige projektmedarbejder, der skal stå som faglig tovholder for etableringen af den kommende, store udstilling. Dermed er der basis for at fjerne lønmidler fra de kommende fondsansøgninger.

På den måde ryddes der hele tiden små sten af vejen for projektet, selvom der selvfølgelig er et stykke vej endnu.

På Museum Oldemorstoft kommer Told- og Skatteudstillingen til at ligge lige på Hærvejen og inden for få hundrede meter fra den nuværende landegrænse til Tyskland. Gården Oldemorstoft går tilbage til midten af

1400-tallet og har, med den gamle Oksevej uden for døren, været både kro, kongeherberg og landbrug. Da gården havde såkaldte frigårdsprivilegier kunne gårdmanden handle relativt frit – også med stude og andre varer, der bevægede sig nord-syd. I 1600-tallet blev familien på gården endda gift med toldereren ved toldstedet i Bov (Bov Kro), der sammen med få andre slægter udgjorde det meget velhavende øverste lag af bondestanden i sognet, der ligesom resten af Flensborg Amt var helt frit for adel. Det er således et sted, der i sig selv kan være med til at belyse de lange linjer i toldhistorien.

Anmeldelser

Jonna Nielsen, Vigand Rasmussen,
Poul Porskær Poulsen (red.):
*Vejlebogen 2018. Årbog for
Byhistorisk Selskab for Vejle.*
Udgivet af Byhistorisk Forlag, 2018.
128 s., 95,00 kr.

Ret beset yder herværende anmeldelse ikke *Vejlebogen 2018* retfærdighed, idet der ikke er tale om en anmeldelse af hele bogen, men blot af en enkelt artikel i denne. Sådan må det

være i denne sammenhæng. I den glimrende årbog finder man nemlig s. 27-38 artiklen »Toldkammeret i Vejle – glimt af en bygning og dens historie,« af Henrik Nedergaard Olsen. Artiklen kan læses som et bidrag til Told- og Skattehistorisk Selskabs projekt om Toldvæsenets bygningshistorie, i hvilket indtil videre er udkommet *Toldbygninger på Bornholm* af Mogens Lau, udgivet af Told- og Skattehistorisk Selskab 2016. Flere bind er under forberedelse, og mens vi venter på dem, kan man gøre sig til gode med Henrik Nedergaard Olsens artikel i *Vejlebogen 2018*.

I introduktionen til artiklen anfører forfatteren, at en af de mest karakteristiske ældre bygninger i Vejle er toldkammerbygningen, beliggende for enden af Havnegade. Toldkammerbygningen blev indviet i 1907, og var i brug i overensstemmelse med dens formål frem til 1991, hvor staten solgte bygningen, som er den eneste fredede bygning i Vejle by, og i øvrigt en af de få fredede bygninger i Vejle Kommune. Vi får stort set det hele med; stort set, fordi artiklens begrænsende form naturligvis skal tages i betragtning.

Vejle Toldkammers bygningshistorie hænger sammen med anlæggelsen af Vejle havn og udviklingen af denne. Et nyt havneanlæg stod færdigt i efteråret 1826, og i forbindelse med anlæggelsen af denne nye havn fik Vejle Toldkammer til huse i en bygning, opført 1827, som gengives på et foto ca. 1885-1895. Denne blev ombygget flere gange, og i 1898 blev det overvejet

at forbedre forholdene ved Vejle Toldkammer. Disse overvejelser førte til opførelsen af den nye bygning i 1907, tegnet af arkitekt Jens Vilhelm Petersen (1851-1931). Der redegøres for planlægning og opførelse, og i *Maanedsskrift for Toldvæsen* 1907 gives en indgående beskrivelse af bygningen, som gengives i artiklen. Derpå redegøres for indvielsen, for Toldvæsenets andre lokationer i byen, samt for de organisatoriske forhold og ændringer, som med strukturreformen 2007 betød, at Told- og Skatteregion Vejle blev nedlagt og omdannet til ToldSkat Sydjylland – Region Vejle. Herefter redegøres for fredning og salg af bygningen, hvorpå følger en afslutning. Denne afslutning har karakter af forfatterens erindringer fra arbejdet i bygningen. Henrik Nedergaard Olsen tilbragte nemlig to år af sin elevtid i bygningen 1973-1975, og artiklen afsluttes således både elegant og sympatisk med nogle erindringsglimt fra denne tid.

Der er tale om en kompakt artikel, der glimrende gengiver det lange forløb på relativt få sider, og som også demonstrerer, hvad der findes af bygningshistoriske kilder og hvorledes disse kan anvendes. De ganske mange, og for nogles vedkommende lange citater, giver sammen med de gode illustrationer en række fine tidsbilleder, som omsluttet af forfatterens samlede redegørelse for bygningen. Som det anføres i titlen, er der tale om glimt af en bygning og dens historie. Sådan må det være i en artikel af denne type. Der er altså mere at komme efter. Indtil det sker, er vi godt tjent med Henrik Nedergaard Olsens artikel.

Henrik Gjøde Nielsen

Mikkel Kühl: *Smugleri, skippere og langfart. Ærøskøbings søfart 1750-1920*. Æro Museum 2018. 184 s., 248,00 kr.

Mikkel Kühls bog handler om det, som forfatteren selv betegner som den manglende brik i byens historie, nemlig søfarten. Det kan måske lyde lidt underligt, men har sin baggrund i, at forfatteren har fundet, at mange familier fra byen eller med tilknytning til denne ligger inde med beretninger fra sejlskibstiden,

og mødet med disse beretninger har givet forfatteren inspiration til at arbejde med sejskibssøfartens betydning for Ærøskøbing. Det er så blevet til en, som det anføres, bred fremstilling af Ærøskøbings søfartshistorie. Hertil kan man med rette føje: En grundig og detaljeret fremstilling. Naturligvis vil der, som forfatteren skriver, være emner, der sagtens senere vil kunne tåle mere dybtgående undersøgelse, men med bogen her er leveret et godt udgangspunkt, såvel i fremstillingen som sådan som i angivelsen af den litteratur og de kilder, der danner baggrund for bogen.

Mødet med beretningerne fra sejskibstiden har resulteret i en velskrevet og flot tilrettelagt bog, som folder emnet ud i en række stort anlagte og kronologisk strukturerede kapitler, som efter Forord og Indledning omfatter Forskningsoversigt, Søfarten før 1750, Byens fornemste næringsvej 1750-1815, Mod nye horisonter 1815-1864, Konsolidering 1864-1891, Den sidste periode under sejl 1891-1920, hvorpå følger Sammenfatning, Litteratur, Kilder og Noter. Bogen er først og fremmest af interesse for den søfartshistorisk interesserede læser, og naturligvis for læsere med tilknytning til eller interesse for Ærøskøbing og byens historie, men også for den toldhistorisk interesserede læser er der noget at hente i *Smugleri, skippere og langfart*.

Told og afgifter er jo aldrig en enkel sag, men i Ærøskøbings tilfælde bliver det yderligere kompliceret. Det fremgår bl.a., at der i kongeriget Danmark i 1672 blev indført nye toldregler. Der skulle som sædvanligt skaffes penge, og som sædvanligt udgjorde toldreglerne af en mangfoldighed af satser, bestemt efter skibets destination eller afsejlingssted og i særdeleshed af lasten. Omkring 1680 møder vi så nogle mindre skibe fra Ærøskøbing i toldregnskaberne fra Nakskov. Skipperne fra Ærøskøbing sejlede til Lolland med gulerødder, løg og anis, og med retur bragte de mel til byens bagere. Dét gav problemer. Embedsmændene betragtede Ærø som toldmæssigt udland, uanset om Ærøfolkene ankom til Hertugdømmerne, som øen var en del af, eller til Kongeriget, som øen ikke var en del af. Og da Ærøskøbings ret beskedne flåde på det tidspunkt endnu primært var i fart med varer fra hjembyen og dennes opland, ramte ordningen hårdt. Hvor tidligere en skipper havde betalt 4 skilling i told for at føre hvede fra Nakskov til Ærø, måtte der nu betales 12 skilling. Måske dette, som det formuleres, ansporede borgerne til at skifte hest, og byen blev tilsyneladende efterhånden indfanget i den nye merkantile ånd, der syntes at blive fremherskende på Ærø. Dette illustreres med beretningen om Claus Pedersen, som med faderens skib Fortuna sejlede i smuglerfart(!) mellem Langeland og Hertugdømmerne. Og skattemæssigt havde ærøboerne den fordel, at de forskellige hertuger

ikke beskattede deres områder nær så hårdt som den danske konge, som i øvrigt kun sjældent blandede sig i Hertugdømmernes indre forhold. Det var naturligvis heller ikke problemfrit, og i 1693 opbyggede man ganske enkelt en favorabel toldmur rundt om øen. Det blev det nu heller ikke mere enkelt af. Toldopsynet var også en kompliceret affære. Således var toldopsynet i 1678 bortforpagtet til Ærøskøbings borgmester på vegne af borgerskabet, der stod bag valget af samme borgmester. Og toldsystemet var noget rod. Handler, som var lovlige det ene år, kunne være ulovlige det næste, og favorable toldaftaler kunne skiftes ud med mindre favorable aftaler.

I den lange fredsperiode efter afslutningen på Store Nordiske Krig 1720, konsoliderede det danske rige sig, og der var en jævn stigning i handelen. Det (dengang) store rige udgjorde et samlet hjemmemarked, men der var ikke tale om et fuldstændigt åbent marked. Mellem Hertugdømmerne og Kongeriget skulle betales en særlig mellemrigstold, og da Ærøskøbing indtrådte i Slesvig på lige vilkår, blev den en attraktiv grænseby; Kongeriget lå kun få mil borte. Og som det formuleres: At Ærøboerne ikke respekterede gældende regler var ikke nyt; det nye var, at smuglerierne ikke længere begrænsede sig til øen. Det gav naturligvis anledning til klager fra byerne på Fyn og Langeland, men Ærøskøbings gunstige beliggenhed betød, at byen snart forvandlede sig til oplagsplads for forbudsvarer, som med god fortjeneste kunne afsættes i kongeriget. Beboerne på Sydfyn var særligt utilfredse med, at ærøboerne selv stod for toldkontrollen. For ærøboerne var det derimod en rigtigt god ordning som betød, at de søfarende fra Ærøskøbing altid havde papirerne i orden, selvom lasten var suspect. Toldkontrollen på Sydfyn kunne ikke gøre andet end at kalde papirerne fra Ærøskøbing for »absurde toldsedler.« Regeringen var klar over, at staten gik glip af toldindtægter, og for at lukke hullerne i systemet blev den lokale forpagtningsordning stoppet i 1755. Opsynet blev givet til Fyns Stifts Toldforpagtning, som var anderledes nidkær i tjenesten, hvilket naturligvis gav anledning til sammenstød mellem borgere og toldere. Og man greb ind fra endnu højere sted. Den 15. oktober 1759 ankom seks toldbetjente fra København til Ærøskøbing. Nogle havde åbenbart givet et tip til København, for betjentene gik målrettet efter kontrabandeverer, og skipper Mogens Hansen Weber kunne i sin dagbog berette om familiens uheld på det punkt, idet skipper Weber med familie fik beslaglagt en del varer, som i Danmark blev betragtet som kontrabande. Som Kühl skriver (s. 28): »Familien, der var søfarende, bedrev sideløbende handel og anså derfor smugleri som et naturligt vedhæng.« Det plejede at gå godt, men det gjorde det altså ikke denne gang.

I det hele taget har alting jo en ende. Det er nok muligt, at det i årene efter 1720, med de mange toldregler, købstadsprivilegier og afgifter, blev anset for ubekvem at følge lovgivningen, når varer skulle transporteres fra by til by, men brydningstiden i midten af 1700-tallet og det økonomiske opsving, som det neutrale Danmark fik glæde af og som nåede alle rigets dele, herunder Ærøskøbings handelsflåde, betød, at det efterhånden syntes som om, at det ligefrem kunne betale sig at transportere varer ganske lovligt. Borgerskabet i Ærøskøbing var efterhånden i besiddelse af en konkurrencedygtig handelsflåde.

I forlængelse her af kan man konstatere, at smugleriet, der tidligere havde været en i den almindelige opfattelse om ikke legitim så dog redelig og mand og mand imellem hæderlig bibeskæftigelse, efterhånden blev henvist til de mere dunkle og obskure hjørner af varetransport og -omsætning.

Henrik Gjøde Nielsen

Anders Monrad Møller: *Ti år i Toldens tjeneste. Spredte erindringer fra årene 1985-1995.* Forlaget Falcon, 2018. 144 s., 150,00 kr.

Man kan nok ikke ligefrem påstå, at det er en farlig bog Anders Monrad Møller har skrevet med *Ti år i Toldens tjeneste* – *Spredte erindringer fra årene 1985-1995*, men det er en problematisk bog. I mangt og meget og i mange passager et part-sindlæg, eller subjektiv erindring, som erindringer i deres rene form jo må være.

Men nogle erindringer og nogle passager i herværende bog er mere subjektive end andre. Bogen skal altså læses med mere end et gran salt. Dette så meget desto mere, som bogens periode jo er mands og kvindes minde, og andre vil uden tvivl have andre opfattelser af begivenheder og forløb, end den måde som disse bliver fremstillet på i Anders Monrad Møllers bog. Dette vil vel nok være tydeligt for de på den ene eller den anden måde implicerede, men for den uhildede læser er der altså grund til at råbe vagt i gevær. Nærværende anmelder hører selv til gru-

ben af uhildede læsere, men må indrømme, at jeg fra tid til anden studser over passager i bogen, som f.eks. denne (s. 138):

»[...] ved tidernes ugunst var vi havnet under en kontorchef, som vi kun så fredag morgen ved den rituelle kaffe med rundstykker og tandsmør. Hvordan det kunne komme så vidt, fatter jeg ikke. / Aldrig har jeg mødt et så inkompetent væsen som denne kontorchef. Hun havde små børn, der ustandseligt var syge, og så vi hende nogensinde på museet? Nej, det huskes ikke. I hendes afdeling var der endvidere folk, som behjertet forsøgte at gøre Told- og Skattevæsenets skrivelser mere forståelige for folket. Men det var da folk i fornuftigt ærinde. Var kontorchefen det? Egentlig var det en hån at blive underlagt denne totalt uduelige donna, men det måtte man jo finde sig i. Eller skulle man? Jeg gjorde ikke.«

Det er jo noget af en svada. Det er naturligvis helt legitimt, at Anders Monrad Møller har oplevet situationen sådan, men at bringe en sådan opfattelse på tryk på denne måde ansporer dog læseren til agtpågivenhed. Nogle må jo have udpeget vedkommende til kontorchef, og samme kontorchef må jo have haft sine grunde til at agere som vedkommende gjorde, rent bortset fra, at kontorchefen jo også må have haft andre opgaver at løse, ud over dem, som forfatteren prioriterede.

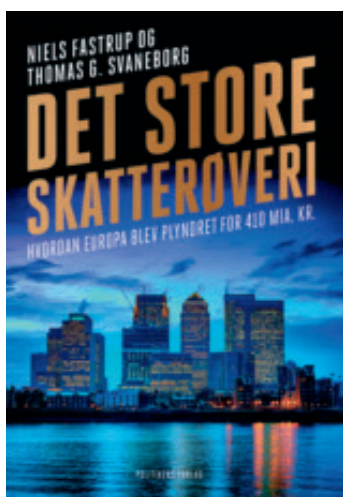
Når det så er sagt, så skal det også siges, at der er tale om en bog, som indholdsmæssigt kommer ud i de fjerneste og for vel de fleste ukendte hjørner af toldetatens virke, naturligvis først og fremmest i forbindelse med museums- og publikationsarbejdet, alt sammen skrevet fra forfatterens synsvinkel, naturligvis. Der er næppe mange kroge i det toldhistoriske arbejde i tiden 1985-1995, som Anders Monrad Møller ikke kommer omkring. Forfatteren er selv omdrejningspunktet. Det er en præmis, som læseren naturligvis må godtage, og gør man det, får man som uhildet læser et godt og grundigt indtryk af f.eks. baggrunden for nogle af de store og små toldhistoriske værker, der blev til i denne periode. Og måske de til tider noget nærgående udfald i virkeligheden skyldes, at forfatteren, som han selv anfører i forordet, alle dage var og blev en fremmed fugl i Tolddirektoratet; en fugl, som det anføres, som visse utvivlsomt så på med mistænksomhed, men som de fleste modtog med megen hjertevarme. Og videre: Vurderinger og holdninger står naturligvis helt for forfatterens regning. Og i disse vurderinger forekommer da også veloplagt og rosende omtaler af historikere, kolleger, toldembedsmænd, forfattere osv., som med omvendt fortegn står mål med beskrivelsen af den kvindelige kontorchef, med muntært blik for denne eller hin persons fornøjelige særheder, som f.eks. s. 64-65. Læseren

skal altså vide, at sol og vind er fordelt efter forfatterens forgodtbefindende, hvilket jo er erindringsskriverens privilegium.

Ti år i Toldens tjeneste – Spredte erindringer fra årene 1985-1995 er, som det jo gælder for bøgerne fra Forlaget Falcon, fint og stringent tilrettelagt. Det havde dog været ønskeligt, at bogen var forsynet med en indholdsfortegnelse. Man skal være hjemme i den historie, Anders Monrad Møller skriver, for at kunne orientere sig i bogen. Som læser oplever man det som en mangel, som man ikke forstår baggrunden for.

Indholdsmæssigt kan man vælge at være på vagt, og køre saltbøssen i stilling. Eller man kan læne sig tilbage, slappe af, og læse en grundig og indholdsrig beretning om, hvordan Anders Monrad Møller oplevede det toldhistoriske arbejde, og de personer han mødte på sin vej, i tiden 1985-1995. Nogle af *Zise's* læsere vil uden tvivl komme op i det røde felt. Andre vil klukke og studse, som det er tilfældet med herværende anmelder.

Henrik Gjøde Nielsen

Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg: *Det store skatterøveri. Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.* Politikens Forlag, 2019. 272 s. 300 kr.

I bogen »Det store skatterøveri. Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« beskriver de to forfattere, hvordan et netværk af internationale finansfolk og banker plyndrede Danmark og resten af Europa for 410 mia. kr.

Bare for Danmarks vedkommende drejer det sig om ca. 12 mia. kr. i udbytteskat. Ifølge bogen blev dette beløb refunderet til personer, som reelt ikke var ejere af aktierne, eller som ejede dem på samme tidspunkt, hvor flere andre formelt set også stod som en slags ejere. Alle »ejere« påstod så – i strid med al logik og retsfølelse – at have et krav på refusion af den samme udbytteskat. Helt overordnet siger det jo sig selv, at der ikke kan opstå et samlet krav på refusion af udbytteskat, som overstiger den indeholdte udbytteskat. Problematikken var SKATs interne revision opmærksomme på allerede i 2010, hvor der ifølge bogen på s. 18 i

en revisionsrapport stod, at »... der foretages ingen kontrol af, hvorvidt der tilbagesøges udbytteskat mere end en gang pr. aktie«.

Kravet på refusion af udbytteskat opstår i den danske del af sagerne typisk, når en modtager af et udbytte dokumenterer at være skattepligtig i et andet land, som har beskatningsretten til det omhandlede udbytte. I det tilfælde skal f.eks. Danmark undlade beskatning og refundere den i medfør af kildeskattelovens § 65 indeholdte udbytteskat på typisk 27 %. Hvordan reglerne for refusion af udbytteskat er i de øvrige lande, som er blevet fravindlet indeholdt udbytteskat, kræver et nærmere studium. Noget tyder på, at systemet i f.eks. Tyskland i nogen grad afviger fra det danske system.

Bagest i nærværende anmeldelse kan interesserede læse nærmere om reglerne for refusion af dansk udbytteskat.

Den hovedmistænkte i relation til svindlen mod Danmark er den i Dubai bosiddende britiske finansmand Sanjay Shah, som indtil videre har undgået »lovens lange arm«.

De gigantiske beløb vækker undren, og mange spørger sig selv, hvordan denne plyndring kunne finde sted, uden at myndighederne greb ind med rettidig omhu?

Desværre er det ikke første gang, at vi ser den slags kriminalitet.

Sideløbende med udbyttesagen er der hvidvaskskandalen – en skandale med hvidvask af et beløb svarende til astronomiske 1.500 mia. kr. Skandalen er beskrevet i »Beskidte milliarder – Da Danske Bank blev centrum i verdens største hvidvasksag« skrevet af Simon Bendtsen, Eva Jung og Michael Lund. En sag, som bl.a. har medført, at ni tidligere højtplacerede ansatte i Danmarks største bank er sigtet for deres rolle i sagen, og hvor vi fortsat venter på de amerikanske myndigheders reaktion.

Og i 2013 udkom f.eks. bogen »Andre folks penge – Historien om den danske finanskrise« af Niels Sandøe og ovennævnte Thomas G. Svaneborg. I bogen beskrives, hvordan et antal danske banker blev bragt til fald som et resultat af deres egne »uheldige« dispositioner og den økonomiske krise.

Meget tyder altså på, at bl.a. finanssektoren og herunder mange banker i de seneste mange år har spillet en særdeles uheldig rolle.

Men tilbage til den aktuelle bog! I »Det store skatterøveri – Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« gennemgår de to forfattere, hvordan de fra en spæd start fik større og større indblik i de utroligt komplicerede strukturer, som bidrog til, at plyndringen kunne finde sted.

De endte med at kunne konkludere, at svindlen i særligt Tyskland i store træk foregik således:

Metoden blev ifølge bogen vist nok opfundet i 2001 af en trader i Morgan Stanleys hovedkvarter i Canary Wharf i London. Metoden tog fart efter 2005. Metoden gik kort fortalt ud på, at man i et skuffeselskab lånte en enorm mængde aktier kort tid efter generalforsamlingen. De rigtige aktionærer havde fået udbetalt udbytte af disse aktier – det havde man ikke i skuffeselskabet, ligesom der ikke var indeholdt udbytteskat for skuffeselskabet. Af tekniske grunde kunne skuffeselskabets depotbank ikke se forskel på det rigtige udbytte og nogle såkaldte kompensationsbetalinger. Derfor udstedte depotbanken automatisk et skattecertifikat, der fik det til at se ud, som om skuffeselskabet havde modtaget et udbytte, hvori der var indeholdt en udbytteskat på 21,1 %. Denne ikke indeholdte udbytteskat fik svindlerne så refunderet efter tyske regler. Der henvises til den detaljerede beskrivelse i bogen s. 111 ff.

I de sager, hvor svindlen er gennemført med bistand af udenlandske pensionsfonde er der ifølge bogen s. 161 ff. og en efterfølgende undersøgelse udført af TV 2 typisk sket følgende i Danmark:

Bagmanden kontakter et antal personer, som hver opretter en pensionsfond i f.eks. USA. Hver person giver fuldmagt til bagmanden, som i visse tilfælde indgår et samarbejde med et selskab i et skattely. Partnerskabet investerer på papiret, men ikke reelt i danske aktier. Bagmanden fremstiller dokumenter, som viser, at de har betalt dansk udbytteskat. Dokumenterne sendes til SKAT, som uden nærmere kontrol af ejerforholdene udbetaler den indeholdte udbytteskat. Hver pensionsfond modtager typisk uretmæssigt 50 mio. kr., hvoraf bagmanden typisk sender 5 % til ejeren af den enkelte pensionsfond.

Forfatterne har måttet gennemlæse et meget stort materiale, som desuden handlede om økonomiske og finansielle begreber af stor kompleksitet. Heldigvis fik de opbygget en solid kontakt til journalister i de øvrige Europæiske lande, som var ramt af plyndringen. Dette samarbejde bidrog i væsentlig grad til, at de sammen har kunnet afdække sagen og udpege mange af de ansvarlige.

Man sidder tilbage med en følelse af stor taknemmelighed for, at de samarbejdende journalister i den såkaldte fjerde statsmagt påtog sig opgaven. Særligt, når andre statsmagter i form af landenes myndigheder langt fra levede op til deres ansvar om at samarbejde over landegrænserne.

Man sidder også tilbage med en undren over den tilsyneladende mangel på moral mv., som er udvist af de involverede rådgivere og advokater – særligt i udlandet og måske også i Danmark. Heldigvis er mange af dem

nu i myndighedernes søgelys. På den hjemlige front kan man notere sig, at Advokatnævnet har behandlet Skatteministeriets sag mod advokatfirmaet Bech-Bruun. Advokatnævnet har således, som nævnt i bogen s. 237 og 240, truffet afgørelse om, at firmaet var inhabilt på det tidspunkt, hvor firmaet både udarbejdede en såkaldt legal opinion til bagmændene i udbyttesagen og samtidig rådgav Skatteministeriet om bekæmpelse af »udbyttefidusen«. Fire advokater har fået en bøde på 10.000 kr. hver, ligesom Bech-Bruun skal tilbagebetale sit honorar på 3,5 mio. kr. til Skatteministeriet. Bech-Bruun har valgt at indbringe disse afgørelser for domstolene.

I bogen er navngivet et par andre danske advokater, som i bagklogskabens ulidelige klare lys antageligt ville have taget nogle yderligere forbehold i deres rådgivning.

Det beskrives endvidere i bogen, hvordan der i maj 2019 blev indgået forlig med 61 amerikanske såkaldte (se nærmere s. 73) pensionskasser om tilbagebetaling af 1,6 mia. kr. til den danske stat. Der ser altså ud til at være et gennembrud i Danmarks anstrengelser for at få nogle af de 12 mia. tilbage til statskassen. Men heller ikke dette sker uden sværdslag – eksempelvis er der stillet spørgsmålstejn ved, om Skattestyrelsen har haft hjemmel til at indrømme »fradrag« i de tilbagebetalte beløb for pensionskassernes udgifter til rådgivning og »samarbejdspartner«. Det er dog omdiskuteret, om der kan siges at være indrømmet en slags skatteretligt fradrag eller om der på anden måde er indgået en »sædvanlig« aftale el.lign. om f.eks. erstatning.

Et andet problem, som bogen behandler, er, hvordan visse danske banker kunne få lov til at administrere refusion af udbytteskat for deres kunder – tilsyneladende uden nogen form for kontrol fra SKATs side? Bankerne indsendte bare et regneark med de ønskede beløb til SKAT, og så blev beløbene uden videre udbetalt – lidt på linje med, hvad der tilsyneladende skete, når der direkte til SKAT blev anmodet om refusion af udbytteskat. Man må undre sig over den manglende kontrol i SKAT og over, om der virkelig har været den fornødne hjemmel til denne uddelegering af en myndighedsopgave, dvs. SKATs kontrolopgave? Og man kan vel ikke se bort fra, at denne uddelegering af opgaven kan have bidraget til, at svindelen opstod og fik det store omfang, som det fik. Men var der ikke noget om, at SKAT fra sin start i 2005 gik ud fra, at »alle er ærlige, og fejl opstår kun, når SKAT ikke har forklaret reglerne godt nok!« Med det udgangspunkt er der jo ikke behov for kontrol!

SKATS rolle i sagen belyses i øjeblikket af »Undersøgelseskommissionen om SKAT« (<https://kommissionenomskat.dk>). Skattekommissionens

arbejde omtales i sagens natur kun sporadisk i bogen. Vi må så afvente, hvad der kommer ud af det – herunder om der kan placeres et ansvar hos de ansvarlige i SKAT eller andetsteds for den – må man antage – utilstrækkelige og uansvarlige ledelses- og sagsbehandling! I øjeblikket er der kun straffet én person – nemlig den »berømte« medarbejder Sven, som i øjeblikket afsoner 5 års fængsel for sin andel i sagen.

Det forekommer at være et utroligt ledelsessvigt, at SKAT lod Sven være ene om at udbetale de store beløb i refunderet udbytteskat. Det fremgår således af side 1 i lærebogen om revision, at en medarbejder ikke alene må bestyre kassen. Men Sven kan »glæde sig over«, at han siden sin afsked blev erstattet af 110(!) medarbejdere i SKAT og nu ifølge finansloven yderligere suppleres af et nyt skattecenter med 250 ansatte, som skal bekæmpe skattely og snyd. Man må så håbe, at medarbejderne i det nye skattecenter får den fornødne faglige understøttelse fra en kompetent faglig ledelse, som ikke alene betjener sig af New Public Management-ledelse! Og endnu mere må man håbe, at det nye skattecenter overhovedet kan få den ønskede bemanning. Det fremgår således af Berlingske Business 20. september 2019, s. 5, at de ifølge formanden for Dansk Told & Skatteforbund Jørn Rise »ikke står klar i kulissen«. Der er således kun optaget 68 studerende på den nye uddannelse i skat.

Ret skal dog være ret i forhold til SKATs rolle i udbyttesagen! I bogen skrives således på s. 176 bl.a., at: »Men samtidig viste det også, at SKAT endte med at spille en ganske heroisk rolle i international sammenhæng«. Således var Danmark formentlig det første land, som i 2016 via OECD advarede andre lande om udbytteskandalen. På s. 181 får tidligere skatteminister Carsten Lauritzen ros for at være gået til stort anlagt modangreb over en bred front mod de ansvarlige. Man kan så bare ærgre sig over, at man jf. bogen s. 154 i f.eks. Tyskland – men altså ikke i Danmark – rådede over en ung kvindelig medarbejder, som allerede i 2011 kort og godt meddelte en amerikansk pensionskasse (ejet af én mand), at »Man har kun ret til at få udbytteskat tilbage, hvis en sådan skat er trukket fra i ens indkomst«. Men i Tyskland betjener man sig nok heller ikke af New Public Management som ledelsesprincip – så er der jo et vist råderum for selvstændig tænkning.

Tilbage er så, at bankerne og finanssektoren – som indledningsvis nævnt – har spillet en lidet flatterende rolle i bl.a. udbyttesagen. Bl.a. har Deutsche Bank fået en bøde på 30 mio. kr., og blevet stævnet af en anden bank for et tab på 300 mio. kr. i udbyttesagen. Det fremgår i øvrigt af bogen at – i alle tilfælde – følgende banker var involveret i udbyttesagerne: Barclays, Deut-

sche Bank, Macquarie. Morgan Stanley, J.P. Morgan, Credit Suisse, Santander, BNP Paribas og Merrill Lynch.

Senest har Berlingske d. 23. september 2019 oplyst, at den i bogen omtalte tyske bank North Channel Bank har fået en bøde på 110 mio. kr. for bedrageri mod den danske stat for sin rolle med uberettiget udbetaling af udbytteskat for 1,1 mia. kr. Og TV2 har i Operation X afdækket to amerikanske advokaters rolle i sagen om amerikanske pensionsfondes misbrug af systemet med refusion af udbytteskat. Denne oplysning er så ny, at den ikke er medtaget i bogen.

Helt overordnet stiller de nævnte sager – og herunder også hvidvaskssagerne – spørgsmålstejn ved, om finansverdenen har fået for stor og grænseoverskridende magt. Indtil 1983 gjaldt der strenge regler for bl.a. bankernes dispositioner over landegrænserne mv., men i 1983 blev reglerne liberaliseret – bl.a. på grund af EU's regler om kapitalens frie bevægelighed. Meget tyder på, at der er behov for en regulering og opstramning på finanssektorens muligheder for at agere på de omhandlede områder. Problemerne er – ud over i nærværende bog – beskrevet i adskillige nyere bøger som f.eks. i bogen af professor emeritus Katarina Juselius: »Økonomien og virkeligheden – Et opgør med finanskapitalismen.« I sidstnævnte bog beskrives bl.a., at der overordnet set foreligger en demokratisk udfordring, når banker bliver »Too big to fail«.

Men tilbage står, at Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg i deres bog »Det store skatterøveri – Hvordan Europa blev plyndret for 410 mia. kr.« har gjort en fremragende indsats for at afdække, hvad der skete, og hvem der var ansvarlige for udbytteskandalen. Bogen er skrevet som en slags kronologisk fremadskridende dagbog og den er let at læse, omend beskrivelser af teknikkerne bag udbyttesvindelen er vanskeligt tilgængelige. Det skyldes så bare, at der var tale om særdeles raffinerede og omfattende teknikker og desuden kompliceret lovgivning.

Bogen kan varmt anbefales til alle, som ønsker indsigt i udbytteskandalen og i den uhyre vigtige rolle, som den fjerde statsmagt i form af dygtige journalister som Niels Fastrup og Thomas G. Svaneborg spiller i et demokratisk samfund og i en global verden. Og den bør være pligtlæsning for de tidligere og nuværende ansvarlige politikere og ledende embedsmænd.

Til slut er så blot at nævne, at SKAT stadig mangler redskaber til en effektiv kontrol af refusion af udbytteskat. Som forholdene er i dag, har SKAT ikke altid muligheder for at følge pengestrømmene i forbindelse med udbetaling af udbytte, ligesom SKAT ikke råder over IT-teknologi som kan

udføre den fornødne kontrol. Så vi kan bare vente på, at den næste udbytteskandale dukker op!

Og mens vi venter på det, skal som tidligere nævnt anføres lidt fakta om refusion af udbytteskat:

Hjemlen til at få dansk udbytteskat refunderet findes i kildeskattelovens § 67, stk. 3. Særligt interesserede kan læse nærmere i SKATs Den Juridiske Vejledning 2019-2 under punkt A.B.4.1.4.2.

Anmodningen om refusion skal følge de regler, som findes på SKATs Den Juridiske Vejledning 2019-2 under punktet »Ansøgning om refusion af udbytteskat«. Punktet kan findes ved f.eks. anvendelse af følgende link <https://skat.dk/skat.aspx?oid=2244486>.

Der gælder ifølge nævnte vejledning 5 betingelser for at få udbytteskat refunderet – herunder at der skal indgives en ansøgning på en digital blanket.

Der skal bl.a. vedhæftes den digitale blanket en erklæring eller anden dokumentation for aktionærens skattemæssige hjemsted på udbyttetidspunktet, som er attesteret af den udenlandske kompetente myndighed, medmindre ansøgningen er vedlagt gyldigt frikort udstedt af Skattestyrelsen.

Der skal endvidere bl.a. dokumenteres at være indeholdt dansk udbytteskat af det udbytte, der søges refusion for, ligesom aktionæren skal dokumenteres at være den retmæssige ejer af aktierne på tidspunktet for vedtagelsen af udbyttet. Dokumentation heraf kan ske f.eks. i form af en udbyttnota eller meddelelse fra aktionærens depotbank. Det skal endvidere dokumenteres, at udbyttet er indgået på aktionærens bankkonto, ligesom blanketten skal vedhæftes en depotoversigt, som skal give et overblik over aktionærens aktiebeholdning på tidspunktet for vedtagelsen af udbyttet.

Når blanketten udfyldes skal der gennemløbes følgende 5 trin: »Om ansøger«, »Oplysninger om aktionær«, »Refusionsoplysninger«, »Øvrig dokumentation«, »Udbetalingsoplysninger«.

Hjemlen til at få udbytteskat refunderet i de andre europæiske lande afviger fra land til land og afviger antageligt på væsentlige punkter fra den danske.

Anders Lützhøft

Meddelelser fra bestyrelse og redaktion

GENERALFORSAMLING 2019

Told- og Skattehistorisk Selskab afholdt ordinær generalforsamling tirsdag den 21. maj 2019, kl. 16.00-17.00 i Skatteforvaltningen, Østbanegade 123, 2100 København Ø, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent.
2. Beretning om virksomheden 1. januar-31. december 2018.
3. Indkomne forslag.
4. Regnskab 1. januar-31. december 2018.
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand.
 - b. redaktør.
 - c. 5 bestyrelsesmedlemmer.
 - d. 2 bestyrelsessuppleanter.
 - e. 2 revisorer.
 - f. 1 revisorsuppleant.
6. Fastsættelse af kontingent for 2020.
7. Eventuelt.

AD PUNKT 1 - VALG AF DIRIGENT

Kontorchef Niels Anker Jørgensen blev valgt som dirigent.

AD PUNKT 2 - BERETNING OM VIRKSOMHEDEN 1. JANUAR-31. DECEMBER 2018

MEDLEMSTAL

Per 1. april 2019 havde selskabet 638 personlige medlemmer samt 8 virksomheder og institutioner med kollektivt medlemskab. Herudover er der 14 biblioteker og museer, der abonnerer på Zise, i alt 660 modtagere af Zise. Det samlede »medlemstal« er dermed faldet med 54 siden 1. april 2018.

ZISE - STATUS

Zise er i 2018 planmæssigt udkommet med tre numre redigeret af museumsdirektør Henrik Gjøde Nielsen, Nordjyllands Kystmuseum.

Bestyrelsen har besluttet, at *Zise* fremover skal udkomme som årsskrift med udsendelse af et lille informationsblad en gang årligt. Omlægningen til årsskrift får virkning fra i år, så der udkommer fra i år kun et enkelt *Zise* om året. *Zise* som årbog skal være på mindst 120 sider, dog således at der tages hensyn til postvæsenets portogrænser og dermed vægten af årbog og emballage.

Det første, der vil udkomme, vil være det lille informationsblad og for de medlemmer, der ikke betaler kontingent over lønnen, indlagt en kontingentopkrævning.

Informationsbladet vil udkomme juni/juli i år, mens den første årbog vil udkomme november/december 2019.

Indholdsmæssigt holder vi fast i den traditionelle *Zise*-linje, med en blanding af erindringsstof og faghistoriske artikler, anmeldelser mv. Ved udgivelse i bogformat bliver der plads til større arbejder, uden at bryde disse op, og vi kan, ud over den traditionelle linje, også operere med tematiske årbøger.

Årbogen opdeles i fire afdelinger, en afdeling med faghistoriske artikler, en afdeling med erindringsartikler og en afdeling med boganmeldelser samt en afdeling med meddelelser.

Fremover vil en del af de faghistoriske artikler være peer reviewede [fagfællebedømte]. At de faghistoriske artikler fremover bliver peer reviewede er efterhånden en nødvendighed, da tendensen er, at dette fænomen også er ved at brede sig fra universitetsverdenen til museumsverdenen og færre og færre historikere leverer artikler uden at man kan opfylde kravet om peer reviewing.

Selv om det ser rimeligt ud med stof til den første årbog, så vil bestyrelsen alligevel igen i år opfordre såvel historikere som toldere og skattefolk til at bidrage til *Zise*, så *Zise* som årbog også kan blive spændende læsning. Så derfor toldere og skattefolk – få nu skrevet jeres erindringer og gerne til *Zise*!

KONTINGENTET

Kontingentet blev fra 1. januar 2018 forhøjet til 120 kr. årligt, hvilket fortsat er et meget lavt kontingent, omkostningerne ved publiceringen af *Zise* taget i betragtning.

Digitaliseringen af Zise. Samtlige årgange af *Zise* fra 1978 til og med 2017 ligger nu som pdf-filer på www.zise.dk, hvor de også er søgbare. De enkelte artikler er registreret med forfatternavn og titel på artiklen. Men der er på sigt mulighed for, hvis frivillig arbejdskraft findes, at tildele artiklerne emneord eller kronologi, så man kan søge bredt i artiklerne. Udlægningen af *Zise* på www.zise.dk indebærer, at selskabet ikke lagerfører *Zise* i papirudgaven længere tilbage end de seneste 2-3 årgange. *Zise* vil fremover blive gjort tilgængelig på www.zise.dk to år efter publiceringen.

Kildemateriale – Toldvæsenet. En række trykte kilder i form af lovbestemmelser, reglementariske bestemmelser samt bl.a. Spønnecks bog *Om Toldvæsen og det danske Toldvæsen i særdeleshed* er lagt ud på www.zise.dk tilligemed en række personalehåndbøger frem end til 1920, men vil i nær fremtid blive ført frem til 1950.

Personaliadelen fra værket »*Det danske Toldvæsen*« og tilsvarende Grænsegendarmeriets fra »*Dansk Politistat*« vil også kunne udlægges.

Desværre har vi ikke fundet frem til tilsvarende personalehåndbøger fra det statslige skattevæsen og dem, vi har set, indeholder de enkeltes samlede karakter fra fagskolen, hvilket formentlig vil være i modstrid med persondataloven at gøre frit tilgængeligt.

Med hensyn til kildemateriale i øvrigt, så vil der efterhånden blive mere tilgængeligt på www.zise.dk.

TOLDEN I SUNDET

The Sound Toll at Elsinore, der udkom i 2017, og som selskabet udgav i samarbejde med *Museum Tusculanum*, som distribuerer bogen via store internationale distributører, er indtil videre solgt i 100 eksemplarer, hvilket måske ikke lyder af meget, men er efter sigende ret pænt, da alle de, der kan læse danske, har erhvervet den danske udgave.

FREMANG, KRISE OG STILSTAND – DE DANSKE BYERS HISTORIE 1536-1720

Ole Degns efterladte manuskript *Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720*, som Told- og Skattehistorisk selskab påtog sig publiceringen af, blev færdigredigeret af Henrik Fode og Inge Degn. Bogen forelå ultimo 2018. Told- og Skattehistorisk Selskab står som udgiver, mens *Museum Tusculanum* har den i kommission. Ole Degn havde på det nærmeste tilvejebragt den fulde finansiering af publikationen, forinden han døde. Det er således en non-profit udgivelse, hvor indtægterne tilfalder

selskabet, indtil de af selskabet afholdte udgifter er i hus, hvorefter indtægterne tilfalder Inge Degn. Foreløbig er der solgt knap 100 eksemplarer.

TOLDVÆSENETS BYGNINGSHISTORIE

Redaktørerne af »Toldvæsenets bygningshistorie« Henrik Fode og Gunnar Jakobsen har i det forløbne år arbejdet videre med projektet »Toldvæsenets bygningshistorie«, der for enkelte landsdele er meget langt fremme, mens der for andre områder fortsat mangler forfattere, noget redaktørerne løbende arbejder med, men som har vist sig at være vanskeligt.

Det første bind *Toldbygninger på Bornholm*, der er skrevet af Mogens Lau, udkom december 2016, men desværre har salget været meget beskedent i de 2½ år, der er gået siden publiceringen, og salget er så godt som gået i stå.

Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø er langt fremme, idet de sidste to manuskripter til dette bind forhåbentlig er i hus omkring 1. august 2019, hvorefter vi lige skal have set på, om der er toldopsynsmandsposter og andre bygninger under de forskellige toldkamre, som nødvendigvis skal behandles eller nævnes. Herefter skal artiklerne færdigredigeres og illustrationsmaterialet tilvejebringes.

Vi har til publiceringen af *Toldbygninger på Fyn, Langeland og Ærø* fået tilsagn om støtte på 10.000 kr. fra N.M. Knudsens Fond og 7.000 kr. fra Dansk Lokalhistorisk Forening samt 17.500 kr. fra Fondet af 1844, dvs. i alt 34.500 kr., men må nødvendigvis finde flere fondsmidler for at få tilstrækkelig balance mellem udgifter og indtægter på en sådan udgivelse. Bindet forventes publiceret vinteren/foråret 2020.

Tidligere lektor i historie ved Svendborg Statsskole Hans Kaae har skrevet om toldkamrene i Svendborg, Rudkøbing, Ærøskøbing og Marstal samt Bagenkop toldkontrol. Museumsinspektør Ingrid Vatne, Museum Vestfyn har skrevet om Assens toldkammer. Museumsleder Harriet Hansen, tidligere Middelfart Museum, har skrevet om Middelfart og Bogense toldkamre. Museumsinspektør Kurt Risskov Sørensen, Østfyns Museer har skrevet om toldkamrene i Kerteminde og Nyborg. Museumsinspektør Eva Frellesvig, Øhavsmuseet skriver om Faaborg Toldkammers bygningshistorie, mens arkivchef Jørgen Thomsen, Odense skriver om Odenses toldkammerbygninger, hvoraf de 3 fortsat eksisterer udover en nyere havnetoldbod. Vi er således i gode indsigtfulde lokalt forankrede hænder.

Museumsinspektør Mariann Ploug har skrevet om Varde toldkammer og Hans Kaae om Esbjerg toldkammer, mens arkivar Karsten Merrald

Sørensen har skrevet om Fredericia toldkammer og lektor Erik Hansen om Ikast Toldkontrol.

Seniorforsker Claus M. Smidt er forhåbentlig i gang med at skrive om toldkammerbygningerne på Lolland og Falster samt Møn.

Det bør tilføjes, at det har været særdeles arbejdskrævende ikke blot at skaffe forfattere, men også sørge for at skrivetilsagnene opfyldes. Rykkere og telefonopkald har i nogle tilfælde været nødvendige, men tilsagn er alligevel ikke altid blevet honoreret. Det er forklaringen på, at projektet igen og igen forsinkes. Derfor er udsigterne for en fortsættelse med Jylland og Sjælland samt København meget usikker, men i det omfang, det lykkes at få etableret de fornødne aftaler for et samlet område, så vil serien blive fortsat.

TOLD- OG SKATTEHISTORISK LEKSIKON

Claus Rafner er fortsat i fuld sving med at udarbejde et told- og skattehistorisk opslagsværk fra tidernes morgen og frem til Danmarks optagelse i EF per 1. januar 1973. Opslagsværket vil således blive et væsentligt supplement til Dansk Toldhistorie og Dansk Skattehistorie. Opslagsværket udkom desværre ikke, som vi havde håbet, i 2018, da manuskriptet ikke er færdigskrevet, men dog langt fremme.

Claus Rafner har beskrevet de statslige direkte skatter, de militære byrder og udskrivninger, de lokale og kommunale skatter, gruppen af retsafgifter, arveafgifter og retssportler mv., afgifter henhørende under politiet, samt stempelafgiften. Artiklerne tager hovedsageligt afsæt i navne på skatter og afgifter, men Claus Rafner har også medtaget mange begreber inden for skatteforvaltningen som særskilte artikler. Han er langt fremme med toldsiden, mens der mangler en del nyere forbrugsafgifter at blive beskrevet. Forfatteren forventer at være færdig med manuskriptet inden årsskiftet 2019/2020. Herefter følger en redaktionsfase og eventuelt fremskaffelse af relevante illustrationer, så vi satser på at få opslagsværket ud i 2020.

C.F. HOLMS BOG »BIDRAG TIL SUNDTOLDENS HISTORIE«

C.F. Holms bog »Bidrag til Sundtoldens Historie« er en kilde, som bringer os meget tæt på Øresundstolden og hvordan den fungerede set med embedsmandens øjne. Bogen blev trykt i 1855 men kom aldrig i handelen, men blev genoptrykt af Kildeskriftselskabet i 1975.

C.F. Holm har skrevet en fortsættelse til det trykte, idet der foreligger 2 manuskripter i Håndskriftsamlingen på Det kongelige Bibliotek, som af Jan Kanstrup er transskriberet, både »Fra Holtens Tid«, som omfatter årene

1839-1850, og »Fra Bluhmes Tid«, som dækker årene frem til Øresundstoldens afløsning i 1857. Jan Kanstrup er i gang med at kvalitetssikre den transskriberede tekst og sideløbende hermed arbejder han med et forklarende og uddybende noteapparat for alle tre bind.

TOLD- OG SKATTEMUSEET

Told- og Skattemuseets samling er nu flyttet til museet Oldemorsoft, der er et selvstændigt museum under Aabenraa Kommune, som har indvilget i at modtage samlingen. Told- og Skattemuseets samling vil derfor fremover udgøre en væsentlig del af museet, som nu er gået i gang med at planlægge, hvorledes samlingen fremover skal præsenteres. Dansk Told & Skatteforbunds bestræbelser for at bevare et samlet »told- og skattemuseum« synes således at skulle lykkes. Henrik Fode har repræsenteret Told- og Skattehistorisk Selskab i dette arbejde.

Efter et vellykket møde i arbejdsgruppen med deltagelse af Aabenraas borgmester modtog arbejdsgruppen desværre afslag på en afgørende ansøgning, hvorfor økonomien igen er i centrum for arbejdsgruppen.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen har siden sidste generalforsamling afholdt to bestyrelsesmøder.

Beretningen blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 3 - INDKOMNE FORSLAG

Der er ikke modtaget forslag.

AD PUNKT 4 - REGNSKAB 1. JANUAR - 31. DECEMBER 2018

Chefkonsulent Anders Bech Christensen aflagde regnskabet for perioden 1. januar 2018-31. december 2018 og kommenterede de enkelte punkter i regnskabet.

Regnskabet blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

AD PUNKT 5 - VALG AF BESTYRELSESMEDLEMMER MV.

Sekretæren redegjorde for bestyrelsesvalgene.

De to eneste bestyrelsesmedlemmer, der ikke er på valg, er Henrik Fode og Gunnar Jakobsen.

På valg er:

a. Formand.

Da der gennem mange år har været tradition for, at formanden for selska-

bet har været chefen for toldvæsenet, Told-Skat eller SKAT, så foreslog bestyrelsen i 2018, at Henrik Fode fortsatte som fungerende formand frem til i år.

Bestyrelsen foreslog underdirektør i Toldstyrelsen, Preben Buchholtz Hansen, som ny formand. Preben Buchholtz Hansen valgtes for et år og vil således også være på valg i 2020.

b. Redaktør.

Museumsdirektør Henrik Gjøde Nielsen, der har været redaktør af *Zise* i to år, var villig til genvalg. Henrik Gjøde Nielsen blev valgt for en ny periode på to år.

c. 4 bestyrelsesmedlemmer.

På valg var Anders Bech Christensen (kasserer) og Taus P. Helleskov. Førstnævnte var villig til genvalg, mens Taus P. Helleskov efter ønske af arbejdsmæssige årsager udtræder af bestyrelsen. Anders Bech Christensen blev valgt for en ny periode på to år.

Herefter er der så 4 ledige bestyrelsesposter, hvoraf de to skulle vælges for to år mens de to andre skulle vælges for et år. Bestyrelsen foreslog at udskyde valget af de manglende 4 bestyrelsesmedlemmer indtil næste ordinære generalforsamling i 2020, idet valgene så vidt muligt bør være forberedelsen til et generationsskifte i bestyrelsen, idet Henrik Fode, som har været medlem af bestyrelsen siden 2000, allerede sidste år meddelte, at han ønsker at udtræde af bestyrelsen i 2020. Gunnar Jakobsen, der har beklædt sekretærposten i næsten 42 år, har lige rundet de 70 og selv om han ikke nærer planer om at udtræde af bestyrelsen, så er der god grund til også på sigt at finde en afløser for ham, så der vil kunne ske en glidende overgang. Det er således væsentligt for selskabet at få indvalgt personer, der på sigt vil kunne overtage de opgaver, som i dag især påhviler sekretær og næstformand, dvs. den daglige drift samt publikationsvirksomheden. Bestyrelsen vil også gerne forinden videre se, hvorledes forløbet bliver med etableringen af Told- og Skattemuseet.

Forslaget blev enstemmigt godkendt af de fremmødte medlemmer.

a. 2 bestyrelsessuppleanter.

Formanden for Dansk Told- og Skatteforbund Jørn Rise og specialkonsulent Alice Dybdahl blev genvalgt.

b. 2 revisorer.

Chefkonsulent Keld Boysen og specialkonsulent Peter C. Sibbesen blev genvalgt.

c. En revisorsuppleant.

Chefkonsulent Niels B. Legaard blev genvalgt.

AD PUNKT 6 - FASTSÆTTELSE AF KONTINGENT FOR 2020

Kontingentet blev foreslået fastsat uændret, idet man først vil se, hvorledes omkostningerne vil være i forbindelse med publiceringen af en årbog. Forslaget blev enstemmigt vedtaget.

AD PUNKT 7 - EVENTUELT

Der var intet til dette punkt.

BESTYRELSEN

Bestyrelsen for Told- og Skattehistorisk Selskab består af
Kontrol direktør Preben Buchholtz Hansen, formand, København.
Forlagschef, mag.art. Henrik Fode, næstformand, Aarhus.
Specialkonsulent Gunnar Jakobsen, sekretær, Birkerød.
Chefkonsulent Anders Bech Christensen, kasserer, København.
Direktør, forskningschef, ph.d. Henrik Gjøde Nielsen, redaktør, Frederikshavn.

MEDLEMSKAB

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, chefkonsulent Anders Bech Christensen, Skattestyrelsen, Copenhagen Towers 1, Hannemans Allé 25, 2300 København S eller på www.zise.dk.
Kontingentet andrager 120 kr. om året for enkeltmedlemmer, 1.000 kr. for institutioner og firmaer, og biblioteker kan tegne abonnement for 120 kr.

PERSONDATAPOLITIK

Efter databeskyttelsesforordningen skal Told- og Skattehistorisk Selskab have en persondatapolitik, der beskytter medlemmerne mod uretmæssig brug af oplysninger om dem. Selskabet indhenter og behandler kun almindelige personoplysninger (såsom navn, adresse, e-mail mv.), som er nødvendige for at kunne sende årbogen, anden medlemsinformation og kontingentopkrævning til medlemmerne. Selskabet behandler ikke personfølsomme oplysninger (såsom personnummer mv.) om medlemmerne. Se hele persondatapolitikken på www.zise.dk.

NYHEDSBREV 2020

Der udsendes i første halvdel af 2020 et nyhedsbrev, *Zise – Told og Skatthehistorisk Nyhedsbrev 2020*, i lighed med det i 2019 udsendte. Nyhedsbrevet 2020 vil indeholde indkaldelse til generalforsamling samt oplysninger om indbetaling af kontingent for 2020. Referat af generalforsamling 2020 vil blive publiceret i *Zise 2020 – Told- og Skatthehistorisk Årbog*, som det også er sket i herværende årgang.

BIDRAG TIL ZISE – TOLD- OG SKATTEHISTORISK ÅRBOG

Styrelse og redaktion opfordrer såvel medlemmer af Told- og Skatthehistorisk Selskab som andre told- og skatthehistorisk interesserede til at indsende bidrag til *Zise – Told- og Skatthehistorisk Årbog*. Det gælder såvel erindringsartikler som historiske artikler og afhandlinger. Et særkende ved *Zise* er, at årbogens læsere for en dels vedkommende også er bidragydere eller potentielle bidragydere til årbogen. Dette særkende ønsker styrelse og redaktion at fastholde.

MEDVIRKENDE VED ZISE 2019

Hans Jørgen Hinrup, født 1942, cand.mag. i historie og kinesisk, fhv. forskningsbibliotekar ved Statsbiblioteket, Aarhus.

Mogens Jensen, født 1943, dr.theol., provst emeritus, Grindsted.

Jørgen Kristiansen, født 1953, kontor- og forvaltningsuddannelser, fhv. kommunal ekspeditionssekretær og specialkonsulent ved Skat.

Peter Loft, født 1957, forhenværende departementschef i Skatteministeriet, skatte- og afgiftsekspert ved Bachmann/Partners.

Anders Lützhøft, født 1951, cand.jur., forhenværende vicedirektør ved Københavns Skattevæsen og SKAT, ekstern lektor i skatteret på CBS.

Henrik Gjøde Nielsen, født 1960, cand.phil., Ph.d., direktør, forskningschef, Nordjyllands Kystmuseum.

Torben Svendrup, født 1953, historiker, Ph.d., underviser ved Folkeuniversitetet, forfatter, foredragsholder og tv-vært.

Hans Peter Sørensen, 1912-2003, grænsegendarm, toldbetjent.

BØGER OG PUBLIKATIONER FRA TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, 1978-2018.

Den gamle grænse – set på postkort af Jens Bruhn, 1978.

Toldboder – set på grafiske blade af Jens Bruhn, 1979.

Kongeaalen eller Den gamle Grænse af P. Eliassen, (1925-26), 1980.

Det danske Gendarmerikorps – grænsens gendarmere og smuglere
af Jens Jensen med en efterskrift af Lars Bjørneboe, (1938), 1981.

Fra Sise til Moms. Træk af det bornholmske toldvæsenets historie af Bodil Tornehave,
1981.

Dansk Toldhistorisk Bibliografi – 1982 af Tove Wihlborg Andersen og Gunnar
Jakobsen, 1982.

Krydstoldvæsenet – Det sejlende toldvæsen 1824-1904 af Robert Svalgaard, udgivet ved
Holger Munchaus Petersen, 1983.

Dansk toldhistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-V af Mikael Venge,
Henrik Becker-Christensen, Henrik Fode, Anders Monrad Møller, Paul Gersmann, Alf
Therkildsen og O. Tobiesen Meyer, 1987-1990.

Toldvæsenet i Dansk Vestindien 1672-1917 af Poul Erik Olsen, 1988.

Odense toldkammers historie 1632-1988 af Otto Madsen og Anders Monrad Møller,
1989.

En tolders erindringer – 54 år i toldvæsenets tjeneste af Henry G. Petersen, 1989.

En tolders liv af Knud Bro, 1989.

Fra toldkammer til speditivsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie af Lars
Bjørn Madsen, 1990.

Det gamle Aalborgshus – Told og skatter på Christian II's tid af Mikael Venge, 1991.

Helsingør Toldkammer af Lars Bjørn Madsen, 1991.

Uniformer i toldvæsen og grænsegendarmeri af Ingeborg Cock-Clausen og Aage E.
Hansen, 1994.

Toldarkiver før 1969. Vejledning og nøgle til toldarkiverne i landsarkiverne af Ole Degn,
1994.

Fra Etatsforening til Dansk Told & Skatteforbund af Anders Monrad Møller, 1994.

Grænsen i 75 år, 1995.

Tolder 1942-1993 af Vagn H. Vinje, 1995.

Tolder og kvinde. En undersøgelse af kvinders ansættelse i en mandsdomineret etat af
Karen Hjorth, 1998.

Set gennem mine briller af Peter Søndergaard, 2000.

Dansk skattehistorie – Fra middelalder til nutid, bd. I-VI af Mikael Venge, Leon
Jespersen, Claus Rafner, Anders Monrad Møller og Hans Chr. Johansen, 2002-
2008.

I hundrede ord. Bladvirksomheden 1903-2003 af Ole Østergaard Pedersen, 2003.
Tolden i Sundet. Toldopkrævning, politik og skibsfart i Øresund 1429-1857 red. af Ole Degn, 2010.
Vi agter... fra torskegilder til klageportal af Henrik Fode og Laust Grove Vejlstrup, 2011.
De københavnske Toldassistents Begravelseskasse, 2012.
Toldbygninger på Bornholm af Mogens Lau, 2016.
The Sound Toll at Elsinore. Politics, shipping and the collection of duties 1429-1857 edited by Ole Degn, 2017.
Fremgang, krise og stilstand – De danske byers historie 1536-1720 af Ole Degn, 2018.
Zise – Told- og Skattehistorisk Årbog udgives fra og med 2019.

Bøgerne kan købes på www.zise.dk, så længe lager haves.

VEDTÆGTER FOR TOLD- OG SKATTEHISTORISK SELSKAB

Navn

§ 1 Selskabets navn er »Told- og Skattehistorisk Selskab«. Dets hjemsted er København.

Formål

§ 2 Selskabets formål er at skabe interesse for told-, skatte- og afgiftshistorie samt for det danske toldvæsens og det danske skattevæsens historie, fx ved afholdelse af foredrag, udsendelse af forskellige publikationer samt udgivelse af tidsskriftet »Zise – Told- og Skattehistorisk Tidsskrift«.

Selskabet samarbejder i videst muligt omfang med andre selskaber og foreninger, der indenfor de nævnte områder har beslægtede formål.

Medlemmer

§ 3 Som medlem af selskabet kan optages såvel enkeltpersoner som institutioner, foreninger og andre juridiske personer.

Udmeldelse

§ 4 Udmeldelse kan kun ske skriftligt med mindst 4 ugers varsel til udgangen af et regnskabsår.

Regnskabsår § 5 Selskabets regnskabsår er 1 januar til 31 december. Regnskabet skal revideres af 2 revisorer, der udpeges på den ordinære generalforsamling.

Kontingent

§ 6 Kontingentet såvel for enkeltpersoner som for institutioner m fl fastsættes på den årlige ordinære generalforsamling.

Bestyrelse

§ 7 Selskabets bestyrelse består foruden af formand og redaktør af 7 medlemmer, der vælges på den ordinære generalforsamling for 2 år ad gangen, således at formanden og 4 bestyrelsesmedlemmer vælges på et års ordinære generalforsamling, redaktør og 3 bestyrelsesmedlemmer på det følgende års generalforsamling. Genvalg kan finde sted. I bestyrelsen skal være mindst 4 personer med tilknytning til told- og skattevæsenet og så vidt muligt en universitetsuddannet historiker.

§ 8 Bestyrelsen konstituerer sig efter hver generalforsamling med næstformand, sekretær og kasserer. Formanden indkalder til bestyrelsesmøde, når der er sager til behandling, eller når et af bestyrelsesmedlemmerne begærer det med anførsel af dagsorden.

Bestyrelsen er beslutningsdygtig, når flere end halvdelen af dens medlemmer er tilstede eller skriftligt har afgivet deres votum over dagsordenen for mødet.

Beslutninger tages ved simpel stemmeflerhed. I tilfælde af stemmelighed er formandens stemme afgørende.

Sekretæren fører en protokol over bestyrelsens forhandlinger.

Generalforsamling

§ 9 Selskabets højeste myndighed er generalforsamlingen. Den indkaldes med mindst 14 dages varsel ved meddelelse til selskabets medlemmer. Den ordinære generalforsamling afholdes hvert år i april eller maj med følgende dagsorden:

1. valg af dirigent
2. beretning
3. regnskab
4. valg af
 - a. formand, jf § 7
 - b. redaktør, jf § 7
 - c. bestyrelsesmedlemmer, jf § 7
 - d. to bestyrelsessuppleanter
 - e. to revisorer
 - f. en revisorsuppleant
5. fastsættelse af kontingent
6. indkomne forslag
7. eventuelt

Forslag fra medlemmerne, der tilsigter en generalforsamlingsbeslutning, skal være sekretæren i hænde senest 1 marts. Alle beslutninger, med undtagelse af de i §§ 11 og 12 nævnte, tages af generalforsamlingen med simpel stemmeflerhed. På generalforsamlingen kan kun afgives stemmer af medlemmer, som møder personligt. Institutioner m fl har kun én stemme.

Over generalforsamlingens forhandlinger føres en protokol.

§ 10 Ekstraordinære generalforsamlinger kan indkaldes, når bestyrelsen finder det fornødent, og skal indkaldes, når to bestyrelsesmedlemmer eller mindst 25 medlemmer fremsætter skriftligt krav herom. Indkaldelsen finder sted med 14 dages varsel til selskabets medlemmer.

Vedtægtsændringer

§ 11 Forslag til ændringer i selskabets vedtægter skal fremgå af dagsordenen for den generalforsamling, hvorpå de agtes behandlet. Til vedtagelse af sådanne forslag kræves, at $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer stemmer for det. Såfremt der på generalforsamlingen er flertal for forslaget, men der er færre end $\frac{2}{3}$ af samtlige medlemmer til stede, kan det forelægges for en ekstraordinær generalforsamling, hvis beslutning herefter træffes med almindelig stemmeflerhed.

Opløsning

§ 12 Forslag til opløsning af selskabet skal behandles på to til dette formål indkaldte generalforsamlinger, der skal afholdes med mindst 14 dages mellemrum. Til vedtagelse af forslaget kræves, at $\frac{2}{3}$ af de fremmødte medlemmer stemmer for det.

I tilfælde af selskabets opløsning skal selskabets aktiver anvendes til støtte for told- og skattehistorisk forskning.

Således vedtaget på det stiftende møde i København den 24. oktober 1977 med ændringer af 30. september 1981, 4. oktober 1990 og 12. november 2003.

